

KULTURA KOMUNICIRANJA
ZNANSTVENO STRUČNI GODIŠNJAK

OSNIVAČ I NAKLADNIK
Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru
Studij novinarstva

ZA NAKLADNIKA
Prof. dr. Zoran Tomić

UREDNIŠTVO

Nino Ćorić	Božo Skoko
Slavica Juka	Iko Skoko
Damir Kukić	Ivica Šarac
Ilija Musa	Miloš Šolaja
Ivica Musić	Zoran Tomić
Đorđe Obradović	Miroslav Tuđman
Marija Putica	Milan Vego
Marko Sapunar	Ružica Zeljko - Zubac

GLAVNI UREDNIK
Prof. dr. Zoran Tomić

TAJNIK
Marijan Primorac

LEKTURA I KOREKTURA
Toni Herceg i Krešimir Tabak

PRIJEVOD SAŽETAKA NA ENGLLESKI JEZIK
Ivana Zovko

NASLOVNICA
Trpimir Grgić

GRAFIČKA PRIPREMA I TISAK
FRAM ZIRAL, Mostar

ADRESA UREDNIŠTVA
Matice hrvatske bb, 88000 Mostar
Telefon: +387/036/355-400
Faks: +387/036/355-401

E-mail:
ffmo@ffmo.ba

NAKLADA
500 primjeraka

Časopis izlazi jednom godišnje (i po potrebi).

ISSN 2232-8599

Mostar	2014.	god. 3	br. 3	str. 280
--------	-------	--------	-------	----------

**KULTURA
KOMUNICIRANJA**
ZNANSTVENO STRUČNI GODIŠNJAK

MOSTAR, LIPNJA 2014.

SADRŽAJ

Politologija

Božo Žepić

MEDIJI, POLITIKA I PRAVO INFORMIRANJA
NA VLASTITOM JEZIKU..... 9

Mile Lasić

NESPOSOBNOST IZGRADNJE „ZAJEDNIČKE VIZIJE“
O EUROPSKOJ ZEMLJI BOSNI I HERCEGOVINI33

Iko Skoko • Davorka Topić Stipić

IZAZOVI DIPLOMACIJE SVETE STOLICE..... 50

Milan Vego

POLITIČKASTABILNOST-„SVIJETLO ILI TAMA“
ZA STRATEŠKI PUT BOSNE I HERCEGOVINE
PREMA EUROATLANTSKIM INTEGRACIJAMA..... 69

Irena Musa

KULTURNI IDENTITET I GLOBALIZACIJSKI PROCESI U BIH..... 88

Gordana Iličić

MODALITETI INSTITUCIONALNOG RJEŠAVANJA
SUKOBA U VIŠEETNIČKIM ZAJEDNICAMA..... 115

Damirka Mihaljević

DEMOKRATIZACIJA EUROPSKIH TRANZICIJSKIH DRŽAVA139

Novinarstvo

Marija Putica

MANIPULACIJA FOTOGRAFIJOM..... 153

Đorđe Obradović

KOMPARATIVNA ANALIZA UTJECAJA MEDIJSKIH
POSREDOVANIH POLITIČKIH KAMPANJA NA BIRAČE.....167

Zoran Tomić • Siniša Kovačić

MANIPULACIJA MEDIJIMA I MANIPULACIJA MEDIJA184

Silvana Marić

INFORMACIJSKI RAT PROTIV OLUJE 211

Odnosi s javnošću

Miro Radalj • Marijan Primorac • Anita Glibić

ODNOSI S JAVNOŠĆU U KNJIŽNOM NAKLADNIŠTVU..... 245

Ilija Musa • Magdalena Ramljak

SLIKA MOSTARA U NJEMAČKIM DNEVNIM LISTOVIMA 264

NAPUTCI AUTORIMA ZA SURADNJU..... 279

POLITOLOGIJA

UDK 316.774(497.6=163.42)
342.72/.73(497.6=164.42)

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

Božo ŽEPIĆ*

MEDIJI, POLITIKA I PRAVO INFORMIRANJA NA VLASTITOM JEZIKU

Sažetak

U radu će se govoriti o društvenim, političkim i pravnim aspektima opravdanosti uspostave RTV kanala na hrvatskome jeziku. U složenim državama, kakva je Bosna i Hercegovina, javlja se unutarnji «medijski imperijalizam» koji provode politike i njima podređena sredstva informiranja brojnijih naroda prema malobrojnijim. To ima za posljedicu kolektivnu medijsku neravnopravnost naroda, a time i individualnu neravnopravnost građana. Takav primjer nalazimo jedino u Bosni i Hercegovini, u kojoj politika najbrojnijeg naroda smatra da bi ostvarivanje prava najmalobrojnijeg naroda da ima poseban televizijski kanal na vlastitom jeziku predstavljalo povredu njegovih vitalnih nacionalnih interesa. Medijska neravnopravnost proizvodi dvostruko negativne posljedice. S jedne strane ona proizvodi neinformiranost ili dezinformiranost, a s druge ona vrši nasilje nad korisnicima informacija sileći ih da slušaju vijesti na tuđem jeziku, koji ne razumiju ili ga nerado slušaju. Vijesti koje su često smišljeno plasirane iz određenih centara moći i usmjerene protiv vitalnih interesa njihova naroda. Upravo se to događa hrvatskom narodu u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: mediji, javno mnijenje, politika, jezik, informiranje, demokracija, ustavna reforma, jednakopravnost, država, rtv kanal.

* Sveučilište u Mostaru
Profesor emeritus

Uvod

Suvremeno društvo i njegov razvitak uveliko su određeni dostignutim stupnjem razvitka i međusobnim odnosom medija i politike. Informacije i podaci o društvenim pojavama, promjenama i odnosima važna su podloga znanja, a znanje je nezamjenjiv temelj donošenja važnih političkih i drugih odluka. Za medije su podaci i informacije važni, ne samo u smislu odgovora na pitanje jesu li im dostupni, već često i još više kada će to biti, odnosno jesu li prvi kojima su dostupni i koji će ih objaviti u vlastitom sredstvu javnog informiranja. Isto tako, različiti društveni subjekti: pojedinci, skupine političke stranke, institucije političkog sustava, i slično, imaju različit interes za posjedovanje i objavljivanje podataka i informacija. U pravilu, za njih je poželjno objavljivanje informacija koje im idu u korist. Međutim, sve one koje im mogu naškoditi na bilo koji način, oni nastoje prikriti i javnosti učiniti nedostupnim. Objektivno, potpuno i istinito informiranje javnosti o svim relevantnim društvenim događajima, pojavama i procesima temeljna je zadaća svih medija u demokratskom društvu. Ona je u takvom suvremenom društvu u pravilu i zakonska obveza.

Međutim, dostupnost relevantnih informacija često je upitna, ne samo zbog postojanja državne tajne koju vladajuća politika želi učiniti nedostupnom javnosti, već i zbog borbe za vlast zbog koje nije podjednak interes vladajuće i oporbene politike. Jedno je sigurno, onaj tko raspolaže važnim informacijama u velikoj je prednosti. I, obrnuto. Isto tako, može se zaključiti da je demokracija uveliko ovisna od dostupnosti relevantnih informacija i podataka pa zato je demokratsko samo ono društvo u kojem je javnost istinito, potpuno i objektivno informirana o svemu što može biti važno za stanje društva i njegov progresivan demokratski razvitak. To ne važi samo za odnose unutar jednog društva, već također i za odnose na međunarodnom planu, jer «živimo u međupovezanom dobu u kojem ljudi diljem svijeta sudjeluju u jedinstvenom informacijskom poretku», što je «većim dijelom posljedica međunarodnog dosegamodernih komunikacija.» Zato «osjećaj da danas svi mi nastanjujemo jedan svijet uvelike je posljedica međunarodnog dosegamediya i komunikacije. Nastao je svjetski informacijski poredak – međunarodni sustav proizvodnje, distribucije i potrošnje informacijskih dobara. S

obzirom na vodeći položaj industrijskih zemalja u svjetskom informacijskom poretku, vlada mišljenje da su zemlje u razvoju podložne novom obliku medijskog imperijalizma. Mnogi su zabrinuti jer misle da bi koncentracija medijske moći u vlasništvu nekoliko kompanija i moćnih pojedinaca mogla oslabiti demokraciju»¹

1. Mediji, politika i njihov međusobni odnos

Suvremeni mediji, osobito televizija, tisak i internet postali su moćno sredstvo komuniciranja među ljudima, narodima i društvenim skupinama, tako da se slobodno može tvrditi da onaj tko pod svojim nadzorom ima medije, on ujedno ima vlast i moć presudno utjecati na javno mnijenje i društveno zbivanje. Primjerice «televizijske su vijesti u velikoj mjeri odjek interesa i stajališta vladajuće društvene klase. Posljedice takvog svjetonazora su dvostrane. Prvo, on određuje što je uopće «vijest», čija su mišljenja dovoljno važna da bi se tražila, koga treba intervjuirati itd. Drugo, on novinare usmjerava u kojem će pravcu interpretirati i «objašnjavati» događaje.»² Čak i onda kada pred ekran dovodi osobu iz reda druge klase ili etničke skupine, kreator vijesti ili intervjuua pomno bira onu koja je bliska njegovu svjetonazoru i cilju koji želi postići utjecajem na javnost, a po svaku cijenu izbjegava one za koje ocijeni da su za to nepodobni.

U složenim državama, kakva je Bosna i Hercegovina, javlja se unutarnji «medijski imperijalizam» koji provode politike i njima podređena sredstva informiranja brojnijih naroda prema malobrojnijim. To ima za posljedicu kolektivnu medijsku neravnopravnost naroda, a time i individualnu neravnopravnost građana. Time informativni sustav slabi demokraciju i produbljuje nacionalnu neravnopravnost, budući da institucije političkoga sustava često monopoliziraju masovne medije i kriju informacije od javnosti. Preko masovnih medija kreira se, formira i usmjerava javno mnijenje i vrši nezamislivo golemi utjecaj na politička i društvena zbivanja. Zato se vlade, razne interesne skupine, političke

¹ A. GIDDENS, *Sociologija*, Sveučilište u Zagrebu, 2007., str. 452. i 485.

² M. HARALAMBOS, M. HOLBORN, *Sociologija*, Golden Marketing, Zagreb, 2002., str. 942.

stranke i političari bore za prevlast nad medijima. I za očuvanje vlastita medijskog monopola stečenog temeljem nepravednog Daytonskog sporazuma i njime nametnutog društvenog, ustavno-pravnog i političkog uređenja.

Više je načina na koje politika, političke stranke i osobito autoritarne vođe obuzdavaju neovisno novinarstvo u njegovoj težnji za stvaranjem poželjnog javnog mnijenja radi promjene društvenoga stanja i ostvarivanja društvene kontrole nad djelovanjem i funkcioniranjem javne vlasti. Uvođenje cenzure nad podacima, dokumentima i relevantnim informacijama, samo je dio njihova repertoara mogućnosti, koji se onda proteže na uvođenje širokih zakona o kleveti, uvođenje izvanrednih stanja, izdavanje dozvola za publikacije i rad novinara, prijetnje gubitkom državne potpore i slično. Međutim, rijetki su primjeri da u istoj državi jedan narod, kao etnička zajednica, ostvaruje medijsku dominaciju nad drugim tako što onemogućuje izlaženje novina ili formiranje kanala na njihovu vlastitu jeziku. Takav primjer nalazimo jedino u Bosni i Hercegovini, u kojoj politika najbrojnijeg naroda smatra da bi ostvarivanje prava najmalobrojnijeg naroda da ima poseban televizijski kanal na vlastitu jeziku predstavljalo povredu njegovih vitalnih nacionalnih interesa. Pokrenut je i postupak zaštite tog interesa pred Ustavnim sudom, koji je suprotno presudio, ali do formiranja takvog kanala ipak nije došlo.

Politika je društvena «djelatnost nad djelatnostima». Ona je umijeće mogućeg; znanje i vještina upravljanja društvenim procesima i odnosima te sposobnost razrješavanja društvenih sukoba. Vladajuća politika uvijek nastoji medije držati pod svojim nadzorom i kontrolom, u mjeri koliko je to moguće. Kada i gdje ona u tomu uspijeva, mediji ne mogu uspješno vršiti svoju temeljnu društvenu ulogu objektivnog, potpunog, istinitog i pravovremenog informiranja javnosti. Vladajući teže za dominacijom nad sredstvima informiranja i cjelokupnim informativnim sustavom, koji kreira formira i usmjerava javno mnijenje, otkriva tajne djelatnosti, pojave, procese, odnose, podatke i dokumente. *Mediji* i cjelokupan informativni sustav u suvremenom i demokratskom društvu trebaju djelovati tako da sprječavaju manipulacije narodima i građanima, raskrinkavaju zlouporabu vlasti, objelodanjuju uzurpaciju i otuđivanje javnih dobara te razotkrivaju i sprječavaju korupciju. Kada tako rade

oni kreiraju i javno mnijenje kao izraz kolektivne svijesti demokratskog društva i time «podmazuju kotače» demokracije i slobode. Dakako, tamo gdje to nije slučaj, što znači u nedemokratskim i totalitarnim sustavima te nerazvijenim društvima u tranziciji, sasvim je obrnuti učinak medija. Umjesto da «podmazuju» oni kočje demokratska prava i slobode. *Javno mnijenje*, ili mišljenje, u demokratskom društvu ima višestruku funkcionalnu ulogu. Ono:

- vrši pritisak na vlast da učini ustupke u korist javnosti ili određenih socijalnih skupina, koje inače ne bi učinilo;
- pomaže ostvarivanju kontrole javne vlasti i utječe na njezino ponašanje;
- potiče rješavanje aktualnih problema;
- usmjerava tijek određenih društvenih procesa i djelatnosti;
- utječe na donošenje krupnih političkih odluka;
- potiče društvene promjene;
- otkriva slabe strane političkog, stranačkog i pravnog sustava i,
- omogućuje očitovanje stavova javnosti po mnogim aktualnim i važnim društvenim pitanjima.

Borba za ovladavanje i prestižan utjecaj na medije odvija se u svakom društvu, budući da onaj tko ima medije pod svojom kontrolom, taj ima vlast i moć da svoju volju nametne drugima ma koliko se oni tomu odupirali.

2. Medijska ravnopravnost naroda, nacionalnih manjina i građana u složenim državama bitan je uvjet demokracije

U višenacionalnoj zajednici medijska neravnopravnost ne znači samo neinformiranost ili dezinformiranost, već je to pitanje jezične jednakopravnosti i prava informiranja na vlastitu jeziku. I obrnuto, medijska neravnopravnost proizvodi dvostruko negativne posljedice. S jedne strane ona proizvodi neinformiranost ili dezinformiranost, a s druge ona vrši nasilje nad korisnicima informacija sileći ih da slušaju vijesti na tuđem jeziku, koji ne razumiju ili ga nerado slušaju. Vijesti koje su često smi-

šljeno plasirane iz određenih centara moći i usmjerene protiv vitalnih interesa njihova naroda. Upravo to događa se hrvatskom narodu u Bosni i Hercegovini. Izravna je to posljedica nepravednog i nametnutog Daytonskog mirovnog sporazuma, koji je etnički složenu državu od tri konstitutivna naroda uredio s dva međusobno potpuno različita entiteta. Formalno pravna ustavna jednakopravnost pretvorena je u stvarnu informativnu i jezičnu neravnopravnost, tako što je donesen državni Zakon o javnom radio – televizijskom sustavu, koji je donesen protivno volji hrvatskoga naroda, budući da nije dobio niti jedan glas hrvatskih predstavnika u vladi i Parlamentarnoj skupštini BiH.

Protivno volji cijelog jednog naroda i svih njegovih pripadnika uspostavljena su dva entitetska i jedan servis na razini države, primjenom nepisanog načela «tko ima entitet ima pravo na javni RTV servis.» Tako, «danas u Bosni i Hercegovini imamo javni servis na razini države koji se naziva i BHT1 i koji, prema EBU, predstavlja BiH te RTV Republike Srbije koja emitira program na srpskom jeziku, odnosno Federalnu RTV koja emitira program pretežno na bosanskom jeziku. Tu je temeljni problem hrvatskoga naroda u Bosni i Hercegovini kada su u pitanju mediji. Iako je doživljavao brojne revizije, Daytonski mirovni sporazum ne dozvoljava Hrvatima da imaju svoje medije. To je jedan od razloga zašto većina bosanskohercegovačkih političara u Federaciji, brojni domaći i strani analitičari te 25 uglednih europskih parlamentaraca smatraju da je Dayton kočnica napretka Bosne i Hercegovine na njezinu putu k euroatlantskim integracijama.»³ Politika i političari iz reda oba brojnija, a osobito najbrojnijeg bošnjačkog naroda uvijek su nalazili i danas nalaze razloge i metode blokiranja uspostave RTV servisa na hrvatskom jeziku, bez obzira na prijedloge Vijeća ministara i zaključke Doma naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine. Štoviše, visoki predstavnik međunarodne zajednice izjasnio se pozitivno u prilog uspostave RTV kanala na hrvatskome jeziku. Prema pisanju Večernjeg lista od 8. siječnja 2014. (str. 2.) i Europska «komisija smatra da je poboljšanje javnog emitiranja radiotelevizijskih usluga neophodno i u interesu svih državljana Bosne i Hercegovine te svih etničkih skupina.» Verbalna podrš-

³ M. VEGO, BiH – stanje medija i uloga međunarodne zajednice, Zbornik radova s znanstvenog skupa održanog u Neumu 2005. i objavljenom u Mostaru 2006. godine, str. 45.

ka rješenju hrvatske medijske jednakopravnosti od važnih čimbenika u međunarodnoj zajednici više je retorička nego praktična, više formalna nego stvarna, više irealna nego realna. Ovo je naprosto zato što svi oni naglašavaju «da nadležna tijela u BiH trebaju postići konsenzus po tom pitanju», dok političke volje na strani nacionalnih politika drugih naroda za to nema, niti je bilo kakav konsenzus po tom pitanju uopće moguć. Da ga je uopće bilo, ovakvo stanje ne bi ni nastalo. Inzistirajući na konsenzusu međunarodna zajednica ustvari pere ruke od prljavog stanja koje dominira u javnim medijima, a koje je velikim dijelom i sama proizvela.

3. Društveni, politički i pravni aspekti opravdanosti uspostave RTV kanala na hrvatskome jeziku

3.1. Društveni aspekti opravdanosti

Bosansko-hercegovačko društvo spada u red izrazito i mnogostruko složenih suvremenih društava u etno-nacionalnom, povijesnom, ekonomskom, vjerskom, kulturnom, jezičnom, političkom i svakom drugom pogledu. To uvjetuje heterogenost raznovrsnih društvenih odnosa i procesa, a osobito sveukupne društvene strukture i dinamike kretanja. Zajednički život tri različite nacionalne zajednice i većeg broja nacionalnih manjina na istom prostoru, omogućuje s jedne strane bogatstvo različitosti, a s druge, siromaštvo smisla, odgovornosti i osjetljivosti za probleme drugih i drukčijih. Dok pluralizam različitih, po mnogo čemu gotovo nepomirljivih interesa, često uzrokuje netoleranciju i različite nacionalne, ideološke, političke i druge borbe i međusobna nepovjerenja, dotle nužnost zajedničkog života na drugoj strani rađa potrebu za međusobnom suradnjom, tolerancijom i sveukupnim kulturnim prožimanjem. U takvim uvjetima posebno osjetljivo područje društvenih odnosa jesu međunacionalni odnosi tri konstitutivna naroda, koji nastaju kao posljedica zajedničke parlamentarne zakonodavno-pravne aktivnosti. Kada netko ima, a drugi nema svoje medije nastaje nejednakost ili neravnopravnost bilo koje od tri etničke zajednice na bilo kojem području društvenoga života. Dominacija jednih, a majorizacija drugih

uvjetuje stanje društvene nestabilnosti, nezadovoljstva, otpora i frustracija. Upravo takvo stanje nastalo je kao posljedica donošenja i primjene Zakona o javnom radiotelevizijskom sustavu Bosne i Hercegovine. Uspostava kanala uvjetovala bi promjenu, vratila povjerenja i pridonijela većoj stabilnosti.

Društveni progres bosanskog-hercegovačkog društva, njegovih naroda i građana, bitno je ovisan o razvitku demokracije i slobode. Život u stvarnoj demokraciji nakon pola stoljeća komunizma i osiguranje težnje za uspostavu najviše razine ljudskih prava i sloboda, kako je to zapisano u Ustavu BiH, tom najvišem pravnom i političkom aktu države, podrazumijeva donošenje zakona na način da u odlučivanju kakav će on biti budu zastupljeni stavovi i mišljenja svih naroda ove etnički složene države, upravo zato da bi svi oni bili po zakonu i pred zakonom jednaki. Ako je demokracija od svoga postanka bila i ostala vladavina naroda, onda narodi Bosne i Hercegovine i svi njezini građani imaju pravo sudjelovati u odlučivanju o zakonima, preko njih uređivati i štiti demokraciju, a onda nakon što su teškom mukom i uz goleme žrtve izašli iz komunizma, također moraju naučiti sve elemente demokracije i prednosti života u demokraciji. Ako se posvemašnjom majorizacijom većih i brojnijih provodi marginalizacija i asimilacija manjih i malobrojnijih, onda je to demokracija samo za jedne, a neravnopravnost i nesloboda za druge. Zakon o RTV sustavu Bosne i Hercegovine nije demokratski zakon, budući da je donijet primjenom metoda posvemašnje majorizacije, tako što su izabrani predstavnici hrvatskoga naroda nadglasani na svim razinama društvenog odlučivanja pa se s pravom može reći da on u postupku usvajanja nije dobio niti jedan glas izabranih zastupnika hrvatskoga naroda. U istinskom je dugoročnom interesu demokracije i demokratskog razvitka društva da se on promijeni i tako otkloni nepravda koja je uvjetovala činjenično stanje u kojem dva brojnija naroda u dva entiteta imaju svatko svoj RTV sustav informiranja na vlastitu jeziku, a da to hrvatski narod i svi građani koji ga čine uopće nemaju.

Neravnopravnost u raspolaganju medijima osobito se negativno odražava na odgoj i obrazovanje mladih naraštaja. Kada mediji, osobito televizija, pravilno vrše svoju društvenu ulogu istinitog, potpunog i objektivnog informiranja oni mladima omogućuju prevladavanje kon-

zervatizma starijih. Haralambos i Holborn ističu da «TV i video na taj način mladima omogućuju da «iskorače» iz roditeljske kulture i da je prosuđuju izvana, u odnosu na brojne opcije. Pružaju im priliku da tu kulturu pokušaju mijenjati, da grade novu i izvornu inačicu etničke pripadnosti... Ti su mladi informirani i aktivni «čitatelji» medijskih tekstova, a ne pasivni primatelji. Njima mediji, sve u svemu, pružaju dodatnu snagu». Tamo gdje to nije tako, kao u Bosni i Hercegovini, veliki broj mladih razočaran je i izlaz nalazi u napuštanju domovine i odlasku u inozemstvo.

Jezik je jedan od bitnih sastavnih dijelova kulture i jedan od bitnih elemenata pojma naroda odnosno nacije, a informiranje na vlastitu jeziku jedno je od temeljnih ljudskih prava. «On je nezamjenjivo sredstvo komunikacije i sporazumijevanja ljudi u raznim životnim i radnim procesima, razmjeni informacija i iskustava, mirna i demokratskoga donošenja političkih odluka te razrješavanja svih konfliktnih situacija u društvu, ali i sredstvo sukoba, verbalnih i drugih konflikata. Zato je razvijanje smisla i sposobnosti za jasno, precizno, stilsko, koncizno i stručno izražavanje iznimno važan dio društvene kulture. Pritom, podjednako je bitno razvijanje smisla i sposobnosti za konkretno osjetilno, koliko i za apstraktno misaono poimanje, izražavanje i razumijevanje.»⁴ Uvriježena je praksa da bez priznanja njezina vlastita jezika etnička zajednica nema pravo na status naroda, niti na istinsku kulturnu i političku autonomiju, državotvornost, nacionalni identitet i samoopredjeljenje.

Kao što, s jedne strane, priznanje prava na samobitnost jezika i kulture vodi do priznanja statusa naroda, prava na državu, samoopredjeljenje i svekoliku autonomnost tako, s druge strane, oduzimanje toga prava nekom narodu u etnički složenoj zajednici vodi u asimilaciju i njegovo nestajanje. Zato je narod bez jezika i prava informiranja na vlastitu jeziku, u biti narod čiji su identitet i opstojnost ugroženi. To je narod na putu pretvaranja u nacionalnu manjinu i nestanak. Takva opasnost ugroženosti prijete hrvatskom narodu u Bosni i Hercegovini. «Zabrana hrvatskoga znakovlja, zabrana ili zaobilaženje pridjeva hrvatski ispred svega i svačega pa čak i jezika, svekoliko zabranjivanje i ograničavanje ustavno zagwarantiranoga prava na izražavanje nacionalnog identiteta,

⁴ B. ŽEPIĆ, *Sociologija*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2007., str. 310.

sumnjam da će pridonijeti stabilizaciji političkih prilika u BiH» pa upravo zato «Bosna i Hercegovina kao višenacionalna zajednica triju konstitutivnih naroda i triju ravnopravnih jezika mora i u zakonskoj regulativi i u jezičnoj teoriji i praksi, na svim razinama, čuvati sve nacionalne i duhovne tečevine braneći se dosljedno od svih unitarističkih modela zbog kojih bi sve strane, pa i država, bile u gubitku.»⁵ Zakon o javnom RTV sustavu BiH, koji samo Hrvatima onemogućuje kanal i pravo informiranja na vlastitu jeziku, koncipiran je na drugim osnovama i usmjeren postizanju drugih i drukčijih ciljeva pa cijenim da će imati dugoročno štetne posljedice.

Zaštititi identitet hrvatskoga naroda u Bosni i Hercegovini uspostavljanjem vlastita RTV kanala i sustava informiranja na vlastitu jeziku, u dugoročnom je interesu također i druga dva naroda, a zatim i međunarodne zajednice, budući da bi to vodilo jačanju međusobnog povjerenja, povećanju svijesti o privrženosti zajednici, povećanju interesa za život u zajedničkoj državi, smanjenju heterogenosti, i snaženju integriteta. Sve to bitno bi pridonijelo ponovnoj reintegraciji duboko podijeljenog bosansko hercegovačkog društva.

3.2. *Politički aspekti opravdanosti*

Politička opravdanost RTV kanala na hrvatskome jeziku primarno se sastoji u zadovoljenju prava na sadržaj, kvalitetu, veću objektivnost i istinitost političkog informiranja. Apsurdno je da jednom narodu i svim građanima iz njegovih redova u demokratskoj Europi XI. stoljeća drugi kreiraju sustav informiranja, sastavljaju i prezentiraju političke informacije. Međutim, ma koliko bilo apsurdno to je sadašnja realnost u ovoj zemlji. Onaj tko danas ima monopol političkoga informiranja taj može nesmetano nametati svoje stavove drugome, potiskivati tuđi, a nameutati vlastiti jezik, prezentirati javnosti samo ono što njemu odgovara, a zadržavati sve drugo. On je u poziciji kreirati javno mnijenje, manipulirati narodom, nametati svoju volju i vladati bez odgovornosti. Sve to kod drugoga izaziva nezadovoljstvo, frustracije i proteste. Ti negativni osjećaji i događaji u određenim okolnostima mogu prerasti i u druge još

⁵ Š. MUSA, *Pravni i stvarni status hrvatskoga jezika u BiH*, Zbornik radova znanstvenog skupa, Neum 2005- Mostar 2006., str. 32.

ozbiljnije oblike političkog otpora te u krajnjem izazivati nestabilnost i krizne situacije. Sve se to u manjoj ili većoj mjeri danas ovdje događa, zbog donošenja i provođenja takvog Zakona o RTV sustavu na štetu hrvatskoga naroda i njegovih pripadnika. Ali, također i na štetu stabilnosti države BiH. Zato postoje opravdani politički razlozi da se udovolji zahtjevu za uspostavom posebnoga kanala na hrvatskom jeziku. Činjenica da politike druga dva naroda ne traže posebne kanale na vlastitu jeziku samo potvrđuje da to oni već imaju. A, ako se u predstojećoj raspravi takvi zahtjevi ispostave pa se pokaže da državnu radioteleviziju treba reorganizirati u tri kanala, na tri službena jezika u BiH, takvo bi rješenje bilo legitimno i opravdano, a hrvatski zastupnici u vlasti su ga i ranije predlagali.

Na svu sreću naroda i građana Bosne i Hercegovine prije četrnaest godina završen je rat u BiH kao «produžetak politike drugim sredstvima». Međutim, zaključeni daytonsko-pariški mirovni sporazum nije riješio mnoga otvorena pitanja. Političke borbe su nastavljene u uvjetima krhkog mira i danas se vode političkim i diplomatskim sredstvima. Kako unutar brojnih političkih stranaka i nacionalnih politika konstitutivnih naroda, tako isto i na području međunacionalnih odnosa. Te su borbe utoliko oštrije zbog činjenice da rješenjem vlastita nacionalnog pitanja niti jedna nacionalna politika nije u cjelini zadovoljna. Međutim, unutarnjim uređenjem države na dva entiteta i uvođenjem entitetskog veta odlučivanja u Parlamentarnoj skupštini BiH najzadovoljniji je narod koji ima vlastiti entitet, a relativno je zadovoljan i najbrojniji narod koji ima dominaciju u zajedničkom entitetu. Oba imaju većinu u entitetskim vladama. Nezadovoljan je hrvatski narod koji sve to nema. To nezadovoljstvo uvećanom je činjenicom da je Zakonom o javnom RTV sustavu izvršena podjela kanala po entitetima, a ne po konstitutivnim narodima i njihovim jezicima.

Kao što je već navedeno, u postupku njegova donošenja hrvatski su politički predstavnici u državnim i federalnim institucijama političkoga sustava vlasti glasovali protiv, a potom se obraćali mjerodavnim pravosudnim tijelima, ulagali amandmane, pozivali se na zaštitu vitalnog nacionalnog interesa, upućivali pisma visokom predstavniku i na sve druge načine izražavali političko nezadovoljstvo i tražili promjene. Nažalost,

ni 18 godina od Daytonu u tomu nisu uspjeli. Upravo zato što onaj tko ima vlastiti RTV sustav ima goleme prednosti u političkim borbama i izbornim nadmetanjima, budući da može usmjeravati javno mišljenje i mobilizirati javno mnijenje za svoje ciljeve, držimo da se to mora promijeniti. Hendikepiran je onaj tko sve to nema.

Tek je usvajanjem zaključka oba doma Parlamentarne skupštine i obvezivanjem Vijeća ministara na pokretanje postupka uspostave novog RTV kanala na hrvatskome jeziku u smislu odredbi članka 9 Zakona o javnom RTV sustavu, započeo proces koji ulijeva nadu da će zahtjevu ipak biti udovoljeno. Usvajanje toga zaključka i pokretanje ovoga postupka dovelo je do boljeg političkog raspoloženja u redovima hrvatskoga nacionalnog korpusa, porasta povjerenja u institucije sustava i porasta nade da se učinjena politička nepravda može otkloniti unutar zemlje i bez pokretanja postupka pred međunarodnim sudovima. Radi svega toga, postoje opravdani i vrlo uvjerljivi politički razlozi da se omogući uspostava RTV kanala na hrvatskome jeziku. Međutim, unatoč svim naporima i javnim raspravama do toga nije došlo, prije svega zbog raznovrsnih opstrukcija od nacionalne politike i političara iz reda najbrojnijeg naroda.

3.3. Pravni aspekti opravdanosti

Uzmemo li u obzir nepobitnu činjenicu da je jednakopravnost naroda i građana bila temeljnim uvjetom njihova samoopredjeljenja za život u zajedničkoj državi, što su manifestirali na referendumu čiji rezultati su bili temelj međunarodnom priznanju Bosne i Hercegovine, onda je ta jednakopravnost isto tako, i u istoj mjeri, uvjetom održanja i opstanka zajedničke države. Daytonskim mirovnim rješenjima i uređenjem države s dva entiteta za tri konstitutivna naroda, a osobito njegovim naknadnim poratnim izmjenama, došlo je do ozbiljnog narušavanja načela jednakopravnosti, na štetu najmalobrojnijeg hrvatskoga naroda. Tu činjenicu potvrđuju sva dosadašnja znanstvena istraživanja, a već su je apostrofirali i priznali gotovo svi objektivni i realni političari iz reda sva tri naroda, kao i međunarodne zajednice.

Pri donošenju zakona o javnom RTV sustavu hrvatski zastupnici na svim razinama političkoga sustava vlasti, a onda znanstvenici, novinari,

suci ustavnih sudova i drugi dužnosnici, ukazivali su na činjenicu da će taj zakon dovesti do daljnjeg urušavanja načela jednakopravnosti naroda i građana. Ulagali su amandmane, ukazivali na posljedice, koristili instrumente zaštite vitalnog nacionalnog interesa, pisali visokom predstavniku, pokretali postupak ocjene ustavnosti od Ustavnoga suda i još mnogo toga. Sve to nije dalo nikakva rezultata. Zato je ova analiza ujedno i prigoda da sagledamo uzroke i posljedice nastalog stanja i da u interesu svih tu nepravdu otklonimo.

Budući da je pravo i nastalo u cilju zadovoljenja pravde i da pravde nema niti može biti tamo gdje postoje nepravedni zakoni, ili se pravedni zakoni različito primjenjuju, odnosno djelomično ili nikako ne primjenjuju, onda je u interesu i prava i pravde sačiniti ozbiljnu analizu i sagledati moguće posljedice. Ali, načelo pravde i pravičnosti kao ideal nikako ne smije biti zanemareno ili napušteno, jer bi to ugrozilo cjelokupan politički, pravni, stranački, izborni i informativni sustav. Svakako da je pravda etički ideal za kojim pravo uvijek kaska i nikada ga ne sustiže. Svako demokratsko društvo utemeljeno na načelu vladavine zakona nastoji smanjiti, a nikako povećavati raskorak između prava i pravde. Kada dva od tri konstitutivna naroda imaju radio televizijske sustave informiranja i ostvaruju pravo izražavanja na vlastitu jeziku, a treći najmalobrojniji narod to nema, iako u ustavu piše da su sva tri naroda i sva tri službena jezika jednakopravni, onda to nije ni pravo ni pravda, već nepravo i nepravda. Za istinske pravednike i pravnike samo to je dovoljan razlog da se ovaj zakon promijeni.

Tijekom rasprava o izradi ove analize izraženo je mišljenje da je zahtjevu za uspostavom RTV kanala na hrvatskome jeziku moguće udovoljiti i po postojećem zakonu bez bilo kakvih njegovih izmjena i dopuna. To bi doista tako i bilo kada bi za to postojala politička volja. Međutim, da je nje bilo, ovakav zakon i na ovakav način, ne bi ni bio usvojen. Cijenimo da te političke volje ni danas kod nekih nema, ali da zaključak Parlamentarne skupštine ipak obvezuje, cilja na promjene i stvara povoljnije ozračje. Opravdanost uspostave RTV kanala na hrvatskome jeziku moguće je promatrati kako sa stajališta primjene međunarodnih pravnih vrela koja su sastavni dio ustava, ali isto tako i s aspekta dosljedne i izravne primjene Ustava.

Pravni aspekti u odnosu na dokumente i izvore međunarodnoga prava imaju stanovito značenje. Odredbom Aneksa I Ustava predviđeni su dodatni sporazumi koji će se primjenjivati u Bosni i Hercegovini, a među njima i Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, u kojem stoji odredba da su svi narodi, veliki i mali, jednaki u svojim pravima. Zakon o javnom RTV sustavu (članak 3) predviđa RTV sustav koji se sastoji od RTV BiH i još dvije radio-televizije u dva entiteta. Budući da u Bosni i Hercegovini dva brojnija naroda imaju dominaciju svaki u po jednom entitetu, logična posljedica je činjenica da narod koji nema entitet nema ni televiziju. Zato je opravdan njegov zahtjev da i on ima ono što drugi već imaju.

Isto tako, u članku II, stavak 2. Ustava utvrđeno je da se u BiH izravno primjenjuju prava i slobode zajamčeni Europskom konvencijom za zaštitu prava i temeljnih sloboda, kao i njezinim protokolima te da ovi akti imaju prioritet nad svim drugim zakonima. Članak 10 ove konvencije predviđa da «svatko ima pravo na slobodu izražavanja» te da to pravo «uključuje slobodu mišljenja i slobodu primanja i prenošenja informacija i ideja, bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice». Posebna radio – televizija ili poseban RTV kanal u uvjetima etnički složene države jesu temeljno sredstvo s pomoću kojeg se ovo pravo ostvaruje pa je zato onaj subjekt koji nema mogućnost koristiti se sredstvom javnog priopćavanja i informiranja time lišen i prava na slobodu izražavanja. Zato mu to treba omogućiti.

Europska povelja za regionalne jezike i jezike manjina također pripada popisu dokumenata koji će se prema Aneksu 1 primjenjivati u Bosni i Hercegovini. Po toj povelji nacionalne manjine imaju pravo na vlastiti sustav informiranja i na vlastitom jeziku, dok se to pravo ovdje ne jamči hrvatskome narodu. Odbacivanje pozivanja na taj dokument i prava manjine zato što je ovdje hrvatski narod konstitutivan, samo je ironija slučaja. Logično bi bilo pravnom analogijom zaključiti, a pravnom normativom omogućiti da konstitutivni narod ovdje, upravo zato što je tvorbeni narod u državi, ima tim prije i tim više sva prava koja ima nacionalna manjina. S tog motrišta pravna opravdanost zahtijeva za RTV kanalom na hrvatskom jeziku utoliko je veća.

Pravni aspekti u odnosu na domće pravne dokumente i izvore prava od posebnog su značenja. Odredbama članka II. stavak 1 Ustava Bosna i Hercegovina zajedno s oba svoja entiteta obvezala se «osigurati najveći stupanj međunarodno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda» za sve svoje narode, nacionalne manjine i građane, a u članku trećem istoga među brojnim od tih prava obvezala se i na «slobodu izražavanja». Zakon o RTV sustavu, dodjeljujući pravo na radio-televiziju entitetima proizveo je činjenično stanje da cijeli jedan hrvatski narod i svi građani iz njegovih redova nemaju pravo na sredstva javnog izražavanja, kao što to imaju druga dva naroda. Takvo rješenje je diskriminirajuće. Ono nije sukladno proklamiranim međunarodnim standardima pa je opravdano promijeniti ga.

U Preambuli Ustava Bosne i Hercegovine stoji da tri konstitutivna naroda (zajedno s ostalima) i građani Bosne i Hercegovine utvrđuju Ustav Bosne i Hercegovine «*na temelju* poštivanja ljudskoga dostojanstva, slobode i *jednakosti*» i «*uvjereni* da demokratske ustanove vlasti i pravični postupci najbolje uspostavljaju miroljubive odnose u pluralističkom društvu», kakvo je upravo bosansko-hercegovačko društvo. Već je naprijed istaknuto da Zakon o javnom RTV sustavu BiH nije osigurao provođenje načela jednakosti, već obrnuto, da je proizveo stanje nejednakosti na ovom važnom segmentu društvenog života. Zato je u interesu zadovoljenja tih temeljenih ustavnih načela opravdano udovoljiti zahtjevu.

Amandman XXXVII na Ustav Federacije BiH predviđa da su vitalni nacionalni interesi konstitutivnih naroda definirani na sljedeći način:

- jednaka prava konstitutivnih naroda u procesu donošenja odluka;
- obrazovanje, vjeroispovijest, jezik, njegovanje kulture, tradicija i kulturno naslijeđe.

U procesu donošenja Zakona o javnom RTV sustavu došlo je do potpune majorizacije nad predstavnicima hrvatskoga naroda u institucijama političkoga sustava, a također i do potpunog zanemarivanja hrvatskoga jezika i podržavanja druga dva službena jezika većinskih naroda. Zato je zahtjev za RTV kanalom na hrvatskome jeziku opravdan i s toga stajališta.

U članku 26, stavak 3 Zakona o javnom RTV sustavu dobro je napisano da će program javnih RTV servisa uvažavati nacionalne, regionalne, tradicijske, vjerske, kulturne, jezične i druge karakteristike konstitutivnih naroda i svih građana, a u stavku 4, da će programi javnih RTV servisa uvažavati prava konstitutivnih naroda i ostalih i da će biti uređivani jednakopravno na tri službena jezika i dva pisma. Međutim, pošto nisu formirane redakcije za tri službena jezika i budući da nije ustanovljena kontrola i odgovornost, a niti sankcija za neizvršenja ove zakonske odredbe, ona je ostala «mrtvo slovo na papiru». U praktičnom životu programe sastavlja jedna te ista redakcija, a oni se ne uređuju jednakopravno na sva tri službena jezika. Da bi apsurd bio veći ova zakonska odredba koristi se kao «dokaz» jednakog položaja sva tri službena jezika, iako uopće nije provedena, a stvarnost je potpuno drukčija. To je potvrdila i javna rasprava pred Ustavnim sudom Bosne i Hercegovine. Zahtjev za RTV kanalom na hrvatskome jeziku opravdan je i zbog nedostatka volje da se dosljedno provede ova zakonska odredba. Kao i usvojeni zaključak od 15. svibnja 2008. godine kojim «Dom naroda Parlamentarne skupštine BiH obvezuje Vijeće ministara da pokrene postupak osnivanja novog RTV kanala na hrvatskome jeziku unutar Javnog RTV sustava BiH temeljem odredbe članka 9., stavka 2 Zakona o javnom radiotelevizijskom sustavu BiH.»⁶

Daljnje dokazivanje društvene, političke i pravne opravdanosti zahtjeva uspostavu RTV kanala na hrvatskom jeziku odveo bi nas u drugu krajnost. Za njegovu realizaciju potrebna je politička volja, prije svega u Vijeću ministara, a onda u vodećim i drugim parlamentarnim političkim strankama, klubovima zastupnika u oba doma i, dakako, među zastupnicima oba doma Parlamentarne skupštine BiH iz reda dva brojnija naroda. Da bi se ona stvorila i došla do izražaja potrebno je shvatiti da bez jednakopravnosti naroda i građana u pogledu ostvarivanja prava na slobodu izražavanja, prava na ravnopravnost tri službena jezika i prava na informiranje na vlastitom jeziku, BiH nema šansu postati demokratsko, mirno i stabilno društvo, pripravno za prosperitetan razvitak i integrirano u europske asocijacije. Zato je opravdanost zahtjeva u interesu očuvanja zajedničke države, a još su stari grčki filozofi upozorili da je država jedno od najvećih dobara kojemu treba težiti.

⁶ I. FILIPOVIĆ, *Hrvati u Daytonskim okovima*, Crkva na kamenu, Mostar, 2011., str. 305.-306.

4. Ocjene i stavovi hrvatskih znanstvenika

Držimo vrijednim podsjetiti javnost na gotovo zaboravljenu Deklaraciju o ustavno - pravnom položaju Hrvata u Bosni i Hercegovini, koju su oni usvojili na znanstvenom skupu u organizaciji Hrvatskoga društva za znanost i umjetnost i Sveučilišta u Mostaru, održanom u Neumu, 27. i 28. listopada 2007. godine, a potom i objavili u Zborniku radova s toga skupa 2006. godine u Mostaru. Skup je održan na temu: «Ustavno-pravni položaj Hrvata u BiH – jezik, obrazovanje, kultura i mediji». Dakako, ovdje ćemo prezentirati samo značajnije dijelove toga dokumenta, koji glase:

4.1. *O ustavnom položaju i poželjnom društveno političkom uređenju*

«Polazeći od znanstvenih spoznaja i praktičnih iskustava, smatramo da u dogovoru s predstavnicima srpskog i bošnjačkog naroda i međunarodne zajednice Bosnu i Hercegovinu trebamo urediti kao složenu saveznu državu, sastavljenu od tri federalne jedinice i s tri razine vlasti. Budući da jedino republika kao demokratski oblik vladavine naroda podrazumijeva i jamči najviši stupanj demokracije te političke kulturne i svake druge autonomije, zalažemo se za uspostavu tri republike, za tri suverena i konstitutivna naroda što je u punoj suglasnosti s odredbama Pakta Ujedinjenih naroda o građanskim, socijalnim i kulturnim pravima o jednakosti svih naroda bez obzira na njihovu brojnost.»

4.2. *O jeziku*

«Ocjenjujući kako je u Bosni i Hercegovini na djelu potiskivanje, zaobilaženje pa i negiranje službene i javne uporabe hrvatskoga jezika, u administraciji, prosvjeti, kulturi, medijima i drugim javnim krugovima i ustanovama, odlučno se protivimo svim pokušajima nasilništva kao i svakog oblika unitarizacije jezične politike «bh standarda», bez obzira na njihov oblik i izvorišta.»

4.3. *O medijima*

«Postojećim i predloženim zakonskim rješenjima Hrvati u Bosni i Hercegovini, naša narodna kultura te hrvatski jezik stavljeni su u dis-

kriminirajući položaju odnosu na druga dva naroda, čime se ugrožava politički i kulturni identitet hrvatskoga naroda u Bosni i Hercegovini.»

4.4. O obrazovanju

«U Bosni i Hercegovini postoje tri suverena, konstitutivna naroda, tri jezika, više tradicija, kultura i religija. Ustavno je pravo svakoga naroda da ima obrazovanje na svim stupnjevima, na svom jeziku. Pravo na obrazovanje na materinskom jeziku tekovina je europskih demokratskih standarda, a to je utvrđeno konvencijama, deklaracijama, poveljama sporazumima. Hrvati u Bosni i Hercegovini ništa drugo ne traže nego da uživaju ta prava kao i svi drugi europski narodi. Protivno demokratskim standardima i načelima, u Bosni i Hercegovini, odnosno u Federaciji BiH, želi se nametnuti unifikacija i provesti asimilaciju i diskriminaciju hrvatskoga naroda».

4.5. O suživotu s drugima

«Odlučni živjeti zajedno u cjelovitoj i za sve prosperitetnoj državi, u uvjetima mira, pune tolerancije, međusobne ravnopravnosti, uvažavanja i punog povjerenja pozivamo znanstvenike, kulturne i javne djelatnike, političare i političke stranke iz reda sva tri naroda, kao i međunarodne čimbenike, na otvoreni demokratski dijalog o ustavnim promjenama, koje bi trasirale put i omogućile da Bosna i Hercegovina postane stabilna država i punopravna članica Europske unije i drugih međunarodnih organizacija».

Nažalost, ova Deklaracija i poziv hrvatskih znanstvenika Bosne i Hercegovine na dijalog, toleranciju, međusobno uvažavanje, promjene i suživot u uvjetima jednakopravnosti nisu naišli na očekivanu podršku. Sve je brzo zaboravljeno i nastavljeno je po starom, a Bosna i Hercegovina, njezini narodi i građani, ostali su živjeti u uvjetima konfliktnog, kriznog i nestabilnog društva, kojim upravlja međunarodna zajednica preko svog namjesnika – visokog predstavnika. Ostala je i neizvjesnost do kada će tako biti, kada će država izaći iz krize i kada će se konačno okončati strani poluprotektorat, a domaća i strana vlast postati odgovorne prema narodima i građanima ove zemlje za rezultate vlastita nerada te katastrofalno krizno i neizvjesno stanje u kojem se ova zemlja neprekidno nalazi od Daytona do danas.

5. Informativni sustav, mediji i kanal na hrvatskom jeziku kao područje međusobnih borbi i sukoba različitih politika

Pluralističko društveno uređenja koje je u Bosni i Hercegovini nastalo nakon raspada bivše zajedničke države imalo je za rezultat nastanak mnoštva različitih politika. Štoviše, moglo bi se reći koliko političkih stranaka, a registrirano ih je preko pedeset, toliko i politika. Osobito one stranke brojnijeg članstva, nose nacionalni predznak pripadnosti jednom od tri konstitutivna naroda čije interese primarno zastupaju. Nacionalna obojenost njihove politike zato se daje svesti na zajednički imenitelj, tako da se s velikom sigurnošću i argumentacijom može tvrditi da u BiH danas djeluju tri prepoznatljive nacionalne politike: bošnjačka, srpska i hrvatska te četvrta, politika međunarodne zajednice. Uspostava vlastitih medija, s nacionalnim predznakom ili bez njega te nastojanje ovladavanja informativnim prostorom, bila je važno područje njihovih međusobnih sukobljavanja. Općenito, a osobito po pitanju RTV kanala na hrvatskom jeziku te medijske i informativne neravnopravnosti hrvatskoga naroda, njegove nacionalne politike i političkih stranaka koje ga zastupaju. U tim borbama posebno su se žestoko sukobljavale bošnjačka i hrvatske nacionalna politika. One su dominirale kako u parlamentarnim raspravama, tako isto u javnim raspravama i postupcima pred ustavnim sudovima.

Bošnjačka nacionalna politika tijekom cijelog poraća pokazala je najviši stupanj odbojnosti prema pitanju hrvatske medijske jednakopravnosti. Polazeći od vlastitih predodžbi da su se u većini i kroz povijest «svi pravoslavci u Bosni (današnji Srbi, nap.a.) također smatrali Bošnjacima i nisu željeli ni u čemu da ustuknu svojim komšijama muslimanima» te da «nema ni jedan slučaj da bi bosanski pisci katoličke vjere (današnji Hrvati, nap.a.) inače odreda franjevci, o sebi i o svome puku govorili osim kao o Bošnjacima» te da «najvažnija i najrazvijenija skupina bošnjačkog stanovništva bila je ona muslimanska» (današnji Bošnjaci, op.a.), koji su zapravo «sebe smatrali nosiocima postojanja i čuvarima Bosne»⁷, bošnjačka politika, a često također znanost i znanstvenici, podsvjesno ili otvoreno, sebe smatraju temeljnim narodom i čuvarima Bosne. Od toga

⁷ M. FILIPOVIĆ, *Bošnjačka politika*, Svjetlost, Sarajevo, 1996., str. 174-175.

nije daleko do tvrdnje kako se radi o jednom narodu s tri vjere, koji bdi-je nad očuvanjem Bosne, bosanskog jezika i kulture, bosanske države i državnosti.

U svim raspravama u povodu donošenja Zakona javnom RTV servisu bošnjačka politika bila je kategorički i posebno protiv RTV kanala i informiranja na hrvatskom jeziku. Njihovi su argumenti kako bi to značilo novu «podjelu Bosne», a time i ugrožavanje vitalnog nacionalnog interesa Bošnjaka, uspostavu trećeg - hrvatskog entiteta, nepotrebno povećanje troškova, ugrožavanje zajedništva, podjelu jedinstvenog medijskog prostora, budući da «jedinstveni RTV sustav i RTV servis je u interesu države BiH i od vitalnog nacionalnog interesa za sva tri njezina konstitutivna naroda, nacionalne manjine, kao i sve građane koji žive u BiH» pa zato «ovaj sustav ne može i ne smije biti podijeljen na nacionalne kanale». Jer «time bi izravno bila ugrožena ustavna prava nacionalnih manjina i građana BiH.»⁸ Iz istih razloga odlučno je opstruirala pripremljeni prijedlog Zakona od Vijeća ministara po zaključku Doma naroda, zbog čega on sve do danas nije dostavljen ni raspravljen u Parlamentarnoj skupštini.

Srpska nacionalna politika, iako nije bila odlučno protiv, također nije bila za uspostavu kanala na hrvatskom jeziku, a time ni za jednaka prava na informacije i informiranost. Bez njezina pristanka takav zakon nikada ne bi mogao biti odobren u parlamentu. Ona je uglavnom ravnodušna na otvoreno hrvatsko pitanje, jer drži da su Hrvati u BiH dragovoljno i svjesno, te bez prisutnosti i pristanka Srba, prihvatili Washingtonski sporazum i ušli s Bošnjacima u zajednički entitet – Federaciju BiH. Glede spornog RTV zakona podnosili su preko svojih zastupnika zahtjev Ustavnom sudu BiH za ocjenu ustavnosti, ali samo u povodu zaštite srpskih nacionalnih interesa. Pritom je posebno zanimljivo i to treba naglasiti kako neki srpski intelektualci smatraju da bi «za Hrvate u Republici Srpskoj i nekim dijelovima Federacije BiH, kao i za Srbe u cijeloj Federaciji BiH, možda bilo bolje, ma koliko to na prvi pogled zvučalo paradoksalno pa i uvredljivo i diskriminatorno, za ove narode kao kolektivitete, da imaju status priznate nacionalne manjine, nego konsti-

⁸ I. FILIPOVIĆ, *Hrvati u Daytonskim okovima*, Crkva na kamenu, Mostar, 2011. , str. 277. , 306 i 311.

tutivnog naroda, jer bi u tom slučaju, tj. da su nacionalne manjine, imali veću i bolju zaštitu svojih individualnih i kolektivnih manjinskih prava, koja bi bila garantovana i zaštićena i međunarodnim instrumentima za zaštitu prava i građanskih sloboda.»⁹ Ova politika uglavnom povezuje položaj Hrvata s njihovom voljom biti u savezu s Bošnjacima, kao i s položajem Srba u Federaciji BiH, ili srpske manjine u Republici Hrvatskoj.

Hrvatska nacionalna politika, doista je vodila rogovsku bitku na svim razinama vlasti i u svim institucijama političkog sustava na federalnoj i državnoj razini, protiv donošenja spornog Zakona o Javnom RTV sustavu, a potom i podnošenjem zahtjeva i pokretanjem postupka pred Ustavnim sudom BiH za ocjenu ustavnosti, te pri donošenju Zaključka Doma naroda PS BiH kojim je obvezao Vijeće ministara da pripremi novi zakon koji bi omogućio uspostavu posebnog RT kanala na hrvatskom jeziku. Pritom, nije pokazala dovoljno upornosti da se to i provede i da formirano parlamentarno Povjerenstvo, čijeg je autor ovoga teksta bio član, uspješno okonča svoj rad. Ona se mnogo više oslanjala u nadu da će problem biti riješen sam od sebe u procesu digitalizacije cijeloga RTV sustava BiH.

Zaključak

Politika je nadasve važna djelatnost da bi bila prepuštena neodgovornoj vlasti i tek samo profesionalnim političarima. Ona je najvažnija društvena djelatnost od koje bitno ovisi mir, blagostanje i prosperitetna budućnost naroda, društvenih skupina i građana. Mediji u društvu imaju prioritetnu zadaću potpunog, istinitog pravovremenog i objektivnog informiranja svih društvenih subjekata o stanju društva i perspektivama njegova razvitka. Takvo informiranje politička vlast nastoji držati pod svojom punom kontrolom, cenzurirajući i sprječavajući informacije koje za nju nisu poželjne. Ona želi kreirati i kontrolirati javno mnijenje, a bitan uvjet za to je da ovlada sredstvima informiranja i da neprikosnovenno upravlja svim medijima. Međutim, mediji moraju pružiti otpor i

⁹ S. NAGRADIĆ, *Sfinga aktualnog položaja Hrvata u BiH u kontekstu nekih odnosa između Srba i Hrvata*, referat na znanstvenom skupu, Banja Luka, (v. Zbornik «Ne damo te lijepa naša», Grafomark doo, Laktaši, 2011. str. 276.)

javno raskrinkati vlast koja, ne samo što ih onemogućuje vršiti njihovu ustavnu i društvenu misiju, već ih u tomu sprječava suptilnim metodama i nedozvoljenim sredstvima vlastite prisile.

Poželjan međusobni odnos vladajuće politike i medija uvjet je demokracije. To je onaj odnos kada se vlast trudi omogućiti medijima njihovu nesmetanu djelatnost, pri čemu mediji pomažu politici i vlasti nesmetano upravljanje društvenim poslovima na sveopću korist svih društvenih subjekata. Ni u razvijenim demokracijama ne postiže se uvijek to idealno stanje. Međutim, u nerazvijenim društvima tranzicije, bez demokratske tradicije takav odnos se gotovo nikada i nigdje ne postiže.

Bosansko-hercegovačko društvo i država osobito su suočeni sa stanjem u kojem mediji nisu dovoljno razvijeni, ili su tako koncipirani da i sami permanentno produciraju nove nepravilnosti. Jedna od njih je neravnopravnost tri konstitutivna naroda u raspolaganju medijima i medijskim prostorom. U takvim uvjetima donešen je sporni Zakon o Javnom RTV sustavu koji je omogućio da samo dva brojnija naroda imaju vlastite medije, dok je najmalobrojniji hrvatski narod ostao zakinut za posjedovanje vlastitog RTV kanala koji bi omogućio potpuno, objektivno i istinito informiranje njegovih pripadnika na njihovu materinskom jeziku. Sve dok se to ne postigne oni će ostati u stanju medijske i informativne neravnopravnosti, nezadovoljstva i frustriranosti, zbog nemogućnosti konzumiranja međunarodnim i domaćim aktima predviđenih individualnih i skupnih prava i sloboda.

Međutim, sve dok je tako, ostat će i Bosna i Hercegovina nestabilno, konfliktno, nedemokratsko i nerazvijeno društvo. Zato je istinski interes svih odgovornih domaćih i međunarodnih subjekata da se to nepravedno i nelegitimno stanje promijeni nabolje. Najbolji putovi za to su istinska demokratska ustavna reforma, politika iskrenog zajedništva u uvjetima pune jednakopravnosti naroda i građana, reforma informativnoga sustava, razvijeni i osuvremenjeni mediji. Dotle, informativna i medijska neravnopravnost ostaje područje daljeg sukobljavanja nacionalnih politika. Ona je jedan od važnih indikatora neravnopravnosti Hrvata u BiH s druga dva naroda pa sve dok to posvuda traje ostaje područjem na kome se mogu i dalje očekivati međusobne borbe i sukobljavanja tri nacionalne politike.

Literatura

- GIDDENS, *Sociologija*, Sveučilište u Zagrebu, 2007.
- M. HARALAMBOS, M. HOLBORN, *Sociologija*, Golden Marketing, Zagreb, 2002.
- M. VEGO, *BIH – stanje medija i uloga međunarodne zajednice*, Zbornik radova s znanstvenog skupa održanog u Neumu 2005. i objavljenom u Mostaru 2006.
- ŽEPIĆ, *Sociologija*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2007.
- Š. MUSA, *Pravni i stvarni status hrvatskoga jezika u BiH*, Zbornik radova znanstvenog skupa, Neum, 2005 - Mostar, 2006.
- M. FILIPOVIĆ, *Bošnjačka politika*, Svjetlost, Sarajevo, 1996.
- FILIPOVIĆ, *Hrvati u Daytonskim okovima*, Crkva na kamenu, Mostar, 2011.
- S. NAGRADIĆ, *Sfinga aktualnog položaja Hrvata u BiH u kontekstu nekih odnosa između Srba i Hrvata*, Zbornik «Ne damo te lijepa naša», Grafomark doo, Laktaši, 2011.

MEDIA, POLITICS AND THE RIGHT TO BE INFORMED IN THE OWN LANGUAGE

Abstract

The paper will speak about social, political and legal aspects of justifiability of establishing RTV channel in Croatian. "Media imperialism", conducted by politics and subordinated means of informing, appears in complex countries such as Bosnia and Herzegovina. Consequence of that is collective media non-equality of nations and thus individual non-equality of citizens. Such example can be found only in Bosnia and Herzegovina, in which politics of the most numerous nation thinks that the realization of the right of the least numerous nation to has a separate television channel in their own language would represent violation of their vital national interests. Media non-equality produces double negative consequences. From one side it produces lack of information or lack of correct information and from the other side it commits violence against information users forcing them to listen to news in some other language, which they do not understand or do not watch gladly. News are very often released deliberately from certain powers' centre and directed against vital interests of their nations. That is exactly what is happening to Croatian people in Bosnia and Herzegovina.

Key words: *media, public, politics, language, information, democracy, Constitution reform, equality, country, RTV channel.*

* Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mostar
Professor emeritus.

NESPOSOBNOST IZGRADNJE „ZAJEDNIČKE VIZIJE“ O EUROPSKOJ ZEMLJI BOSNI I HERCEGOVINI¹

Sažetak

Iznimno kompleksan i zahtijevan proces pristupanja svake zemlje Europskoj uniji podrazumijeva političku volju da se sprovedu temeljne prilagodbe onomu što se zove pravnom stečevinom EU, ili Zajednici/Europskoj uniji “onakvom kakva ona jeste” (Acquis communautaire). Za takvo što su neophodne jasna vizija i koordinacija kao i program integriranja i usklađivanja zakonodavstva, s jasnom podjelom poslova i zadataka odgovornih institucija i organa na svim razinama vlasti u bilo kojoj zemlji-pristupnici, potencijalnom kandidatu. U Bosni i Hercegovini se, nažalost, radi o egzemplarnoj nesposobnosti izgradnje „zajedničke vizije“ o vlastitoj europskoj budućnosti, te prema tomu o nesposobnosti izgradnje funkcionirajućeg „sustava koordinacije“ i Programa integriranja, zbog čega se BiH anno Domini 2012. i 2013. i definitivno našla na „slijepom kolosijeku“ glede euro(atlantskih) integracija. Na svim stranama i razinama vlasti nedostaje volje, znanja i spremnosti za duboke ambijentalne reforme koje bi BiH učinile kompatibilnom s EU u ustavnopravnom pogledu. A bez izmjene postojećih ustavnopravnih okvira nije uopće moguće približiti se, a kamo li pristupiti EU. Tijekom procesa približavanja EU u krajnjoj konzekvenci i ne radi se o drugomu do o preuzimanju acquisa, na jednoj, i o stupnjevitom prijenosu određenih suverenih zakonodavnih i izvršnih nadležnosti na EU, sukladno načelima o podijeljenom i prenijetom suverenitetu, podijeljenim nadežnostima i višerazinskom upravl-

* Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru

¹ U referatu su prezentirana dijelom i saznanja nastala autorovim sudjelovanjem u radu Ekspertnog tima američkog veleposlanstva za izradu preporuka koje bi trebale dovesti do ustavnog preustroja Federacije BiH.

janju, sukladno acquisu. Tijekom preuzimanja „pravne stečevine“ važe podjednaka pravila za sve, „acquis“ se mora jednostavno preuzeti tijekom procesa pristupanja EU. Pregovora se samo o uvjetima i rokovima preuzimanja, pri čemu je za konzistentnu implementaciju acquisa odgovorna država BiH, koja je jedini partner EU u međunarodno-pravnom pogledu. Takvo što podrazumijeva i svijest i odgovornost za vlastitu budućnost na svim razinama, kao i osposobljenost javne uprave za proces prilagođavanja, pregovaranja i pristupanja EU. Nažalost, ovih se izazova nije i ne želi biti svjesno u institucijama bh. vlasti.

Ključne riječi: *pravna stečevina EU/acquis communautaire, nesposobnost izgradnje „zajedničke vizije“, sustav koordinacije, Program integracije*

Proces stabilizacije i pridruživanja zemalja zapadnog Balkana Europskoj uniji, reafirmiran „Solunskom agendom“ iz 2003. godine, pokazao se za neke zemlje u ovoj regiji djelotvornim političkim okvirom, ali za zemlju kakva je postdaytonska Bosna i Hercegovina isuviše zahtijevnim. Doduše i u BiH su postignuti izvjesni napretci, jer se preko Mape puta i Studije o izvodljivosti, te pregovora o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju (SSP), došlo do njegova potpisivanja u lipnju 2008. godine, kako bi 1. srpnja iste godine stupio na snagu, ali samo u formi Privremenog sporazuma. Nažalost, u godinama potom je, umjesto akceleriranja europskog puta došlo do usporavanja, pa i totalnog zastoja u kretanju BiH k Europskoj uniji. U Solunskoj agendi, važnom dokumentu iz 2003., ugrađena su: a) načelo uvjetovanosti u sve instrumente privođenja ka EU, i b) individualan pristup, tj. napredovanje putem ispunjavanja kriterija i standarda, prema sposobnostima i zaslugama. Zemlje potencijalni kandidati kreću se prema EU, u konačnici, u ovisnosti od vlastite spremnosti za dubinske transformacije i u formi regate, a ne konvoja. SSP definira prioritete reformi (ekonomske, zakonodavne i institucionalne) i mehanizme monitoringa i koordinacije. BiH se, nažalost, i definitivno u 2013. godini našla u ćorsokaku, nevoljna i nesposobna ispuniti preuzete obveze iz SSP-a, aktualizirane kao nezaobilazne i u Mapi puta

iz lipnja 2012. godine pa unatoč tomu što su SSP ratificirale sve države-članice EU, SSP ostaje joj u odnosima s EU do daljnjega Privremeni sporazum. Takvim će i ostati sve dok BiH ne ispuni obveze iz Mape puta, među kojima su najvažnije implementacija odluke Europskog suda za ljudska prava u „slučaju Sejdić i Finci“ i izgradnja djelotvornog sustava koordinacije, kako bi BiH u odnosima s EU (i Svijetom) govorila „jednim glasom“.²

I.

Bosna i Hercegovina može razriješiti vlastitu postdaytonsku dramu samo u kontekstu euroatlantskih integracija i uz suptilne metode uljudivanja politički i kulturološki zapuštenog, gospodarski nejedinstvenog i pocijepanog, nerijetko ruiniranog prostora, u kojem egzistiraju kao-tična stanja, skoro pa uništeni socijalni sustavi i na svemu tomu iznikli autokratski i autoritarni paralelni svjetovi. Da bi BiH jednog dana izašla iz stadija kulture nadbijanja i međusobnog osporavanja bilo bi potrebno započeti odmah s izgradnjom kompatibilne političke kulture onoj u Europskoj uniji, kako bi se tijekom pristupanja i samog pristupa razriješila

² Na sastanku u Bruxellesu 27. lipnja 2012. godine, predstavnici EU i bh. vlasti usvojili su tzv. zajedničke zaključke glede nužnosti ispunjenja obveza BiH u procesu EU. Na ovom sastanku su inače pozdravljeni pomaci koje je BiH napravila usvajanjem Zakona o državnoj pomoći i Zakona o popisu stanovništva, uz napomenu da je neophodno osigurati njihovu punu realizaciju. Europska komisija je i ovom prigodom izrazila nadu da će BiH, u najkraćem mogućem roku, biti u mogućnosti ispuniti preostale uvjete za stupanje na snagu SSP-a, kao i preostale uvjete za podnošenje vjerodostojnog zahtijeva za članstvo u EU. “U tom pogledu su svi sudionici usuglasili Mapu puta, s obvezama trebalo ispuniti do kraja 2012. godine. Na prvom mjestu je stajala obveza postizanja “političkog dogovora u pogledu sudske odluke u predmetu Sejdić-Finci” kako bi se izvršile izmjene Ustava, i to do studenog 2012. godine. Potom je u Mapi puta usaglašeno i izvršavanje obveza BiH iz SSP-a/Privremenog sporazuma o potrebi preuzimanja zakonske regulative EU na ujednačen i koordiniran način na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine. U zajedničkim zaključcima glede izgradnje sustava koordinacije kazano je pak, da bi Vijeće ministara BiH i vlade Federacije BiH, s kantonima, Republike Srpske i Brčko Distrikta trebalo da se angažiraju na dijalogu kako bi se dogovorili o “uspostavljanju djelotvornog mehanizma koordinacije rada na pitanjima EU, što će BiH omogućiti da usuglasi stavove o europskim pitanjima te tako govori jednim glasom”, odnosno da se do 31.10. 2012. godine predoči prijedlog “Mehanizma koordinacije rada na pitanjima EU”. S ovim je usko povezana i obveza unapređenja i jačanja u funkcioniranju uprave na svim razinama vlasti, kako bi BiH „mogla da usvaja, primjenjuje i izvršava zakone i propise EU”.

i bh. nacionalna pitanja i bh. državno pitanje, sukladno visokim vrijednostima paradigme nenasilja i prakse življenja složenih identiteta i međusobnog uvažavanja. U krajnjem, i nije moguće pristupiti EU ukoliko se ignoriraju vrijednosti koje obilježavaju dominantnu političku kulturu unutar EU, ili se nije spremno slijediti njezine temeljne principe koji su je i učinili svjetskom silom u gospodarskom i civilizacijskom pogledu. Iznimno kompleksan i zahtijevan proces dragovoljnog pristupanja bilo koje zemlje Europskoj uniji (EU) podrazumijeva političku volju da se u njoj sprovedu temeljne prilagodbe pravnoj stečevini EU (acquisu). Pristupiti EU je moguće samo ispunjavanjem standarda, kriterija i mjerila, nikakvi izuzeci od tih strogo utvrđenih pravila i procedura nisu predviđeni. Ali, i da jesu, ne bi bili dobri za BiH, jer tek tijekom procesa pristupanja BiH treba postati potpuno suverena i pravna država. U bosansko-hercegovačkom slučaju radi se, nažalost, o nedostatku političke vizije o europskoj sudbini BiH, o nepostojanju političke volje i nedovoljnoj osposobljenosti za proces pristupanja EU (i NATO-u). Uslijed toga se i ne razumije koliko i kako treba da je riječ o enormno važnoj civilizacijskoj zadaći preuzimanja posve novog ustavno-pravnog ambijenta u ustavni i vrijednosni poredak BiH. Pri preuzimanju *acquisa* ne pregovara se, zapravo, o sadržaju, nego o uvjetima i rokovima njegova implementiranja u domaće zakonodavstvo. Za implementiranje *acquisa* odgovorna je u odnosima s EU jedino država BiH, jer je ona jedini subjekt u međunarodno-pravnom pogledu. Nažalost, u BiH nema još uvijek vizije zajedničke euroatlantske budućnosti pa se stalno proizvode krize koje su je i zablokirale u procesima pristupanja EU i NATO-u.

II.

U Europskom izvješću Međunarodne krizne skupine N°209, od 28. rujna 2010. godine, objavljeno pod imenom „Federacija BiH – paralelna kriza“ je kazano:

„Federacija Bosna i Hercegovina (FBiH), veći od dva bosanskohercegovačka entiteta, je u krizi. Sukobi među bošnjačkim i hrvatskim vođama i nefunkcionalan administrativni sistem su paralisali sistem donošenja

odluka, doveli entitet na rub bankrota i pokrenuli socijalne nemire... Za razliku od Republike Srpske, Federacija, uglavnom hrvatsko-bošnjački entitet, je visoko decentralizirana. Ne vole ju ni Bošnjaci, koji bi ju htjeli ukinuti zajedno sa RS u korist unitarne bosanske države, a ni Hrvati, koji žele sopstveni entitet. Federacija ne uspijeva postići uspješan balans između vlasti većine i prava manjina. Njene komplikovane, od strane međunarodne zajednice dizajnirane mehanizme i norme je lako zaobići i blokirati. Federaciji je dato svega nekoliko nadležnosti i većinu svojih ovlasti dijeli na komplikovan način sa nižim administrativnim nivoima. Rezultat toga je glomazna birokracija, čiji se različiti dijelovi ili nadmeću ili otvoreno sukobljavaju, kao i zbunjujuće i često kontradiktorno zakonodavstvo i regulative koje guše investicije i degradiraju javne servise. Veličina i neuređenost federalne administracije čine veći BiH entitet jednim od najgorih mjesta u Evropi za biznis što guši ekonomske potencijale njenih građana.“

Iz ovoga MKS-izvještaja izdvojile su se posebice dvije preporuke. U preporuci broj 10 upućenoj EU, SAD i drugim članicama međunarodne zajednice je rečeno: „Podržati reformu na nivou Federacije, na primjer pružajući ekspertizu gore preporučenoj parlamentarnoj komisiji za reforme vezano za EU *acquis communautaire* i naučene lekcije o raspodjeli političke moći i federalizmu u EU.“ U preporuci Parlamentarnoj Skupštini Federacije se, pak, kazalo: „Uspostaviti komisiju koja bi preporučila ustavne, pravne i strukturalne reforme, putem konzultacija sa strankama, civilnim društvom i međunarodnim i BiH ekspertima, uključujući poboljšanja u: a) podjeli legislativne, izvršne i sudske nadležnosti između sva tri nivoa u Federaciji; b) zajedničkim nadležnostima između kantona i Federacije; i c) mehanizmima zaštite vitalnih nacionalnih interesa (VNI).³ Bosna i Hercegovina se poslije općih parlamentarnih izbora od 3. listopada 2010. godine, doista, našla u ćorsokaku glede euroatlantskih integracija, podjednako nevoljna i nesposobna ispuniti obveze iz Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju EU (SSP) i obveze koje vode aktiviranju uvjetno dobijenog Akcijskog plana za član-

³ Vidjeti, Europsko izvješće Međunarodne krizne skupine N°209 od 28. rujna 2010. godine.

stvo u NATO-u (The Membership Action Plan, MAP) u Tallinu 2010. godine. Zbog toga – i nakon što su SSP ratificirale sve članice EU – BiH još uvijek ima s EU samo Prijelazni/Privremeni sporazum, a u „slijepoj ulici“ je i u odnosima s NATO-om unatoč naglašenoj političkoj volji u NATO-strukturama da je primi u svoje redove. I tako će biti sve dok BiH ne bude u stanju ispuniti preuzete obveze i aktivirati uvjetno dobijeni MAP, sve do tada i neće moći započeti s realizacijom prvog godišnjeg nacionalnog programa (Annual National Programme, ANP). Glede pristupanja NATO-u pred BiH ostaje preduvjet svih uvjeta uknjižba tzv. 63 perspektivne vojne lokacije na Ministarstvo obrane, kako bi se počelo s realizacijom više godišnjih prilagodbenih planova (Hrvatska ih je trebala sedam prije nego što je postala članicom NATO-a). Ukoliko BiH propusti i ovu priliku, nanijela bi sebi neizmjernu političku i sigurnosnu štetu, jer ne bi i ovim putom zatvorila važno pitanje svojih vanjskih granica. U pogledu europskih integracija, BiH stoji u mjestu sve dok ne ispuni obveze ne samo iz SSP-a, nego i najnovije Mape puta, važnog dokumenta usvojenog na sastanku u Bruxellesu 27. lipnja 2012. godine.⁴ U Mapi puta je na prvom mjestu zapisana obveza postizanja „političkog dogovora u pogledu sudske odluke u predmetu Sejdić-Finci“ kako bi se izvršile izmjene Ustava, i to do studenog 2012. godine. U Mapi puta je k tomu usuglašeno i izvršavanje obveza BiH iz SSP-a/Privremenog sporazuma o potrebi preuzimanja zakonske regulative EU na ujednačen i koordiniran način na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine. U zajedničkim zaključcima s ovog sastanka u Bruxellesu je, također, kazano da bi Vijeće ministara BiH i vlade Federacije BiH, s kantonima, Republike Srpske i Brčko Distrikta trebalo da se angažiraju na dijalogu kako bi se

⁴ Ispunjenju obveza iz Mape puta treba dodati i preostale obveze iz „5+2 paketa ciljeva i uvjeta“, koje su pretpostavka za zatvaranje Ureda Visokog predstavnika (OHR). Izmještanje ili zatvaranje OHR-a nije, doduše, pretpostavka za podnošenje tzv. kredibilne aplikacije za statusa kandidata, ali bez ispunjenje i ovih obveza BiH ne može biti tretirana suverenom zemljom. U PIC-ovom communiqué (PIC SB Political Directors, 25.06.2008.) povodom potpisivanja SSP-a između BiH i EU je ukazano da je to samo prvi iz paketa „dva uvjeta i pet ciljeva“ za tranziciju OHR-a u Ured posebnog predstavnika EU. Glede pet ciljeva Upravni odbor Vijeća za provedbu mira je precizirao: cilj jedan – prihvatljivo i održivo rješenje pitanja podjele imovine između države i drugih razina vlasti; cilj dva – prihvatljivo i održivo rješenje pitanja imovine obrambenih struktura; cilj tri – potpuna provedba Konačne arbitražne odluke za Brčko; cilj četiri – fiskalna održivost (nadležni organi vlasti trebaju okončati usvajanje Zakona o Nacionalnom fiskalnom vijeću i formiranje Nacionalnog fiskalnog vijeća); cilj pet – jačanje vladavine prava...

dogovorili o “uspostavljanju djelotvornog mehanizma koordinacije rada na pitanjima EU, što će BiH omogućiti da usuglasi stavove o europskim pitanjima te tako govori jednim glasom”. S tim u vezi je precizno formulirano da se do 31.10.2012. godine ima predložiti prijedlog “Mehanizma koordinacije rada na pitanjima EU”. S ovim obvezama iz Mape puta je, dakako, povezana i obveza unapređenja i jačanja u funkcioniranju uprave na svim razinama vlasti, kako bi BiH „mogla da usvaja, primjenjuje i izvršava zakone i propise EU”. Nijedna preuzeta obveza iz Mape puta nije, nažalost, do kraja realizirana, pa je rok za ispunjenje obveza produžen do kraja ožujka 2013. godine. Strategija privođenja nove članice u EU podrazumijeva tzv. strukturirani dijalog između nje i institucija EU, u kojem se utvrđuju obveze ispunjavanja kriterija, standarda i mjera shodno procijenjenim polaznim pretpostavkama svake zemlje-aspirantkinje. U osnovi se tijekom procesa privođenja nove članice radi o njezinom prihvaćanju sveukupne pravne stečevine EU - svih temeljnih ugovora, ugovora o izmjenama i dopunama, pristupnih ugovora i međunarodnih sporazuma koje je EU zaključila s drugim subjektima međunarodnog prava, kao i svih odluka, preporuka i smjernica donijetih na osnovu pobrojanih ugovora. Preuzimanjem *acquisa* postaje nova članica i definitivno dijelom specifičnoga pravno-političko-gospodarsko-kulturološkog ambijenta, umreženog međunarodnim ugovorima i visokim pravno-državnim standardima. Utoliko prihvaćanje *acquisa* za svaku novu pristupnicu podrazumijeva i transformirati se u ono što EU već jeste. Zemlje pristupnice moraju, dakako, prihvatiti *acquis* u cijelosti prije stavljanja potpisa na pristup EU te s time učiniti tzv. komunitarno pravo dijelom svojeg zakonodavstva. U pravilu su zemlje kandidatkinje vršile sustavne i parcijalne prilagodbene promjene vlastitih ustava tijekom procesa preuzimanja *acquisa*, ali su se zemlje poput Španjolske odlučile i za potpuno novi ustav uoči ulaska u EU. Sve su prilike da će takvo što biti nužno uraditi i u BiH. Pristupanje EU ne isključuje, dakle, stupnjevite ustavne reforme. Bile parcijalne, ili sveobuhvatne, ustavne promjene se moraju naslanjati na potvrđena načela EU poput prenijetoga suvereniteta i višerazinskog upravljanja, pozajedničenih politika i podijeljenih nadležnosti, kao i načela supsidijarnosti, solidarnosti i harmonizacije međusobnih odnosa.

III.

I u Izvješću Europske komisije o napretku Bosne i Hercegovine u 2012. godini se upozorilo na zastoj ili ćorsokak iz kojeg BiH može izići samo ispunjenjem preostalih obveza iz SSP-a. Već u nešto povoljnijem Izvješću o napretku BiH za 2011. godinu, ocijenjeno je da „Ustav Federacije podrazumijeva složene i skupe upravljačke strukture s preklapanjima nadležnosti između Federacije, kantona i općina“. U istom izvješću je ukazano i na probleme s usklađivanjem bh. zakonodavstva s pravnom stečevinom EU kao i na nepostojanje mehanizama usklađivanja između različitih razina vlasti u Federaciji i u BiH. Pozitivno je ocijenjeno što je uspostavljen Odbor za europske integracije Parlamentarne skupštine te što je u travnju 2011. godine Parlament Federacije usvojio rezoluciju u korist europskih integracija.⁵ Istini za volju i u Federaciji i u BiH na državnoj razini se ponešto poduzimalo glede europskih integracija (doneseni su zakoni o državnoj pomoći i popisu stanovništva), ali nije učinjeno sve ono što se moralo da bi SSP stupio na snagu u punom kapacitetu.⁶ Već u Programu rada Vlade Federacije BiH u mandatnom razdoblju između 2011.-2014. godine je rečeno da je preuzimanje *acquisa*

⁵ Pravni okvir koordinacije procesa integracije predstavljaju: Zakon o Vijeću ministara BiH; Zakon o ministarstvima i drugim organima uprave BiH; Zakon o upravi BiH (suradnja, informiranje, dogovaranje); Odluka o postupku; Odluka o postupku koordinacije procesa europskih integracija; Odluka o instrumentima za usklađivanje zakonodavstva BiH s pravnom stečevinom EU; Odluka o uspostavljanju Komisije za europske integracije u sastavu Privremenog odbora; Odluka o uspostavljanju radnih grupa za europske integracije u sastavu pododбора...

⁶ SSP je potpisan 16. lipnja 2008. u Luksemburgu. Tekst SSP-a je podijeljen na deset glava: Opća načela; Politički dijalog; Regionalna suradnja; Slobodno kretanje robe; Kretanje radnika, pružanje usluga, kretanje kapitala; Usklađivanje zakona, provedba zakona i pravila tržišnog natjecanja; Pravda, sloboda i sigurnost; Politike suradnje; Financijska suradnja; Institucionalne, opće i završne odredbe. SSP čini i sedam dodataka i sedam protokola. Dodacima i protokolima precizirane su obveze glede trgovine pojedinim vrstama proizvoda. U članku 70 SSP-a je kazano da će se na osnovu programa dogovorenog između EU i BiH usklađivanje u ranoj fazi fokusirati na osnovne elemente pravne stečevine (koji se odnosi na unutrašnje tržište kao i na druge oblasti vezane za trgovinu), dok će se u kasnijoj fazi BiH fokusirati na preostale dijelove pravne stečevine: a) tržišna konkurencija (državni monopoli i sektorski regulatori, pravo privrednih društava, kontrola spajanja i liberalizacija transporta) i državna pomoć; pravo industrijske, intelektualne i trgovačke svojine; javne nabavke; tehnički propisi, uključujući standardizaciju, mjeriteljstvo, akreditaciju i ocjenu usklađenosti.

najkompleksniji i najdugotrajniji posao u procesu europskih integracija pa zbog toga „ključni izazov bliske budućnosti predstavlja uspostavljanje jedinstvene metodologije preuzimanja pravne stečevine EU, kako bi se osigurala sprovedba iste na jedinstveni način u cijeloj zemlji“.⁷ Prioriteti u radu Vlade FBiH u ovom mandatnom razdoblju su trebali biti: a) ispunjavanje obveza koje proizlaze iz SSP-a (Zakon o državnoj pomoći, odluka Sejdić – Finci) i rješavanje prioriteta iz europskog Partnerstva za BiH; b) usvajanje „EU klauzule“ kako bi se ubrzale reforme koje BiH vode ka EU i NATO; c) podnošenje aplikacije za članstvo u EU, d) preuzimanje upitnika za ispitivanje spremnosti BiH za članstvo u EU i davanje odgovora na upitnik, e) dobijanje kandidatskog statusa; f) ispunjavanje uvjeta za MAP, tj. uvjeta za punopravno članstvo u NATO-u. Iz aktivnosti Vlade FBiH u funkciji pristupanja EU izdvaja se ipak njezina 39. tematska sjednica, na kojoj je zaključeno da su svi federalni ministri dužni da osiguraju preduvjete za prioritetno izvršavanje obveza proisteklih iz procesa europskih integracija, u kom cilju treba unutar ministarstava formirati kolegij europskih integracija. Radom kolegija rukovodit će koordinator za EU integracije pri resornom ministarstvu, a sačinjavaju ga svi predstavnici resornog ministarstva koji sudjeluju u radu zajedničkih radnih grupa i komiteta formiranih za potrebe europskih integracija (praćenje provedbe Privremenog sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, programiranje IPA fondova i sl.). Rad federalnih ministarstava po pitanju europskih integracija koordinirat će poseban Odjel koji će biti formiran pri Generalnom tajništvu Vlade Federacije BiH. Radi operacionalizacije zadataka FBiH iz ovog domena, formiran je i Koordinacijski tim za pitanja europskih integracija. Istovremeno, dana je suglasnost na imenovanje članova radnih grupa koje djeluju u sastavu Pododbora za stabilizaciju i pridruživanje, kao i u radu tijela za praćenje procesa reformi u BiH. Također je suglasnost dana i za imenovanje članova radnih grupa za IPA programiranje 2012/2013., a u skladu s prioritetima Europske komisije...⁸ Iz proeuropskih aktivnosti u parlamentarnim domovima

⁷ Vidjeti, Program rada Vlade Federacije BiH u mandatnom periodu između 2011.-2014. godine; usvojen u studenom 2011. godine (www.fbihvlada.gov.ba).

⁸ Vidjeti, Saopćenje o radu s 39. sjednice Vlade FBiH, od 24. veljače 2012. godine (www.fbihvlada.gov.ba).

FBiH vrijedi izdvojiti tek 7. sjednicu Doma naroda, održanu u prosincu 2011. godine jer je na njoj prihvaćena inicijativa za osnivanje Zajedničke komisije za europske integracije te 4. tematsku sjednicu Zastupničkog doma, održanu 9. svibnja 2012. god. pod radnim naslovom „Europski put BiH i obveze Federacije BiH na tom putu“. Zastupnički dom Parlamenta Federacije BiH je ovom prigodom dao punu podršku putu BiH u EU i NATO, a zatražio je od nadležnih institucija BiH i „hitnu izradu Programa integriranja BiH u EU“ kao i „hitnu i adekvatnu pripremu unaprijeđenja modela koordinacije“. U točki 5 zaključaka s ove tematske sjednice Zastupnički dom je zatražio od Vlade FBiH da najkasnije do 10. srpnja. 2012. godine „dostavi sve zakone i strategije za koje je nadležna Federacija BiH.“⁹ Sukladno podacima Parlamenta FBiH, međutim, usvojena su ukupno 22 plana i programa, ili prijedloga pojedinačnih strategija razvoja, koje su tek posredno povezane s prilagodbama BiH na njezinom putu ka EU.¹⁰ Zanimljiva je i u ovom kontekstu ocjena Europske komisije kako su se, doduše, tzv. administrativni resursi entitetskih i državnih razina poboljšali, ali su dugotrajan proces uspostavljanja zakonodavnih i izvršnih organa vlasti te neuspostavljanje vlade na državnoj razini onemogućili da ova tijela donose zakone. U Izvješću EK za 2012. godinu se u dijelu o radu Vlade Federacije BiH uočilo, također, da je Vlada uspostavila tzv. jedinice za europske integracije u ministarstvima, ali da Generalno tajništvo FBiH koje se bavi europskim integracijama nema ovlasti da prati postupak provedbe akcijskog plana približavanja

⁹ Vidjeti, Zaključke iz Zapisnika 4. tematske sjednice Zastupničkog doma..., od 14. svibnja 2012. godine.

¹⁰ Vidjeti dokument „Pregled informacija o broju sjednica i usvojenim strategijama za pojedine oblasti od 2006.-2012. godine“, urađen u Parlamentu FBiH na zahtjev Ekspertne radne skupine i dostavljen joj 7. ožujka 2013. Sukladno njemu, Zastupnički dom Parlamenta Federacije BiH je u mandatnom periodu između 2006.-2010. godine održao 65 sjednica (osim konstituirajuće, 33 redovite i 31. izvanrednu), a u mandatnom periodu između 2010.-2012. godine ukupno 30 sjednica (osim konstituirajuće, 18 redovitih i 11 izvanrednih). Dom naroda Parlamenta Federacije BiH je u mandatnom periodu između 2006.-2010. godine održao 32 redovite sjednice i 18 izvanrednih sjednica (ukupno 50), a u periodu između 2010.-2012. godine 14 redovitih i 11 izvanrednih sjednica (ukupno 25). Uočljivo je pri tomu da u periodu od šest godina (2006.-2012.) nije održana niti jedna zajednička sjednica Zastupničkog doma i Doma naroda Parlamenta FBiH. U periodu od izbora 2006. do kraja 2012. godine u Predstavničkom domu usvojeno je ukupno 266 zakona, dok je usaglašeno njih 26, a jedan nije. Na usaglašavanje čekaju dva zakona koja su usvojena u 2012. godini.

EU. „Potrebno je hitno uspostaviti efikasan mehanizam koordinacije između države, entiteta i Brčko Distrikta“, poručeno je bilo i u Izvješću EK za 2011., po svim pitanjima vezanim za integracije i usklađivanje domaće s zakonodavstvom EU. U ovom se kontekstu može razumijeti i ono što konačno urađeno na sjednici Vijeća ministara od 16. listopada 2012. godine, na kojoj je formiran Tim za izradu koordinacijskog mehanizma. Koordinacijski tim čine članovi Vijeća, resorni ministri iz oba entiteta te samo jedan predstavnik federalnih kantona (još nije izabran). Važnost angažmana Vijeća ministara glede izgradnje sustava koordinacije u BiH se mora cijeliti u svjetlu činjenice da bez usuglašenog mehanizma koordinacije nije moguće izraditi Program integracije.

U međuvremenu su i u FBiH formirane tzv. jedinice za europske integracije unutar svakog od 16 federalnih ministarstava te na sličan način i na kantonalnim razinama, kao i koordinacijsko tijelo na razini FBiH. U tijeku je i potpisivanje Sporazuma o usklađivanju postupaka unutar Federacije BiH između Vlade FBiH i kantonalnih vlada, odnosno memorandumu o suradnji, pri čemu je već došlo do zastoja uslijed različitog razumijevanja nadležnosti Vlade FBiH i kantonalnih vlada u procesu usuglašavanja glede implementacije *acquisa*. U vrlo opterećenim odnosima vlada Federacije i kantona drugim nesporezumima iz domene podijeljenih nadležnosti ovi najnoviji nesporezumi su samo kap u moru. No, nesporezumi između federalnih i kantonalnih izvršnih organa u vezi s preuzimanjem i implementacijom *acquisa* upozoravaju na nužnost reguliranja ovih pitanja, uključujući i postupke razrješenja mogućih blokada. U krajnjem, i ove vrste prijedora ilustriraju koliko je važno i hitno osigurati funkcioniranje konzistentne pravne logike upravo u područjima isključivih, zajedničkih i podijeljenih nadležnosti u Ustavu FBiH i kantonalnim ustavima.¹¹ Bilo bi, dakako, od velike važnosti regulirati i obveze osposobljavanja institucija, odnosno sinergijskog korištenja svih kapaciteta u procesu koordinacije europskih integracija i u Federaciji i u cijeloj BiH. Zapravo je krajnje vrijeme za zajedničku viziju europske

¹¹ Već prilikom prošlogodišnje popune tzv. vježbaonih upitnika za poglavlja pregovaranja „Javne nabavke“ i „Okoliš“, dostavljenih od strane EK radi budućih priprema za ispunjenje oficijelnih upitnika za mišljenje EK („avis“), pokazalo se da BiH nije u stanju odgovoriti ovoj obvezi, cijeni Direkcija za europske integracije.

zemlje BiH u oba bh. entiteta i u svim kantonima Federacije. Jer, bez „zajedničke vizije“ BiH u cijelosti ostaje neuređeni prostor „paralelnih svjetova“ i poluprotektorat međunarodne zajednice. S tim statusom ne može biti članicom ni EU ni NATO-a. Otuda bi bh. političari morali prestati biti samo za formalno, vertikalno uvezivanje u EU, „euizaciju“ te prihvatiti logiku „europeizacije“ domaćih politika i dolazak pravne države i u BiH.¹²

IV.

S obzirom da su brojna upozorenja iz Bruxellesa u pravilu ostajala bez odjeka,¹³ Delegaciji Europske unije u Bosni i Hercegovini i nije preostalo drugo nego ocijeniti kako su „nužne strukture koordinacije samo djelimično uspostavljene, s nepostojanjem veze između politike i uprave“. EU traži, pak, ravnomjerno izvršavanje obveza u cijeloj zemlji. U RS-u je većina nadležnosti u rukama Vlade RS-a, a u Federaciji BiH vezanih za unutrašnje tržište je u rukama entiteta i kantona. U Delegaciji EU smatraju, čak, da „Federacija nije u stanju da odredi područja prava EU za koja je nadležna“¹⁴ pa nije u stanju osigurati ravnomjernu zakonski uređenu proceduru glede europskih integracija. K tomu, potrebno bi bilo

¹² Prvotni cilj Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između BiH i EU je bio pridruživanje BiH Europskoj uniji u razdoblju od šest godina, to jest prilagoditi bh. zakonodavstvo najznačajnijim standardima i pravilima unutarnjeg tržišta Unije. Od tako ambicioniranih ciljeva urađeno je malo, pa do ispunjenja preuzetih obveza od strane države BiH umjesto SSP-a u punom kapacitetu na snazi ostaje Privremeni sporazum. Iz njega se primjenjuju odredbe SSP-a koje se odnose na trgovinu i trgovinska pitanja, de facto do najsitnijih detalja propisane vrste roba, količine, kvalitet i ostali uvjeti robne razmjene između EU i Bosne i Hercegovine. Ali, tek stupanjem na snagu SSP-a, u punom kapacitetu, moguće je napraviti sljedeći nužan korak na putu BiH ka Europskoj uniji. SSP može inače otkazati svaka od strana ugovornica u redovitoj proceduri.

¹³ Bilo je u vezi s blokadama i direktnih upozorenja Europske komisije, primjerice u pismu opunomoćenika za proširenje Štefana Fülea bivšem predsjedavajućem Vijeća ministara Nikoli Špiriću se kazalo: „Poboljšati mehanizme koordinacije o pitanjima koja se tiču EU između svih razina, kao i između Parlamentarne skupštine i Vijeća ministara i između (parlamentarnih) domova“. Sukladno Zakonu o Vijeću ministara, naime, predsjedavajući Vijeća ministara i direktor(ica) Direkcije za europske integracije su odgovorni za, osiguranje suradnje i usklađivanje politika i aktivnosti sa entitetima, dakako onih koji se tiču euro-integracija.

¹⁴ BiH road to EU, PP-prezentacija za Ekspertnu radnu skupinu u Delegaciji EU u Sarajevu, 31. siječanj. 2013. godine.

ojačati kapacitete za programiranje pomoći EU, preporučuje Delegacija EU u BiH. I u Izvješću o napretku Bosne i Hercegovine za 2011. godinu se konstatairalo da „nedostaje zajednička vizija političkih predstavnika o generalnom pravcu i budućnosti zemlje i njenom institucionalnom uređenju” te da su “za proces pridruživanja u EU nužni i politička volja i funkcionalne institucije na svim razinama, s djelotvornim mehanizmom koordinacije o pitanjima koja se tiču EU”. Takvo što podrazumijeva izgraditi i elemente mehanizma koordinacije unutar Federacije, između federalnih i kantonalnih organa, što u okolnostima nekonzistentnih odnosa i permanentnih prijepora između njih izgleda skoro nemogućom misijom. Istini za volju, u BiH se ponešto već poduzimalo glede uspostave mehanizma koordinacije. Tako je, primjerice, na trećoj tematskoj sjednici o europskim integracijama, održanoj 19. ožujka 2007. godine, Vijeće ministara zadužilo Direkciju za europske integracije da započne izradu Programa integracije te naložilo svim institucijama da preuzmu aktivniju ulogu u procesu poboljšanja vertikalne i horizontalnije koordinacije. Dana 13. ožujka 2008. godine Vijeće ministara je usvojilo metodologiju i vremenski plan izrade Programa za integraciju, da bi 19. kolovoza 2010. godine zadužilo Direkciju za integracije (DEI) da obavi konzultacije s relevantnim institucijama na različitim razinama vlasti u BiH glede izrade Programa za integraciju. Direkcija je bila u obvezi da te aktivnosti okonča do kraja siječnja 2011. te da potom započne s izradom PI u suradnji s relevantnim institucijama na svim razinama vlasti. Stručne pripreme DEI za izradu Programa integracije su, nažalost, osujetile političke blokade. Programom integracije, strategijskim dokumentom kojeg još uvijek nema, definirale bi se mjere, rokovi i odgovornosti za pojedinačne postupke i cjelinu procesa pridruživanja EU. Program integracija i nije, naime, drugo do temeljno uputstvo za sve razine uprave i planer harmonizacije domaćeg zakonodavstva s zakonodavstvom EU. Izradom i implementacijom PI bi se, k tomu, veoma efikasno stavila točka na brojne političke prijepore o nadležnostima između entiteta i državne razine, kao i federalnih i kantonalnih razina, s obzirom da bi zadaci i odgovornosti bili jasno definirani i raspoređeni na institucije i organe na svim razinama vlasti. Nažalost, PI ne može biti urađen bez izvršavanja ključnih obveza iz Mape puta, bez zajedničke

vizije i sustava koordinacije, kao i ispunjenja preostalih obveza iz SSP-a. Tek poslije ispunjenja tih obveza BiH može podnijeti tzv. vjerodostojnu aplikaciju za članstvo u EU pa započeti i sa stvaranjem preduvjeta za davanje stručnih odgovora na pitanja iz zahtjevnih upitnika kako bi se dobilo pozitivno mišljenje EK (“avis”). A bilo bi mudro i racionalno već danas započeti i s pripremama za formiranje 33 radne skupine analogno poglavljima *acquisa* (o dva poglavlja *acquisa* se ne pregovara). U krajnjem se i ne radi o drugomu do o europeizaciji domaćih politika tijekom pregovaranja i implementacije *acquisa*. Utoliko je tijekom predstojećih ustavnih reformi u Federaciji (i u BiH) nužno ustavnopravno regulirati po prvi put i pitanja euroatlantskih integracija. U dio postojećeg Ustava Federacije BiH posvećen Međunarodnim odnosima, ili u novi Ustav Federacije u BiH, trebalo bi unijeti načela, postupke i procedure koje stimuliraju i reguliraju postupke implementacije *acquisa* tijekom procesa uključivanja BiH u europske integracijske procese i euroatlantske sigurnosne strukture.

Literatura:

Knjige:

- Lasić, M. (2009), *Europska unija – nastanak, strategijske nedoumice i integracijski dometi*, Sarajevo Publishing, ed. „University book“, Sarajevo
- Lasić, Mile (2011), *Kultura sjećanja*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo
- Lasić, Mile (2011), *Europe Now – Europa sada ili nikada*, Kult B i Depo portal, Sarajevo.
- Lasić, Mile (2012), *U zemlji zarobljenog uma*, Rabic, Sarajevo
- Lasić, M. (2012), *U potrazi za vjerodostojnim pripadanjem*, u: *Dvije knjige pod jednim krovom*, Tuzla
- Lasić, M.(2014), *Aporije multikulturalnosti u svijetu i kod nas*, Rabic (Sarajevo), Synopsis (Zagreb).

Zuern Michael (2003), Upravljanje s one strane nacionalne države, Filip Višnjić, Beograd

Dokumenti:

BiH road to EU, PP-prezentacija za Ekspertnu radnu skupinu u Delegaciji EU u Sarajevu, 31. siječanj. 2013. godine,

Europsko izvješće Međunarodne krizne skupine N°209 od 28. rujna 2010. godine,

Izviješće Europske komisije o napretku Bosne i Hercegovine u 2011. godini,

Izviješće Europske komisije o napretku Bosne i Hercegovine u 2012. godini

PIC-ov communiqué (PIC SB Political Directors), od 25.06.2008. godine,

Program rada Vlade Federacije BiH u mandatnom periodu između 2011.-2014. godine, usvojen u studenom 2011. godine (www.fbihvlada.gov.ba),

Saopćenje o radu s 39. sjednice Vlade FBiH, od 24. veljače 2012. godine (www.fbihvlada.gov.ba),

Zaključci iz Zapisnika 4. tematske sjednice Zastupničkog doma Parlamenta Federacije BiH, od 14. svibnja 2012. godine,

Pregled informacija o broju sjednica i usvojenim strategijama za pojedine oblasti od 2006-2012. godine“, dokument urađen u Parlamentu FBiH na zahtijev Ekspertne radne skupine za promjenu Ustava Federacije BiH, od 7. ožujka 2013.

Internet izvori:

Službeni portal Europske unije (www.europa.eu);

Službeni portal Europske komisije (www.ec.europa.eu);

Službeni portal bh. Direkcije za europske integracije (www.gov.dei.ba);

Službeni hrvatski portal EnterEurope (www.entereurope.hr);

INABILITY OF MAKING “COMMON VISION” ABOUT EUROPEAN COUNTRY BOSNIA AND HERZEGOVINA¹⁵

Abstract

Extremely complex and demanding process of every country access to European Union implies political will for conducting basic adjustments to what is called legal acquisition of EU or to Community/European Union “such as it is” (Acquis communautaire). That requires a clear vision, coordination and a programme of integration and legislature harmonization, with clear divisions of jobs and tasks of responsible institutions at all government levels in any accessing country or potential candidate. Bosnia and Herzegovina is unfortunately an example of inability to make a “common vision” about its own European future, and therefore inability to create functioning “coordination system” and Integration Programme, because of which Bosnia and Herzegovina was at the “blind track” in 2012 and 2013 as far Euro-(Atlantic) integrations are concerned. There is lack of will, knowledge and readiness for deep ambient reforms which would make B&H compatible to EU as far as constitutional-legal issues are concerned. And without changing the existing constitutional-legal framework it is not even possible to come closer to EU and not to mention to access to it. During the process of accessing to EU the final consequence is nothing else but taking over acquis and graded transfer of certain sovereign legislative and executive authorities to EU in accordance to principles about divided and transferred sovereignty, divided authorities and multi-level governing according to acquis. Equal rules are the same for everybody during taking over of “legal acquisition”, acquis has to be simply taken over during the process of accessing to EU. Conditions and deadlines of taking over are only negotiated, while Bosnia and Herzegovina as the state, which is the only partner to EU in international-legal terms, is

* Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mostar

¹⁵ In the paper the author presented some findings from his participation in the work of American Embassy Expert team for making recommendations which should lead to constitutional restructuring of Federation of B&H

responsible for consistent implementation of acquis. That takes into consideration both consciousness and responsibility for the own future at all levels, as well as capability of the public administration for the process of adjustment, negotiation, and access to EU. Unfortunately, institutions of BH authorities are not and do not want to be conscious of these challenges.

Key words: *EU legal acquisition/acquis communautaire, inability of making “common vision”, coordination system, Integration Programme*

UDK 327.82(456.31)

272:341.7(456.31)

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

IKO SKOKO*

DAVORKA TOPIĆ STIPIĆ*

IZAZOVI DIPLOMACIJE SVETE STOLICE

Sažetak

U ovom radu iznosi se u kratkim crtama početak diplomatskog djelovanja s posebnim naglaskom na diplomaciju Svete Stolice. U radu će se prikazati i razlika između Svete Stolice ili Apostolske Stolice i Države Grada Vatikana. Također se objašnjava poseban položaj Katoličke Crkve koju ona ima kao i njezin položaj u međunarodnim odnosima. Sveta Stolica, kao pravni izričaj Katoličke crkve, ima međunarodni i pravni subjektivitet. Vidjet ćemo što je Državno tijelo koje preko Odjela za odnose s državama uspostavlja i održava odnose s pojedinim državama i međunarodnim udruženjima.

Ključne riječi: *diplomacija, Sveta Stolica, Katolička Crkva, Drugi vatikanski sabor, Država Grada Vatikana, Državno tajništvo, apostolski nunciji*

* Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru

Uvod

Riječ diplomacija dolazi od grčke riječi *diplōma*, što znači dvostruko (savijeno) pismo, a u latinskom *diploma* znači pismo s preporukom, službeni dokument. Pojam diplomacija ima nekoliko značenja: 1) vođenje državnih poslova na području vanjske politike preko službenih odnosa s drugim državama i međunarodnim organizacijama, 2) oblik i sadržaj odnosa između država koji nastaju i održavaju se službenim vezama i kojima se nastoje uskladiti interesi odnosnih država postizanjem pojedinih sporazuma i općim sporazumijevanjem, 3) sposobnost, znanje, umješnost vođenja pregovora s drugim državama, 4) vanjsko predstavljanje države, 5) karijera, poziv predstavljanja i zastupanja država u odnosima s drugim državama, pripadnost krugu osoba koje obavljaju taj poziv.¹ Iako je pojam višeznačan najčešće njime označavamo vođenje državnih poslova na području vanjske politike.

Počeci diplomacije sežu u XV. stoljeće, kada talijanske države uvode imenovanje stalnih veleposlanika. Tako vojvoda od Milana 1455. godine uspostavlja prvo stalno veleposlanstvo u Genovi.² Republika Venecija je bila ta koja je popularizirala, rečeno modernim jezikom, praksu veleposlanika, a nakon Westphalskog mira iz 1648. godine praksa postaje uobičajena. Status i pravila diplomatskih predstavništva konkretnije su utvrđena na Bečkom kongresu 1815. godine. U modernim političko-društvenim odnosima, diplomatsko je pravo regulirano Bečkom konvencijom o diplomatskim odnosima iz 1961. godine.

Uz razvoj klasične, bilateralne diplomacije danas su prisutne tzv. parlamentarne ili konferencijske diplomacije koje su odraz brojnih i različitih međunarodnih organizacija te se s pravom danas govori kako je gotovo svako područje ljudskog djelovanja istovremeno i predmet diplomatskog djelovanja.

Cilj je ovog rada dati kratki presjek načina organizacije i funkcioniranja Svete Stolice i Države Grada Vatikana. Pokušali smo dokazati da je višestoljetnost uređenja diplomatskih odnosa odigrala važnu ulogu u današnjem poimanju diplomatskih odnosa.

¹ Ibler, V. (1987.) *Rječnik međunarodnog javnog prava*, Zagreb, str. 57.

² Berković, S. (1997.) *Diplomatsko i konzularno pravo*, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, str. 11.-14.

1. Sveta Stolica u službi Katoličke Crkve

Kad se govori o subjektima međunarodnih odnosa (države, međunarodne organizacije, međunarodne privredne organizacije, različiti pokreti)³ među njima posebno mjesto pripada crkvama, a među crkvama značajno mjesto Katoličkoj crkvi, odnosno Svetoj Stolici zbog njezinoga broja vjernika, organiziranosti i utjecaja tijekom povijesti i danas na međunarodne odnose, posebno političke. Sveta Stolica ima međunarodni i pravni subjektivitet. Sveta Stolica ili Apostolska Stolica je u službi Katoličke Crkve⁴, a Država Grada Vatikana je država u službi Svete Stolice. Država Grada Vatikana⁵ (SCV) nastala je Lateranskim ugovorima između Svete Stolice i Italije koji su potpisani 11. veljače 1929., a ratificirani 7. lipnja 1929. godine.⁶ Ovim se ugovorima Svetoj Stolici osigurala i teritorijalna baza dovoljna za jamčenje njezine nezavisnosti. Naime, od ujedinjenja Italije 1870. godine prestala je postojati Papinska država. Važno je podsjetiti i da je Katolička Crkva jedina religijska organizacija koja ima suverenu državu.⁷

Isus iz Nazareta, koji je za kršćane Krist, Sin Božji, osnovao je Crkvu, po Drugom vatikanskom saboru⁸ “zajednicu vjere, ufanja i ljubavi, kao vidljivi organizam”. Vođenje Crkve na zemlji povjerio je apostolima, među kojima je posebno mjesto imao Petar. Za nastavljanje misije koju su primili od Isusa Krista apostoli su izabrali svoje nasljednike, biskupe.

³ Dokumenti II. vatikanskog sabora, KS, Zagreb 1970., str. 103.

⁴ Novi zakonik KC iz 1983. godine samo za Katoličku crkvu i Svetu Stolicu kaže da su “moralne osobe”, a u Zakoniku iz 1917. godine koristio se ovaj izraz za sve “pravne osobe”, v. Ratko Perić: Papinsko priznanje svjetovnih država, Vatikan i Dubrovnik, 1994., str. 61.

⁵ Država Grada Vatikana broji otprilike 800 stanovnika, od kojih 450 imaju vatikansko državljanstvo, dok su drugi autorizirani boraviti u Državi, privremeno ili trajno, ali bez državljanstva. Prema podacima za 2011. godinu, ukupno je 572 državljana od koji 221 imaju prebivalište, a stanovnika je 444.

⁶ Od 754. do 1870. godine postojala je Papinska država koje se prostirala na području puno većem od današnjeg Vatikana te je istovremeno imala i svjetovnu vlast.

⁷ Carletti Sito, A. (2011.) Il contributo della diplomazia pontificia alla costruzione di una nuova societa' internazionale, u Scienze sociali in dialogo, dostupno na mrežnoj stranici http://www.social-one.org/en/download/doc_download/92-carletti-anna.html (10. 3. 2014.).

⁸ U Crkvi je do sada održano 20 općih koncila. Zadnji je Drugi vatikanski sabor koji se održavao u vremenu od 1962. do 1965. godine.

Kako je među apostolima Petar imao prvenstvo, tako među apostolskim nasljednicima posebno mjesto ima Petrov nasljednik, Rimski biskup, papa. U Petru, odnosno papi, utemeljeno je i čuva se jedinstvo te Crkve. Rimski biskup, papa, ima "potpunu vlast primata nad svima u Crkvi, biskupima, svećenicima, redovnicima i vjernicima laicima."⁹ Rimski prvo-svećenik potpunu i vrhovnu vlast u Crkvi dobiva osobnim prihvaćenjem zakonitog izbora.¹⁰

Katolička Crkva ima preko milijardu i 214 milijuna vjernika, što čini 17,4% svjetske populacije, 219.000 župa, 115.000 misijskih centrala s oko 3,400.000 pastoralnih djelatnika. Crkva je podijeljena na crkvene teritorijalne jedinice koje su pod vrhovnom upravom i nadzorom Svetog Oca. Na čelu tih teritorijalnih jedinica su biskupi ili nadbiskupi. Oni se zovu mjesni ordinariji, a njihovi upravni uredi nazivaju se ordinarijati. Prema podacima Papinskog godišnjaka iz 2013. godine broj biskupa je 5132, od kojih biskupijskih svećenika ima 3906, a redovnika 1226. Ukupan broj kardinala je 216, od čega njih 119 su izbornici (koji biraju i mogu biti birani na konklavama) te 97 onih koji ne sudjeluju izravno na konklavama, imaju više od 80 godina. Papa Pavao VI ustanovio je broj kardinala koji mogu sudjelovati na konklavama na brojku od 120, što je još uvijek na snazi.¹¹ Isto je potvrdio i papa Ivan Pavao II. u apostolskoj konstituciji *Universi Dominici gregis* iz 1996. Broj svećenika je 413.418, od čega biskupijskih svećenika je 278.346, a 135.072 je redovničkih svećenika.¹²

1.1. Uredi Svete Stolice

Ponekad čitamo kako je Vatikan priznao neku državu, a druga sredstva javnog informiranja iznose za isti događaj da je to učinila Sveta Stolica. Kod izvješćivanja o tim događajima mnogim novinarima nije poznato koje nazive upotrebljavati kad pišu o djelovanju vrhovne vlasti u

⁹ Usp. Dogmatska konstitucija *Lumen Gentium*, brojevi 8, 18, 19, 20, 22.

¹⁰ CIC, kan. 332.

¹¹ A. A. S., god. 1973., vol. LXV, str. 163.

¹² http://www.fides.org/it/news/53782VATICANO_Giornata_Missionaria_2013_le_statistiche_della_Chiesa_cattolica#.UovZHIV_v-8;
http://press.vatican.va/content/salastampa/it/documentation/card_bio_typed.html

Katoličkoj crkvi pa i u službenim dokumentima ponekad se zamjenjuju ova dva subjekta.

Sveta Stolica i Vatikan obavljaju različite uloge i na političkoj i na vjerskoj razini. Sveta Stolica je nositelj međunarodno-pravnog subjektiviteta te održava diplomatske odnose s drugim državama. Država grada Vatikana, s površinom od tek 44 ha, najmanja je nezavisna i međunarodno priznata država na svijetu. Osim teritorija omeđenog vatikanskim zidinama, postoji još nekoliko zona u gradu Rimu na koje se proteže vatikanska jurisdikcija te se koriste pravom ekstrateritorijalnost.

Vrhovna vlast u Katoličkoj Crkvi pripada Rimskom prvosvećeniku (za papu se rabe i ova imena: Namjesnik Isusa Krista, Nasljednik prvaka apostolskog, Vrhovni svećenik opće Crkve, Patrijarh Zapada, Nadbiskup i metropolit rimske provincije, Poglavar vatikanske države, Sluga slugu Božjih i Sveti otac) i Biskupskom zboru. Rimski prvosvećenik ima u Crkvi “vrhovnu, potpunu, neposrednu i opću redovitu vlast, koju uvijek može slobodno vršiti,” a dobiva je prihvaćanjem izbora i s biskupskim ređenjem, ako već nije biskup. Papa Franjo (Jorge Mario Bergoglio) je na čelu Katoličke crkve od 13. ožujka 2013. g.¹³

Prema Temeljnem zakonu suveren Države Grada Vatikana je *Summus Pontifex*, Vrhovni svećenik koji ima puninu zakonodavne, izvršne i sudbene vlasti. Za vrijeme *sede vacante* vlast pripada Zboru kardinala, koji može donositi zakone samo u hitnim slučajevima i to s ograničenim vremenom trajanja, osim ako ih izabrani vrhovni svećenik ne potvrdi. Zakonodavnu vlast, osim u slučajevima kad to Vrhovni svećenik ostavi za sebe ili za druge instance, vrši Komisija koju čine kardinal predsjednik i drugi kardinali, imenovani od Vrhovnog svećenika na mandat od pet godina. Izvršnu vlast pak nosi predsjednik komisije, u skladu s Temeljnim zakonom i drugim važećim normativnim propisima. U obavljanju te službe pomažu mu glavni tajnik i zamjenik glavnog tajnika. Sudbenu vlast, u ime Vrhovnog svećenika, vrše organi konstituirani prema pravnom poretku Države.¹⁴

¹³ <http://w2.vatican.va/content/francesco/it.html> (10. 3. 2014.).

¹⁴ <http://www.vaticanstate.va/content/dam/vaticanstate/documenti/leggi-e-decreti/Lanuova-Leggefondamentale.pdf> (10. 3. 2014.).

Vlast nad općom Crkvom ima i Biskupski zbor, isključivo s papom na čelu, jer bez njega taj zbor ne može djelovati. Biskupski zbor vrši svoju vlast općim saborom i ujedinjenim djelovanjem.¹⁵

Apostolska Stolica ili Sveta Stolica najviše je tijelo u Katoličkoj Crkvi, a pod tim nazivom podrazumijeva se Rimski prvosvećenik (papa) i Rim-ska kurija sa svim svojim uredima. Rim-ska kurija služi Svetom ocu za vršenje poslova opće Crkve.¹⁶ Rimski se prvosvećenik služi upravljanjem i kontaktiranjem s pokrajinskim crkvama, državama i vlastima preko svojih izaslanika (legata).

U obavljanju svoje službe pape su se služile različitim pomoćnicima: posebice biskupima i svećenicima negdašnje rimske biskupije, a poslije i kardinalima. Siksto V. proveo je reformu Rimske kurije osnivajući 15 dikasterija. Na čelu dikasterija bili su kardinali koji su pomagali papi u obavljanju njegove službe. Tijekom stoljeća Rim-ska je kurija dobivala nove oblike. Papa Ivan Pavao II. Apostolskom je konstitucijom *Pastor Bonus* dao današnji oblik i odredio glavne karakteristike te institucije.

Rim-ska kurija sastavljena je od dikasterija i drugih ureda koji pomažu Vrhovnom svećeniku u obavljanju njegove pastoralne službe za dobro Opće Crkve i mjesnih Crkava, da bi se jačalo jedinstvo vjere i zajedništvo naroda Božjeg. Dikasteriji označuju: Državno ili Papinsko tajništvo, kongregacije, sudove (Apostolska signatura, Rim-ska rota i Apostolska penitencijarija), vijeća i druge ustanove.

1.1.1. Državno ili Papinsko tajništvo

Državno tajništvo svoj početak ima u XV. st. Utemeljeno je Apostolskom konstitucijom *Non debet reprehensibile*, 31. prosinca 1487. g.¹⁷

Ovo tijelo pomaže Svetom ocu pri vršenju njegovih najviših zadaća. Apostolskom konstitucijom *Pastor Bonus* od 28. lipnja 1988. g. blagopokojni papa Ivan Pavao II. podijelio je Državno tajništvo na dva odjela: Odjel za opće poslove i Odjel za odnose s državama.

¹⁵ Usp. CIC, kan. 336. i 337.

¹⁶ Usp. CIC, kan. 360.

¹⁷ http://www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/documents/rc_seg-profile_it.html (10. 3. 2014.). t_12101998_

Odjel za opće poslove skrbi o dnevnom služenju Svetoga oca. Pod tim se misli na odnose s: drugim dikasterijima Rimske kurije i uredima Svete Stolice te mjesnim crkvama i predstavnicima kod Svete Stolice. Vodi skrb o prisutnosti Svete Stolice kod međunarodnih institucija; ravna dokumentima koje potpisuje i objavljuje papa, skrbi o dokumentima Svete Stolice: Acta Apostolicae Sedis, Tiskovni ured i bdije nad dnevnim listom L'Osservatore Romano, Radio Vatikanom i Vatikanskim televizijskim centrom.¹⁸ Zatim, tu je i Statistički ured koji skuplja podatke o djelatnostima cijele Crkve u svijetu.

Odjel za odnose s državama vodi računa o odnosima s pojedinim državama i međunarodnim udruženjima. Posebno skrbi o diplomatskim odnosima te predstavlja Svetu Stolicu kod međunarodnih organizacija i kongresa.

Prva apostolska nuncijatura otvorena je 1500. godine u Veneciji. Sveta Stolica ima diplomatske odnose sa 179 država uz dodatak Europske Unije i Suverenog malteškog reda. S Pokretom za oslobođenje Palestine ima posebne odnose. U 34 različite međunarodne i međuvladine organizacije prisutna je kao promatrač ili član.¹⁹ Apostolski nunciji imaju dvojaku zadaću: zastupaju Svetu Stolicu kod državnih vlasti i kod mjesnih crkava. S druge strane, Država Grada Vatikana je članica 7 međunarodnih i međuvladinih organizacija, kao naprimjer Opća poštanska unija, Međunarodna unija za telekomunikacije, Međunarodna organizacija satelitskih telekomunikacija itd.

1.1.2. Kongregacije

Kongregacije su stalna kardinalska povjerenstva Rimske kurije, a na čelu svake kongregacije nalazi se prefekt, kardinal. Po zadnjem ustroju iz 1967. godine to su: Kongregacija za nauk vjere, Kongregacija za Istočne Crkve, Kongregacija za bogoštovlje i sakramente, Kongregacija za kauze svetih, Kongregacija za biskupe, Kongregacija za evangelizaciju naroda, Kongregacija za kler, Kongregacija za posvećeni život i društvo apostolata i Kongregacija za sjemeništa i studijske institute.

¹⁸ <http://www.vaticanstate.va/content/vaticanstate/it.html> (10. 3. 2014.)

¹⁹ http://www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/documents/rc_seg-st_20010123_holy-see-relations_it.html (10. 3. 2014.).

1.1.3. *Sudovi*

Rimski prvosvećenik je vrhovni sudac „koji sudi ili osobno ili preko redovnih sudova Apostolske Stolice ili preko sudaca koje je sam ovlastio“.²⁰ Tri su suda Apostolske ili Svete Stolice: Apostolska penitencijarija, Apostolska signatura i Sveta rimska rota. Redoviti sud je Rimaska rota, a Apostolska signatura rješava ništavne žalbe i utoke protiv Rotinih presuda.²¹

1.1.4. *Papinska vijeća*

Papinska vijeća su posebni uredi Rimske kurije koji nastaju nakon II. Vatikanskog sabora. Hijerarhijski slijede državno tajništvo, kongregacije i papinske sudove. Njima predsjedaju biskupi predsjednici kojima pomaže tajnik.

Postoji 12 papinskih vijeća: za laike, za jedinstvo kršćana, za obitelj, za pravdu i mir, Cor Unum, za pastoral iseljenika i putnika, za zdravstvene djelatnike, za tumačenje zakonskih propisa, za međureligijski dijalog, za kulturu, za komunikacije i za promicanje nove evangelizacije.

1.1.5. *Ostali uredi*

Apostolska kancelarija, Uprava dobara Svete Stolice, Prefektura ekonomskih poslova Svete Stolice, Prefektura papinskog doma, Ured liturgijskih slavlja i odvjetnici.

2. **Izaslanici Rimskog prvosvećenika**

Milanskim programom tolerancije iz 313. godine poslije Krista, car Konstantin izjednačio je kršćanstvo s ostalim religijama. Nakon toga priznanja i očite careve naklonosti kršćanstvu raste snaga Crkve te važnost i ugled Rimskog biskupa, pape.

Već u prvim stoljećima povijesti Crkve mogu se susresti papinski predstavnici na ekumenskim koncilima. Prvi se put spominje crkveni izaslanik za vrijeme pape Silvestra (314.- 337.) na koncilu u Arlesu 314.

²⁰ CIC, kan. 1442.

²¹ Usp. CIC, kan. 1443.-1445.

godine u svezi s donatizmom. Na koncil u Niceji 325. papa je poslao dva svećenika kao svoje izaslanike. Poslije su pape nastavile slati svoje predstavnike na koncile. Izaslanici pape Julija I. (337.-352.) potpisali su dokumente sinode u Sardiki kao *legatus a lettere*. Papa je poslao poslanicu u kojoj se zalaže za Atanazija.

Papa Celestin I. (422. - 432.) poslao je na koncil u Efez 431. godine poslije Krista tri poslanika: dva biskupa i jednog svećenika.

Apokrisari se spominju kao papini poslanici u Konstantinopolisu. Njihove je zadaće odredio 452. godine papa Leon Veliki (440. - 461.). Figura apokrisara je zamijenjena s *legatus missus*, koji su imali vlast ne samo vjerskog predstavljanja nego i civilnoga.

Prvim konkordatom²² smatra se Wormski ugovor, kojeg su 23. rujna 1122. godine potpisali papa Kalisto II. i car Enrik V. Konkordat s Bečom potpisan je 1448. godine. Posebice nakon II. svjetskog rata potpisani su mnogi konkordati. Papa Pio XII. (1939.-1958.) potpisao je 14 konkordata, Pavao VI. (1963.-1978.) 22 konkordata i brojne konkordate papa Ivan Pavao II. (izabran za papu 16. listopada 1978.). Odnosi s Europskom unijom (EU) su sklopljeni 13. prosinca 2007.

Prvi nuncij s trajnijim poslanjem bio je Angelo Leonini, kojeg je papa Aleksandar VI. poslao u Veneciju 1488. godine i to je bila ujedno i prva nuncijatura. Uslijedila su imenovanja i drugih nuncija: Pariz 1500., Beč 1513., Napulj 1514., Poljska 1555. etc.²³ Od 1584. nunciji su biskupi, odnosno, danas nadbiskupi.

Pavao VI. i Ivan Pavao II. su učinili najviše u širenju diplomatske mreže. U tom je svjetlu zanimljivo napomenuti da Sveta Stolica uvijek ostavlja drugoj državi poduzimanje inicijative za formalizacijom odnosa, dok istovremeno ona nikad ne poduzima akcije koje bi vodile prekidanju tih odnosa. Sveta Stolica ima oko 200²⁴ izaslanika kod državnih i me-

²² Konkordat, od lat. Concordatum - sporazum, naziv je za međunarodni ugovor u kojem je jedna strana redovito Sveta Stolica. Konkordatom se dogovara život i djelovanje Katoličke Crkve u nekoj državi.

²³ Carletti, A., op. cit., str. 3

²⁴ Vukšić, T. (2012.): „179 država ima diplomatske odnose sa Svetom Stolicom. Ovima treba nadodati Evropsku Uniju i Suvereni Vojni Malteški Red. S Organizacijom za oslobođenje Palestine (OLP), Sveta Stolica ima posebne odnose. Na multilateralnoj razini Sveta Stolica prisutna je u ONU kao „država promatrač“; osim toga, članica je ili promatrač u trideset-

đunarodnih institucija. Npr.: članica je kod Međunarodne agencije za atomsku energiju, Vijeća za kulturnu suradnju Vijeća Europe; promatrač kod Ujedinjenih naroda i nekih njihovih specijaliziranih ustanova, sudionik je kod Organizacije za sigurnost i suradnju u Europi, figurira među strankama Ženevskih konvencija o zaštiti žrtava rata, Konvencije za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanih sukoba, Bečke konvencije o diplomatskim i konzularnim odnosima, Europske konvencije o zaštiti arheološke baštine.²⁵

Zakonik kanonskog prava regulira aktivno i pasivno pravo papinske diplomacije, osobito u kanonima 362.x-367.²⁶ U kanonu 362 naglašava dvostruku funkciju papinske diplomacije. Papa naime šalje svoje predstavnike s funkcijom *ad intra*, odnosno onom koja je okrenuta crkvenom životu te s funkcijom *ad extra*, vanjska ili diplomatska funkcija. U prvom slučaju on je papin predstavnik u mjesnoj crkvi i njegova je funkcija uređena kanonskim pravom. Vanjska, diplomatska, funkcija uređena je i podliježe međunarodnom i diplomatskom pravu. Zakonik kanonskog prava donosi i različito rangiranje papinih predstavnika:

- Nuncij (nuntius) - zastupa Rimskog prvosvećenika kod države, tamo gdje je dekan diplomatskog zbora u rangu je veleposlanika
- Pronuncij (intenuntius) - tamo gdje nuncij ne može biti dekan (doajen) diplomatskog zbora u rangu je veleposlanika
- Otpravnik poslova - papinski predstavnik (treće klase) akreditiran pri Ministarstvu vanjskih poslova neke zemlje
- Regenes - predstavnik kad se ne može imenovati nuncij na duže vremensko razdoblje
- Legat s posebnom religioznom ili civilnom misijom
- Legat kardinal koji ne pripada Rimskoj kuriji
- Apostolski delegat – nema diplomatski značaj nego je pri pokrajinskoj Crkvi

tak međunarodnih i regionalnih organizacija.“ u *In honorem Alessandro D’Errico apostolski nuncij u BiH i Crnoj Gori*, Večernji list, Mostar, 2012., str. 89.

²⁵ Andrassy, J., Bakotić B., Vukas, B. (1998.), *Međunarodno pravo 1*, ŠK, Zagreb, str. 147.

²⁶ Usp. CIC, kanoni 362.- 367.

- Opunomoćenici i promatrači Svete Stolice kod međunarodnih vijeća ili konferencija. Ako je Sveta Stolica član kojeg vijeća, onda se predstavnik zove opunomoćenik, a ako nije, onda je promatrač.
- Izaslanik od boka – zastupa Papu na nekim svečanim slavljinama ili skupštinama

Bivši apostolski nuncij u Bosni i Hercegovini nadbiskup Alessandro D'Errico, na predavanju koje je održao na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu 12. veljače 2009., g. govorio je o ulozi apostolskih nuncija. Između ostalog rekao je:

„S gledišta *unutarnjeg prava Crkve*, jedan važan dokument za bolje razumijevanje uloge apostolskih nuncija jest onaj pape Pavla VI., iz godine 1969., *Sollicitudo Omnium Ecclesiarum*, koji je u bitnome prihvaćen u sadašnjem *Zakoniku kanonskoga prava*, na snazi od 1983. Ova dva zakonodavna teksta – unutarnjega prava Katoličke Crkve – prikazuju tri zadaće u poslanju apostolskog nuncija: **a. Diplomatska zadaća:** jest ona kod država i međunarodnih organizacija, slična onoj drugih veleposlanika;

b. Crkvena zadaća: apostolski nuncij ima svoje poslanje kod katoličke zajednice zemlje u koju je poslan. To je funkcija usklađivanja na lokalnoj razini, i istovremeno posrednika između katoličkih zajednica i središnje uprave Crkve (Sveta Stolica);

c. Ekumenska i međureligijska zadaća. Danas – nakon nerazumijevanja prošlosti – mnogo se insistira na potrebi dijaloga među kulturama i religijama. Govorimo o *ekumenskom* dijalogu, kada se radi o odnosima s kršćanskim vjerskim zajednicama (pravoslavni, npr., u onome što se odnosi na Bosnu i Hercegovinu). Govorimo o *međureligijskom* dijalogu, kada se radi o suradnji i kontaktima s drugim nekršćanskim religijama, kao npr. Islam.

Zbog ovog razloga, na početku svoga poslanja apostolski nuncij prima *dva vjerodajna pisma: jedno* za poglavara države u koju je poslan (kao i ostali veleposlanici), i *drugo* za predsjednika biskupske konferencije mjesne katoličke zajednice“.²⁷

²⁷ Usp. Arhiv Franjevačkog samostana sv. Petra i Pavla, Mostar, br. 150/2012. od 31. prosinca 2012.

Zanimljivo je dodati kako je još uvijek u većini katoličkih država, pa i nekih koje se takvima ne mogu definirati, ostalo da je doajen diplomatskog zbora uvijek apostolski nuncij.²⁸ Naime, doajen diplomatskog zbora je osoba, veleposlanik ili član diplomatskoga ili kakva drugoga profesionalnog zbora, kojemu je po dobi, trajanju dužnosti ili činu pripalo prvo, uglavnom počasno mjesto.

Još jedna posebnost papinskih diplomata jest da su svi svećenici koji prolaze određeni period izobrazbe na Papinskoj crkvenoj akademiji. Od 1962. godine papa Ivan XXIII. ustanovio je da svi apostolski nunciji trebaju prije odlaska na dužnost biti posvećeni za biskupa.

Papinska crkvena akademija, osnovana 1701. godine, za vrijeme pape Klementa XI., institucija je u kojoj se formiraju svećenici koji se pripremaju za diplomatsku službu Svete Stolice. **Polaznici su sa svih kontinenata. Studij traje najmanje dvije godina, a prosječno bude oko 30 kandidata svake godine.** U svojoj dugoj povijesti Akademija je imala i manje sretnih trenutaka, nekoliko je puta bila zatvarana, a zbog financijske nesigurnosti nije uvijek mogla obavljati svoju primarnu ulogu. Ipak, od početka XX. stoljeća Akademija dobiva novi impuls i novu filozofiju koja je u skladu s novim vremenom. Papa Pio XI. odredio je da zaštitnik Akademije bude državni tajnik *pro tempore* te joj je dao aktualni naziv – Papinska crkvena akademija. Pio XII. dao je izraditi nova pravila koja su stupila na snagu 1945. godine i još uvijek su na snazi.²⁹

3. Izazovi diplomacije Svete Stolice u globalnom svijetu

Iako se pravno može reći da je diplomacija Svete Stolice jednaka drugim diplomatskim predstavništvima, ona je ipak posebna i smatra se *sui generis*. Diplomati Svete Stolice ne predstavljaju jednu državu nego vjersku instituciju čiji su članovi prisutni u cijelom svijetu te su njezini ciljevi drugačiji od ciljeva drugih država. Primjerice, ekonomska i financijska pitanja nisu u sferi interesa papinske diplomacije, kao ni politički

²⁸ Berković, S., op. cit., str. 40.

²⁹ http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_academies/acdecclles/documents/storia_it.htm (10. 3. 2014.)

savezi ili vojne strukture. Naravno, sve ovo može postati bitno ukoliko za sobom nose moralne posljedice za ljudska prava, obitelj, itd.³⁰

Neki su postavljali pitanje treba li Crkva imati uopće ili imati u tolikom broju razgranatu diplomatsku mrežu? Papa Pavao VI. i sam je pokušao dati odgovor na to pitanje obraćajući se članovima diplomatskog zbora akreditiranim pri Svetoj Stolici:

„Sveta Stolica ima pravo služiti se ovim oblikom aktivnosti koji se naziva diplomacija? Nije li ona u potpunosti izvanjska prirodi i krajnjem cilju Crkve? Ne riskira li Crkva asimilaciju institucijama i organizmima svjetovnog reda, s kojima ne može i ne treba biti pomiješana? Kad se radi o državama, problem se ne postavlja, dapače, bez obzira na nove oblike koji obilježavaju danas međunarodne odnose, diplomatske aktivnosti ostaju privilegirani instrument, posvećen višestoljetnim povijesnim iskustvom. Ali za Crkvu, čija je misija esencijalno vjerska, je uistinu opravdan apel prema diplomaciji.“³¹

Papa odgovara na pitanje tvrdnjom da „diplomatska aktivnost omogućava Svetoj Stolici intervenciju na međunarodnom planu, pomažući već učinjenim naporima....i osiguravajući tim naporima etički i duhovni sadržaj“.³²

Diplomacija je instrument koji svojim protagonistima, pravilima i metodama služi cilju stvaranja općeg dobra. To je „služba, a ne aktivnost koja je talac posebnih interesa, ratova, unutarnjih sukoba i različitih oblika nasilja niti je instrument potreba malobrojnih koji isključuju većinu, stvaraju siromaštvo i marginalizaciju, toleriraju svaki oblik korupcije, stvaraju privilegije i nepravde.“³³

³⁰ Carletti, A., op. cit., str. 5.

³¹ Discorso di Sua Santità Paolo VI ai componenti del corpo diplomatico accreditato presso la Santa Sede, preuzeto s mrežne stranice http://www.vatican.va/holy_father/paul_vi/speeches/1970/documents/hf_p-vi_spe_19700112_corpo-diplomatico_it.html (10. 3. 2014.).

³² Ibid.

³³ Franjo, (2013.) Prefazione al libro di card. Tarcisio Bertone La diplomazia pontificia in un mondo globalizzato, LEV, Vatikan, dostupno na mrežnoj stranici: http://it.radiovaticana.va/news/2013/11/09/prefazione_del_papa_al_libro_del_card._bertone_%E2%80%99Cla_diplomazia/it1-745283 (10. 3. 2014.).

Diplomatska aktivnost Svete Stolice je prvotno okrenuta stvaranju mira i na međunarodnoj razini te aktualizaciji socijalnog nauka. Teme koje papinsku diplomaciju zanimaju na izravan ili neizravan način su vjerska sloboda, bioetika, obitelj, obrazovanje, kultura i znanost, socijalna pitanja, emigracija, mir, razoružanje, medijacija među državama. U isto vrijeme, ovoliki broj ostvarenih bilateralnih i multilateralnih odnosa daje Crkvi mogućnost stalnog rada i aktivnosti u dijalogu među različitim, osobito među različitim religijama.³⁴

Posebnu pozornost važnosti odnosa, i diplomatskih s drugima, prepoznaje papa Ivan XXIII., koji je i sam bio nuncij. Mnogi autori njegovu su diplomaciju nazivali „pastoralnom“, smatrajući da je neposredan način na koji je obavljao svoju ulogu nuncija bio prepoznatljiviji i prihvatljiviji od klasične diplomacije. Moglo bi se reći da je njegov diplomatski program sadržan u riječima: „Zbližiti se bez predrasuda, razgovarati bez primisli, raspravljati bez zlonamjernosti.“³⁵ „Pastoralni“ značaj diplomacije proizišao je iz njegova shvaćanja sebe kao župnika i shvaćanja poslanja Crkve. Papa je „župnik cijelog svijeta“ i samim tim papinski diplomati su njegova produžena ruka. Ovakva vizija diplomacije Ivana XXIII. ima temelj u njegovim riječima: „Kad sam postao svećenik, ja sam, kao i svi mi, mislio da budem pastir duša, skroman i jednostavan kao seoski župnik. U brizi za duše temelj je najbolje diplomacije.“³⁶

Nastavljajući niz papa Pavao VI. ističe potrebu, nasušnu, za integralnim razvojem čovjeka. Taj se razvoj ima i može dogoditi jedino oslobođanjem od bijede, zaposlenjem i mogućnošću boljeg obrazovanja. Integralni razvoj čovjeka ne može biti ostvaren bez solidarnog razvoja čovječanstva. Crkva je pozvana služiti čovječanstvu i utirati mu put prema nebeskom kraljevstvu. Na istoj liniji, Ivana XXIII. i Pavla VI., bio je i papa Ivan Pavao I. koji je u obraćanju diplomatskom zboru naglasio da je papinska diplomacija u službi velikih ljudskih ideala i traženja rješenja za velike probleme.³⁷

³⁴ Imoda, F., Papini, R. (2007.) La sfida diplomatica della Santa Sede, u *Aggiornamenti Sociali*, br. 12., str. 784.

³⁵ Zizola, G. (1977.) *Utopija Ivana XXIII., Kršćanska sadašnjost*, Zagreb, str. 107.

³⁶ *Ibid.*, str. 101.

³⁷ http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_i/speeches/documents/hf_jp-i_spe_31081978_diplomatic-corps_en.html (10. 3. 2014.).

Ivan Pavao II., papa došao iz daleka, može se uzeti kao „plastični“ primjer pape župnika cijeloga svijeta i primjer „pastoralne“ diplomacije. Njegov pontifikat je pontifikat s „planetarnom misionarskom dimenzijom“³⁸ koji je težio „dijalogu Istoka i Zapada te stvaranju autonomne Europe uz pomoć religioznog faktora, kao i dijaloga Sjevera i Juga za razvoj trećeg svijeta u sklopu općeg razvoja čovječanstva.“³⁹

Danas kad se nada da su određena pitanja i problemi ostali iza nas izazov diplomacije Svete Stolice ide u smjeru koji je papa Franjo opisao riječima: „Duboka kriza uvjerenja, vrijednosti i ideja nudi diplomatskim aktivnostima novu mogućnost koja je istovremeno i izazov. Izazov da se doprinese realizaciji novih odnosa među narodima koji su uistinu pravedni i solidarni i zbog kojih svaki narod i sve osobe su poštovane u njihovom identitetu i dostojanstvu te promovirane u njihovoj slobodi. Na taj način zemlje će moći projektirati budućnost kao što će i osobe moći izabrati načine realizacije njihovih aspiracija stvorenja stvorenih na sliku Stvaratelja.“⁴⁰ Vidimo i da aktualni papa Franjo promišlja o cjelovitom razvoju čovjeka koji je jedino moguće ostvariti istim razvojem čovječanstva koji treba prvotno pratiti načela dostojanstva ljudske osobe i solidarnosti te općeg dobra.

Diplomatska misija Svete Stolice zadnjih nekoliko godina prvotno je na tragu pastoralne misije kojoj je konačni cilj zaštita vrijednosti koje su u temelju crkvenog nauka. Moglo bi se reći da diplomacija Svete Stolice, budući je slobodna od bilo kakvih interesa koji karakteriziraju svaku drugu državu, može se okrenuti i osobnom doprinosu svakog pojedinca kako bi se nastavilo u izgradnji mira, kako bi se podržao cjeloviti razvoj čovjeka i promocija ljudskih prava. Umjesto da diplomacija jedino i gotovo isključivo brine o *ragion d' stato* potrebno je drugoga gledati u lice i u tom osobnom odnosu zajednički izgrađivati bolje društvo i zajednicu.

³⁸ Cvrilje, V. (1992.) Vatikanska diplomacija, Školska knjiga/Kršćanska sadašnjost, Zagreb, str. 284.

³⁹ Ibid., str. 291.

⁴⁰ Franjo, (2013.) *Prefazione al libro di card. Tarcisio Bertone La diplomazia pontificia in un mondo globalizzato*, LEV, Vatikan, dostupno na mrežnoj stranici: http://it.radiovaticana.va/news/2013/11/09/prefazione_del_papa_al_libro_del_card._bertone_%E2%80%99Cla_diplomazia/it1-745283 (10. 3. 2014.).

Zaključak

Vrhovnu vlast u Katoličkoj Crkvi ima Sveti otac i Biskupski zbor, uvijek na čelu sa Svetim ocem. Svoju vlast vrše preko Svete Stolice. Sveta Stolica je subjekt međunarodnog prava, a središnje je tijelo Katoličke Crkve. Svetu Stolicu čini Rimski prvosvećenik i Rimski kurija. Rimski kurija sa svojim uredima pomaže Rimskom prvosvećeniku vršiti službu u Crkvi. Rimski prvosvećenik ima svoje različite izaslanike.

Diplomacija Svete Stolice je umjetnost mira i od samih njezinih početaka ona je pokušavala i uspijevala postići upravo to. Kroz više od pola tisućljeća vatikanska je diplomacija bila i ostala uzor mnogim diplomacijama, iako se konačni cilj i svrha svjetovnih i vatikanske diplomacije razlikuju.

Sama činjenica da je Sveta Stolica prepoznala važnost susreta s drugima, drugačijima, sličnima ili istima, govori u prilog tvrdnji da je Katolička Crkva iskrena i uvjerena kako je jedini put za razvoj čovječanstva, kako ga je zamislio Stvoritelj, put dijaloga i međusobnog uvažavanja.

Zato Sveta Stolica u svijetu ima razgranatu mrežu svojih diplomata: bilateralne odnose sa 179 država svijeta, članstvo ili poseban status u svim međunarodnim i međuvladinim organizacijama i institucijama kao i poseban oblik diplomatske suradnje i s onim državama s kojima Sveta Stolica ima neriješenih pitanja ili sporova, kao npr. Kina.

Takvo inzistiranje na diplomatskim odnosima znak je želje i potrebe za dijalogom kojim je jedino moguće riješiti sporove, ali i dogovoriti suradnju. U temelju nauka Katoličke Crkve je čovjek u svom dostojanstvu, neponovljivosti i jedincatosti. Takav čovjek, bez obzira na kojoj paraleli ili meridijanu živio, mora osjećati i pokazivati solidarnosti te se voditi načelom općeg dobra koje je nedjeljivo i nije samo skup pojedinačnih dobara nego je cjelokupnost na koje svaki pojedinac ima pravo.

Literatura

AA. VV., *In honorem Alessandro D'Erricao apostolski nuncij u BiH i Crnoj Gori*, Večernji list, Mostar, 2012.

Acta Apostolicae Sedis, god. 1973., vol. LXV

Anna Carletti Sito, *Il contributo della diplomazia pontificia alla costruzione di una nuova società internazionale*, u Scienze sociali in dialogo, dostupno na mrežnoj stranici http://www.social-one.org/en/download/doc_download/92-carletti-anna.html

Codex iuris canonici, Glas Koncila, Zagreb, 1988.

Dokumenti II. vatikanskog sabora, KS, Zagreb, 1970.

Franco Imoda - Roberto Papini, *La sfida diplomatica della Santa Sede*, u Aggiornamenti Sociali, br. 12., 2007.

Franjo (Jorge Mario Bergoglio), *Prefazione al libro di card. Tarcisio Bertone La diplomazia pontificia in un mondo globalizzato*, LEV, Vatikan, 2013., dostupno na mrežnoj stranici: http://it.radiovaticana.va/news/2013/11/09/prefazione_del_papa_al_libro_del_card_bertone_%E2%80%99Cla_diplomazia/it1-745283

Giancarlo Zizola, *Utopija Ivana XXIII.*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1977.

Juraj Andrassy - Božidar Bakotić - Budislav Vukas, *Međunarodno pravo 1*, Školska knjiga, Zagreb, 1998.

Michael Fedelkamp, *La diplomazia pontificia*, Jaca Book, Milano, 1998.

Ratko Perić, *Papinsko priznanje svjetovnih država*, Vatikan i Dubrovnik, 1994.

Svetlan Berković, *Diplomatsko i konzularno pravo*, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, 1997.

Vjekoslav Cvrle, *Vatikanska diplomacija*, Školska knjiga/Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1992.

Vladimir Ibler, *Rječnik međunarodnog javnog prava*, Informator, Zagreb, 1987.

Internet izvori

http://www.fides.org/it/news/53782-VATICANO_Giornata_Missionaria_2013_le_statistiche_della_Chiesa_cattolica#.UovZHIV_v-8

http://press.vatican.va/content/salastampa/it/documentation/card_bio_typed.html

<http://w2.vatican.va/content/francesco/it.html>

<http://www.vaticanstate.va/content/dam/vaticanstate/documenti/leggi-e-decreti/LanuovaLeggefondamentale.pdf>

http://www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/documents/rc_seg-t_12101998_profile_it.html

<http://www.vaticanstate.va/content/vaticanstate/it.html>

http://www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/documents/rc_seg-st_20010123_holy-see-relations_it.html

http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_academies/acdeccles/documents/storia_it.htm

http://www.vatican.va/holy_father/paul_vi/speeches/1970/documents/hf_p-vi_spe_19700112_corpo-diplomatico_it.html

http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_i/speeches/documents/hf_jp-i_spe_31081978_diplomatic-corps_en.html

IKO SKOKO*

DAVORKA TOPIĆ STIPIĆ*

CHALLENGES OF HOLY SEE DIPLOMACY

Abstract

This paper gives a short overview of the beginning of diplomacy activities with the special emphasis on Holy See diplomacy. It also shows differences between Holy See or Apostolic See and Vatican City State. The authors explain special position the Catholic Church has, as well as its position in international relations. Holy See, as a legal expression of the Catholic Church, has international and legal subjectivity. We shall see which State Body establishes and maintains relations with different states and international associations through Department for states relations.

Key words: *Diplomacy, Holy See, Catholic Church, Second Vatican Council, Vatican City State, State Secretary, apostolic delegates*

* Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mostar

MILAN VEGO*

POLITIČKA STABILNOST – „SVJETLO ILI TAMA“ ZA STRATEŠKI PUT BOSNE I HERCEGOVINE PREMA EUROATLANTSKIM INTEGRACIJAMA

Sažetak

Bosna i Hercegovina je nesređena, nestabilna država, koja punih 18 godina traži optimalno rješenje svoga unutarnjeg ustroja. U tom je pogledu teško očekivati postizanje konsenzusa oko promjene Ustava, prema sadašnjim okolnostima, s obzirom da tri političko-etničke opcije nemaju zajedničkog cilja, ni stava kako bi Bosna i Hercegovina trebala izgledati kao država. Pored ekonomske, politička stabilnost ove zemlje je teško ostvariva. Međutim, bez političke stabilnosti nema ni provođenja reformi, a ni približavanja europskim i euroatlantskim integracijama. Bez političke će stabilnosti u Bosni i Hercegovini biti potrebna nazočnost međunarodne zajednice, a to znači kako ne može biti suverena i samostalna zemlja. Bosna i Hercegovina je zemlja u kojoj je politika primaran poziv. Ako pođemo od Weberove tvrdnje da je politika fascinantna poziv, da nudi položaje u vlasti, na kojima se odlučuje o sudbini naroda, država i međunarodnih odnosa te svjetskog mira, teško je zamisliti, bar prema sadašnjim činjenicama, da će vladajuće političke elite u Bosni i Hercegovini analizirati vlastitu etičnost, pravdu i skrb za građane. Svi se ponašaju makiavelistički (cilj opravdava sredstvo). I zaista, u ovoj je državi sve dopušteno političkim elitama, bez imalo osjećaja odgovornosti. Prihvatanje uvjeta za pristup NATO-u, odnosno pravne stečevine Europske unije, za političke elite bilo bi ravno izdaji vitalnih nacionalnih interesa, kako se najčešće objašnjava svaki neuspjeh. Zbog svega navedenog, Bosna i Hercegovina je „crna rupa“ na Balkanu i Jugoistočnoj Europi. Izgradnja političke stabilnosti do sada nije polučila ohrabrenje. Međutim, ukoliko Bosna i Hercegovina želi biti dio euroatlantske obitelji, a to joj je strateš-

* Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru

ki cilj, to se mora dogoditi. Obje solucije ne trasiraju euroatlantski put. Autor istražuje i analizira unutarnji ustroj Bosne i Hercegovine, odnosno unutarnju politiku koja određuje vanjsko-političke strateške pravce te dokazuje tezu da je politička stabilnost, zajedno s ekonomskom (SSP), uvjet bez koga se ne mogu provesti brojne reforme, a time i pristup NATO-u i ulazak u Europsku uniju.

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, Europska unija, NATO, provođenje reformi, politička stabilnost, konsocijacijska demokracija.*

Uvod

Kao specifičan protektorat međunarodne zajednice, Bosna i Hercegovina egzistira već punih 18 godina, iako je formalno prešla iz “faze” Daytona u fazu “Bruxellesa”. Naime, posljednja tri visoka predstavnika međunarodne zajednice; Cristian Schwarz Schilling, Miroslav Lajčak i Valentin Inzko, gotovo nikako nisu posezali za bonskim ovlaštenjima, a u Bosnu i Hercegovinu je stigao i specijalni predstavnik Europske unije, Peter Sorensen. Uljuljanost domaćih političkih elita u očekivanje da će bitne reforme za ovu zemlju provesti Ured visokog predstavnika, a uz to i nepokazivanje volje za postizanjem bilo kakvog konsenzusa, Bosnu i Hercegovinu su vratili nekoliko godina unazad. Jednostavno, nema nikakvog napretka na strategijskom putu ove zemlje k europskim i euroatlantskim integracijama. Podsjećamo, *Smjernice* - temeljni dokument za vanjsku politiku ove zemlje i njen strategijski put, usvojene su 2003. g., kada se Bosna i Hercegovina jedinstveno opredijelila za euroatlantski put. Kako bi Bosna i Hercegovina bila suverena i neovisna država, domaće političke elite moraju preuzeti odgovornost za vođenje države. Unatoč tomu, posljednjih godina nije provedena nijedna relevantna reforma na putu ka NATO-u i Europskoj uniji, a pojačana je etničko-huškačka retorika. Iz Republike Srpske se stalno šalju “probni baloni” da Ured visokog predstavnika (OHR) nije više potreban ovoj zemlji, da se država treba “sporazumno” raspasti, itd. S druge strane, iz Federacije, uglavnom bošnjački političari napadaju takvu retoriku. Hrvatski politički predstavnici u borbi za temeljna i ustavom zagarantirana prava pokušavaju ista i ostvariti. Zemlja je ekonomski uništena, mito i korupcija

su visoko rangirani, preko 500 000 ljudi je nezaposleno, radnici su svakodnevno na ulicama tražeći uzaludno svoja prava, a preko 70% mladih i obrazovanih ljudi ovdje ne vidi svoju budućnost.

1. Analitički prikaz unutarnjeg uređenja

Bosna i Hercegovina je daytonski nefunkcionalno uređena zemlja, koja danas zahtijeva temeljite i odlučne reforme. Kako bi se iste provele, potrebna je u prvom redu, politička stabilnost, koja je jedan od dva uvjeta (5+2) za odlazak Ureda visokog predstavnika. Odlazak OHR-a značio bi da su stvoreni uvjeti da domaće političke elite mogu nastaviti voditi ovu zemlju ka boljoj budućnosti. To je u isto vrijeme impliciralo da su se političke elite u Bosni i Hercegovini uspjele dogovoriti oko zajedničke vizije budućnosti ove zemlje i da su ostvarile sustav koordinacije na svim razinama, kako bi se prema Bruxellesu nastupalo jednoglasno. Kako bi se to postiglo, potrebno je stvoriti temeljne uvjete, što danas predstavlja i najveći problem. Dakle, temeljno pitanje unutarnjeg uređenja u Bosni i Hercegovini glasi: Kako urediti državu da sva tri konstitutivna naroda i ostali građani budu jednakopravni? Veoma indikativan primjer kako je to teško postići implementacija je odluke “Sejdić-Finci” Europskog suda za ljudska prava, koju lideri u Bosni i Hercegovini ne mogu provesti već pune četiri godine.

Ustav Bosne i Hercegovine, aneks 4 Općeg okvirnog mirovnog sporazuma iz Dayton, podijelio je zemlju na dva entiteta, Federaciji pripada 51%, a Republici Srpskoj 49% teritorija. Tu je i Distrikt Brčko, u kojemu je deset godina upravljao supervizor međunarodne zajednice. U Daytonu je Bosna i Hercegovina izgubila atribut Republika, a dobila ga je Republika Srpska, koja se sve više ponaša kao država u državi, zahvaljujući vladajućoj političkoj eliti, koja nastoji da ostvari subjektivitet u međunarodnim odnosima. Ustavno, zemlja je ustrojena s preglomaznom administracijom, 13 vlada i parlamenata i najvećim brojem ministara u svijetu. Zahvaljujući takvom unutarnjem uređenju, Bosna i Hercegovina punih 18 godina nije ostvarila svoju punu suverenost i samostalnost, koji bi joj osigurali bolju budućnost. Iako u Ustavu piše “Bosna i Hercegovina nastavlja svoje pravno postojanje prema među-

narodnom pravu kao država, uz prilagodbu njezina unutarnjeg ustroja prema odredbama, te unutar njezinih međunarodno priznatih granica”,¹ to joj ne uspijeva.

Mnogi se analitičari Ustava slažu s ocjenom “da je na ovaj način kreirano ultrakomplicirano i teorijski nekonzistentno ustavno uređenje, kao jedno od najsloženijih u svijetu, i kojem je teško naći pandan u povijesti suvremene svijetske ustavnosti”.² Usuglašavanje entitetskih Ustava s ustavom Bosne i Hercegovine ostvareno je tek u razdoblju od 2002. god. do 2004. god., nizom ustavnih amandmana od visokog predstavnika. Daytonski ustav omogućuje različito tumačenje pojedinih stavki. Naravno, to je još jedna potvrda da se u ovoj zemlji teško ostvaruje konsenzus 3 vladajuće političke elite. Odluke o konstitutivnosti na cijelom području Bosne i Hercegovine, od visokog predstavnika i Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, nisu donijele temeljite promjene. Naime, “*i dalje je ostalo temeljno pitanje nadležnosti entitetskih Ustava i Ustava Bosne i Hercegovine.*”³

Bez obzira što je Daytonski sporazum prihvatio kao ustavnu kategoriju konstitutivnost Bošnjaka, Hrvata i Srba, kako piše profesor K. Trnka⁴, situacija u ovoj zemlji se ne mijenja na bolje. Ustav Bosne i Hercegovine, s 12 članaka, predstavlja najkraći Ustav na svijetu. Ostvarivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda, kao osnovne kategorije demokratskih država, također se veoma sporo provodi. Pored Ustava, velika slabost Općeg okvirnog mirovnog sporazuma iz Daytona zabilježena je u Aneksu 7, koji govori o izbjeglicama povratnicima.

Kada su u pitanju nadležnosti države Bosne i Hercegovine i njenih entiteta⁵, jasno je naglašeno da je vanjska politika u nadležnosti države. Međutim, to se u praksi često krši. Država je nadležna za vanjsko-trgovinsku politiku, carinsku i monetarnu politiku, izbjeglice i azilante,

¹ Ustav BiH, članak 1., Kontinuitet.

² MILJKO, Z., *Ustavno uređenje Bosne i Hercegovine*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2006. g., str. 65-72.

³ *Nav. mj.*

⁴ TRNKA, K., *Konstitutivnost naroda*, povodom odluke Ustavnog suda BiH o konstitutivnosti Bošnjaka, Hrvata i Srba na nivou entiteta, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, 2000. g., Sarajevo, str. 46.

⁵ Ustav BiH, Aneks 4, članak 3.

međunarodnu provedbu krivičnog prava, reguliranje prometa između entiteta, kontrolu zračnog prometa⁶. Entiteti imaju pravo ostvarivati paralelne odnose sa susjednim državama; u skladu sa suverenitetom i teritorijalnom cjelovitošću Bosne i Hercegovine, svaki od entiteta trebao bi pružati maksimalnu pomoć vladi Bosne i Hercegovine u izvršavanju međunarodnih obveza. Entiteti su na svom području trebali osigurati sigurno okruženje za sve građane, a u skladu s međunarodnim Konvencijama o poštivanju ljudskih prava i temeljnih sloboda, mogu sklapati sporazume sa susjednim državama. Kada je u pitanju supremacija Bosne i Hercegovine nad entitetima, pokušava se osporiti nadležnost Ustavnog suda i pravosuđa. “U Ustavu nema odgovora na pitanje: čime se entiteti mogu natjerati da sprovode odluke institucija Bosne i Hercegovine?”⁷

Veliki je problem ustroj Federacije Bosne i Hercegovine, koja se sastoji od 10 županija, entiteta u kojem su Bošnjaci skoro 4 puta brojniji od Hrvata. Podređenost Hrvata je gotovo svakodnevna. Bošnjaci su im dva puta birali člana Predsjedništva. Majorizacija se odvija u većini institucija Bosne i Hercegovine. Ekspertna skupina, pod patronatom Sjedinjenih Američkih Država, uradila je svoj posao i predložila preporuke. Međutim, političke elite ove zemlje se dosta negativno odnose prema preporukama.

Upravo ovakav daytonski unutarnji ustroj Bosne i Hercegovine i neangažiranje Međunarodne zajednice, Visokog predstavnika i Specijalnog predstavnika Europske unije, omogućava domaćim političkim elitama neograničen prostor za različite opstrukcije. Opći okvirni mirovni sporazum iz Daytona postignut je angažiranjem Sjedinjenih Američkih Država, najprije Washingtonskim, a onda i Daytonskim mirovnim sporazumom, ali i uz prisilu. Analize veoma jasno pokazuju da su europski mirovni sporazumi; Cutilierov plan, Vance-Owenov plan, Owen-Stoltenbergov plan propadali, jer nisu imali odgovarajuće sankcije za neprovođenje. Ono što se dogodilo uključanjem Amerike pokazuje upravo veliku suprotnost. Međutim, i Opći mirovni sporazum iz Daytona sudionici pregovora su tumačili svaki na svoj način ili kako im je odgovara-

⁶ Ustav BiH, Aneks 4 Općeg okvirnog mirovnog sporazuma iz Dayton.

⁷ IBRAHIMAGIĆ, O., *Supremacija Bosne i Hercegovine nad entitetima*, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 1999., str. 14.

ralo. Godine 1999., nakon Pakta o stabilnosti koji je održan u Sarajevu, Međunarodna zajednica gubi interesiranje za Bosnu i Hercegovinu.⁸ Zadatci iz ponuđene Deklaracije pakta nisu implementirani, Povelja o slobodi medija nije mnogo utjecala na to da mediji u Bosni i Hercegovini postanu profesionalni i slobodni. Čast izuzetcima, ali većina medija je danas u podaničkom odnosu prema političkim strankama. Potpisivanje Daytonskog mirovnog sporazuma, 14. prosinca 1995. g. u Parizu, američki je predsjednik Bill Clinton iskoristio za upućivanje poruke liderima s područja bivše Jugoslavije: “Vidjeli ste što je donio rat. Znae što može donijeti mir. Prigrabite ovu mogućnost i pretvorite je u stvarnost”⁹. Naravno, ni ta prilika se nije iskoristila.

2. Politička stabilnost - temelj svih reformi

Činjenica je da se reforme ne mogu sprovesti u zemlji u kojoj je nestabilna politička situacija i u kojoj politički lideri nemaju zajedničku viziju budućeg uređenja zemlje. Posebna radna skupina međunarodne zajednice napisala je preporuke u svojoj knjizi o Balkanu 2010. g.¹⁰, a već se tada, 2002. g., predviđalo da će 2010. g. trebati ponovnu ocjenu ciljeva međunarodne zajednice i reorganizaciju njene nazočnosti u regiji, zatim ustanovljenje vladavine zakona i razvoj sustava krivičnog i građanskog pravosuđa u odnosu na sve građane, restrukturiranje gospodarstva, uključujući bankarski i porezni sustav trgovinu i umirovljenički sustav, povratak ili preseljenje izbjeglica i raseljenih osoba na način koji

⁸ Pakt o stabilnosti najveći je skup koji je ikada održan u BiH. Devetnaest državnika, na čelu s Billom Clintonom, ponudili su Bosni i Hercegovini kroz Deklaraciju i Povelju o slobodi medija, veliku priliku za napredak. Međutim, ni ona nije iskorištena. Godine 1999. u žarište pozornosti Međunarodne zajednice dolazi Kosovo, a Bosna i Hercegovina gubi privilegiju koja je trajala nekoliko godina. Od tada (op. autora), vjerujem da je sve krenulo polako nizbrdo, a to se ubrzalo 2006. g. u travnju, nakon propalih ustavnih promjena koje su vođene pod patronatom SAD-a. Period od tada karakterizira neprovođenje reformi. Iako je Bosna i Hercegovina 2006. g. dobila poziv za „Partnerstvo za mir“ i potpisala SAS (Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju), to nije zasluga domaćih političkih elita, već Međunarodne zajednice.

⁹ CHOLLET, D., *Tajna povijest Dayton - američka diplomacija i mirovni proces u BiH 1995. g.*, Golden marketing, Zagreb, 2007., str. 410.

¹⁰ MAYER, E. C., *Izveštaj smostalne specijalne radne skupine*, Balkan 2010. g., Ministarstvo vanjskih poslova BiH, Sarajevo, 2002. g., str. 23.

poštuje izbor pojedinca, reformu obrazovanja i ustanovljenje aktivnog građanskog društva, uključujući slobodni i neovisni tisak. Također je rečeno da će ostvarenje ovih ciljeva tražiti organizirani angažman kohezivne međunarodne zajednice koja će raditi zajedno s reformistički orijentiranim lokalnim liderima. Analize pokazuju da se nije mnogo realiziralo. Kopenhaski kriteriji iz 1993. g. postavljaju tri uvjeta: *politički* - stabilnost institucija koje osiguravaju demokraciju, vladavinu prava, poštivanje i prihvaćanje ciljeva Unije te poštivanje ljudskih prava, *gospodarski* - djelotvorno tržište i sposobnost gospodarske konkurentnosti i zakona EU te *pravni* – usvajanje pravne stečevine EU Aquis Communautaire. U provođenju reformi Bosna i Hercegovina zaostaje za svim zemljama koje su se opredijelile za svoj strateški cilj, pristup NATO-u i ulazak u Europsku uniju. Zbog političke nestabilnosti gube se godine za godinom. Nameće se pitanje kako ostvariti političku stabilnost u ovako nesređenoj državi Bosni i Hercegovini, odnosno kako stabilizirati unutarnju politiku koja se jako odražava na vanjsku politiku?

Protjeklo iskustvo u rješavanju pitanja na prostoru Jugoistočne Europe jasno pokazuje da su Sjedinjene Američke Države odigrale presudnu ulogu, a da Europa nije mogla, zbog subjektivnih, ali i objektivnih razloga to riješiti. Prema tomu, a na temelju povijesnih činjenica i trenutnog stanja, dolazi se do zaključka da se aktivnijim uključenjem Amerike, naravno zajedno s Europom, Bosnu i Hercegovinu može pokrenuti naprijed. No, treba imati na umu činjenicu da svijet nakon 11. rujna 2001. g. nije više isti, da se Amerika zajedno sa svojim saveznicima usmjerila na borbu protiv terorizma, koji “*nema ni adresu niti telefon*”¹¹, da je Amerika prepustila Europi rješavanje pitanja koja se nalaze u njenom dvorištu. S druge strane, Amerika je presudni čimbenik u zaustavljanju rata na prostoru bivše Jugoslavije i tvorac ovakve Bosne i Hercegovine.¹²

Na pitanje “može li Amerika stvoriti istinsko partnerstvo s Europom, obzirom na spori napredak europskog političkog ujedinjenja, ali i njezinu sve jaču gospodarsku moć, za stvaranje političke stabilnosti u područjima novoga, turbulentnog “Globalnog Balkana”¹³, Brzezinski

¹¹ Usp., VUKADINOVIĆ, R., intervju M.Vegi, 2005. g.

¹² HOLBROOKE, R., *Završiti rat*, Šahinpašić, Sarajevo, 1998., str. 197.

¹³ BRZEZINSKI, Z., *Američki izbor, globalna dominacija ili globalno vodstvo*, Politička kultura, Zagreb, str. 15.

odgovara: “Tijekom sjedećih nekoliko desetljeća američka sila ostat će nezamjenjiva za održavanje globalne stabilnosti.”¹⁴ Brzezinski, međutim, upozorava kako bi se “ta uloga mogla potkopati i delegitimirati i zlouporabom američke sile.”¹⁵ Slična upozorenja daje i Kissinger govoreći o američkoj vanjskoj politici. “Rat protiv terorizma nije krajnji ispit američke vanjske politike, koja bi, prije svega, trebala održati i iskoristiti novonastalu nesvakidašnju priliku za preustroj međunarodnog sustava.”¹⁶ Raspad komunističkog poretka i rat na Balkanu otvorili su niz pitanja i aspiracije velikih sila nad utjecajem na ovom prostoru. “Njemačka se borila za priznanje nezavisnosti, francuska i britanska politika bile su suzdržane u prihvaćanju njemačke inicijative, a ruska politika (u vrijeme Jeljcina) nije se značajnije miješala u prilike na Balkanu.”¹⁷

“Američka politika na Balkanu dala je veliki angažman i ponudila brojna konstitutivna rješenja”¹⁸ i to su razlozi za njeno daljnje angažiranje. Posebno treba naglasiti ulogu NATO-a, u kojem Amerika ima presudnu ulogu. Upravo opredjeljenje Bosne i Hercegovine za strateški put pristupu NATO-u, dat će joj kolektivnu stabilnost i sigurnost.¹⁹ (Naravno na unutarnjem planu ove zemlje postoje različita mišljenja u pristupu NATO-u. Ona se razlikuju u Republici Srpskoj, koja podržava politiku Srbije da je NATO agresor, od onih u Federaciji u kojoj preovladava mišljenje da NATO treba biti nazočan u Bosni i Hercegovini.)

Zbog čega je tako teško postići konsenzus oko vrlo važnih pitanja u multietničkoj zemlji kakva je Bosna i Hercegovina? U proteklih 18 godina parlamentarne demokracije, sigurno je samo to da lideri najvećih stranaka ne mogu dogovoriti zajednički stav kako treba izgledati Bosna i Hercegovina. Naravno, rat je učinio svoje, svatko je ratovao protiv svakog. “U bosanskohercegovačkoj parlamentarnoj demokraciji pitanje konsenzusa između vladajućih stranaka javlja se kao jedno od najsloženijih pitanja u postdaytonskom razvoju države Bosne i Hercegovine.

¹⁴ Nav. mj.

¹⁵ Nav. mj.

¹⁶ KISSINGER, H., *Treba li Amerika vanjsku politiku, prema diplomaciji za 21. stoljeće*, Golden marketing, Zagreb, 2003. g., str. 268.

¹⁷ VUKADINOVIĆ, R., *Međunarodni odnosi od hladnog rata do globalnog poretka*, Agencija za komercijalnu djelatnost, Zagreb, 2001., str. 293-300.

¹⁸ Isto, str. 304.

¹⁹ Statut NATO-a, članak 5.

Zapravo, radi se o nužnosti transformacije pluralizma formiranog na etničkoj osnovi, u interesni politički pluralizam, čija je osnova građanin.”²⁰ Povijesne razlike između tri konstitutivna naroda bile su uvijek izražene u kulturi, vjeri i shvaćanju ove zemlje. Najbolji primjeri za potvrdu toga su osmanlijska okupacija Bosne i Hercegovine 1463. g. ili aneksija Bosne i Hercegovine od strane Austrougarske monarhije 1878. g., stvaranje prve Jugoslavije 1918. g., ili druge 1945. g. Devedesetih godina, raspadom Jugoslavije i dolaskom višestranačkog sustava, razlike su se ostvarivale bez obzira na činjenicu da su nacionalne stranke surađivale. Raspisivanjem referenduma 1992. g. o neovisnosti Bosne i Hercegovine, dolazi do velikih mimoilaženja. Dok su Srbi nastojali da Bosna i Hercegovina ostane u okviru Jugoslavije, Muslimanima i Hrvatima zajedničko je bilo želja za izlaskom iz Jugoslavije²¹. Od tada je sve pošlo po zlu, rat, mirovni sporazumi i konačno Opći okvirni mirovni sporazum iz Dayton, stvaranje entiteta. Različiti pristupi o budućem izgledu Bosne i Hercegovine stalno opterećuju parlamentarnu demokraciju. Također, različiti pogledi o budućnosti zemlje stižu iz entiteta. Tako u Republici Srpskoj, bez obzira na različitosti među strankama, postoji jedinstven stav da se Republiku Srpsku ne smije dirati. Krstan Simić iz SNSD-a izjavio je: “Sve stranke u Republici Srpskoj poštuju preporuke Venecijanske komisije, znači da entiteti ne smetaju Bosni i Hercegovina na putu u euroatlantske integracije. Ne možemo pristati na ukidanje Republike Srpske, ali smo za to da svi narodi budu potpuno ravnopravni u Bosni i Hercegovini, to jest da se tako uredi Bosna i Hercegovina.” Međutim, deklarativno izjašnjavanje bez obzira iz kojeg entiteta dolazilo, ne omogućuje napredak Bosne i Hercegovine. “BiH još uvijek nije postala funkcionirajući ekonomski subjekt, integriran u tijekove, prvenstveno europske, a potom i međunarodne (globalne) ekonomije.”²²

²⁰ PEJANOVIĆ, M., *Ogledi o državnosti i političkom razvoju BiH*, TKD Šahinpašić, Sarajevo, 2013. g., str. 117.-118.

²¹ DŽAJA, S. M.; *Politička realnost jugoslavenstva*, Svjetlo riječi, Sarajevo, 2004. g. str. 267-268. Džaja u knjizi analizira period od 1918.-1991. g., iako je referendumsko pitanje 1992. g. bilo različito u formulaciji, i Muslimani i Hrvati su htjeli izaći iz Jugoslavije.

²² ŠUMAN, Ž., *WTO i EU u procesu globalizacije*, Sveučilište u Mostaru, Mostar, 2005., str. 114.-115.

”Pat pozicija je stanje u kojem se zemlja nalazi već drugo desetljeće, a posljedica je sukob različitih interesa, ciljeva i koncepata uređenja države.”²³ Opći okvirni mirovni sporazum iz Dayton je odigrao svoju ulogu i međunarodna zajednica treba razmotriti isti. Podijeljenost Bosne i Hercegovine na dva entiteta, izgradnja Federacije od dva naroda koji su prije toga ratovali, nezadovoljstvo Hrvata kao konstitutivnog, ali najmalobrojnijeg naroda i pitanje Republike Srpske zahtijevaju ozbiljne ustavne promijene. Kaos u unutarnjoj politici Bosne i Hercegovine određuje i njenu vanjsku politiku, što se posebno odnosi na rad Predsjedništva države i Ministarstvo vanjskih poslova. Nastupanje Bosne i Hercegovine u međunarodnim odnosima pokazuje veliku podijeljenost između političkih lidera zemlje, tako da su nastupi često okarakterizirani kao neozbiljni i žalosni u međunarodnim krugovima. Na temelju svega analiziranog, postavlja se pitanje: Ima li Bosna i Hercegovina vanjsku politiku? Očito je da nema jedinstvenu vanjsku politiku. U takvim okolnostima na vanjskopolitičkom planu, ne mogu se postići značajniji rezultati, pogotovo kad se radi o euroatlantskom putu Bosne i Hercegovine iako politika jednog entiteta podržava stav Beograda da je NATO agresor te da će organizirati referendum u Republici Srpskoj o pristupu NATO-u. Međunarodna zajednica sve to nažalost mirno promatra, a “dobila je mandat”²⁴ za izgradnju ove zemlje kao samostalne i suverene. Naravno, ustavne promjene, koje će biti urađene na zadovoljstvo sva tri konstitutivna naroda i ostalih građana, trebale bi donijeti političku stabilnost, a to znači i ekonomski razvoj, što je temelj svih reformi. Ono što nije dobro, a što se događa pod blagoslovom međunarodne zajednice, su pregovori političkih lidera o budućnosti zemlje, koji se odvijaju izvan parlamenta.

²³ ŽEPIĆ, B., Večernji list, Zagreb, 15. siječnja 2007.

²⁴ KASAPOVIĆ, M.: BiH podijeljeno društvo i nestabilna država, Politička kultura, Zagreb, 2005. g., str. 181-190.

3. Ujedinjenje europa - Bosna i Hercegovina traži rješenje nacionalnog pitanja

“Promjene koje su se dogodile na europskom prostoru 80-tih i 90-tih godina, nakon Hladnog rata, potvrdile su slom Istočnog bloka i njegovog vodećeg lidera Sovjetskog saveza.”²⁵ Na globalnoj političkoj sceni, jedina svjetska sila ostala je Amerika. Poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda izbilo je praktično u prvi plan, uz “odluke Završnog akta iz Helsinkija”²⁶ o nepromjenjivosti granica i suvereniteta. Krenulo se u stvaranje novog svjetskog poretka s procesom globalizacije. Europska zajednica doživljava brojne reforme, a proces proširenja je nezaustavljiv. Zemlje bivše Jugoslavije traže neovisnost i priključenje Europskoj uniji te pristup NATO-u. Američka vanjska politika stajala je u početku po strani ratnog sukoba na Balkanu, ostavljajući Europi da riješi to pitanje. Međutim, širenje ratnog konflikta, veliko stradanje pučanstva, ogromne materijalne štete te utjecaj svjetske javnosti prisilile su Ameriku da preuzme vodeću ulogu. State Department je smatrao da treba tražiti mirno rješenje te da vojna opcija nije nikakvo rješenje. “Inzistiralo se na savezu Hrvatske i BiH, mada se nije u to vjerovalo, čime se željela otkloniti mogućnost stvaranja muslimanske države.”²⁷ Bosna i Hercegovina u svim američkim analizama, ostala je žarište krize u Europi i u vrijeme kada se Amerika fokusirala na Kosovo. Amerika nikada nije potpuno digla ruke od Bosne i Hercegovine, iako danas veliki broj građana ove zemlje ima negativan stav prema američkoj vanjskoj politici, posebno u islamskom svijetu. Neriješeno nacionalno pitanje, konflikti iz prošlosti te sve druge negativne aktivnosti koje prate tranziciju bivših socijalističkih zemalja, veoma opterećuju rješenje krize na prostoru Bosne i Hercegovine. Nakon *Općeg okvirnog sporazuma* iz Dayton, a usprkos velikim unutar-njim podjelama, Bosna i Hercegovina se opredijelila za ulazak u Europsku uniju, odnosno pristup NATO-u, u kojem vidi buduću sigurnost. NATO, nakon Hladnog rata, ostaje jedini model europske sigurnosti, a sve više se, pored vojne, pretvara i u političku organizaciju.

²⁵ Usp., VUKADINOVIĆ, R., *nav. dj.*, str. 285.-287.

²⁶ VUKADINOVIĆ, R., *nav. dj.*, str. 286.

²⁷ VUKADINOVIĆ, *nav. dj.*, str. 301.

Europska unija i NATO su za Bosnu i Hercegovinu strateški cilj.²⁸ Međutim, unutarnji različiti pogledi na budućnost ove zemlje, nemogućnost postizanja konsenzusa oko bitnih reformi vratili su ovu zemlju u prošlost i stvorili od nje “crnu rupu” na Balkanu. Duboke povijesne podjele²⁹ za posljedice imaju duboke međunacionalne podjele u Bosni i Hercegovini, koje više nego ikada dolaze do izražaja. Opredjeljenje bosanskohercegovačkih lidera o budućnosti ove zemlje je često dijametralno suprotno. Godine 1992. Bosna i Hercegovina je primljena u Ujedinjene narode, priznala ju je i Amerika, postala je članica Vijeća Europe. To su činjenice koje se ne smiju zaboraviti. Dakle, međunarodna zajednica ne dozvoljava raspad Bosne i Hercegovine. Kako onda izgraditi Bosnu i Hercegovinu kao državu na zadovoljstvo svih? Polazeći od Giddensove definicije: “Država se može definirati kao politička organizacija čija je vlast teritorijalno organizirana i koja je sposobna mobilizirati sredstva nasilja kako bi tu vlast održala³⁰, možemo zaključiti da ova država treba pojačati svoj unutarnji suverenitet. Bosna i Hercegovina se, zbog svoje multikulturalnosti, često neopravdano uspoređuje sa Švicarskom ili Belgijom. Autor smatra kako bi prihvatljivo (prijelazno) rješenje za Bosnu i Hercegovinu bilo model konsocijacijske demokracije. Dakle, temeljno je pitanje organiziranje srednje razine vlasti. Bosna i Hercegovina u međunarodnim odnosima mora djelovati kao država. Danas je jasno da bez većeg angažiranja međunarodne zajednice (Amerika), domaće političke elite ne mogu postići konsenzus. Jedno od prijelaznih rješenja je, a pozivajući se na Lijhparta, konsocijacijska demokracija koja je obrađena u sljedećem poglavlju.

4. Konsocijacijska demokracija - model kao prijelazno rješenje

U etnički i religijski podijeljenoj državi, kakva je Bosna i Hercegovina, konsocijacijska demokracija, kao politički sustav, bila bi najbolje rje-

²⁸ Usp., *Smjernice*, 2003., Predsjedništvo BiH.

²⁹ Vidi, DŽAJA, S. M., *Politička realnost jugoslavenstva*, Svjetlo riječi, Sarajevo., str. 255-299.

³⁰ HUGGINS, R., *Priroda države. Uvod u politologiju*, Politička kultura, Zagreb, 2002., str. 258.

šenje. Bosna i Hercegovina kroz svoju povijest; od 1463. g. osmanlijska vladavina, 1878 . g. uprava Austro-Ugarske monarhije, 1918. g. prva, a od 1945. g. druga Jugoslavija, uvijek je pokazivala svoju unutarnju podjelu, različitosti u kulturi, religiji i brojnim drugim segmentima.

Konsocijacijska podjela vlasti, u podijeljenoj Bosni i Hercegovini, počivala bi na "vlasti velikih političkih koalicija uz uvažavanje različitih kultura, samostalnosti određenih segmenata, teritorijalnu samoupravu i pravo korištenja veta".³¹ Naravno, ovakav model nailazi na osudu uglavnom bošnjačkih političkih elita, koji neutemeljeno pokušavaju stvoriti unitarnu građansku državu u kojoj bi Bošnjaci bili najbrojniji. Iako je ovaj model u implementaciji doživio brojne poraze, pojedinci i dalje ne odustaju od njega. Konsocijacijska demokracija zahtijeva odustajanje od maksimalističkih ciljeva političkih lidera tri konstitutivna naroda. U ovakvim je okolnostima teško očekivati da se to može ostvariti. "Ovakva Bosna i Hercegovina je teret i samoj sebi. Ona može biti funkcionalna država tek kada se dogode radikalne ustavne promjene. To jest, kada se pomire građanske i nacionalne opcije. Tek tada ona može biti funkcionalna federalna država, bez nazočnosti međunarodne zajednice, u službi svojih građana."³²

Ukazujući na povoljne čimbenike uspostave konsocijacijske demokracije u Bosni i Hercegovini, prof. Kasapović navodi: "izraziti rascjepi između vjerskih i etničkih segmenata društva, postojanje triju glavnih segmenata i nepostojanje premoćnog segmenta, djelomična koncentracija segmenata i djelomični "upravni federalizam", prostorno i populacijski mala zemlja te razmjerno visoka unutarnjo-politička kohezija segmenata."³³ Nepovoljnim čimbenicima smatra: "vanjske opasnosti, radikalne nacionalizme, slabu tradiciju demokratskog konsocijalizma i akomodacije elita, nejednako segmentalno raspoređenu potporu vlasti velike koalicije te neizmjernu potporu načelu o vlasti kartela nacionalnih elita."³⁴ Negativni čimbenici koji mogu ugroziti model konso-

³¹ KASAPOVIĆ, M.: *BiH podijeljeno društvo i nestabilna država*, Politička kultura, Zagreb, 2005.g., str. 193-198.

³² MILJKO, Z., Intervju VEGLI, Milanu, (16. 1. 2007.).

³³ Usp., KASAPOVIĆ, *nav. dj.*, 193.-198.

³⁴ Usp., *nav. mj.*

cijacijske demokracije: nepostojanje konsenzusa u državnoj zajednici, nepostojanje konsenzusa u političkom sustavu te nedosljedna strategija međunarodne zajednice u izgradnji demokratske države. Tri profilirana nacionalna segmenta u Bosni i Hercegovini imaju različita shvaćanja o budućem izgledu države. To se naročito ostvarivalo za vrijeme održavanja referenduma o neovisnosti zemlje. Naime, na referendum su izašli Hrvati i Bošnjaci, koji su jedinstveno glasovali za neovisnu i samostalnu Bosnu i Hercegovinu. Međutim, zajednički im je cilj bio izlazak iz Jugoslavije. Iako je na referendum izašao manji broj Srba, koji su Bosnu i Hercegovinu doživljavali kao svoju domovinu i zbog toga proglašeni izdajnicima, najveći broj Srba, koji su podržavali Karadžića i Mladića, nije izašao na referendum. Niti, nakon Daytonu, a ni danas, politički segmenti nemaju zajedničke vizije o izgradnji političkog sustava ove zemlje. Kao najbrojniji segment, Bošnjaci "polažu" pravo na Bosnu i Hercegovinu, želeći unitarnu građansku državu, u isto vrijeme osporavajući postojanje Hrvata i Srba kao nacionalnih etnosa. Ovo je vrlo opasna teza, jer posljednje godine su jasno pokazale da je osporavanje nacionalnih pitanja te asimilacija nacionalnih segmenata, koji su u manjini od najbrojnijeg segmenata, nemoguća. Međunarodna zajednica također snosi veliki dio odgovornosti zato što nije konstruktivno i djelotvorno reagirala u određenim situacijama, kada se Opći okvirni mirovni sporazum iz Daytonu tumačio u skladu sa segmentiranim interesima te što je posljednjih godina došla u situaciju nijemog promatranja različite opstrukcije političkih elita, a znajući da oni jednostavno nisu u stanju uspostaviti konsenzus. Na temelju svih analiza, model konsocijacijske demokracije u Bosni i Hercegovini mogao bi biti dobro prijelazno rješenje u izgradnji demokratske i suverene države, uz naznaku da se međunarodna zajednica mora više uključiti u postizanje konsenzusa, čak i prisilnim sredstvima, mada to nije pokazatelj izgradnje demokracije. Postizanje političke stabilnosti, makar i na taj način, uz riješenje nacionalnog pitanja, omogućilo bi gospodarski razvoj, a time i otvoren put Bosne i Hercegovine prema euroatlantskim integracijama.

Zaključno razmatranje

U zemlji kakva je Bosna i Hercegovina, uspostavljanje političke stabilnosti na zadovoljstvo sva tri konstitutivna naroda i ostalih građana, je temeljni preduvjet za cjelokupan gospodarski razvoj te ukupan razvoj demokracije. Dokazivanjem ove teze ukazuje se i na činjenicu da se stabiliziranjem unutarnje politike može poboljšati vanjska politika, a time i ostvarivanje mehanizma sustava koordinacije, kako bi Bosna i Hercegovina govorila jednim glasom prema Europskoj uniji. To podrazumijeva da rješenje nacionalnog pitanja u ovoj zemlji zahtijeva, u prvom redu, poštivanje postojanosti drugih nacija od strane najbrojnijeg nacionalnog segmenta. U tom pogledu uloga međunarodne zajednice je velika, jer bez toga je sigurno da političke elite ne mogu ostvariti nikakav konsenzus. Model konsocijacijske demokracije, kao prijelazno rješenje, jedan je od načina postizanja tog cilja. U duboko podjeljenoj Bosni i Hercegovini, zemlji u kojoj vlada korupcija, izgradnja političke stabilnosti temelj je svih reformi. Različitost političkih stavova kod tri konstitutivna naroda je toliko izražajno da ne ostavlja nikakvu nadu za optimizam. Kreatori daytonske Bosne i Hercegovine moraju ovo pitanje ponovno aktualizirati i što je vrlo važno, uputiti jasnu poruku domaćim političkim liderima što namjeravaju s Bosnom i Hercegovinom. Dosađajne prepuštanje domaćim liderima i dogovaranje o budućem izgledu zemlje ne vodi ničemu, jer očito je da ne mogu postići nikakav dogovor. Međunarodna zajednica ne može biti indiferentna prema sadašnjem stanju, jer produžavanjem ove agonije najviše trpe građani.

Literatura

- AXFORD B., BROWNING, G.K., HUGGINS, R., ROSAMOND, B., TURNER J., *Uvod u politologiju*, politička kultura, Zagreb, 2002.
- ANDRASSY, J., BAKOTIĆ, B., VUKAS, B., *Međunarodno pravo 1*, FPN, Zagreb,
- Balkan, 2010., Izvještaj samostalne specijalne radne skupine, Ministarstvo vanjskih poslova BiH, Sarajevo, 2002.

- BRZEZINSKI, Z., *Američki izbor - Globalna dominacija ili globalno vodstvo*, Politička kultura, Zagreb, 2004.
- CHOLLET, D., *Tajna povijest Daytonu, Američka diplomacija i mirovni proces u BiH*, 1995. g., Golden marketing, Zagreb, 2007.
- ČEHULIĆ, L., *Euroatlantizam*, Politička kultura, Zagreb, 2003.
- ČEHULIĆ V. L., *Euroatlantizam i suvremeni međunarodni odnosi*, Politička kultura Zagreb, CID, Podgorica 2010.
- DŽAJA, S. M., *Politička realnost jugoslvenstva*, Svjetlo riječi, Sarajevo-Zagreb, 2004.
- HUNTINGTON, S. P., *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York, 1996.
- Holbrooke, R.: *Završiti rat*, Šahinpašić, Sarajevo, 1998.
- IBRAHIMAGIĆ, O., *Supremacija BiH nad entitetima*, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 1999.
- LIJPHART, A., *Parlamentarna ili predsjednička vlast*, FPZ, Zagreb, 1998.
- KASAPOVIĆ, M., *Bosna i Hercegovina - podijeljeno društvo i nestabilna država*, Politička kultura, Zagreb, 2005.
- KISSINGER, H., *Treba li Amerika vanjsku politiku?*, Golden marketing, Zagreb, 2003.
- KISSINGER, H., *Diplomacija*, New York, 1994., Golden marketing, Zagreb, 2000. g.
- MARSH, D., STOKER, Gerry, *Teorije i metode političke znanosti*, FPZ, Politička misao, Zagreb, 2005.
- MARKOTIĆ, A. F., *BiH ne BiH*, Biblioteka Crkva na kamenu, Mostar, 2005.
- MILJKO, Z., *Ustavno uređenje BiH*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2006.
- MILARDOVIĆ, A., *Uvod u politologiju*, PAN-LIBER, Osijek, 1996.
- Opći okvirni mirovni sporazum iz Daytonu, Pariz, 1995.

PEJANOVIĆ, M., *Ogledi o državnosti i političkom razvoju BiH*, Šahinpašić, Sarajevo, 2013.

TRNKA, K., *Konstitutivnost naroda*, Povodom odluke Ustavnog suda BiH o konstitutivnosti Bošnjaka, Hrvata i Srba na nivou entiteta, Višeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2000.

Ustav BiH - Aneks 4 Daytonskog mirovnog sporazuma.

VEGO, M., *Međunarodna zajednica i Bosna i Hercegovina, Kakva je bila uloga međunarodne zajednice, a kakva domaćih elita, 1990-2000.* g, Filozofski fakultet, Mostar, Ziral, 2012.

VUKADINOVIĆ, R., *Međunarodni odnosi od Hladnog rata do globalnog poretka*, Agencija za komercijalnu djelatnost, Zagreb, 2001.

VUKADINOVIĆ, R., *Postkomunistički izazovi europskoj sigurnosti*, Ziral, Mostar, 2007.

VUKADINOVIĆ, R., *Izabrana djela, Teorije međunarodnih odnosa, Teorije spoljne politike*, CID I FPN, Podgorica, 2009.

ŽEPIĆ, B., *Pat pozicija u BiH*, Matica hrvatska, Mostar, 2005.

POLITICAL STABILITY – “LIGHT OR DARKNESS” FOR STRATEGIC PATH OF BOSNIA AND HERZEGOVINA TO EURO-ATLANTIC INTEGRATION

Abstract

Bosnia and Herzegovina is unsettled, unstable country, which has been searching for optimal solution of its internal structure for 18 years. Taking that into consideration it is hard to expect achieving of consensus in changing the Constitution, since in the current circumstances three political-ethnic options have neither common aim nor attitude how Bosnia and Herzegovina should look like a country. Besides economic, political stability of this country is also hardly feasible. However, without political stability there is neither implementation of reforms nor accessing to European and Euro-Atlantic integrations. Presence of the international community will be necessary in Bosnia and Herzegovina if there is no political stability. That means that it cannot be a sovereign and independent country. Bosnia and Herzegovina is a country in which politics is a primary vocation. If we start from Weber's assertion that politics is a fascinating vocation, that it offers positions in the government, where decisions on destinies of people, countries, international relations and world peace are made, it is hard to imagine, at least according to the current facts, that leading political elites in Bosnia and Herzegovina will analyze their own ethics, justice and care for citizens. All of them behave in machiavellistic manner (the end justifies the mean). And indeed, everything is allowed to political elites in this country, without any responsibility. Accepting conditions for access to NATO or legal acquisition of European Union would mean betrayal of vital national interests for political elites, what most often explains every failure. Because of all abo-

* Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mostar

ve mentioned, Bosnia and Herzegovina is a “black hole” in the Balkans and South-East Europe. Building of political stability has not been encouraging so far. However, if Bosnia and Herzegovina wants to be a part of Euro-Atlantic family, and that is its aim, it simply must happen. Both solutions do not mark the Euro-Atlantic path. The author researches and analyzes the internal structure of Bosnia and Herzegovina or internal politics which determines international political strategic directions and proves the thesis that political stability together with economic (SPP) is a condition without which it is impossible to conduct numerous reforms, access to NATO and European Union.

Key words: *Bosnia and Herzegovina, European Union, NATO, implementation of reforms, political stability, consociation democracy.*

IRENA MUSA*

KULTURNI IDENTITET I GLOBALIZACIJSKI PROCESI U BIH

Sažetak

U ovom radu obrađuje se kulturni identitet i globalizacijski procesi u Bosni i Hercegovini. Pitanja kulturnog identiteta i globalizacijskih procesa u posljednja tri desetljeća postala su nezaobilazna pitanja u sociološkim istraživanjima. Globalizacijski procesi sa sobom su donijeli brze promjene u svim sferama društvenog života. Njihovo djelovanje osjeća se na globalnoj razini, lokalno i u našim osobnim životima. Poljuljani su temelji usvojenih modela čime su kolektiviteti i pojedinci stavljeni pred nove izazove. Silnice globalizacijskih procesa omogućile su čovjeku današnjice osjećaj „ja u svijetu i svijet u meni“. Globalizacija utječe na kulturu i fragmentiranje kulturnih identiteta. Smatra se da globalizacijski procesi u većoj ili manjoj mjeri prožimaju ili dotiču sve dijelove svijeta. Kada teoretičari raspravljaju o globalizaciji najčešće se usmjeravaju na ono što nam globalizacija pridonosi, ili na ono što nam globalizacija oduzima. Početak globalne ere u Bosni i Hercegovini obilježio je rat. Bosna i Hercegovina teško se nosi sa katastrofalnim posljedicama rata, ne funkcioniše kao suverena država što je dodatno marginalizira. Teoretičari je ocjenjuju kao slabu, propalu i najdublje podijeljenu europsku državu. Zanimljivo je pitanje, na koji način je Bosna i Hercegovina uključena u globalizacijske procese? Što se događa s kulturnim identitetima izgrađenim u modernom dobu u novoj eri globalizacije? Na ova pitanja pokušava se odgovoriti u ovom radu koji se oslanja i na analizu empirijskog istraživanja provedenog u bosanskohercegovačkoj društvenoj i kulturnoj zbilji pred kraj prvog desetljeća XXI. stoljeća.

Ključne riječi: *globalizacija, globalizacijski procesi, kultura, kulturni identitet, Bosna i Hercegovina, nacionalni identitet, religijski identitet, obiteljski identitet, sloboda izbora, stil života.*

* Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru

Uvodno razmatranje

U eri globalizacije pitanje kulturnog identiteta je postalo nezaobilazno u razumijevanju kompleksnog svijeta u kome živimo. Kulturnim identitetima se ponekad umanjuje, a ponekad uvećava značaj, bez obzira na to u njima se reflektira globalizacija i oni reagiraju na nju. Kao pripadnik određene kulture svaki pojedinac posjeduje kulturni identitet, stoga se kulturni identitet može razumjeti kao univerzalna kategorija.

Krajem osamdesetih godina 20. stoljeća pojam globalizacije skoro se nije ni koristio u akademskoj literaturi i u svakodnevnom govoru. U kratkom vremenu globalizacija ga je učinila globalnim, sveprisutnim pojmom. Znanstvenici svih vrsta raspravljaju o globalizaciji, svaki poslovni stručnjak je spominje, u svakom političkom govoru se spominje globalizacija. Ovaj pojam postao je i dio svakodnevnog vokabulara.

Globalizacija se može vrlo jednostavno odrediti kao sve veća povezanost na globalnoj razini. Iz pojednostavljenog određenja globalizacije uslijedila su pojednostavljena viđenja kompleksnog svijeta koja mogu biti opasna bez obzira na to jesu li „otvoreno pozitivna kao Fukuyamino slavljenje ‘trijumfa demokracije,’ ili otvoreno negativna kao ‘sukob civilizacija’ Samuela Huntingtona.“¹ Naime, globalizacija nije ni statičan, ni jednodimenzionalan proces, nju čini niz globalizacijskih procesa koji u različitom opsegu i različitom snagom prožimaju ili dotiču sva ljudska društva i sve ljudske kulture. Utjecaj globalizacije kao višedimenzionalnog, dinamičnog, tekućeg procesa osjeća se na globalnoj, lokalnoj i osobnoj razini.

Danas se kulturni identiteti ne mogu promatrati izvan konteksta globalizacijskih procesa koji omogućuju lakoću kretanja, brzo savladavanje prostora i napredak u komunikaciji. Često se čuje da živimo u malom svijetu u kojem ništa više nije daleko. Iako su globalizacijski procesi smanjili prostorne dimenzije svijeta povećali su nesigurnost pojedinca i pokrenuli pitanje identiteta. U doba hladnog rata pitanje identiteta nije bilo aktualno, čini se da je svatko znao gdje pripada u polariziranom svijetu. Ali u globalnom, brzomijenjajućem svijetu u kojem su granice

¹ MOIŠI, D.: *Geopolitika emocija. Kako kulture straha, poniženja i nade utječu na oblikovanje svijeta*, Clio, Beograd, 2012., str. 21.

postale propusne, identiteti osebujniji i individualniji, pitanje identiteta ima veliki značaj.

Svijet je satkan od mnoštva različitih kultura. Između čovjeka i kulture postoji neraskidiva veza uzajamnosti i ovisnosti. Značajno svojstvo kulture je „mijena kulture“ koja je presudna za razvoj kulturne stvarnosti. „Kulturolozi drže da, u prosjeku, kulture nemaju više od deset posto svojih izvornih elemenata, svi ostali su iz drugih kultura“². Za mijenu kulture važna je prostorna i prometna povezanost. Danas veliku važnost u tome imaju sredstva za masovno komuniciranje koja dovode u dodir sve kulturne zajednice na Zemlji. Kulture Bosne i Hercegovine dio su svjetske kulturne zajednice.

U ovom radu poslužiti ću se i rezultatima empirijskog istraživanja³ provedenog u bosanskohercegovačkoj društvenoj i kulturnoj zbilji koji govore o stanju i oblicima kulturnog identiteta u Bosni i Hercegovini, pod utjecajem globalizacijskih procesa.

² KALE, E.: *Uvod u znanost o kulturi*, Školska knjiga, Zagreb, 1977., str. 131.

³ Empirijsko istraživanje je provedeno u Bosni i Hercegovini uz pomoć agencije Ipsos Strategic Puls Sarajevo u rujnu 2009. godine za potrebe moje doktorske disertacije radnog naslova *Kulturni identitet i globalizacijski procesi*, koja je obranjena u ožujku 2012. godine. (Kako se općenito malo istraživanja radi na razini države Bosne i Hercegovine u ovom radu poslužiti ću se podacima koje imam na raspolaganju). U prikupljanju empirijske građe korištena je anketa, koja je provedena na reprezentativnom uzorku na način individualnog dodira sa ispitanicima. U anketnom upitniku kao tehnika ispitivanja korišteno je skaliranje, i to skale Likertova tipa. Za definiranje populacijskih parametara odnosno strukture uzorka, Ipsos koristi nekoliko izvora: popis stanovništva po naseljenim mjestima BiH – 1991.; procjena prisutnog stanovništva – Entitetski zavod za statistiku – 2005.; anketa o radnoj snazi, Agencija za statistiku BiH, 2007.; CIPS baza podataka – 2008.; interni Ipsosovi podaci akumulirani tijekom godina rada u BiH. Prilikom definiranja nacionalno-reprezentativnih uzoraka bilo koje veličine vrši se troetapna stratifikacija u slijedećim koracima: stratifikacija na temelju entiteta; stratifikacija na temelju regija (12 regija) i stratifikacija na temelju tipa naselja unutar svake regije. Broj polaznih točaka za ovo istraživanje je 105, a izbor domaćinstava se vrši po unaprijed definiranom ključu i koraku. Veličina uzorka je tisuću ispitanika, a populacija za koju su podaci reprezentativni je stanovništvo BiH u dobi od 15 godina i više. Sociodemografska obilježja uzorka: *spol* (muškarac, žena); *dob* (od 15 do 29 godina, od 30 do 44 godine, od 45 do 59 godina, od 60 godina i više); *osobni prihodi* (bez prihoda, do 300 KM, od 301 do 500 KM, od 501 do 800 KM, 800 KM i više NA/DK); *prihodi domaćinstva* (do 500 KM, od 501 do 1 000 KM, 1 001 KM i više, NA/DK); *obrazovanje* (osnovna škola, srednja škola, viša škola/fakultet); *radni status* (zaposlen, nezaposlen, učenik-student, umirovljenik); *zanimanje* (menageri i stručnjaci, službenici, radnici i ostalo); *županije (kantoni)* (10 kantona, RS Sjever, RS Istok); *regije; entitet* (F BiH, RS); *selo; grad*. Tehnički izvještaj o istraživanju i rezultati istraživanja u cijelosti se nalaze u disertaciji.

1. Bosna i Hercegovina kroz dvadeseto stoljeće

Dominique Moïsi cijeli svoj život posvetio je proučavanju međunarodnih odnosa. Napisao je knjigu *Geopolitika emocija* koja predstavlja nov, provokativan pogled na globalizaciju. Autor dvadeseto stoljeće ocjenjuje kao „američko stoljeće“ i „stoljeće ideologija“ za njega je gotovo izvjesno da će dvadeset prvo stoljeće biti „azijsko stoljeće“ i „stoljeće identiteta“.⁴

Kako možemo ocijeniti dvadeseto stoljeće u Bosni i Hercegovini? To je jednako teško pitanje kao i sva pitanja koja se u ovoj državi moraju riješiti. Cijelo dvadeseto stoljeće na prostoru Bosne i Hercegovine bilo je dramatično. Na početku ovoga stoljeća Bosna i Hercegovina je bila jedini kolonijalni posjed u Europi. U odnosu na razvijene europske zemlje zaostajala je u gospodarskom, političkom, kulturnom i svakom drugom smislu. Kroz dvadeseto stoljeće na prostoru Bosne i Hercegovine vodila su se tri rata (dvanaest godina rata). U razdoblju između Drugog svjetskog rata i ovoga posljednjega Bosna i Hercegovina bila je jedna od šest republika SFRJ u kojoj je Titova vladavina djelovala kao „socijalistički zamrzivač“ za opoziciju koju su činili različiti nacionalizmi koji su, uspavani i nevidljivi, desetljećima opstojali. Raspadom socijalističkog sustava i zajedničke države, u BiH 18. 11. 1990. godine održavaju se prvi parlamentarni izbori na kojima su uvjerljivu pobjedu osvojile nacionalne stranke, 84% ukupnih glasova.

Iako su totalni ratovi i totalitarni sustavi ostavili duboke tragove i ožiljke na ovom prostoru Jugoistočne Europe, uočavaju se i druga važna obilježja kao što su relativno česta izmjena sociopolitičkih sustava, permanentna kriza država i društva, što je posljedica velikog broja činitelja od kojih su najrelevantniji višestoljetna zatečenost u utrobama ogromnih i moćnih imperija te zakašnjeli procesi industrijalizacije i nacionalne profilacije.⁵

⁴ Usp. MOÏSI, D.: *nav. dj.*, str. 28.

⁵ HÖSCH, E.: *Geschichte der Balkanländer-von der Frühzeit bis zur Gegenwart*, München, 1995., citirano prema. ŠARAC, I.: „Gornje Brotnjo u različitim sociopolitičkim kontekstima 20. stoljeća“, u: *Zbornik 140 godina župe Čerin*, Župni ured Čerin i Matica hrvatska Čitluk, Mostar, 2007., str. 115.

Bosansko-hercegovačko dvadeseto stoljeće često je bilo tamno, kaotično i konfliktno, ali imalo je i svoju svijetlu stranu koja je osobito u drugoj polovici ovoga stoljeća došla do izražaja. Duh nepismenosti, neprosvijećenosti i zaostalosti nadilazio se obrazovanjem koje se vidi kao glavna pokretačka snaga kulturnog, gospodarskog, političkog i socijalnog napretka na prostoru Bosne i Hercegovine. Industrijalizacija i urbanizacija u kratkom vremenu, na impresivan način promijenili su sliku života Bosne i Hercegovine s početka dvadesetog stoljeća.

Kraj dvadesetog stoljeća u Bosni i Hercegovini obilježio je rat „koji je po mišljenju mnogih analitičara jedna od najvećih civilizacijskih tragedija na tlu Europe nakon Drugog svjetskog rata. I ako još uvijek nisu u cijelosti utvrđeni učinci i posljedice ovoga rata, temeljem dosadašnjih procjena sasvim je izvjesno da su katastrofalni.“⁶ Katastrofi rata u Bosni i Hercegovini Europa nije bila u stanju sama se suprotstaviti. Da bi bio nametnut nestabilan mir, kako to ističe D. Moisi „od presudnog značaja bila je intervencija SAD-a. I danas osnovni problemi Istočne Europe, koju karakteriziraju siromaštvo i otrovna mješavina nacionalističkih strasti, ostaju umnogome neriješeni. Neki smatraju da je rješenje u daljem širenju Europske unije, tog ‘ekskluzivnog kluba’ s magičnom formulom za mir, prosperitet i etničko pomirenje. (Moglo bi se reći da ako želimo izbjeći balkanizaciju Europe, moramo europeizirati Balkan).“⁷ Otkako su pojmovi „balkanski ratovi“ i „balkanizacija“ postali i dijelom svakodnevnoga govora, mnogi na Jugoistočnu Europu, a osobito na Bosnu i Hercegovinu, gledaju ponajprije kao na izvoriste stalnih borbi, etničkih napetosti i sveopće nestabilnosti.“⁸

Međunarodnim priznanjem, u travnju 1992. godine, Bosna i Hercegovina je postala samostalni međunarodnopravni subjekt.

Daytonskim mirovnim sporazumom zaustavljen je rat u Bosni i Hercegovini. Sporazum se sastoji od jedanaest aneksa od kojih je najznačajniji Aneks IV – Ustav BiH. Ustav BiH spada u kategoriju nametnutih us-

⁶ MUSA, I.: *Kulturni identitet u vrtlogu globalizacije. Bosna i Hercegovina neravni svijet*, Filozofski fakultet Sveučilište u Mostaru, Mostar, 2013., str. 160.

⁷ MOISI, D.: *nav. dj.*, str. 118.

⁸ Usp. CVIIĆ, K., SANFEY, P.: *Jugoistočna Europa. Od konflikta do suradnje*, Eph Liber, Zagreb, 2008., str. 18.

tava jer ga formalno nije donijela domaća institucija. Daytonski ustav i daytonska Bosna i Hercegovina djelo su zajedničkog i međusobno uvjetovanog djelovanja međunarodne zajednice i bosanskohercegovačkih političara.⁹ Daytonski mirovni sporazum nije osigurao funkcioniranje Bosne i Hercegovine kao suverene i demokratske države, postao je kočnica razvoju demokracije.

Složenost jedne države kakva je danas Bosna i Hercegovina rijetko se može susresti u svijetu. Složenost, duboka podijeljenost, različiti interesi i vrijednosni sustavi dodatno marginaliziraju i otežavaju funkcioniranje države Bosne i Hercegovine.

2. Globalizacija ili marginalizacija Bosne i Hercegovine

Pojam globalizacije (lat. „globus“ – lopta; kasnije – zemaljska kugla) danas više nitko ne može ignorirati, osobito ako želi razumjeti vrijeme u kome živimo. Teorije globalizacije se bave većim brojem uzajamno povezanih procesa koji obuhvaćaju područje ekonomije, kulture, politike i životne sredine. Za sociologe, najznačajniji aspekt globalizacije je način na koji tokovi roba, kapitala, ljudi, informacija, ideja, rizika postaju problematika vezana za osnovnu sociološku sliku društva, „kao objedinjen i koherentan sklop struktura i prakse kojima rukovodi suverena nacionalna država.“¹⁰

Uz globalizaciju se vezuje sintagma „globalno selo.“ Globalizacija je povezana s tezom prema kojoj danas svi živimo u jednom svijetu. Međutim, po pitanju „načina“ života u tom svijetu, mislioci imaju često suprotstavljena mišljenja o globalizaciji.

U globalizacijskom zanosu F. Fukuyama piše knjigu *Kraj povijesti i posljednji čovjek*, u kojoj nastoji dokazati da je zbog gubitka alternativa liberalnoj demokraciji, povijest kakvu poznajemo došla svome kraju. Nešto kasnije odustaje od svoje sintagme „kraj povijesti“, jer uviđa da

⁹ SARAJLIĆ, E., TURČALO, S.: „Politika simuliranog konsenzusa: Evropska unija, politička elita i dekonstrukcija Bosne i Hercegovine“, u: *Politička elita u Bosni i Hercegovini i Evropska unija: Odnos vrijednosti*, Sarajevo, 2009., (53-71), str. 57.

¹⁰ NASH, K.: *Suvremena politička sociologija. Globalizacija, politika i moć*, Glasnik, Beograd, 2006., str. 59.

„ne može biti kraja povijesti bez kraja suvremenih prirodnih i tehničkih znanosti. Ne samo što nismo na kraju znanosti i tehnike, nego smo, kako izgleda, svjedoci vrhunca jednog od najplodonosnijih razdoblja tehničkog napretka u povijesti.“¹¹ Fukuyama ističe da je razvoj znanosti i tehnike jedan je od osnovnih pokretača povijesti čovječanstva i uvelike utječe na strukturne osobine društva. Francisa Fukuyamu može se identificirati kao jednog od proroka novog svjetskog poretka koji u svom djelu *Izgradnja države. Vlade i svjetski poredak u 21. stoljeću*¹² nerazvijene, slabe i propale države prepoznaje kao glavnu kočnicu potpunoj globalizaciji svijeta i stvaranju novog svjetskog poretka. U red tih država ubraja i Bosnu i Hercegovinu.¹³

Iako se globalizacija razumijeva kao višedimenzionalan fenomen za sociologe je danas osobito zanimljiva njena ekonomska dimenzija koja podrazumijeva globalizaciju proizvodnje i financijskih transakcija. Ekonomska globalizacija usko je povezana s informacijskom tehnologijom koja osigurava uvjete za formiranje transnacionalnog financijskog sustava i jednostavnije funkcioniranje multinacionalnih korporacija koje se obično smatraju nositeljima ekonomske globalizacije, s obzirom da proizvodnja kompanije nije ograničena na zemlju u kojoj se nalazi njeno sjedište. Multinacionalne korporacije uglavnom posluju iz razvijenih zemalja, a koriste mogućnosti jeftine radne snage i resursa nerazvijenih dijelova svijeta.

¹¹ FUKUYAMA, F.: *Kraj čovjeka? Naša poslijeljudska budućnost*, Izvori, Zagreb, 2003., str. 27.

¹² VIDI, FUKUYAMA, F.: *Izgradnja države. Vlade i svjetski poredak u 21. stoljeću*, Izvori, Zagreb, 2004. Autor u knjizi analizira poteškoće koje postaju sve očitije na međunarodnoj političkoj sceni. Slabe, neuspješne i propale države vidi kao izvor ozbiljnih i teško savladivih svjetskih problema kao što su siromaštvo, korupcija, sida, terorizam. Problem slabog vladanja i nedostatak ili neadekvatnost institucija na razini države postao je kritičnom preprekom ekonomskom razvoju pojedinih siromašnih država. Slabe i propale države su možda najvažniji problem za međunarodni poredak. One krše ljudska prava, izazivaju humanitarne katastrofe, dovode do golemih imigracijskih valova, napadaju svoje susjede, pružaju utočište teroristima. Autor smatra da izgradnja države, a ne njeno ograničavanje i gušenje, treba biti jedan od prioriteta, iako se nekima može učiniti izopačenim. Dominantan trend svjetske politike u posljednjim generacijama bile su kritike na račun jakih vlada, no slabe, nesposobne ili nepostojeće vlade, posebice u svijetu u razvoju, izvor su teških problema.

¹³ MUSA, I.: *Kulturni identitet u vrtlogu globalizacije. Bosna i Hercegovina neravni svijet*, Filozofski fakultet Sveučilište u Mostaru, Mostar, 2013., str. 161.

Dobro poznat primjer, koji je inače na lošem glasu, je multinacionalna kompanija *Nike*. U SAD-u zapošljava stručnjake u području dizajna, marketinga i distribucije, a u zemljama u razvoju kao što su Kina, Južna Koreja, Malezija, Tajvan i Tajland, angažira ljude koji pokrivaju 100% proizvodnju. U kampanjama za ljudska prava skreće se pozornost da ova kompanija loše plaća radnike koji rade u teškim uvjetima te da zapošljavaju maloljetnu djecu.¹⁴

Možda globalizacija i „poravnava“¹⁵ svijet, kako to tvrdi veliki zagovornik globalizacije Thomas L. Friedman. Ne možemo, ne upitati se: Živimo li u ravnom svijetu? ako znamo da je mali opseg razmjene kapitala, radne snage i robe između zemalja prvog i trećeg svijeta, zemlje trećeg svijeta i dalje su marginalne, kako u pogledu investicija, tako i u pogledu trgovine. Po Friedmanu Bosna i Hercegovina je prostor poluravnog svijeta, ona pripada zoni sumraka.

Ekonomska globalizacija omogućila je pojedincima, korporacijama i bogatim zemljama da brže, dalje i jeftinije nego ikada ranije dopru do čitavog svijeta. Isti taj proces prema siromašnim zemljama odnosi se surovo ili ih jednostavno izostavlja. Djelovanje globalizacije očituje se u produbljivanju nejednakosti između najbogatijih i najsiromašnijih zemalja svijeta. J. Ziegler ističe da su glad i dug stanovnike najsiromašnijih zemalja svijeta bacili u ropstvo.¹⁶

Djelovanje globalizacijskih procesa, a ponajprije ekonomske globalizacije, nije ni prostorno ni vremenski ujednačeno. Globalizacijski procesi su ljudsku i društvenu stvarnost učinili još složenijom i čini mi se da je uzaludno tražiti jednostavne sheme za njihovo prikazivanje. Ekonomska i socijalna stvarnost Bosne i Hercegovine ostavlja gorak okus. U ovom kontekstu idealna sintagma „globalno selo“ zvuči kao ironija. Ona

¹⁴ Usp, NASH, K.: *nav. dj.*, str. 61. – 66.

¹⁵ Vidi, FRIDMAN, T. L.: *Svet je ravan. Kratka istorija XXI veka*, Beograd, 2007. Autor se u knjizi koristi metaforom o ravnom svijetu da opiše novu fazu globalizacije. U drugom dijelu knjige zaključuje da svijet i nije tako ravan. Postoji i onaj neravni svijet koji je izvan domašaja globalizacijskih procesa i onaj poluravni svijet kojeg globalizacija dotiče, a od toga nema nikakve koristi. U poluravnom svijetu ili zoni sumraka žive previše onemogućeni ljudi koji nemaju oruđa, vještine ili infrastrukturu da u ravnom svijetu sudjeluju na bilo kakav značajan ili održiv način.

¹⁶ ZIEGLER, J.: *Imperij srama. Refeudalizacija svijeta*, Izvori, Zagreb, 2007., str. 11.

općenito nije primjenjiva u području ekonomske globalizacije, jer očito je da je svijet u gospodarskom smislu najmanje globaliziran. Zapravo, pitanje je: Je li uopće moguće ujediniti svjetsko tržište i blisko povezati svjetsku proizvodnju?

A. Giddens je pisao kako se globalizacija očituje u supermarketu, gdje se na policama mogu naći robe dopremljene iz različitih dijelova svijeta.¹⁷ To je točno, i u bosanskohercegovačkim supermarketima može se naći roba dopremljena iz različitih dijelova svijeta, u što se možemo uvjeriti čitajući sastojke na proizvodima, koji su često napisani i na više različitih jezika. Svi oni proizvodi kojima su se ljudi iz Bosne i Hercegovine nekada mogli diviti i gledati ih samo iz daleka, danas postoje i na bosanskohercegovačkom tržištu. Ovakvo stanje slabi osjećaj inferiornosti i izostavljenosti iz suvremenog svijeta. Je li time gospodarstvo Bosne i Hercegovine globalizirano i na koji način je u interakciji s gospodarstvima zemalja koje dopremaju svoje proizvode na tržište Bosne i Hercegovine? Tržište Bosne i Hercegovine preplavljuje sve jeftinija uvezana roba, čime se uništava i slabi i onako slaba domaća industrija, povećava se nezaposlenost i siromaštvo.¹⁸

Temeljem empirijskog istraživanja, došlo se do zaključka da je u eri globalizacije životni standard u Bosni i Hercegovini opao, što bi značilo da se ekonomska globalizacija u Bosni i Hercegovini reflektira na način da ovu državu sve dublje gura na margine gospodarskog života. Sa margina ekonomske globalizacije pučanstvo Bosne i Hercegovine vidi svijet koji se polarizira (77%), svijet u kome globalno tržište djeluje tako da je iznjedrilo pobjednike i poražene. Smatra se da su bogati postali još bogatiji, a siromašni još siromašniji i da ih svakim danom ima sve više (82%)¹⁹.

U Bosni i Hercegovini veliki broj ljudi živi na rubu egzistencije. Najugroženiji dio pučanstva je onaj iz dobne skupine iznad šezdeset godina i onaj čija su mjesečna primanja do 300 KM.

Siromaštvo se pojavljuje kada ljudi ne mogu zadovoljiti svoje osnovne egzistencijalne potrebe kako one materijalne tako i one nematerijalne prirode. Ono je staro koliko i ljudsko društvo. Postojalo je u najstarijim

¹⁷ Usp. GIDDENS, A.: *Sociologija*, Ekonomski fakultet Beograd, Beograd, 2007., str. 54.

¹⁸ MUSA, I.: *nav. dj.*, str. 162.

¹⁹ *Isto*, str. 166.

ljudskim zajednicama, a postoji i danas. U srednjem vijeku siromašne se dijelilo na „dostojne“ i „nedostojne“. Dostojni su bili oni koji su nespособni za rad (bolesnici, djeca, starci), a uz to iskazuju vrlinu poniznosti. Nedostojni su bili oni koji su se odali skitnji i prosjačenju jer su lijeni i pokvareni. U socijalizmu siromaštvo je kao pojava negirano.

U današnjem društvu teško je dati profil siromašnih, ono je raznoliko i stalno se mijenja. U pokretljivom društvu se zna da ako je neka osoba sada siromašna ili uvjetno rečeno imućna, ne znači da će takva ostati do kraja života. Ali čini se da svatko zna što je siromaštvo, ili ga barem zna prepoznati kada ga vidi. U životnoj svakodnevnici Bosne i Hercegovine se udomaćilo, postalo je „prirodno“ i „normalno“, odnosno „podrazumijevajuća situacija“. U Bosni i Hercegovini iz godine u godinu stanje se pogoršava, broj siromašnih, ranjivih i marginaliziranih ljudi iz dana u dan raste usljed vrlo teške gospodarske situacije u kojoj dominiraju visoka stopa nezaposlenosti i stalan porast loše plaćenih poslova.

Važan uzrok globalizacije leži u razvoju informacijske i komunikacijske tehnologije. Internet je postao moćno informacijsko oruđe koje se sve više usavršava. Informacije ne prepoznaju prepreke: ni geografske, ni socijalne, ni političke. „Elektronska komunikacija ne predstavlja samo način da se vijesti ili informacije prenose na brži način. Njeno postojanje mijenja samo tkanje naših života, kako bogatima, tako i siromašnima. Ako je moguće da nam lik Nelsona Mandele bude poznatiji od lica prvog susjeda, onda se nešto promijenilo u prirodi našeg svakodnevnog iskustva.“²⁰

Prema istraživanju koje je provedeno u Bosni i Hercegovini u rujnu 2009. godine, svega 43% ispitanika je izjavilo da ima osobno računalo. Ovo je pokazatelj koji govori o tome koliko Bosna i Hercegovina sudjeluje u umreženom svijetu. Temeljem istog istraživanja utvrđeno je da svega 24% ispitanika ima pozitivan stav prema globalizaciji, 33% ispitanika ima negativan stav prema globalizaciji, a 43% ispitanika nema određen stav prema globalizaciji. Visok postotak ispitanika koji nemaju nikakav stav prema globalizaciji upućuje na promišljanje da koliko god

²⁰ GIDDENA, A.: *Odbjegli svijet. Kako globalizacija preoblikuje naše živote*, Stubovi kulture, Beograd, 2005., str. 38.

možemo ustvrditi da je pojam globalizacije postao globalan, možemo ustvrditi i to da je velikom broju ljudi nejasan, maglovit i da ne znaju o čemu se tu zapravo radi.

Na političkom planu globalizacija povećava međunarodnu suradnju, potiče poštivanje međunarodnog prava, stvara pritisak prema općem prihvaćanju osnovnih demokratskih vrijednosti i poštovanju ljudskih prava, stvara globalni javni prostor čime se promiče duh ljudske solidarnosti. Svi elementi na koje su se suvremene države tradicionalno oslanjale kako bi održale svoje jedinstvo i legitimnost, pod utjecajem globalizacijskih procesa slabe, postaju porozniji. Ljudi se danas okreću državi kako bi ih zaštitila od globalnih sila i društvo održala na okupu, oni u državi traže utočište i osjećaj pripadnosti u pokretljivom svijetu. S proturječnim zahtjevima djelovanja globalizacijskih silnica države se različito nose. Jednom je netko rekao da su danas države premale za rješavanje velikih problema, a da su prevelike da bi se bavile sitnim stvarima.²¹

U Bosni i Hercegovini uspostava demokratskog poretka dočekan je s oduševljenjem, da bi se danas iskazivao visok stupanj nezadovoljstva vezan za demokratska ostvarenja i zaštitu osnovnih ljudskih i građanskih prava. Koliko god je duboka gospodarska kriza u Bosni i Hercegovini, politička kriza nije ništa manja.

3. Kulturni identiteti u bosanskohercegovačkoj zbilji

Iako je danas poznato preko tri stotine različitih definicija kulture²² u ovom radu kulturi se pristupa *integralistički*, drugim riječima u po-

²¹ MUSA, I.: *nav. dj.*, str. 169.

²² Poznati američki kulturni antropolozi A. Kroeber i C. Kluckhohn sredinom XX. stoljeća objavili su knjigu u kojoj donose više od dvije stotine i pedeset različitih definicija kulture koje su u svojim istraživanjima pronašli kod različitih autora. Činjenica da različiti autori istim imenom imenuju različite stvari i ne začuđuje, jer kultura je osebujna zbilja i posve je u pravu L. Lowell kada tvrdi da na svijetu nema ništa tako neuhvatljivo kao pokušaj da se obuhvate sve značajke kulture, što slikovito izjednačava sa pokušajem „da se uhvati zrak u šaku – čovjek shvati da ga ima svugdje, ali mu je van domašaja“. Opširnije vidjeti u knjizi: KATUNARIĆ, V.: *Lica kulture*, Antibarbarus, Zagreb, 2007., u kojoj autor odmah u uvodu piše o zbrnci oko značenja kulture.

jam kulture uključuju se norme, vrijednosti, načini mišljenja i osjećanja, sva dostignuća duhovnog stvaralaštva, ali i materijalni proizvodi jednog društva i vremena, oruđa, tehnička sredstva, pa i način odijevanja, prehrane, stanovanja itd.

Kulture su temelj ljudskih zajednica. Kako bismo uopće komunicirali bez zajedničke kulture? Zajednička kultura svojim pripadnicima omogućuje komunikaciju govorom, mimikom i gestikulacijom, što olakšava suradnju, potiče međusobno povjerenje i solidarnost. Stoga je kulturne zajednice prikladno odrediti kao skupove ljudi koji dijele zajedničku kulturu, čiji su pripadnici zbog toga solidarni i koji se kulturno i biološki reproduciraju.²³

Kada sociolozi govore o identitetu, najčešće govore o dva oblika identiteta, o društvenom identitetu i osobnom ili samoidentitetu. Osobni identitet naglašava razlike među pojedincima, on podrazumijeva postojanje svijesti o sebi kao autentičnom biću. Važno je naglasiti da ne postoji čisto „ja“ nezavisno od društva, jer pojedinac se u okviru društva socijalizira i integrira u društvenu zajednicu. Društveni identitet naglašava sličnosti među pojedincima u okviru određenog kolektiviteta, on se zamišlja kao spona koja drži kolektiv na okupu.

Samuel P. Huntington govori o izvorima identiteta. Ističe da ljudi imaju mnoštvo mogućih izvora identiteta. Iz tog mnoštva Huntington izdvaja šest izvora koje smatra osnovnim, to su: *pripisivi, kulturni, teritorijalni, politički, ekonomski i društveni*. Izvori kulturnog identiteta mogu biti: klan, pleme, etnička pripadnost (određene kao način života), jezik, narodnost, vjera i civilizacija. Pojedinac može biti priključen mnogim grupiranjima, ali to ne znači da ona nužno moraju biti i izvori njegovih identiteta.²⁴ Identiteti su razvojne kategorije, a odnosi između identiteta su složeni.

U predmodernom društvu kultura je bila određena običajima, religijom i mitološkim pogledom na svijet. Čovjek je bio određen svojim

²³ KRIZAN, M.: *Interkulturalni dijalozi i liberalna demokracija*, Politička kultura, Zagreb, 2008., str. 17.

²⁴ Vidi, HUNTINGTON S. P.: *Tko smo mi. Izazovi nacionalnom identitetu Sjedinjenih Američkih Država*, Izvori, Zagreb, 2007.

rođenjem, svojom pripadnošću obitelji, zajednici, staležu, religiji. Život se odvijao unutar kolektiviteta koji je bio jamstvo za preživljavanje. Tradicija i običaji pružali su okvire za život, poznatost i sigurnost.

Epoha modernog društva započela je s puno optimizma i dinamike. Moderno društvo je prije svega industrijsko društvo. Industrijalizacija je bila uzrok najsnažnijih promjena koje su najsnažniji učinak imale u Europi u kojoj su se stvarali nova kultura, nov način života i nove kulturne vrijednosti. Identitet modernosti svoje uzroke ima u konstitutivnim obilježjima modernog doba. Dok se Zapadna Europa razvijala u ekonomskom, političkom, socijalnom i kulturnom smislu u Bosni i Hercegovini bio je zaustavljen svaki napredak. Sve tekovine zapadne kulture i civilizacije su bile kategorije izvan dohvata Bosne i Hercegovine.

Globalizacijski procesi nisu ostavili ni jedno društvo i ni jednu kulturu izvan domašaja. Kada je u pitanju kulturna globalizacija, kao i ekonomska globalizacija, u većoj ili manjoj mjeri vezuje se za razvoj novih informacijskih tehnologija. Što podrazumijeva kulturna globalizacija?

„To ne podrazumijeva sve izraženiju tendenciju ka stvaranju jedinstvene integrirane globalne kulture, odnosno, ideju vezanu za tezu homogenizacije kroz „vesternizaciju“ koja danas ima mali broj pristalica. Argument koji govori u prilog kulturne globalizacije je činjenica da je u cijelom svijetu prisutna sve veća međusobna povezanost kultura, uglavnom zahvaljujući masovnim medijima, ali i zbog protoka ljudi kao posljedice migracija, turizma i pojave „trećih kultura“ vezanih za zaposlene u globalnim ekonomskim i političkim institucijama.“²⁵

Kate Nash ističe kako globalni kulturni tokovi mogu pridonijeti našem doživljaju svijeta kao jedinstvenog mjesta, našem novom doživljaju kulture, nacionalnosti, osobnosti itd.

Globalizacija ima mnoštvo lica, ona je izazvala nesigurnost i pokrenula pitanje identiteta. Globalizacija je izazvala oživljavanje lokalnih identiteta u raznim dijelovima svijeta. Lokalni nacionalizmi, ističe Gid-

²⁵ FEATHERSTONE, M.: *Global Culture. Nationalism, Globalization and Modernity*, London, 1990., citat preuzet: NASH, K.: *Suvremena politička sociologija. Globalizacija, politika i moć, nav. dj.*, 2006., str. 56.

dena, javljaju se kao odgovor na kretanje globalizacija. S. Huntington tvrdi da će se u ovom novom svijetu najvažniji, najdublji i najopasniji sukobi događati između naroda koji pripadaju različitim kulturama. Plemenski ratovi i etnički sukobi događat će se između civilizacija. Međutim, na svjetskoj sceni nije primaran „sukob civilizacija“, nego sukob između razvijenih i nerazvijenih zemalja, onih koji imaju i onih koji nemaju, onih koji su ovladali suvremenom tehnologijom u svrhu stvaranja profita i onih koji su zaostali u tomu i još više zaostaju²⁶.

Najbogatije zemlje svijeta, zemlje visokog stupnja globalizacije brzo su prihvale nove tehnologije. Što je s ostatkom svijeta? Što je s Bosnom i Hercegovinom? Ono što se događa s ostatkom svijeta, pomalo podsjeća na poznatu priču o japanskom vojniku kojeg su ljudi nekoliko desetljeća nakon svršetka Drugog svjetskog rata pronašli u nepristupačnom dijelu azijske džungle. Sve vrijeme vojnik nije napuštao svoj položaj i nije poznato je li se bojao zaputiti u nastanjena područja, on je vodio samostalni rat koji je neprestano bjesnio u njegovoj glavi.

Posljednjih desetak godina u razvijenim zemljama vode javne debate o digitalnoj budućnosti, za to vrijeme u velikom dijelu nerazvijenog svijeta pokreću se i vode borbe oko utvrđivanja granica, bitku biju susjedi oko međa na njivama koje ne obrađuju. Za jedne je svijet „globalno selo“, za druge je prevelik, previše kompliciran i teško razumiju kako on funkcionira, stoga se od takvog svijeta nastoje zaštititi. Graditi štitove, izolirati se i zatvarati, pogubno je za sve kulture²⁷. Ne postoji ni jedna kultura čije se oblikovne mogućnosti ne mogu iscrpiti.

Globalni dometi masovnih medija uključuju nas u život udaljenih ljudi, oni su učinili da se više cijeni činjenica da se, usprkos svim razlikama, sva društva sastoje od ljudi koji u osnovi nalikuju jedni drugima, koji u osnovi brinu iste ili slične brige koje su u sudbini svakog pojedinca i u sudbini svakog pojedinačnog društva samo na osobit način isprepletene i različito stupnjevane.

U današnjoj eri globalizacije, ljudi u mnogim kulturama imaju osjećaj da učinci globalizacije djeluju protiv njih, da im uništavaju tradiciju i smisao osobnih života. Takvi osjećaji, osobito u manje razvijenim druš-

²⁶ SADIKOVIĆ, Č.: *Ljudska prava na udaru globalizacije*, Centar za sigurnosne studije, Sarajevo, 2006., str. 16.

²⁷ FRIEDMAN, T. L.: *Lexus i maslina. Razumijevanje globalizacije*, Izvori, Zagreb, 2003., str. 24.

tvima potiču grčevite napore ljudi da sačuvaju svoje kulture i kulturne identitete. Naime, ljudima je iznimno važan kulturni identitet koji ih povezuje i stvara osjećaj zajedničkog pripadanja, unutar njega ljudi imaju izgrađen sustav vrijednosti koji usmjerava njihova ponašanja.

U Bosni i Hercegovini žive tri naroda koja dijele državljanstvo, ali ta tri naroda ne dijele i nemaju zajednički pogled na vlastitu povijest i kolektivnu predodžbu o sebi. Ovi narodi oduvijek su bili duboko ukorijenjeni svaki u svoju kulturnu tradiciju pa je pitanje jesu li globalizacijski procesi uzdrмали kulturne tradicije u Bosni i Hercegovini.

Promjene u tradicionalnim obrascima življenja traže od nas da bolje razumijemo druge ljude i svijet oko nas, traže od nas ono što najviše nedostaje u suvremenom svijetu: uzajamno razumijevanje, mirnu komunikaciju, toleranciju i sklad. Paradoksalna je situacija da na našoj Zemlji, s jedne strane komunikacija trijumfira (Zemlja je ispresijecana mrežama, mobitelima, modemima, Internetom), a unatoč tomu nerazumijevanje je uhvatilo maha. Napomenimo da ni jedna komunikacijska tehnika ne donosi razumijevanje po sebi. Ljudsko razumijevanje u sebe uključuje proces: *empatije, identifikacije i projekcije*, a zahtijeva: *otvorenost, simpatiju i velikodušnost*. Razumijevanje između društava, kultura, naroda i nacija u uskoj je vezi s razvojem otvorenih demokratskih sustava. Razvoj razumijevanja zahtijeva reformu mentaliteta, nakon nje će ljudi moći živjeti zajedno u svojim prirodnim zajednicama: susjedstvu, selu, gradu, regiji, državi.

Akteri na pozornici društvenog života u Bosni i Hercegovini vide svijet koji se mijenja. Smatraju da su promjene učinak naglog razvoja znanosti i informacijske tehnologije te da utječu na način i tempo života.

T. 1 Smatrate li da globalizacijski procesi utječu na kulturni identitet?						
	broj ispitanika	u potpunosti smatram	uglavnom smatram	nitri smatram, nitri ne smatram	uglavnom ne smatram	u potpunosti ne smatram
Cijeli uzorak	1000	17%	39%	32%	9%	3%

U Bosni i Hercegovini globalizacija se ne pozdravlja sa oduševljenjem i posve se dobro prepoznaje njeno neuravnoteženo djelovanje. Kao ne-

vidljiva moć globalizacija je podijelila svijet na one malobrojne koji sve brže napreduju i većinu koja živi u siromaštvu i čiji se glas u oblikovanju globalizacije ne čuje.²⁸ U Bosni i Hercegovini se smatra da globalizacijski procesi utječu na kulturni identitet, što se može vidjeti iz tabele broj jedan (T.1), te da je kulturni identitet pod utjecajem tih procesa ugrožen (T.2).

T. 2 Smatrate li da je kulturni identitet pod utjecajem globalizacijskih procesa ugrožen?						
	broj ispitanika	u potpunosti smatram	uglavnom smatram	niti smatram, niti ne smatram	uglavnom ne smatram	u potpunosti ne smatram
Cijeli uzorak	1000	16%	37%	34%	11%	2%

Rezultati analize cijelog uzorka upućuju na činjenicu da je iznimno mali broj ispitanika koji globalizacijske procese ne dovode ni u kakvu vezu s kulturnim identitetom, a još je manji broj ispitanika koji smatraju da kulturni identitet pod utjecajem globalizacijskih procesa uopće nije ugrožen. Ako se prati tijek cijelog istraživanja u Bosni i Hercegovini, može se zaključiti da se smatra da su svi identiteti u većoj ili manjoj mjeri ugroženi, bez obzira na to što im je izvor. Dominantan osjećaj ugroženosti u Bosni i Hercegovini usko je povezan i s posljednjim ratnim sukobima u ovoj državi. Ljudi su izgubili povjerenje, a „povjerenje predstavlja odlučujući faktor u načinu na koji nacije i narodi odgovaraju na izazove s kojima su suočeni, kao i kako se odnose jedni prema drugima.“²⁹

Globalizacija se, dakle ne tiče samo velikih sustava ili onoga što se nalazi „tamo negdje“. „Ona se dotiče i onoga što je „ovdje“; utječe na intimne i osobne vidove naših života. Na primjer, rasprava o obiteljskim vrijednostima koja se odvija u mnogim zemljama naizgled je izvan utjecaja globalizacije, ali nije. Tradicionalni obiteljski sustavi se transformiraju ili su u krizi u mnogim dijelovima svijeta, naročito usljed zahtjeva žena za većom jednakošću. Koliko nam je poznato iz pisane povijesti,

²⁸ MUSA, I.: *nav. dj.*, str. 176.

²⁹ MOIŠI, D.: *nav. dj.*, str. 19.

nikada nije postojalo društvo u kojem su žene³⁰ bile približno jednake muškarcima. To predstavlja istinsku globalnu revoluciju u svakodnevnom životu, čije posljedice se osjećaju svuda u svijetu, u svim oblastima od rada do politike“³¹.

Od svih promjena koje se događaju u suvremenom svijetu, najvažnije su one koje se odvijaju u osobnim životima: u emocionalnim vezama, u braku ili u obitelji. Obitelj je za čovjeka njegovo prvo okruženje, a tijekom života ostaje njegovo pribježište i zaklon od vanjskog svijeta. Obitelj je socijalni sustav, a pravila po kojima funkcioniра taj sustav, razlikuju se od kulture do kulture. Osobito u tradicionalnim društvima obitelj je važan čimbenik kulturnog identiteta. U modernom društvu obitelj doživljava svoju transformaciju. U Bosni i Hercegovini još uvijek postoji duboka vezanost za obiteljsko *ognjište*, i još uvijek se na obitelj gleda kao na važan čimbenik kulturnog identiteta, ali to ne znači da se izvjesne promjene unutar obitelji nisu dogodile. Na primjer, još sedamdesetih godina XX. stoljeća u kulturama Bosne i Hercegovine razvod braka bio je *tabu tema*. Kako se danas na tu pojavu gleda predstavljeno je u tabeli br. 3 (T. 3).

T. 3 Gledate li na razvod braka kao na normalnu društvenu pojavu?						
	broj ispitanika	u potpunosti gledam	uglavnom gledam	niti gledam, niti ne gledam	uglavnom ne gledam	u potpunosti ne gledam
Cijeli uzorak	1000	20%	21%	16%	16%	27%

³⁰ Kakav je odnos Hercegovaca prema ženama bio u drugoj polovici 19. stoljeća, opisuje Šarl Irijart u djelu *Bosna i Hercegovina – putopis iz vremena ustanka 1875. – 1876.*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1981. Nakon što je ušao u Hercegovinu iz pravca Knina, karavana s kojom je putovao zaustavila se da predahne. „Sunce već počinje da peče, sve je oko nas živnulo, vide se samo stijene do u beskraj, na vidiku nema ni travke, ni drveta – kamenje, samo kamenje, kao u nekom kaosu; međutim iznad naših glava, navrh jednog brežuljka nazire se raštrkano selo ispod grupe drveća koja čini oazu. Malo-pomalo silaze znatizeljni seljaci; prilazi nam dosta žena koje predu na velike ravne preslice zataknute ukoso za pojasom. One rade u hodu; svaka ide poljubiti muškarce u ruku i pritom klekne na jedno koljeno... Kako objasniti tim ljudima da kod nas muškarci savijaju koljeno pred ženama? Ali ovdje je žena ropkinja i, kada Slaven sa obje strane granice ne može izbjeći da je ne imenuje u razgovoru, on dodaje u pola glasa kao da se izvinjava – Da prostite moja žena!“

³¹ Nav. dj., GIDDENA, A.: *Odbjegli svijet*, str. 38.

Obitelj je duboko vezana za čovjekov emocionalni život, zbog toga je ona najosjetljivije mjesto na kojem se borba vodi između tradicije i modernosti. Promjene se događaju unutar obitelji, ali i danas u svim dijelovima svijeta postoje mnogobrojne obitelji koje žive u skladu s tradicionalnim vrijednostima. U kulturama Bosne i Hercegovine smatra se da su u suvremenom društvu uloga obitelji i odnosi unutar obitelji bitno promijenjeni. Smatra se da je obitelj važan čimbenik u oblikovanju kulturnog identiteta te da obiteljska pripadnost i odgoj unutar obitelji čovjeka pojedinca određuju za cijeli život³². U Bosni i Hercegovini ljudi su vezani za tradicionalne vrijednosti, dok su pogledi na razvod braka nekako približno podijeljeni, pogledi na homoseksualnost nisu.

T. 4 Homoseksualnost je normalna pojava?						
	broj ispitanika	u potpunosti se slažem	uglavnom se slažem	niti se slažem, niti se ne slažem	uglavnom se ne slažem	u potpunosti se ne slažem
Cijeli uzorak	1000	4%	5%	10%	15%	67%

Odnos prema homoseksualnosti na Zapadu doživio je bitan zaokret. Prije nekih 50 godina, odnos prema homoseksualnosti na Zapadu je bio izrazito negativan, upravo onakav kakav danas postoji u Bosni i Hercegovini u kojoj će homoseksualnost još dogleđno vrijeme djelovati u ilegali.

T. 5 Kad bi ovisilo o Vama, da li biste odobrili brakove homoseksualaca?						
	broj ispitanika	svakako da	uglavnom da	ni da, ni ne	uglavnom ne	uopće ne
Cijeli uzorak	1000	3%	4%	10%	11%	72%

Kada je riječ o obitelji, svi oni trendovi koji se zapažaju svuda u industrijaliziranom društvu, a koji se u različitim društvima razlikuju samo u detaljima, mogu se zapaziti i u Bosni i Hercegovini, samo u manjem opsegu. Obitelj i brak, za koje je A. Giddens skovao sintagmu „okoštale institucije“, koliko god su iznutra doživjeli promjene, u većini društava i

³² Usp. MUSA, I.: *nav. dj.*, str. 176.

dalje su vrlo popularni, npr. u Sjedinjenim Državama ili Velikoj Britaniji brak je i dalje vrlo popularan, iako se ova društva s pravom nazivaju društvima s mnogo brakova i mnogo razvoda. S druge strane, u Skandinaviji veliki postotak ljudi živi zajedno, ima djecu, ne vjenčava se, oni ne ulaze u rizik razvoda braka koji oduzima novac, energiju i vrijeme. Stanje u kojem se nalazi obitelj u suvremenom svijetu vezano je uz mnoge brige. Teško da se može tvrditi da su sve promjene koje se događaju u okviru obitelji dobre i da ih sve redom treba prihvatiti.

Što je s religijom i religijskim identitetom u Bosni i Hercegovini? Pitanje je i kako promjene koje zahvaćaju ljudsko društvo utječu na religiju i što religija i religijski identitet znače u kulturama Bosne i Hercegovine. Nekada je religija bila važan čimbenik u društvenim integracijskim procesima: što danas drži društvo na okupu?

„Na početku trećeg milenija 77% svjetske populacije iskazivalo je svoju religijsku samoidentifikaciju. To otvara pitanje mjesta i uloge religijske tradicije, kuda idu religije na početku XXI. stoljeća? Onaj tko živi u Šri Lank, imat će jedan odgovor na to pitanje, onaj tko živi na tlu bivše Jugoslavije drugi, žene u Afganistanu vjerojatno treći odgovor, itd. Kolonijalizam, industrijalizam, nacionalizam, komunizam, sekularizacija, nove religioznosti, svjetski ratovi, revolucije, socijalne transformacije – sva ta događanja iz kraja završenog milenija imala su itekakvog utjecaja na mjesto i ulogu religije i religijskih zajednica u svijetu.“³³

Za početak, u Bosni i Hercegovini se smatra da je moderno biti religiozan.

T. 6 Je li moderno biti religiozan?						
	broj ispitanika	u potpunosti jest	uglavnom jest	niti jest, niti nije	uglavnom nije	u potpunosti nije
Cijeli uzorak	1000	23%	25%	34%	11%	7%

Čovjek kasne moderne ili kako bi neki rekli postmoderni čovjek je religiozan. Ne može se zaniijekati spoznaja da je čovjek socijalno, kulturno

³³ CVITKOVIĆ, I.: *Religije suvremenog svijeta*, DES, Sarajevo, 2005., str. 13.

i društveno biće i kao takav teško se snalazi u svijetu u kojem se raskidaju veze s tradicijama i običajima, u kojem vlada zakon individualnosti.

Ono što se zbivalo s religijom u XIX. i do pred sam kraj XX. stoljeća, potaklo je mnoge da govore o životu bez religije u XXI. stoljeću. Činilo se da će moderni individualizam ostvariti nov, moderan, human i konačno „raščarani“ svijet. U stvarnosti se umjesto smrti religije događa povratak religiji, jer čovjekova težnja prema transcendentnoj stvarnosti toliko je snažna silnica, da je potakla obnavljanje starih, postojećih tradicija, a sve to ukazuje na potrebu današnjeg čovjeka za religijom i religioznim iskustvima. Iz te potrebe izrodili su se i posve novi oblici religioznosti – „novi religijski pokreti“ (u SAD-u ih je nastalo oko 3000³⁴).

Analiza istraživanja koje je provedeno u Bosni i Hercegovini pokazuje da religija i religijski identitet imaju značajno mjesto u hijerarhiji kulturnih identiteta u kulturama Bosne i Hercegovine. Nova religioznost u Bosni i Hercegovini događa se kao religijski preporod starih tradicija.

T. 7 Deklarirate li se kao vjernik?						
	broj ispitanika	u potpunosti da	uglavnom da	ni da, ni ne	uglavnom ne	u potpunosti ne
Cijeli uzorak	1000	50%	26%	14%	6%	4%

T. 8 Idete li redovito/redovno u džamiju ili sinagogu ili crkvu?						
	broj ispitanika	redovito idem	uglavnom idem	i idem i ne idem	uglavnom ne idem	uopće ne idem
Cijeli uzorak	1000	23%	26%	23%	18%	9%

Iz tabele T. 7 i T. 8 vidljivo je da se u Bosni i Hercegovini religijska identifikacija ne podudara sa religijskom participacijom. U bosansko-hercegovačkim kulturama, kako istraživanja pokazuju, religijski identitet je i dalje uporišna točka za određenje identiteta. U hijerarhiji identiteta najznačajnije mjesto zauzima religijski identitet.

³⁴ Isto, str. 15.

Smatra se da su u bosanskohercegovačkom društvu religijski identiteti uglavnom vezani za nacionalne identitete, odnosno da su na religijskoj osnovi stvarani nacionalni identiteti. Na primjer, Hrvati su rimokatolici, Bošnjaci su muslimani, Srbi su pravoslavci (tamo gdje ova podudarnost ne postoji radi se o statistički neznačajnim postotcima). To je razlog da se nerijetko čuje, da se u Bosni i Hercegovini radi o „nacionalno-religijskim identitetima“. Naime, nacionalne ideologije stvarale su svoje mitove, crpile svoju snagu i moć iz veza s određenom religijom. Što su te veze postajale snažnije i što su se više koristile u dnevno-političke svrhe, jaz među narodima Bosne i Hercegovine postajao je sve dublji, nacionalna i religijska „drugost“ pretvarala se u potencijalnu opasnost. „Stoga je u nacionalno heterogenim društvima pitanje nacionalne (ne)tolerancije iznimno važno. Biti tolerantan prema ‘drugim’ kulturama, narodima, religijama, konfesijama postupno je dobilo značenje biti civiliziran, dobro odgojen, lijepog ponašanja. Samo u uzavrelim nacionalnim strastima („bosanskom loncu“) ako si za toleranciju, ti si ‘borac protiv nacije.’“³⁵ Pojedinačnik nasljeđuje kulturu, a preko kulture konkretne oblike života i rada. Kultura se uči. Ona nije samo povijesni produkt kreativnosti i dobra, nego i produkt destruktivnosti i zla koji ostavljaju svoj povijesni trag kao kulturno i naraštajno nasljeđe. Nasljeđivanjem kulture nasljeđujemo oboje: kreativnost i destruktivnost, naučenu agresiju i altruizam³⁶. Ne treba umanjivati razlike između kultura i kulturnih identiteta, jer onda govorimo o nerealnim odnosima između kultura, što se može doživjeti kao ugrozba određenih identiteta. Nema demokratskog načina da se te razlike izbrišu, ali se mogu uvijek i nanovo pronalaziti načini koji nas „uče“ kako stajati „pred licem drugoga“, jer se jedino u komunikaciji s „drugim“ uz uzajamnu toleranciju i poštovanje različitosti drugoga, ostvaruju i potvrđuju kako individuumi tako i kolektiviteti.

³⁵ CVITKOVIĆ, I.: *Hrvatski identitet u Bosni i Hercegovini. Hrvati između nacionalnog i građanskog*, Synopsis, Zagreb-Sarajevo, 2006., str. 273.

³⁶ CIFRIĆ, I.: *Moderno društvo i svjetski etos. Perspektive čovjekova nasljeđa*, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2000., str. 31.

T. 9 Da li biste čovjeka druge nacionalnosti primili pod svoj krov, u svoju obitelj?						
	broj ispitanika	svakako da	uglavnom da	ni da, ni ne	uglavnom ne	uopće ne
Cijeli uzorak	1000	27%	25%	25%	12%	10%

Da smo pitanje iz tabele br. 9 pitali u vrijeme ratnih sukoba, za pretpostaviti je da rezultati ne bi bili ni približni ovima i u skladu s tim može se zaključiti i očekivati da će u dogledno vrijeme biti znatno bolji.

Temeljem istraživanja hijerarhija identiteta u Bosni i Hercegovini „danas“ bi izgledala ovako:

- religijski identitet
- obiteljski identitet
- nacionalni identitet
- spolni identitet
- jezični identitet
- regionalni identitet

U Bosni i Hercegovini se smatra da je „materinski“ jezik u osnovi identiteta, ali to nikako ne znači da ljudi smatraju da je dovoljno razumjeti se samo u granicama vlastite kulture.

T. 10 Danas je potrebno poznavati pored svog materinskog, još jedan svjetski jezik, a poželjno je poznavati i dva svjetska jezika?						
	broj ispitanika	u potpunosti se slažem	uglavnom se slažem	niti se slažem, niti se ne slažem	uglavnom se ne slažem	u potpunosti se ne slažem
Cijeli uzorak	1000	51%	30%	14%	3%	2%

U Bosni i Hercegovini visoko se vrednuju obrazovanje i znanje:

T. 11 Smatrate li da je pohađanje škole, obrazovanje i znanje važno za život čovjeka pojedinca i društvo u cjelini?						
	broj ispitanika	u potpunosti smatram	uglavnom smatram	niti smatram, niti ne smatram	uglavnom ne smatram	u potpunosti ne smatram
Cijeli uzorak	1000	60%	23%	11%	4%	1%

U nekim postmodernističkim perspektivama ističe se primjerice, da danas umjesto jedinstvene obiteljske kulture, svaki član obitelji izabire vlastiti životni stil i može biti ono što izabere biti. U Bosni i Hercegovini smatra se kako stil života nije samo stvar osobne preferencije, nego je on ograničen i oblikovan pod utjecajem izvanjskih društvenih čimbenika. Ako se prati tijek istraživanja od početka, ovakav stav i razumijevanje stila života nisu neočekivani, jer u Bosni i Hercegovini se radi o kultura u kojima pojedinci nisu raskidali veze sa društvenim skupinama kojima pripadaju. Ističe se da pripadnost određenom društvenom sloju određuje stil života. U Bosni i Hercegovini prevladava mišljenje da materijalne mogućnosti, duhovne i intelektualne sposobnosti najviše utječu na stil života i određuju ga.

T. 12 Utječu li Vaše materijalne mogućnosti i pripadnost određenom društvenom sloju na Vaš stil života?						
	broj ispitanika	u potpunosti utječu	uglavnom utječu	niti utječu, niti ne utječu	uglavnom ne utječu	u potpunosti ne utječu
Cijeli uzorak	1000	26%	34%	22%	11%	6%

T. 13 Smatrate li da Vaše duhovne i intelektualne sposobnosti utječu na Vaš stil života?						
	broj ispitanika	u potpunosti smatram	uglavnom smatram	niti smatram, niti ne smatram	uglavnom ne smatram	u potpunosti ne smatram
Cijeli uzorak	1000	23%	34%	22%	14%	8%

U Bosni i Hercegovini se smatra da i religijske i obiteljske vrijednosti utječu na oblikovanje stila života. Kao primjer može se uzeti način odgoja djece. Roditelji u odgoju djece naglašavaju one vrijednosti koje dominiraju u njihovom načinu života. U obitelji se pojedinac priprema za integraciju u društveni život. Učenje materinskog jezika, normi ponašanja i ophođenja, običaja, proslava blagdana, vrijednosti, stječu se u obiteljskom okruženju, i koliko god da je pojedinac mobilan tijekom

svog života, teško može zaboraviti ili potpuno odbaciti ono što je naučio od svojih roditelja u svojoj obitelji³⁷.

Bosna i Hercegovina je zemlja koju globalizacijski procesi dotiču, to je zemlja koja ne uživa korist od globalizacijskih procesa, osobito kada je u pitanju gospodarska globalizacija. To je zemlja s niskom razinom razvijenosti proizvodnih potencijala, što objektivno utječe i na kvalitetu života ljudi. Objektivno postojeće stanje u Bosni i Hercegovini našlo je svoj odraz u visokom stupnju osjećaja relativne deprivacije:

T. 14 Da li biste iz BiH otišli u neki drugi dio svijeta gdje bi Vam se nudile bolje mogućnosti za život?						
	broj ispitanika	svakako da	uglavnom da	ni da, ni ne	uglavnom ne	uopće ne
Cijeli uzorak	1000	28%	20%	18%	13%	21%

Razlika između realnih mogućnosti i poželjnog modela života u Bosni i Hercegovini, je jaz koji se možda najbolje očituje preko nemilosrdnih statističkih podataka dobivenih analizom odgovora na ovo pitanje. To su podaci nad kojima se svi trebamo zamisliti.

LITERATURA

ABAZOVIĆ, D.: „*Za naciju i boga*“, *Sociološko određenje religijskog nacionalizma*, Sarajevo, 2006.

CIFRIĆ, I.: *Moderno društvo i svjetski etos. Perspektive čovjekova nasljeđa*, Zagreb, 2000.

CVIČIĆ, K., SANFEY, P.: *Jugoistočna Europa. Od konflikta do suradnje*, Zagreb, 2008.

CVITKOVIĆ, I.: *Religije suvremenog svijeta*, Sarajevo, 2005.

CVITKOVIĆ, I.: *Hrvatski identitet u Bosni i Hercegovini. Hrvati između nacionalnog i građanskog*, Zagreb-Sarajevo, 2006.

³⁷ MUSA, I.: *nav. dj.*, str. 187.

- ĆURAK, N.: „Rezultati ispitivanja pripadnika političkih elita“, u: *Politička elita u Bosni i Hercegovini i Evropska unija: Odnos vrijednosti*, Sarajevo, 2009., (73-115).
- DRAGANOVIĆ, K., KARAMAN, LJ., i dr.: *Povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463.*, Sarajevo, 1991.
- FRIEDMAN, T. L.: *Lexus i maslina. Razumijevanje globalizacije*, Zagreb, 2003.
- FRIDMAN, T. L.: *Svet je ravan. Kratka istorija XXI veka*, Beograd, 2007.
- FUKUYAMA, F.: *Kraj čovjeka. Naša poslijeljudska budućnost*, Zagreb, 2003.
- FUKUYAMA, F.: *Izgradnja države. Vlade i svjetski poredak u 21. stoljeću*, Zagreb, 2005.
- GIDDENS, A.: *Sociologija*, Beograd, 2007.
- GIDDENS, A.: *Odbegli svet. Kako globalizacija preoblikuje naše živote*, Beograd, 2005.
- GIDDENS, A.: *Evropa u globalnom dobu*, Beograd, 2009.
- HARALAMBOS, M., HOLBORM, M.: *Sociologija*, Zagreb, 2002.
- HUNTINGTON, P. S.: *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*, Zagreb, 1997.
- HUNTINGTON, P. S.: *Treći talas, Demokratizacija na kraju dvadesetog veka*, Beograd, 2004.
- HUNTINGTON, P. S.: *Tko smo mi. Izazovi nacionalnom identitetu Sjedinjenih Američkih Država*, Zagreb, 2007.
- KALE, E.: *Uvod u znanost o kulturi*, Školska knjiga, Zagreb, 1977.
- KRIŽAN, M.: *Interkulturalni dijalozi i liberalna demokracija*, Politička kultura, Zagreb, 2008.
- MOIŠI, D.: *Geopolitika emocija. Kako kulture straha, poniženja i nade utječu na oblikovanje svijeta*, Beograd, 2012.
- MUSA, I.: *Kulturni identitet u vrtlogu globalizacije. Bosna i Hercegovina neravni svijet*, Mostar, 2013.

- NASH, K.: *Suvremena politička sociologija. Globalizacija, politika i moć*, Beograd, 2006.
- OHMEA, K.: *Nova globalna pozornica. Izazovi i politike u svijetu bez granica*, Zagreb, 2007.
- RAZAC, O.: *Politička povijest bodljikave žice. Prerija, lov, logor*, Zagreb, 2009.
- SADIKOVIĆ, Ć.: *Ljudska prava na udaru globalizacije*, Sarajevo, 2006.
- SARAJLIĆ, E., TURČALO, S.: „Politika simuliranog konsenzusa: Evropska unija, politička elita i dekonstrukcija Bosne i Hercegovine“, u: *Politička elita u Bosni i Hercegovini i Evropska unija: Odnos vrijednosti*, Sarajevo, 2009., (53-71).
- SARAJLIĆ, E.: „Politička elita u teorijskoj perspektivi“, u: *Politička elita u Bosni i Hercegovini i Evropska unija: Odnos vrijednosti*, Sarajevo, 2009., (17-55).
- ZIEGLER, J.: *Imperij srama. Refeudalizacija svijeta*, Izvori, Zagreb, 2007.

CULTURAL IDENTITY AND GLOBALIZATION PROCESSES IN B&H

Abstract

This paper analyzes identity and globalization processes in Bosnia and Herzegovina. Cultural identity and globalization processes issues have become unavoidable issues in sociological researches in the last three decades. Globalization processes have brought fast changes in all spheres of social life. Their activities are felt both at regional and local level, as well as in our personal lives. Foundations of the adopted models were shattered what put individuals and communities in front of new challenges. Powers of globalization processes enabled a human to have a feeling “me in the world and the world in me”. Globalization influences on culture and fragmentation of cultural identities. It is considered that globalization processes pervade or touch more or less every part of the world. When theoreticians discuss about globalization they are mostly focused on what are globalization advantages or disadvantages. Beginning of the global era in Bosnia and Herzegovina was marked by the war. Bosnia and Herzegovina hardly copes with consequences of the war, it does not function as a sovereign state, what marginalizes it even more. Theoreticians define it as a weak, destroyed and the most divided European country. It is very interesting in which way Bosnia and Herzegovina is involved in globalization processes? What happens with cultural identities build in the modern period, in the new globalization era? This paper, which is based on the analysis of empirical research conducted in Bosnian-Herzegovinian social and cultural reality at the end of the first decade of 21st century, is trying to give answers to these questions.

Key words: *globalization, globalization processes, culture, cultural identity, Bosnia and Herzegovina, national identity, religious identity, family identity, freedom of choice, lifestyle.*

* Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mostar

GORDANA ILIČIĆ*

MODALITETI INSTITUCIONALNOG RJEŠAVANJA SUKOBA U VIŠEETNIČKIM ZAJEDNICAMA

Sažetak

Klasična liberalna demokracija, koja jamči i omogućava ravnopravno sudjelovanje građana u političkim procesima te na taj način, uz pomoć većinskog modela odlučivanja, politiku predstavlja kao izraz njihove volje, teško se suočava s rješavanjem demokratskih standarda koji traže uvažavanje, između ostalih prava i prava etničkih zajednica u višetničkim društvima. Liberalna demokracija omogućava stvaranje homogenog društva uz pomoć asimilacije i akulturacije, dok je razina etničkog prepuštena privatnoj sferi. U drugoj polovici prošlog stoljeća pronađeni su teorijsko-empirijski mehanizmi i načela uz pomoć kojih je bilo moguće nadići društvene konflikte proizišle iz segmentacije utemeljene na etničkoj podijeljenosti društva, na koje klasična demokracija nije mogla dati odgovor. Takvi alternativni oblici demokracije sa svojim institucionalnim mehanizmima pokazali su se uspješnima u postkonfliktnim razdobljima te se uz njihovu pomoć uspjelo očuvati demokratske vrijednosti u podijeljenim društvima. U očuvanju stabilnosti podijeljenih društava, unatoč brojnih zamjerki, najprimjerenijim oblikom u praktičnoj se primjeni pokazao model konsocijacijske demokracije. Kao prikladan model očuvanja demokratske države u podijeljenom društvu, kojega dominantno kontrolira samo jedna etnička skupina, pokazao se specifični model etničke demokracije.

Ključne riječi: konsocijacijska demokracija, etnička demokracija, Nizozemska, Austrija, Švicarska, Belgija, Cipar, Izrael.

* Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru

Uvod

Neki od najznačajnijih političkih mislilaca do sredine prošlog stoljeća smatrali su da je demokracija moguća samo u relativno homogenim društvima. Za John Stuart Milla, začetnika liberalno-demokratske misli, demokracija nije bila spojiva s multietničkim društvima.¹ Premda je u većini slučajeva pojam demokracije istoznačan s klasičnom liberalnom demokracijom, relevantne interpretacije u suvremenoj politološkoj znanosti pronašle su institucionalne modele za rješavanje konfliktnih etničkih odnosa u višetničkim društvima, u okviru demokratskih standarda, koji za svoja polazišta imaju drugačije postavke od onih izgrađenih na jednakosti građana i na slobodi pojedinca. Sredinom XX. stoljeća dolazi do pojave demokracija uspostavljenih na obrascima pluralnih ili podijeljenih društava² kao protuteža polazištima liberalne demokracije. Uvidjelo se kako podijeljena društva traže posebne institucionalne modele uz pomoć kojih se mogu urediti politički odnosi između različitih segmenata društva čije segmentiranje može biti utemeljeno na rascjepima proizišlim iz neetničkih i etničkih podjela³, kao i da je suprotstavljene interese unutar višetničkih društava moguće uskladiti uz pomoć

¹ „Free institutions are next to impossible in a country made up of different nationalities. Among a people without fellow-feeling, especially if they read and speak different languages, the united public opinion necessary to the working of representative government cannot exist.“, John S. MILL, *On Liberty and Other Essays*, Oxford University Press, New York, 1991., str. 428.

² Pri čemu su pluralna ili podijeljena društva ona društva koja su podijeljena na više segmenata nastalih temeljem višedimenzionalnih i preklapajućih rascjepa. Koncept pluralnog društva prvi je uveo J.S. Furnivall 1939. godine u knjizi *Netherlands India*, te 1948. *Colonial Policy and Practice*, definiravši pluralna društva kao ona koja se sastoje „od dva ili više društvenih segmenata koji žive rame uz rame, a da se pri tom ne miješaju u jedinstvenu političku zajednicu“, RABUSHKA, Alvin i SHEPSLE, Kenneth A., *Politics in Plural Societies*, Charles E. Merrill Publishing Company, Columbus, Ohio, 1972., str. 10.

³ Teoriju društvenih rascjepa razradili su Lipset i Rokkan povezujući ideološke orijentacije i razvijanje političkih stranaka uz proces oblikovanja nacionalnih država i industrijskog društva, temeljem čega su se razvili različiti interesi u društvu oblikujući društvene rascijepa (centar-periferija, država-crkva, poljoprivreda-industrija, grad-selo). Dok Rae i Taylor navode rascijepa prema pripisanim obilježjima (klasa, dob, etnička pripadnost, obrazovanje), prema stavovima (ideologija) te prema vrsti političkog djelovanja (vrsta sudjelovanja ili ne sudjelovanja u politici), Seymour M. LIPSET i Stein ROKKAN, „Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction“, u: Lipset, Seymour M./Rokkan, S. (ur.), *Party System and Voter Alignments; Cross-National Perspectives*, The Free Press, New York, 1967.; RAE, Douglas W. i TAYLOR, Michael, *The Analysis of Cleavages*, Yale University Press, New Haven i London, 1970.

onih oblika vladanja⁴ koji omogućavaju najbolju podlogu političkoj stabilnosti u takvim društvima. Takvi oblici demokracije, primjenjivi u podijeljenim društvima mogu biti konsocijacijska demokracija, ali i posebni oblik etničke demokracije.

1. Konsocijacijska demokracija

Konsocijacijska demokracija termin je koji se koristi za model demokracije dizajniran za rješavanje sukoba u pluralnim društvima opterećenim dubokim podjelama proizišlim etničkom, vjerskom, rasnom, jezičnom ili nekom drugom vrstom društvene rascijepljenosti. Sam model razvio je Arend Lijphart⁵ kao oblik demokracije s podijeljenom vlašću.⁶ Prema njegovom mišljenju, postoje četiri elementa koja obilježavaju konsocijacijsku demokraciju. Prvi, i po njemu najvažniji, je velika koalicija političkih vođa svih značajnijih segmenata nekog društva, pri čemu može biti više oblika takve koalicije: velikokoalijska vlada u parlamentarnom sustavu, veliki savjet ili odbor koji ima značajnu savjetodavnu ulogu, ili velika koalicija predsjednika i glavnih dužnosnika u predsjedničkom sustavu. Kao preduvjet za stvaranje velike koalicije na-

⁴ Ukoliko vladanje shvaćamo kao zadaću upravljanja složenim društvima onda ono podrazumijeva koordinaciju tijela i javnog i privatnog sektora. Vladanje u tom slučaju implicira uvjeravanje putem mreža a ne izravan nadzor nad nekom hijerarhijom. Vladanje tako predstavlja proces kolektivnog odlučivanja, pri čemu vlada ne mora igrati značajnu ulogu. Tako u međunarodnim odnosima, ne postoji svjetska vlada, već se većina pitanja rješavaju uz pomoć pregovora – „to je primjer vladanja bez vlasti.“, HAGUE, Rod i HARROP, Martin, *Komparativna vladavina i politika*, Golden marketing, Zagreb, 2009., str. 18.

⁵ Vidi: LIJPHART, Arend i WAISMAN, Carlos H., (ur.), *Institutional Design in New Democracies. Eastern Europe and Latin America*, CO Westview Press, Boulder, 1996.; LIJPHART, Arend, „Constitutional Design for Divided Societies“, (96-109), *Journal of Democracy*, (15), 2004.; LIJPHART, Arend, *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*, Yale University Press, New Haven, 1984.; LIJPHART, Arend, *Demokracija u pluralnim društvima*, Globus, Zagreb, 1992.; LIJPHART, Arend, *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, Yale University Press, New Haven, 1999.; LIJPHART, Arend., „Constitutional Choices for New Democracies“ (72.84), *Journal of Democracy* 2 (1), 1991.

⁶ Kasapović upozorava na značajnu ulogu i Gerharda Lehmbucha u nastanku i razvoju konsocijacijske demokracije koju on imenuje *Proporzdemokratie*, *Konkordanzdemokratie* i *Verhandlungsdemokratie*, pozivajući se na Hansa Kemana koji za nastanak konsocijacijske teorije uzima u obzir osim Lembruchovih i radove švicarskog politologa J. Steinera te belgijskog politologa L. Huysea., Mirjana KASAPOVIĆ, „Institucionalni dizajn – najkonjunktornija grana suvremene političke znanosti“, (102-114), *Politička misao*, br. 1., Zagreb, 2004., str. 105.

meće se potreba kreiranja umjerenih stavova te spremnost na kompromis.⁷ Drugi element konsocijacijske demokracije je veto. On služi kao dodatna zaštita vitalnih manjinskih interesa, pružajući potpuno jamstvo političke zaštite svakom segmentu.

Lijphart upozorava na opasnost načela manjinskog veta u obliku tiranije manjine, što može dovesti u pitanje suradnju u koaliciji, naglasivši da činjenica raspolaganja vetom daje osjećaj sigurnosti koji odvraća od njegove stvarne upotrebe pri čemu svaki segment uočava opasnost od potpunog zastoja u dogovorima kao posljedicu njegove pretjerane upotrebe.⁸ Treći element koji obilježava konsocijacijsku demokraciju je proporcionalnost koja ima dvije važne varijacije: namjernu prezastupljenost malih segmenata i paritet, što je odmak od pravila većine te uvelike pridonosi pravilu velike koalicije s obzirom da omogućava zastupljenost svih segmenata.⁹ Četvrti predstavlja autonomiju segmenata i federalizam, kroz veliki stupanj samostalnosti svakog segmenta pri donošenju odluka koje se tiču unutarnjih pitanja. „O svim stvarima od zajedničkog interesa, odluke trebaju zajednički donositi svi segmenti kojih je utjecaj pritom po mogućnosti proporcionalan. Međutim, u svim drugim pitanjima se odluke i njihovo provođenje mogu prepustiti pojedinih segmentima.“¹⁰ Sam autor izdvaja ulogu vodstva segmenata kao najvažniji element konsocijacijske demokracije, unatoč dubokim rascjepima koji ih razdvajaju. Lijphart ističe da upravo vođe trebaju osjećati privrženost jedinstvu zemlje i demokratskom ustrojstvu te da se trebaju uključiti u suradnju s vođama ostalih segmenata, za što je potreban i određeni napor za postizanje potpore i odanosti vlastitih pristaša, pri čemu su dvije stvari vrlo značajne: mjera koliko su vođe tolerantniji od pristalica i koliko su ih sposobni privući.¹¹

Konsocijacijska je demokracija podjela vlasti između segmenata pluralnog društva koji se definiraju po etničkoj, vjerskoj, rasnoj, jezičnoj ili nekoj drugoj pripadnosti, pri čemu im se dodjeljuje određeni stupanj samoregulacije u onim pitanjima koja se tiču samo njih, a koja su posebno osjetljiva (kulturna pitanja, školstvo i sl.), uz postojanje središnje vlade u okviru koje segmenti po utvrđenom modelu međusobno dijele vlast. Konsocijacijska demokracija privlači i promicatelje i osporavatelje svo-

⁷ LIJPHART, Arend, *Demokracija u pluralnim društvima*, Globus, Zagreb, 1992., 32-42.

⁸ Isto, str. 43-44.

⁹ Isto, str. 45-47.

¹⁰ Isto, str. 48.

¹¹ Isto, str. 59.

jih temeljnih postavki.¹² Zagovornici konsocijacijskih rješenja tvrde kako upravo oni najbolje služe za smanjenje sukoba u duboko podijeljenim društvima, s obzirom da pružaju suprotstavljenim segmentima podjelu sudjelovanja u vlasti, čime se omogućava izdržljivost ustavnih rješenja, a time i politička stabilnost kao temeljni preduvjet za funkcioniranje demokracije. Dok kritičari tvrde da konsocijacijski aranžmani mogu cementirati i još više učvrstiti odvojenost između segmenata¹³ što uvelike može poslužiti stvaranju latentnih etničkih identiteta koji su u suprotnosti sa stvaranjem dugoročne održivosti i konsolidacije demokracije.¹⁴ Prigovori idu i u smjeru tvrdnje kako se razvijanjem skupnih prava krše pojedinačna i ljudska prava.¹⁵ U teoriji postoje dva glavna argumenta protiv konsocijacijske demokracije. Jedan je taj da politička volja podjele moći uvelike ovisi o političkim elitama te se u tom smislu podjela vlasti može pretvoriti u elitistički model demokracije. Drugi argument je taj da takva demokracija može poslužiti hegemonističkim skupinama kao krinka, ispod koje se krije prividno uvažavanje manjina, ali bez značajnog utjecaja. Uz uvažavanje navedenih nedostataka koji je obilježavaju, konsocijacijska demokracija ipak nudi više šanse i mogućnosti za nadilaženje sukoba u heterogenim društvima od većinske demokracije. Uspješni primjeri konsocijacijskih modela u Europi pokazuju da društvene podjele ne moraju nužno dovesti do nestabilnosti društva već se unatoč segmentiranih podjela, primjenom modela prilagođenih takvim društvima, može postići održiva politička stabilnost.

2. Primjena konsocijacijske demokracije

Klasični primjeri konsocijacijske demokracije u Nizozemskoj, Austriji, Švicarskoj i Belgiji svoj su vrhunac dubokih podjela i istovremeno pozitivne suradnje svojih elita dosegnule u kasnim pedesetim godinama

¹² Oporavatelji konsocijacijskog oblika demokracije posebno naglašavaju slomove takvih aranžmana u Libanonu i na Cipru. Vidi: NORRIS, Pippa, *Driving Democracy, Do Power-Sharing Institutions Works?*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008., str. 210.

¹³ HOROWITZ, Donald L., „Constitutional Design: Proposals versus Processes“, (15-36), u: REYNOLDS, A., (ur.), *The Architecture of Democracy, Constitutional Design, Conflict Management and Democracy*, Oxford University Press, Oxford, 2002., str. 25.

¹⁴ Vidi: KASAPOVIĆ, Mirjana „Metodološki problemi kritike konsocijacijske demokracije u Bosni i Hercegovini“, (137-143), *Status, magazin za političku kulturu i društvena pitanja*, br. 12., Mostar, 2007., str. 141.

¹⁵ GLAZER, Nathan, „Individual Rights against Group Rights“, (123-138), u: Kymlicka W. (ur.), *The Rights of Minority Cultures*, Oxford University Press, Oxford, 1995., str. 123-138.

prošlog stoljeća.¹⁶ Početkom sedamdesetih godina četiri navedene države počele su silaziti s vrhunca razvoja konsocijacije što se pripisuje činjenici da je načelo konsocijacije samo sebe prevladalo, a ne neuspjehu takvog oblika demokracije.¹⁷ Konsocijacijske demokracije u Nizozemskoj¹⁸ i Austriji¹⁹ svoje institucionaliziranje temeljile su na neetnički se-

¹⁶ Konsocijacijska rješenja, s različitim razinama uspješnosti, zabilježena su u Libanonu od proglašenja nezavisnosti 1943., do izbijanja građanskog rata 1975. te 1989. sporazumom Ta'if. Malezija je od 1955. do 1969. godine bila relativno uspješna konsocijacija, dok se neuspjehu Nigerijske konsocijacije, od 1957. do 1966. pripisuju brojni nepovoljni faktori. Postoje i države koje imaju mješovite elemente većinskog i konsocijacijskog modela kao što su polukonsocijacije u Kanadi i Izraelu. U novije vrijeme zabilježeni su oblici konsocijacijske demokracije u izvornom Daytonskom sporazumu za Bosnu i Hercegovinu iz 1995. godine, u Sjevernoj Irskoj od 1998., kada je potpisan sporazum Good Friday, kojim je utemeljen konsocijacijski sustav vlasti. Ohridskim sporazumom 2001. otvoren je put modelu konsocijacijske demokracije u Makedoniji.

¹⁷ LIJPHART, Arend, *Demokracija ...*, str. 10.

¹⁸ U Nizozemskoj su rascjepi nastali na relaciji vjerskih razdvajanja, rimokatolici, ortodokсни kalvinisti te sekularne skupine. Zajednice su bile u značajnoj mjeri i fizički odijeljene, kao zasebne subkulture ili „stupovi“ kao svojevrsni oblici vertikalne slojevitosti. Svaka je skupina nadzirala raspodjelu vlastitih resursa te je kultura kompromisa među elitama omogućila odvojenim segmentima suživot bez sukoba. U uvodnom izlaganju svoje ugledne studije o političkom sustavu Nizozemske, *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*, Lijphart naglašava da unatoč dubokim društvenim rascjepima i podijeljenosti društva, Nizozemska predstavlja stabilnu i učinkovitu demokraciju. Oblik konsocijacijske demokracije funkcionirao je od 1917. do 1967. godine. Godine 1917. razborito je vodstvo spasilo sustav politikom akomodacijskih obrazaca zasnovanih na sedam „pravila igre“: politika je ozbiljan posao; postojanje suglasnosti o nesuglasnostima među blokovima; samitska diplomacija koja prepušta vlast elitama; primjena načela razmjernosti, u odlučivanju, u raspodjeli državnih sredstava te u neutraliziranju nezadovoljstava unutar blokova; depolitizacija kroz kompromis; tajnost pregovaranja vođa blokova te pravilo da vlada ima pravo vladati, bez nepotrebnog uplitanja parlamenta ili političkih stranaka. Lijphart je kasnije reducirao ovih sedam pravila na četiri temeljna načela: velika koalicija, visoka razina autonomije segmenata, razmjernost i veto. Vidi: ANDEWEG, Rudy B. i IRWIN, Galen A., *Governance and Politics of the Netherlands*, Palgrave MacMillan, Houndmills/New York, 2005.; LIJPHART, Arend, *Demokracija u pluralnim društvima*, Globus, Zagreb, 1992.; Arend LIJPHART, *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*, Univeristy of California Press, Second Edition, Berkeley, 1975.; SAP, Willem J., *The Netherlands Constitution, 1848-1998: historical reflections*, LEMMA BV, Uitgeverij, Utrecht, 2000.; SMERDEL, Branko, (ur.) *Ustav Nizozemske*, Pan Liber, Zagreb, 1998.; SMERDEL, Branko „Temeljne značajke ustava Kraljevine Nizozemske“, (31-37), *Vladavina prava*, časopis za pravnu teoriju i praksu, br. 1., Zagreb, 1998.

¹⁹ Austrijski su društveni rascjepi, kao rezultat burne prošlosti, posebno kulminirali prije Drugog svjetskog rata. Nakon 1945., razvio se složen ali funkcionalan politički sustav proistekao iz spremnosti na kompromis između vođa relevantnih političkih elita. Podijeljeni katolički i socijalistički blok stvorio je svjetonazorske i mentalitetske razlike, te politizaciju

gmentiranim društvenim podjelama, dok su konsocijacijske demokracije u Švicarskoj i Belgiji bile proizvod etničke segmentacije društva.²⁰ Sve četiri države predstavljaju primjere demokracija u duboko podijeljenim društvima, koje su, uz pomoć akomodacijskih elemenata, uspjele održati stabilan i učinkovit sustav vlasti. S druge strane, primjena konsocijacijskog modela demokracije na Cipru primjer je neuspješnog pokušaja njegove uspostave. Kao najvažniji nepovoljni čimbenici koji su presudili neuspjehu konsocijacije na Cipru, pojavljuje se dvojna ravnoteža moći, odnosno nemogućnost održanja konsocijacijske demokracije protivno volji jednog ili više segmenata, kao i intervencija vanjskog čimbenika u obliku turske vojne invazije.

2.1. Švicarska

Švicarsku obilježavaju federalni politički sustav, funkcionalni mehanizmi neposrednog sudjelovanja građana u donošenju odluka te jedinstvena politička kultura koja počiva na kompromisima i koalicijskim sporazumima. Aktualni ustav iz 1999. godine propisuje da švicarski narod i kantoni čine švicarsku konfederaciju.²¹ Iako je službeni naziv države „Švicarska konfederacija“, to je u stvarnosti visoko decentralizirana federacija. Wolf Linder ističe kako postoji konfuzija u značenju izraza „konfederacija“ te Švicarsku naziva konfederacijom za razdoblje

u obiteljima, školama i sveučilištima. Katolici su imali Austrijsku pučku stranku, a socijalisti Socijaldemokratsku. Unatoč izbornoj pobjedi, nakon Drugog svjetskog rata, vođe Pučke stranke ponudile su spremnost na suradnju, i s vođama Socijaldemokratske stranke uspjele omogućiti funkcioniranje velike koalicije, koja je vršila vlast u zemlji od 1945. do 1966. godine. Koalicija je na taj način uspjela uskladiti interese katoličke i socijalističke zajednice u Austriji, kroz ugovore koji su bili rezultat pregovora, a odnosili su se na ključna politička pitanja. Elementi konsocijacijske demokracije u Austriji oslikavali su se kroz funkcioniranje velike koalicije, razmjerno izbornu pravo i kvalificiranu većinu, dok se sustav autonomije segmenata većinom realizirao kroz neteritorijalni karakter., O tome vidjeti: KASAPOVIĆ, Mirjana, *Bosna i Hercegovina - podijeljeno društvo i nestabilna država*, Politička kultura, Zagreb 2005.; LIJPHART, Arend, *Demokracija u pluralnim društvima*, Globus, Zagreb, 1992.; MILARDOVIĆ, Anđelko, (ur.), *Politički sustav Austrije*, Pan Liber, Osijek-Zagreb-Split, 1998.; POWELL, Bingham G., Jr., *Social Fragmentation and Political Hostility: An Austrian Case Study*, Stanford University Press, Stanford, 1970.; ZÖLLNE, Erich i SCHÜSSE, Therese, *Povijest Austrije*, Barbat, Zagreb, 1997.

²⁰ KASAPOVIĆ, Mirjana, „Metodološki ...“, str. 141.

²¹ Federal Constitution of the Swiss Confederation, Art.1., <http://www.admin.ch/ch/e/rs/1/101.en.pdf>, (13.4.2013.).

od 1815. do 1848. godine, a nakon toga federacijom.²² U Švicarskoj su se povijesno poklapali vjerski i jezični društveni rascjepi. Temeljem njih se oblikovala skupina njemačkih protestanta, koja je tvorila većinu i skupina francuskih i talijanskih katolika koji su bili manjina.²³ Unutar takve podjele, koja se manifestirala kroz kantonalne jedinice, postojalo je i pitanje kulturnih razlika i religije, dok se sama ekonomska moć razlikovala od kantona do kantona.²⁴ Sredinom XIX. stoljeća izgradile su se stabilne federalističke političke institucije utemeljene na kompromisu između protestanata i katolika. Također, podjela vlasti izvršena je u korist kantona, što je istovremeno značilo i određene ustupke katoličkoj manjini, koja je dobila različite vrste privilegija, koje nisu bile razmjerne njenoj brojčanoj inferiornosti. Federalizam je omogućio kantonima da sudjeluju u središnjoj vlasti, a dvodomnim parlamentom omogućeno je njihovo ravnopravno sudjelovanje u zakonodavnoj vlasti.²⁵ Na taj se način uspjelo pomiriti i jezične razlike i razlike između centra i periferije. Unatoč razlikama u veličini kantona, danas u Švicarskoj 20 kantona i šest polukantona imaju jednak ustavnopravni status, što se opravdava i kao svojevrsni oblik zaštite prava manjina. Razlika proizlazi pri izboru zastupnika za gornji dom parlamenta, koji predstavlja kantone tako da kantoni biraju po dva zastupnika, a polukantoni po jednog. Tako, mali kantoni, poput polukantona Jura s nešto manje od 70 000, imaju više-struko veći utjecaj od onih s većim brojem stanovnika, poput Züricha, s oko 1 300 000 stanovnika. Kroz institucionalne aranžmane federalizam

²² LINDER, Wolf, *Swiss Democracy, Possible Solutions to Conflict in Multicultural Societies*, Macmillan Press, London, 1994., str. 6.

²³ Sredinom XIX. stoljeća katolička populacija činila je oko 40% švicarskog stanovništva. Katoličke regije su uglavnom bile ruralne te odsječene od industrijalizacije, dok je protestantskim regijama upravo industrijalizacija bila glavna briga. U skladu s Prvim vatikanskim koncilom Katoličke crkve 1871. godine, koji je neprijateljski bio raspoložen prema modernizaciji društva, kao i odvajanju religije i države, došlo je do segregacije koja je u školama nekih mješovitih kantona trajala sve do druge polovice XX. stoljeća., isto, str. 18-19.

²⁴ SCHAFFNER, Hans, "Swiss Economic Policy in the Course of History", (96-104), u: CHOPARD, T. (ur.) *Switzerland Present and Future, A small country re-examines itself*, New Helvetic Society Yearbook, International Edition, Berne, 1963., str. 96-104.

²⁵ DE ROUGEMONT, Denis, "Swiss Federalism", (64-74), u: CHOPARD, T. (ur.) *Switzerland Present and Future, A small country re-examines itself*, New Helvetic Society Yearbook, International Edition, Berne, 1963., 64-74.

je omogućio jezičnim manjinama život unutar vlastite kulture u granicama svojih kantona. Uvedena su jezična prava za jezične manjine, a jezična je autonomija zajamčena načelom teritorijalnosti. Svi jezici: njemački, francuski, talijanski i retoromanski definirani su kao nacionalni. Od 1918. godine, uvođenjem proporcionalnog izbornog sustava, ozakonjena je mogućnost suradnje političkih elita i od tada se uspješno formiraju koalicijske vlade. „Katolički protivnik iz 19. stoljeća postao je najvažniji partner radikalima u 20. stoljeću.“²⁶ Dogovor između protestanata i katolika, između centralista i kantonista, proporcionalna zastupljenost u Skupštini, Saveznom vijeću te birokraciji i odborima, mehanizmi su koji omogućavaju stabilnost političkog sustava Švicarske. Primjer Švicarske pokazuje da je za funkcioniranje elemenata proizašlih iz načela konsocijacijske demokracije potrebno političko odlučivanje utemeljeno na kompromisu. Uz federalizam kao institucionalni mehanizam ograničavanja vladavine većine i razvijeni model izravne demokracije, švicarski model demokracije postao je prepoznatljiv i ilustrativno jedinstven primjer nadopunjavajućih političkih institucija i jedinstvenih obrazaca političke kulture u očuvanju višetničkog mira.

2.2. Belgija

Korijeni društvenih napetosti i političkih sukoba u Belgiji potječu iz vremena prije neovisnosti 1830. godine.²⁷ Sve do sredine prošlog stoljeća, Belgijom je, u političkom i gospodarskom obliku, dominirala manjinska francuska politička elita, Valonci. Tako je manjina govorila francuski, a većina nizozemski pa je jezik postupno postao vrlo važno političko pitanje. U drugoj polovici prošlog stoljeća, gospodarske prilike su se promijenile u korist Flamanaca, koji su činili više od polovine ukupnog stanovništva Belgije.²⁸ Stoga su belgijskim društvom dominirala tri pitanja: vjersko, socijalno i jezično. Kroz pet državnih reformi, između 1970.

²⁶ LINDER, Wolf, n. dj., str. 21.

²⁷ PIRENNE, Henry, *Belgian Democracy: Its Early History*, Batoche Books, Kitchener, 2004., str. 112-122.

²⁸ FITZMAURICE, John, *The Politics of Belgium: A Unique Federalism*, C. Hurst and Co., London, 1996., str. 6-62.

i 1993. godine, postignuta je efikasna federalna struktura²⁹ pa je središte donošenja odluka raspodijeljeno između partnera, koji samostalno obavljaju svoje ovlasti. Rezultat takve podjele bile su dvije crte razdvajanja. Prva je bila stvaranje više zajednica, pri čemu se koncept zajednice odnosio na pojedince koji čine određenu zajednicu kao i na veze koje ih ujedinjuju. Zajednicama u Belgiji nisu dodijeljene zemljopisne kompetencije³⁰ već su nadležne za jezična, kulturna te osobna pitanja (zdravstvo, socijalna skrb) za govornike francuskog, flamanskog i njemačkog jezika.³¹ Kao rezultat toga, danas Belgija ima tri jezične zajednice, flamansku, francusku i njemačku koje državu dijele na četiri jezična područja, flamansko, francusko, njemačko i mješovito jezično područje. Druga crta razdvajanja bila je nadahnutu gospodarskim interesima te su osnovane tri regije: Flamanska, Valonska i Bruxelles. Sve tri regije dobile su svoje parlamente. Službeni jezik određen je jezičnim granicama koje državu dijele u već spomenuta četiri jezična područja: flamansko, francusko, njemačko i mješovito. Unutar tih jezičnih područja unutar općina ipak postoje mogućnosti realizacije drugog jezičnog područja te su omogućene jezične ustanove gdje je manjinski jezik službeni. U Belgiji je proces donošenja značajnih političkih odluka raspodijeljen na način da sve etničke zajednice mogu sudjelovati u njihovom kreiranju i donošenju te je izbornim sustavom onemogućeno zapostavljanje neke od njih. Temeljna karakteristika belgijskog suživota obilježena je visokim stupanjem demokratizacije koji se u potpunosti bazira na načelu međusobnih dogovora, na traženju kompromisnih rješenja i postizanju konsenzusa.

²⁹ Isto, 121-142.

³⁰ Coakley upozorava kako se s obzorom na teritorijalnu prirodu države mora pronaći alternativa u neteritorijalnom pristupu rješavanja etničkih sukoba. O neteritorijalnoj autonomiji vidi: COAKLEY, John, „Approaches to the Resolution of Ethnic Conflict: The Strategy of Non-territorial Autonomy“, (297-314) *International Political Science Review*, vol. 15, br. 3, 1994.

³¹ „They do not have a geographic competence as such, but are responsible for linguistic and cultural policy, education and so-called personalisable matters (health, social provision) for speakers of French, Dutch and German. Given the application of the territorial principle, their „territory“ in effect covers the areas in which their language is spoken and for the French and Flemish communities in bilingual Brussels as well“, FITZMAURICE, John, n. dj., str. 122.

2.3. Cipar

Koncem 50-tih godina prošlog stoljeća, pregovorima o neovisnosti Cipra između Velike Britanije, Grčke, Turske i predstavnika dvaju etničkih zajednica, većinskih Grka i manjinskih Turaka³², nastao je ciparski Ustav, koji je stupio na snagu u kolovozu 1960. godine. Ustavom s elementima konsocijacijske demokracije nastojalo se pomiriti interese sukobljenih strana i omogućiti funkcioniranje pluralnog društva. Ciparsko je stanovništvo bilo rascijepljeno na dva segmenta, grčki koji je činio 78% stanovništva te turski s 18 %, dok su ostatak činile, politički manje značajne, manjine. Na Cipru su se poklapali i jezični i vjerski i kulturni rascjepi. Ciparski su Grci govorili grčki, pripadali su grčkoj pravoslavnoj crkvi te su bili usmjereni na kulturnu tradiciju Grčke. Ciparski su Turci govorili turski, bili su muslimani i okrenuti turskoj kulturnoj tradiciji. Iako se Ustavom s elementima konsocijacijske demokracije: velika koalicija, proporcionalnost, autonomija i veto,³³ nastojalo pomiriti interese sukobljenih strana,³⁴ ciparsko društvo nije bilo doseglo razinu za takav stupanj tolerancije i demokracije. Kod političke elite ciparskih Grka vladalo je uvjerenje da je status Cipra, zbog međunarodnih obveza koje sadrži, otežavao društveno-politički i ekonomski razvoj zemlje i smetao jačanju njezina međunarodnog položaja. Njihov je stav bio da ovakvim statusom neovisna država Cipar objektivno ne može voditi stvarnu neo-

³² Smješten u istočnom Sredozemlju, Cipar se veže za mikensku, grčku, kulturu još od 8. i 9. st. p.n.e. Na otoku se oko 1570. godine naseljava oko 30.000 turskih vojnika, čime se, pored grčkog, uspostavlja i baza turskog stanovništva koja se proširuje dodatnim naseljavanjima i pristizanjem Turaka iz Male Azije. Ciparskom konvencijom iz 1878. započela je britanska kolonizacija, da bi 1925. godine Cipar postao britanska krunska kolonija. Tijekom britanske uprave, grčka politička elita promovirala je politiku ujedinjenja (énosis) Cipra s Grčkom, s obzirom da je bio legaliziran oblik vladavine manjine, britanskih kolonizatora i manjinskih Turaka. Pedesetih godina Cipar postaje međunarodnim problemom, kada se osnivaju, nacionalna organizacija ciparskih boraca (EOKA), koja pokreće koordiniranu seriju napada na britansku upravu, te Turski pokret otpora (TMT), koji se zalaže za podjelu (Taksim)., HITCHENS, Christopher, *Hostage to History: Cyprus from the Ottomans to Kissinger*, Verso, London, 1997.; PAVIĆ, Radovan, „Osobine i problemi Cipra, Prilog geopolitičkom poznavanju Mediterana“, (58-104), *Politička misao*, br. 2., Zagreb, 1965.; SOLSTEN, Eric, *Cyprus: a country study*, Federal Research Division, Library of Congress, Washington DC, 1993.

³³ LIJPHART, Arend *Demokracija ...*, str. 160.

³⁴ Constitution of Cyprus (1960.), HANNUM, Hurst, (ur.), *Documents on Autonomy and Minority Rights*, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, Boston, London, 1993., str. 555-589.

visnu politiku jer je suverenitet ograničen međunarodnim ugovorima.³⁵ Glavni prigovor Turaka odnosio se na politička pitanja podjele koju su tražili, na pravo veta koje je potpuno onemogućavalo rad predsjedništva i Zastupničkog doma te na omjer kod upošljavanja u državnoj službi. Omjer 7:3 nije im odgovarao jer nije bilo dovoljno Turaka da popune predviđena radna mjesta.³⁶ Ciparska kriza kulminirala je u prosincu 1963. godine, kada je izbio građanski rat, a vlada se raspala na dva zasebna dijela.³⁷ Kao razlog propasti konsocijacijskog ustava na Cipru smatra se njegovo nerado prihvaćanje od strane grčke većine te inzistiranje turske manjine na vjernom pridržavanju svake konsocijacijske odredbe i pretjerivanju u korištenju veta. Tomu se pridodaju i nepostojanje nikakvog ciparskog nacionalizma, niti bilo koje druge prevladavajuće privrženosti koja bi imala suprotan učinak od grčkih i turskih nacionalizama, koji su razbijali otočane. Propasti je pridonijela i ekonomska nejednakost segmenata, s obzirom na ekonomsku inferiornost Turaka.³⁸ Konačnu presudu i „smrtni udarac“,³⁹ konsocijacijskoj demokraciji na

³⁵ Naime, trima međunarodnim ugovorima (Treaty of Establishment, Treaty of Guarantee, Treaty of Alliance) na kojima počiva utemeljenje Republike Cipar, Velika Britanija, Grčka i Turska dobile su ogromna prava nad njom te je takva neovisnost bila dovedena u pitanje. Vanjskim silama na taj je način bilo omogućeno osiguravanje neovisnosti, teritorijalnog integriteta i sigurnosti na način da ukoliko ne uspiju zajednička savjetovanja, svaka od njih ima mogućnost poduzimanja mjera jednostrano, ali samo u situacijama ugrožavanja poretka uspostavljenog ugovorima (Treaty of Guarantee). Ugovorom o jamstvima predviđeno je da Grčka i Turska mogu zadržati stalne kontingente svojih oružanih snaga na Cipru, dok je Velikoj Britaniji omogućeno zadržavanje suverenosti nad dvjema vojnim bazama., SOLSTEN, Eric, *Cyprus: a country study*, Federal Research Division, Library of Congress, Washington DC, 1993., str. 32-37; Christopher HITCHENS, *Hostage to History: Cyprus from the Ottomans to Kissinger*, Verso, London, 1997., str. 49., 92.

³⁶ Usp., ZORKO, Marta „Etnički sukobi i sigurnost na Cipru“, (114-129), u: TATALOVIĆ, S. (ur.), *Etničke manjine i sigurnost u procesima globalizacije*, Politička kultura, Zagreb, 2007., str. 121.

³⁷ Na Cipar su poslani mirovne snage UN-a, a Cipar je od 1964. do 1974. godine bio podijeljen na odvojene segmente. Turskom invazijom 1974. godine okupirano je dvije petine otoka. Od tada je otok podijeljen na grčki i turski dio, između kojih se proteže zona pod upravom Ujedinjenih naroda. Većina Grka koja je živjela na sjevernom dijelu otoka pobjegla je na jug, dok su Turci s juga pobjegli na sjeverni dio otoka. Iako UN priznaje jedino grčki dio, Turci su 1983. godine proglasili, priznatu od Turske, Tursku Republiku Sjeverni Cipar, dok je Grčki dio otoka 2004. godine postao članicom Europske unije, čime je legalizirana podjela otoka na dva dijela.

³⁸ LIJPHART, Arend, *Demokracija ...* str., 161-163.

³⁹ KASAPOVIĆ, Mirjana, „Metodološki ...“, str. 138.

Cipru zadala je intervencija vanjskog čimbenika u obliku Turske invazije na otok 1974. godine,⁴⁰ od kad je bilo jasno da model uspostavljen 1960. nije imo nikakvu šansu za ponovno oživljavanje.

3. Etnička demokracija

Etnička je demokracija primjer alternativnog oblika demokratske države, koji se institucionalno poistovjećuje s jednom etničkom skupinom, uz istovremeno priznavanje građanskih prava svim pojedincima. Termin je definirao Sammy Smooha prilikom opisa političkog stanja u Izraelu. On smatra kako je etnička demokracija demokratski politički sustav koji kombinira proširenje građanskih i političkih prava za sve građane sa stalnim boravkom koji žele postati državljani, uz istovremeno davanje povlaštenog statusa većinskoj skupini.⁴¹ Za primjere država u kojima ima elemenata etničke demokracije, između ostalih, Smooha navodi Izrael, Slovačku, Estoniju, Sjevernu Irsku (od 1921. do 1972. godine), Poljsku (od 1918. do 1935. godine), Maleziju od početka 1970-ih, dok Njemačku vidi kao državu na granici etničke demokracije.⁴² Kasnije tome popisu dodaje i Makedoniju (od 1991. do 2001.).⁴³ Neka od obilježja etničke demokracije su: dominacija jedne etničke skupine, kontradikcija između građanskih i političkih prava za sve i strukturalna podređenost manjina, usmjerenost političke elite na izgradnju demokracije, otpor manjina bez državne represije, identifikacija države s dominantnom etničkom skupinom a ne s građanima, mogućnost izgradnje homogene etničke nacije i sl.

⁴⁰ MERKEL, Wolfgang, *Transformacija političkih sustava, Teorije i analize*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2009., str. 182.

⁴¹ SMOOHA, Sammy *The Model of The Ethnic Democracy*, European Centre for Minority Issues, Flensburg, 2001., str. 24-25.

⁴² „The ethnic democracy model is non-western in essence, but it is to a certain degree also relevant to Germany. In Germany a clearcut distinction is made between a German core ethnic nation and non-core groups. Germany lacks an immigration law despite the existence of millions of immigrants and practices a policy of restricting citizenship to ethnic Germans (it absorbed about 15 million of them since 1945 as “returnees,” not immigrants) as much as possible“, isto, str. 86.

⁴³ SMOOHA, Sammy, „The model of ethnic democracy: Response to Danel“, (55-67), *The Journal of Israeli History*, br.1., Tel Aviv, 2009., str. 57.

Tablica 1. Usporedba tipova demokracije⁴⁴

	Individualna liberalna demokracija	Republikanska liberalna demokracija	Multikulturalna demokracija	Konsocijacijska demokracija	Etnička demokracija
Minimum demokratske procedure	Da	Da	Da	Da	Da
Oblik države	Državljska	Građanska nacionalna država	Multikulturalna država	Dvonalacionalna ili više-nacionalna država	Etnička nacionalna država
Jednakost pojedinačnih prava	Da	Da	Da	Da	U velikoj mjeri
Kolektivna prava	Ne postoje	Ne postoje	Da, ali nisu ozakonjena	Ozakonjena	Ozakonjena
Jednakost kolektivnih prava	Ne primjenjuju se	Ne primjenjuju se	Da	Da	Ne
Nepristranost države	Da	Ne	Da	Da	Ne
Politika asimilacije	Ne	Da	Ne	Ne	Ne
Brzina asimilacije	Visoka	Visoka	Srednja	Nula	Varira
Mehanizmi integracije i upravljanje sukobima	Jednakost pojedinačnih prava i mogućnost ustavnog patriotizma, asimilacija	Jednakost pojedinačnih prava i mogućnosti, formiranje nacionalne države s homogenim kulturnim vrijednostima, asimilacija	Jednakost pojedinačnih prava i mogućnosti, formiranje zajedničke nad-zajednice s priznavanjem i održavanjem kulturnih različitosti grupa, neznatna razina asimilacije	Jednakost pojedinačnih prava i mogućnosti, sporazum o dvonalacionalnoj ili više-nacionalnoj državi, proporcionalna raspodjela resursa, proširena autonomija, podjela vlasti, veto, mogućnost kompromisa i suglasnosti	Postupno smanjenje nejednakosti pojedinačnih prava i mogućnosti, širenje kolektivnih prava, moć i odvažnost većine, prosvjed i pobuna manjine, državna kontrola i zastrašivanje

⁴⁴ Smoohin usporedni prikaz vrsta demokracija kojim se prikazuje posebnost etničke demokracije., Preneseno: Sammy SMOOHA, *The Model of The Ethnic Democracy*, str. 27-28.

Etnička demokracija u sebi sadrži nedemokratski element, kroz mogućnost institucionalizacije dominantne etničke skupine. Pri tomu se omogućava postojanje kontradikcije između građanskih i političkih prava te se sustavno podređuju manjine većini. Demokratsko načelo pri tomu osigurava jednakost državljana i svih članova društva, dok ono etničko omogućava etničku nejednakost u smislu privilegiranog statusa i dominacije povlaštene etničke skupine.⁴⁵ Demokratski element zastupljen je utoliko, ukoliko odgovara dominantnoj etničkoj skupini i njenim interesima u smislu prezentacije legitimnosti, kako u unutarnjim, tako u međunarodnim političkim odnosima. Kako bi se određeni politički sustav mogao obilježiti kao etnička demokracija, u njemu mora biti omogućeno funkcioniranje pravne države te mora postojati jamstvo minimalnih manjinskih prava. Smooha tvrdi da se politički sustavi nastali raspadom komunizma u izvjesnoj mjeri zasnivaju na načelima liberalne demokracije, s obzirom da sve stalno naseljene osobe imaju državljanstvo te im se jamče građanska, politička, socijalna, kulturna i ekonomska prava, ali pronalazi da ta društva nemaju ravnomjeran odnos kada su u pitanju prava pripadnika većinske skupine u odnosu na prava manjinske nacionalne skupine, s obzirom da dominantna etnička skupina državu razumijeva kao svoju povijesnu domovinu.⁴⁶ Etnička demokracija kakvu opisuje Smooha, uživa punu međunarodnu legitimnost, kao u slučaju Izraela te se stoga može uvrstiti u jedan od modela demokracije u složenim društvima.

3.1. Primjena etničke demokracije u Izraelu

Država Izrael, osnovana 1948. godine, zbog suprotstavljenih stavova pojedinih političkih subjekata oko njegovog sadržaja, nema pisani ustav te ga zamjenjuje Deklaracija o neovisnosti i 11 temeljnih zakona. Deklaracija i temeljni zakoni uređuju djelovanje političkih i društvenih institucija⁴⁷ Deklaracija o neovisnosti⁴⁸ definira Izrael kao židovsku i de-

⁴⁵ Isto, str. 21.

⁴⁶ SMOOHA, Sammy „Types of democracy and modes of conflict management in ethnically divided societies“, (423-431), *Nations and Nationalism*, 8 (4), 2002., str. 424.

⁴⁷ KASAPOVIĆ, Mirjana, „Izravni izbori premijera: slom izraelskog eksperimenta“, (1071-1087), *Društvena istraživanja*, 17, br. 6, Zagreb, 2008., str. 1083.

⁴⁸ Declaration of Establishment of State of Israel, <<<http://www.mfa.gov.il/MFA/>

mokratsku državu, koja daje židovskom narodu domovinu te svim Židovima iz dijaspeore jamči mogućnost povratka u Izrael.

Izrael je etnička demokracija sa židovskom većinom, koja vuče korijene iz brojnih država Europe i svijeta te s arapsko-palestinskom manjinom. Crta između unutarnjih granica ovih dvaju entiteta jasno je povučena. Važno je naglasiti da unutar židovskog stanovništva postoje jasne linije sukoba koje naglašavaju različito podrijetlo, različite političke stavove, klasnu pripadnost pa čak i različitu razinu religioznosti. U okviru heterogenog židovskog stanovništva, sukobi nastaju i po pitanju suprotstavljenih stavova oko rješavanja izraelsko-palestinskog sukoba. Oni sekularni traže jasniju podjelu između države i religije te se protive privilegiranom statusu ultraortodoksnih Židova. Javlja se i jaz između Židova koji su se uselili iz arapskih zemalja i onih iz Europe, jer prvi optužuju druge za dominaciju nad njima. Arapsko-palestinskoj manjini službeno su priznata građanska prava no realizacija tih prava rijetko im je dostupna, iako se Deklaracija o neovisnosti poziva na jednaka prava svih koji žive na državnom teritoriju, neovisno od religijske, rasne i druge pripadnosti.⁴⁹

Smooha konstatira kako se Izrael deklarirao kao židovska i demokratska država.⁵⁰ Službena državna ideologija je cionizam, a središnji cilj

Peace+Process/Guide+to+the+Peace+Process/Declaration+of+Establishment+of+State+of+Israel.htm>>, (23.1.13.).

⁴⁹ „Protivno demokratskim načelima, etnička demokracija u Izraelu temelji se na tiraniji većine uz isključenost manjine. Palestinci su isključeni iz države i političkog sustava „na ideološkoj, simboličnoj, institucionalnoj i političkoj razini. Ideološki su isključeni iz etničke židovske države koja ih svrstava kao građane drugog reda. Simbolički su isključeni iz države zato što njezini simboli ni na koji način ne izražavaju da su njezini državljani i palestinski Arapi, a ne samo Židovi. Zapriječen im je pristup najvažnijim političkim i javnim institucijama, kao što su vlada ili Vrhovni sud. Politički su uklonjeni iz procesa o javnim politikama, napose o trima politikama – useljeničkoj, naseljeničkoj i zemljišnoj – koje se tiču samog opstanka palestinske zajednice“, KASAPOVIĆ, Mirjana, *Politički sustav i politika Izraela*, Politička kultura, Zagreb, 2010., str. 264.

⁵⁰ Smooha daje sliku pozadinskog stanja nastanka etničke demokracije u Izraelu, navodeći da su Židovi živjeli do 70. godine prije Krista u Izraelu te su zatim prognani iz svoje domovine. Kao rezultat Židovskog pitanja u Europi nastaje Cionistički pokret u kasnom XIX. stoljeću s ciljem vraćanja Židova u domovinu. Do 1948. godine u Izrael je stiglo 600.000 imigranata te izgradilo modernu židovsku zajednicu, što je bilo priznato od strane Zapadnog svijeta. Istovremeno su Palestinci zatražili neposredno formiranje Palestinske države, nakon čega je izbio ratni sukob te većina Palestinaca bježi ili je deportirana. Na kraju rata Izrael je

očuvanje židovstva u demografskom, jezičnom, kulturnom, institucionalnom, identitetskom i simboličnom smislu, diljem svijeta. Cionizam shvaća povijesni razvoj židovstva kao etničkog naroda kod kojeg su nacionalnost i religija isprepleteni.

U Izraelu središnju ulogu igra religija. Ortodoksnom židovstvu je povjereno očuvanje etnonacionalnih interesa. Onemogućava se stvaranje multireligijskog i multietničkog društva. Ne postoji građansko sklapanje braka i razvoda, a pripadnost židovstvu odvojena je od državljanstva. Drugo je uporište židovske moći zakon koji im omogućava slobodno useljavanje i naseljavanje te dobivanje automatskog državljanstva, dok se, s druge strane, poriče pravo povratka 3,5 milijuna izbjeglih Palestinaca. Hebrejski jezik je službeni i dominantan, dok je arapski također služben, ali ne i dominantan. Istovremeno Židovi smatraju da postoje tri prijetnje za opstanak židovstva. Prva je opstanak židovske dijaspore (miješani brakovi, različite kulture, što umanjuje židovski identitet). Druga je prijetnja političkog opstanka Izraela u regiji. Treća prijetnja, u sigurnosnom i demografskom smislu, su Palestinci u Izraelu.⁵¹

S druge strane, Arapi u Izraelu uživaju ljudska, socijalna, građanska i politička prava. Postoje arapski mediji, arapski školski sustav, kulturne i vjerske ustanove. Sve ove institucionalne aranžmane djelomično financira država. Arapi žive u odvojenim zajednicama i nisu izloženi pritisku asimilacije. Međutim, njihova prava nisu potpuna. Izrael ne prihvaća Arape kao pripadnike palestinske manjine, nemaju pravo na kulturnu autonomiju i veze s palestinskim narodom. Diskriminacija je široko rasprostranjena, ali je omogućeno arapsko sudjelovanje na izborima za Knesset. Arapi opsežno koriste mogućnost prosvjeda, organiziraju se

kontrolirao oko 78% teritorija. Od 900.000 Palestinaca koji su živjeli na području današnjeg Izraela, ostalo ih je oko 186.000. Izrael je automatski omogućio državljanstvo Arapima, iako su smatrani neloyalnima te su stavljeni pod vojni nadzor do 1966. Oko polovice njihove zemlje je oduzeto. Izrael je od 1948. godine primio milijune Židova, dok je odbijao pustiti povratak arapskih izbjeglica. Nakon rata 1967. Godine, Izrael je okupirao cijeli prostor pod palestinskim mandatom. Sredinom 1970-ih Palestinci se počinju organizirati u borbi za mir i ravnopravnost i protiv diskriminacije. Većina Arapa je bojkotirala izbore za premijera 2001. godine, u znak prosvjeda zbog zlostavljanja arapskih prosvjednika od strane policije i vlade. SMOOHA, Sammy, *The Model of Ethnic Democracy*, str. 48-50.

⁵¹ Isto, str.51-52.

u udruge civilnog društva i sl. Istovremeno se Arape smatra potencijalno nelojalnima prema državi te su izloženi ogromnom sigurnosnom nadzoru. Izuzeti su od obveznog vojnog roka te su isključeni i iz ostalih snaga sigurnosti. Arapska manjina je definirana kao visokorizična te država djeluje u trajnom stanju pripravnosti s neograničenim ovlastima otkrivanja i prevencije sigurnosnih prekršaja.

Negrađanski karakter Izraela je transparentan. Židovska se nacionalnost temelji na podrijetlu i religijskoj pripadnosti, a nacionalni identitet ima prednost nad državljanstvom. Smooha navodi da je Izrael etnička demokracija, a ne liberalna, jer država ne priznaje samo pojedinca već i etničku skupinu. To nije ni liberalna ni multikulturalna demokracija, jer Židovi čine jezgru etničke nacije, a Arapi sporednu manjinu.⁵² Izrael je etnička, a ne konsocijacijska demokracija jer se država identificira s židovskom većinom, premda Lijphart ističe autonomiju segmenata kao uočljivi element upravo konsocijacijske demokracije, dok pojavu da se od strane nacionalnog političkog sustava, poštuje odijeljenost i samostalnost sa razgranatošću mreža organizacija Lijphart naziva „federalizmom u unitarnoj državi“, zbog čega državu Izrael naziva „kvazifederacijom.“⁵³ Elemente konsocijacije opravdavaju autonomija segmenata, proporcionalna zastupljenost i međusobni veto, dok nedostaje ključni element koji bi dao potvrdu postojanja konsocijacijske demokracije u Izraelu, a to je velika koalicija političkih vođa svih značajnijih segmenata društva. Upravo se zbog toga arapska manjina ne smatra ravnopravnim partnerom u društvu i državi, dok čimbenici koji pridonose etničkoj demokraciji leže u činjenici da je Izrael plod Cionističkog projekta dizajniranog prema nacrtu židovskog etničkog aranžmana. Ideja etničke države služi kao učinkovito sredstvo mobilizacije u Židovsko-Arapskim sukobima. Čimbenik koji pridonosi demokraciji je predanost Cionizma demokracizaciji s obzirom na njegovu snažnu orijentaciju prema Zapadu te činjenicu da je demokracija najbolji način upravljanja sukobima između suparničkih židovskih skupina.⁵⁴

⁵² Isto, str. 55.

⁵³ LIJPHART, Arend, *Demokracija...*, str. 133.

⁵⁴ SMOOHA, S., *The Model of Ethnic Democracy*, str. 58.-59.

Etnička je konfiguracija izraelske demokracije toliko duboko ukorijenjena da prelazak u građanski tip demokracije nije vjerojatan u do- glednoj budućnosti.⁵⁵ Etnička je demokracija osnova na koju su kasnije ugrađivani ostali oblici demokracije u povijesti izraelske države.⁵⁶ Židovi čvrsto vjeruju da je izraelska demokracija liberalna demokracija. Činje- nica je i da je Izrael univerzalno prihvaćen na Zapadu kao liberalna de- mokracija i da postoji međunarodni legitimitet za etničku demokraciju u Izraelu.⁵⁷ Na taj način funkcioniranje Izraela kao države s modelom etičke demokracije dodatno obogaćuje lepezu mogućih institucionalnih oblika rješavanja sukoba u višetničkim društvima s izrazitom domina- cijom jedne etničke skupine.

Zaključak

Konsocijacijska demokracija kao institucionalno uređenje za rješava- nje sukoba u podijeljenim društvima, pokazala se funkcionalno odr- živom u konkretnim političkim sustavima. Institucionalni mehanizmi prilagođeni pojedinom društvu, u većini slučajeva omogućili su održive prijelaze iz nestabilnih i segmentiranih društava u održiva demokratska društva. Aktualni politički sustav Švicarske, utemeljen na preklapanju vjerskih i jezičnih društvenih rascjepa koji se međusobno ne isključuju, funkcionira kroz široku autonomiju kantona i ograničenu vlast središ- njih tijela. Dvodomnim je parlamentom kao institucionalnim oblikom federalizma, kroz gornji dom, omogućena nadpredstavljenost malih kantona, dok politički sustav funkcionira na sudjelovanju svih važnih društvenih skupina u procesu odlučivanja. Reguliranje društvenih suko- ba provodi se instrumentima pregovora i kompromisnih rješenja čime je omogućena trajna politička stabilnost. Belgijski federalizam uspostavl- jen 1993. godine, nastao kao rezultat niza povijesnih okolnosti s ciljem očuvanja državne zajednice, specifičan je oblik državnog uređenja koji funkcionira također na načelu konsocijacijskih mehanizama, kroz sugla- snost i dogovor svih aktera društva i države. Proces donošenja značajnih

⁵⁵ Isto, str. 60.

⁵⁶ KASAPOVIĆ, M., *Politički sustav i politika Izraela*, str. 259.

⁵⁷ SMOOHA, S., *The Model of Ethnic Democracy*, str. 56.

političkih odluka raspodijeljen je na način da svi segmenti društva mogu sudjelovati u njihovom kreiranju i donošenju. Belgijski koncept opstanaka složenog društva temelji se na teritorijalnom obliku koji se manifestira kroz regije i neteritorijalnom koji se manifestira kroz zajednice. S druge strane, neuspjeh pokušaja uspostave konsocijacijskih mehanizama na Cipru, rezultat je nepovoljnih čimbenika koji su presudili neuspjehu ciparskog modela. Prvi je izostanak ključnog preduvjeta opstanaka konsocijacijskog modela u obliku nemogućnosti održavanja konsocijacijskih institucija, ukoliko svi segmenti nemaju pristanak na njihovo uvođenje, a drugi je intervencija vanjske sile, u ovom slučaju turske vojne invazije na otok. Model etničke demokracije primjer je alternativnog oblika demokratske države koji se institucionalno poistovjećuje s jednom etničkom skupinom, uz istovremeno priznavanje građanskih prava svim pojedincima. Ogledni primjer etničke demokracije kao modela rješavanja sukoba u višetničkim zajednicama je država Izrael s dominantnom židovskom većinom, u kojoj je pripadnost židovstvu odvojena od državljanstva. U ovom obliku nacionalnost se temelji na podrijetlu i religijskoj pripadnosti, a nacionalni identitet ima prednost nad državljanstvom. Čimbenici koji pridonose razvoju etničke demokracije u Izraelu, leže u činjenici da je država dizajnirana za jednu etničku skupinu, da služi kao učinkovito sredstvo mobilizacije te da se promiče demokracija. Uz pomoć etničke demokracije omogućava se upravljanje podijeljenim društvom, u kojemu je naglašena dominacija većinske etničke skupine. I konsocijacijska demokracija i etnička demokracija služe kao prijelazni oblici prilagođeni konkretnom političkom sustavu. I jedan i drugi oblik značajno odstupaju od građanskog modela demokracije, no istovremeno obogaćuju polazišta za razmatranja primjene alternativnih oblika demokracija u društvima podijeljenim temeljem etničke segmentacije.

Literatura

- ANDEWEG, Rudy B. i IRWIN, Galen A., *Governance and Politics of the Netherlands*, Palgrave MacMillan, Houndmills/New York, 2005.
- COAKLEY, John, „Approaches to the Resolution of Ethnic Conflict: The Strategy of Non-territorial Autonomy“, (297-314), *International Political Science Review*, Vol. 15, No.3, 1994.
- DE ROUGEMONT, Denis, “Swiss Federalism”, (64-74), u: Chopard, T. (ur.), *Switzerland Present and Future, A small country re-examines itself*, New Helvetic Society Yearbook, International Edition, Berne, 1963.
- FITZMAURICE, John, *The Politics of Belgium: A Unique Federalism*, C. Hurst and Co., London, 1996.
- GLAZER, Nathan, “Individual Rights against Group Rights”, (123-138), u: Kymlicka W. (ur.), *The Rights of Minority Cultures*, Oxford University Press, Oxford, 1995.
- HAGUE, Rod i HARROP, Martin, *Komparativna vladavina i politika*, Golden marketing, Zagreb, 2009.
- HANNUM, Hurst (ur.), *Documents on Autonomy and Minority Rights*, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, Boston, London, 1993.
- HITCHENS, Christopher, *Hostage to History: Cyprus from the Ottomans to Kissinger*, Verso, London, 1997.
- HOROWITZ, Donald L., “Constitutional Design: Proposals versus Processes“, (15-36), u: Reynolds A., (ur.), *The Architecture of Democracy, Constitutional Design, Conflict Management and Democracy*, Oxford University Press, Oxford, 2002.
- KASAPOVIĆ, Mirjana, *Bosna i Hercegovina podijeljeno društvo i nestabilna država*, Politička kultura, Zagreb 2005.
- KASAPOVIĆ, Mirjana, *Politički sustav i politika Izraela*, Politička kultura, Zagreb, 2010.
- KASAPOVIĆ, Mirjana, “Institucionalni dizajn – najkonjunktornija grana suvremene političke znanosti”, (102-114), *Politička misao*, br. 1., Zagreb, 2004.

- KASAPOVIĆ, Mirjana, „Metodološki problemi kritike konsocijacijske demokracije u Bosni i Hercegovini”, (137-143), *Status, magazin za političku kulturu i društvena pitanja*, br. 12., Mostar, 2007.
- KASAPOVIĆ, Mirjana, „Izravni izbori premijera: slom izraelskog eksperimenta“, (1071-1087), *Društvena istraživanja*, 17, br. 6, Zagreb, 2008.
- LIJPHART, Arend, *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*, Univeristy of California Press, Second Edition, Berkeley, 1975.
- LIJPHART, Arend, *Demokracija u pluralnim društvima*, Globus, Zagreb, 1992.
- LINDER, Wolf, *Swiss Democracy, Possible Solutions to Conflict in Multicultural Societies*, Macmillan Press, London, 1994.
- LIPSET, Seymour M. i ROKKAN, Stein, „Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction“, u: LIPSET, Seymour M./Rokkan, S. (ur.), *Party System and Voter Alignments; Cross-Narional Perspectives*, The Free Press, New York, 1967.
- MERKEL, Wolfgang, *Transformacija političkih sustava, Teorije i analize*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2009.
- MILARDOVIĆ, Anđelko, (ur.), *Politički sustav Austrije*, Pan Liber, Osijek-Zagreb-Split, 1998.
- MILL, John S., *On Liberty and Other Essays*, Oxford University Press, New York, 1991.
- NORRIS, Pippa, *Driving Democracy, Do Power-Sharing Institutions Works?*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.
- PAVIĆ, Radovan, „Osobine i problemi Cipra, Prilog geopolitičkom poznavanju Mediterana“, (58-104), *Politička misao*, br. 2., Zagreb, 1965.
- PIRENNE, Henry, *Belgian Democracy: Its Early History*, Batoche Books, Kitchener, 2004.
- POWELL, G. Bingham Jr., *Social Fragmentation and Political Hostility: An Austrian Case Study*, Stanford University Press, Stanford, 1970.
- RABUSHKA, Alvin i SHEPSLE, A. Kenneth, *Politics in Plural Societies*, Charles E. Merrill Publishing Company, Columbus, Ohio, 1972.

- RAE, Douglas W. i TAYLOR, Michael, *The Analysis of Cleavages*, Yale University Press, New Haven i London, 1970.
- SAP, Willem J., *The Netherlands Constitution, 1848-1998: historical reflections*, Uitgeverij LEMMA BV, Utrecht, 2000.
- SCHAFFNER, Hans, "Swiss Economic Policy in the Course of History", (96-104), u: Chopard, T. (ur.) *Switzerland Present and Future, A small country re-examines itself*, New Helvetic Society Yearbook, International Edition, Berne, 1963.
- SMERDEL, Branko, „Temeljne značajke ustava Kraljevine Nizozemske“, (31-37), *Vladavina prava*, časopis za pravnu teoriju i praksu, br. 1. Zagreb, 1998.
- SMERDEL, Branko, (ur.) *Ustav Nizozemske*, Pan Liber, Zagreb, 1998.
- SMOOHA, Sammy, „The model of ethnic democracy: Response to Danel“, (55-67), *The Journal of Israeli History*, br.1., Tel Aviv, 2009.
- SMOOHA, Sammy, „Types of democracy and modes of conflict management in ethnically divided societies“, (423-431), *Nations and Nationalism*, 8 (4), 2002.
- SMOOHA, Sammy, *The Model of The Ethnic Democracy*, European Centre for Minority Issues, Flensburg, 2001.
- SOLSTEN, Eric, *Cyprus: a country study*, Federal Research Division, Library of Congress, Washington DC, 1993.
- SWEDEN, Wilfried, *Belgian Federalism, Basic Institutional Features and Potential as a Model for the European Union*, Royal Institute of International Affairs, London, 2003.
- ZÖLLNE, Erich i SCHÜSSE, Therese, *Povijest Austrije*, Barbat, Zagreb, 1997.
- ZORKO, Marta, „Etnički sukobi i sigurnost na Cipru“, (114-129), u: TATALOVIĆ, S. (ur.), *Etničke manjine i sigurnost u procesima globalizacije*, Politička kultura, Zagreb, 2007.

MODALITIES OF INSTITUTIONAL SOLVING OF CONFLICTS IN MULTIETHNIC COMMUNITIES

Abstract

Classical liberal democracy which guarantees and enables equal participation of citizens in political processes and in that way, with the help of making decisions by majority, represents politics as expression of their will, is barely faced with solving democratic standards which require respecting rights of ethnic communities in multiethnic societies. Liberal democracy enables creation of homogenous society with the help of assimilation and acculturation, while level of ethnic is left to private sphere. Theoretical-empirical mechanisms and principles, which enabled overcoming of social conflicts, resulted from segmentation based on ethnic divisiveness of the society, on which classic democracy could not give the answer, were found in the second half of the last century. Such alternative forms of democracy were successful with their institutional mechanisms in post-conflict periods and they helped in preserving democratic values in divided societies. Despite numerous objections, consociational democracy model appeared to be the most adequate form in practice as far as preserving stability of divided societies is concerned. Specific model of ethnic democracy appeared as the adequate model of preserving democratic state in a divided society which is dominantly controlled by only one ethnic group.

Key words: consociational democracy, ethnic democracy, the Netherlands, Austria, Switzerland, Belgium, Cyprus, Israel.

* Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mostar

UDK 321.7(4-664)
316.334.3(4-664)
PREGLEDNI ČLANAK

DAMIRKA MIHALJEVIĆ*

DEMOKRATIZACIJA EUROPSKIH TRANZICIJSKIH DRŽAVA

Sažetak

Promjene sustava u Istočnoj Europi razlikuju se od transformacije autokratskih sustava u Južnoj Europi (1974.), Latinskoj Americi (od 1985.) i Istočnoj Aziji (1983.), koje se također ubrajaju u treći val demokratizacije. U poslijekomunističkoj Istočnoj Europi, za razliku od transformacije u drugim dijelovima svijeta, odvijala su se istodobno dva ili tri procesa transformacije: politička transformacija (prijelaz iz diktature u demokraciju), gospodarska transformacija (preobrazba zapovjedne u tržišno gospodarstvo) i u nekim slučajevima, državna transformacija poput raspada Sovjetskog Saveza, Čehoslovačke i SFRJ. Ipak, proces demokratizacije u svim bivšim socijalističkim državama nije se odvijao na isti način. Na to su znatno utjecale povijesne, kulturne, gospodarske razlike, a i sam karakter bivšeg socijalističkog sustava. Primjerice, zbog posebnog oblika vladavine koju je uspostavio Ceseausecu, reformirani komunisti u Rumunjskoj su najduže, skoro sedam godina, kontrolirali proces transformacije. S druge strane, u Poljskoj su demokratska gibanja predvođena pokretom Solidarnost te su uz potporu Katoličke crkve uspjeli suzbiti hegemoniju države nad društvom.

Ključne riječi: transformacija, demokratizacija, vrijednosti, politička kultura, siromaštvo.

* Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru

Uvod

U svijetu su se dogodila tri vala demokratizacije čiji je cilj bio zamijeniti autokratske i totalitarne režime demokratskim poretkom. Prvi *dugi val* započeo je s Francuskom i Američkom revolucijom i završio je 1926. godine. Drugi val obuhvaća kratko razdoblje od 1943. do 1962. godine. I treći val započinje u južnoj Europi 1974. godine demokratizacijom Grčke, Španjolske i Portugala i svoj vrhunac doživljava devedesetih godina prošlog stoljeća urušavanjem socijalističkih režima u Europi.¹ Socijalizam kao ideologija i poredak, s povijesne pozornice Europe, išao je zbog brojnih razloga. Najvažniji se odnose na državno gospodarstvo, koje nije omogućavalo razvoj, zatim nepostojanje i gušenje ljudskih sloboda te indoktrinacija i potiranje nacionalnih identiteta.

Transformacija u svim bivšim socijalističkim državama započela je na institucionalnoj razini koju su pratile i promjene vlasničkih odnosa, a u nekim slučajevima poput SSSR-a i Jugoslavije i državna transformacija. Vrhunac trećeg vala vjerojatno ne bi zahvatio europske socijalističke države, niti bi uspio proizvesti domino efekt da se na političkoj sceni 1985. godine nije pojavio Mihail Gorbačov i učinio radikalni zaokret u odnosu na Brežnjevljevu doktrinu. Ta je doktrina značila ograničenu suverenost socijalističkih država u unutarnjoj i vanjskoj politici i pozivanje na odgovornost svake Komunističke partije ne samo radničkoj klasi i narodu u svojoj državi već i prema međunarodnom radničkom pokretu. Gorbačovljevo odustajanje bio je znak otklanjanja rizika od moguće intervencije SSSR-a i Varšavskog pakta koja se primjenom Brežnjevljeve doktrine prvi put dogodila 1968. godine u Čehoslovačkoj za vrijeme Praškog proljeća. Sovjetske snage sa saveznicima iz Varšavskog pakta, izuzev Rumunjske, okupirale su zemlju i nasilnim putem zaustavile pokušaj političke liberalizacije.² U Čehoslovačkoj su ostale stacionirane

¹ Valove demokratizacije pratila su i dva autokratska protuvala. Prvi od 1926. do 1942. godine i drugi protudemokratski val dogodio se u socijalističkim državama kao odgovor na pokušaje liberalizacije političkog života od 1958/1962-1974. godine.

² Kada je Nicolae Causecuom 1965. godine došao na vlast u Rumunjskoj, antirusizam je postao opći stav. Prkošenje Moskvi u nizu slučajeva, Rumunjskoj je donijelo važnu korist u materijalnom pogledu u vidu povoljnih kredita od zapadnih zemalja. SAD-e je Rumunjskoj udijelio status privilegirane nacije i prva je istočnoeuropska zemlja koja je 1971. godine postala potpisnica Općeg sporazuma o carinama i trgovini (GATT), a 1972. godine

sve do 1987. godine. Sjećanje na invaziju, u kojoj je sudjelovalo 600 000 vojnika Varšavskog pakta i objektivnu nemoć čehoslovačkog vodstva da samostalno nastavi sa liberalizacijom, bilo je još svježije. Zbog toga je napuštanje Brežnjevljeve doktrine bilo važno jer je ukazivalo na postojanje vanjske potpore procesu demokratizacije istočnih režima.

Demokratizacija se, navodi Inglehart, nikad ne događa kao posljedica djelovanja masa već kao kolektivno djelovanje u kojem ključnu ulogu igraju konkretni akteri koji uključuju elite i protuelite.³ Među istraživačima transformacije također postoji suglasnost o elitama kao nadmoćnom akteru i masama kao ovisnoj kategoriji koju mobiliziraju ili demobiliziraju političke elite.

1. Transformacija europskih socijalističkih država

Transformacija bivših europskih socijalističkih država u odnosu na dva prethodna vala posebna je i sadržajno neusporediva s prethodnim iskustvima demokratizacije u svijetu. Jedinstvena, jer su se istodobno odvijala dva ili tri procesa transformacije: politička transformacija (prijelaz iz diktature u demokraciju), gospodarska transformacija (preobrazba zapovjedne u tržišno gospodarstvo) i, u nekim slučajevima, državna transformacija poput raspada Sovjetskog Saveza, Čehoslovačke i SFRJ.⁴ Proces transformacije nije nikako bio jednoobrazan u svim tranzicijskim državama. Odvijao se na različite načine i pokazao značajne razlike između srednje i jugoistočne Europe.⁵ Do punog izražaja, došle

primljena je u Međunarodni monetarni fond (MMF). O tome vidjeti: CVIIĆ, K., SANFEY, P.: *Jugoistočna Europa od konflikta do suradnje*, EPH liber, Zagreb, 2008., str. 48.

³ INGLEHART, R., WELZEL, CH.: *Modernizacija, kulturna promjena i demokracija uslijed ljudskog razvitka*, Politička kultura, Zagreb, 2007., str. 207.

⁴ MERKEL, W.: *Transformacija političkih sustava, Teorije i analize*, III. Poglavlje, Treći val demokratizacije: Južna Europa, Politička misao, Zagreb, 2009.

⁵ Države srednje Europe (Mađarska, Slovenija, Hrvatska, Poljska, Češka, Slovačka), jugoistočne (Rumunjska, Bugarska, Makedonija, Crna Gora, Srbija, Kosovo, Bosna i Hercegovina), istočne (države nastale raspadom SSSR-a: Bjelorusija, Ukrajina, Moldavija i europski dio Rusije) i južne Europe (Albanija) bile su komunističke, jednopartijske diktature. U nešto povoljnijem položaju bila je Jugoslavija. Konceptcija samoupravljanja i jugoslavenskog modela demokratskog socijalizma pokušala je ponuditi jednu novu teoriju socijalizma. Prema jugoslavenskoj teoriji socijalizma, radnici stvaraju vrijednosti i proizvode novu vrijednosti i zato tim sredstvima za proizvodnju i viškom vrijednosti trebaju sami upravljati. Dakle, oni koji su ga stvorili, a ne partija, država, ili privatni vlasnik

su, primarno kulturne i povijesne, potom gospodarske razlike i na kraju i sama karakteristika bivšeg socijalističkog sustava. Srednju Europu je odredila pripadnost Habsburškoj monarhiji koja je bila autoritarna, ali je ipak djelovala u okviru zakonitosti. Također, dominantan je utjecaj katoličanstva i židovstva. Kulturna i religijska tradicija imala je utjecaja i na uspjeh demokratizacije.⁶ O tome je pisao i Huntington i 1984. godine zaključio da bi po pitanju kulturnih tradicija, gospodarskog razvoja i socijalne strukture Čehoslovačka, Mađarska i Poljska već bile demokracije da nije bilo premoćnog sovjetskog veta.

Demokratski procesi u Poljskoj izraženi kroz pokret *Solidarnost* uz potporu Katoličke crkve sedamdesetih godina prošlog stoljeća formirali su civilno društvo. Pokret je uspio izgurati režim iz civilne sfere i formirati "horizontalni odnos civilnog društva sa samim sobom."⁷ U Čehoslovačkoj se dogodio brz i nenasilan raspad sustava, odnosno kolaps režima, kako W. Merkel definira nenasilno razvlašćivanje partijskoga i državnog vodstva. Posttranzicijsko razdoblje u ove dvije srednjoeuropske države nastupilo je već 1997. godine.

Srednjoeuropske tranzicijske zemlje bile su bolje pripremljene za tranziciju, navodi V. Pusić. Imale su formirane alternativne političke elite s određenim iskustvom u donošenju velikih i bitnih odluka, u pregovaranju pa i u organizaciji alternativnih institucija u obrazovanju i medijima. Imali su i profilirane političke vođe s jasnim, artikuliranim

tih sredstava. Samoupravljanje je tražilo da se vrate i neki elementi djelovanja tržišta, a Jugoslavija se počela bitno razlikovati od SSSR-a i drugih narodnih demokracija u istočnoj Europi. Imala je veći razvoj, veće slobode i omogućila je viši standard života. Ipak, unatoč većoj demokratizaciji jugoslavenskog društva u odnosu na države narodne demokracije, jugoslavenski model socijalizma bio je također totalitarni. Jednopartijski sustav i svemoć partije demonstrirali su glavna obilježja totalitarnog sustava.

⁶ Demokratizacija se definira kao proces u kojemu se neograničena, nekontrolirana i beskompromisna politička vlast jedne društvene skupine ili osobe premješta u institucionalizirane postupke koji izvršnu vlast ograničuju, stalno kontroliraju, čine propisno odgovornom i omogućuju kontingentne rezultate. O tome vidjeti: MERKEL, W.: *nav., dj.*, str. 97.

⁷ MERKEL, W., *nav. dj.*, str. 337. I drugim bivšim socijalističkim državama bilo je pokušaja demokratskih promjena, poput Praškog proljeća 1968., demokratskih gibanja u Mađarskoj 1957. i Hrvatskog proljeća 1971. godine. Međutim, jedino je poljska *Solidarnost* uspjela politički preživjeti i predstavljala je ozbiljnog oponenta socijalizmu kao ideologiji i poretku. Time su u Poljskoj znatno prije nego u drugim postsocijalističkim zemljama stvoreni uvjeti za razvoj demokratske političke kulture

stavovima i međunarodnom prepoznatljivosti.⁸ Takav je primjerice bio prvi češki predsjednik nakon demokratskih promjena i već početkom osamdesetih godina prošlog stoljeća međunarodno priznati i uvažavan predvodnik demokratizacije socijalističkih režima Vaclav Havel.

Države jugoistočne Europe Jugoslavija, Albanija, Bugarska i Rumunjska, iako su se međusobno razlikovale i po stupnju razvoja i obliku socijalističkog poretka, u proces tranzicije ušle su bez artikulirane alternativne političke elite. Nijedna od četiri navedene države nije imala jasno formiranu demokratsku elitu pripremljenu za preuzimanje vlasti od starih partijskih struktura. Zbog toga se na tom prostoru dogodila *odozgo kontrolirana* promjena sustava. Merkel je definira kao promjenu u kojoj elite starog režima ne iniciraju samo promjenu sustava nego i određuju na koji se način raspada stari autokratski režim te kako se i koje strukture novog poretka vladavine etabliraju.⁹ Uspjeh u procesu demokratizacije, u pojedinim tranzicijskim državama poput Rumunjske, ovisio je od oblika prethodnog režima. Naime, u Rumunjskoj je bio uspostavljen sultanističko-totalitarni sustav u kojem su gotovo sve inicijative civilnog društva bile potisnute. Zbog posebnog oblika vladavine koju je uspostavio Ceseusecu reformirani komunisti su u Rumunjskoj najduže, skoro sedam godina, kontrolirali proces transformacije.

Za razliku od srednje u jugoistočnoj Europi tranzicija je bila povezana s nasiljem. Najdramatičnije razmjere nasilje je na žalost poprimilo na području nekadašnje Jugoslavije. Premda je imala najliberalniji režim u odnosu na sve druge socijalističke države, Jugoslavija nije bila spremna za demokraciju i raspala se kroz seriju ratova koji su svi zajedno trajali cijelo desetljeće 1990-ih.¹⁰

2. Teškoće u procesu demokratizacije

Iako se društveni karakter socijalističkih društava razlikovao od kapitalističkih, autoritarno društvo bivšeg SSSR-a sa svojom nemilosrdnom eksploatacijom radnika radi bržeg nagomilavanja kapitala i nemilosrd-

⁸ CVIJIĆ, K., SANFEY P.: *Jugoistočna Europa od konflikta do suradnje*, EPH Liber, Zagreb, 2008., str. 10.

⁹ MERKEL, W.: *nav. dj.*, str. 331.

¹⁰ CVIJIĆ, K., SANFEY P.: *nav. dj.*, str. 10.

nim političkim autoritetom nužnim za produžavanje eksploatacije podsjećalo je, u mnogo čemu, na ranije faze kapitalizma.¹¹ Zbog toga je izjavila Hruščova upućena zapadnim kolegama: „Pokopat ćemo vas“, zvučala uvjerljivo jer je SSSR bila jedna od dviju supersila. Urušavanje ideologije i socijalističkih režima pokazalo je sve razmjere iluzija na kojim je poredak bio utemeljen. Suočavanje s gospodarskim i socijalnim stresovima bilo je očekivano, iako je bilo teško predvidjeti razmjere krize koja je pratila pretvorbu državnog u privatno vlasništvo. Nestanak vrijednosti i ideala izazvali su nesigurnost i neizvjesnost u razmjerima koje su zahvatile cijelo društvo i postale njegova dominantna odrednica. Povratak tradicionalnim vrijednostima, najčešće religiji, dogodio se u gotovo svim bivšim socijalističkim državama kao posljedica urušavanja socijalističkog vrijednosnog sustava i vakuuma koji je iza sebe ostavio. To se nije dogodio samo u pojedinim višenacionalnim zajednicama, koje su se raspalom socijalističkog sustava i same raspale, već i u relativno jednonacionalnim državama poput Poljske, istočnog dijela Njemačke gdje su se ponovno pojavile antisemitski pokreti i agresivna ponašanja prema manjinskim skupinama, najčešće stranim radnicima i izbjeglicama.¹²

Privatizacija nekadašnjeg državnog vlasništva dovela je do promjena u društvima koje su se manifestirale kroz gubitak posla i oskudicu. Te su se promjene osobito drastično osjetile u Rusiji s obzirom na veličinu teritorija, broj stanovništva te sadržaj i opseg reformi koje je rusko društvo trebalo provesti. Strašne razmjere siromaštva i bijede imale su za posljedicu i duboku krizu morala ruskog društva. Siromaštvo, koje je pratilo gospodarske reforme, bilo je tako drastično da se moglo porediti s velikom svjetskom gospodarskom krizom 1929. godine. O kolikom razmjeru siromaštva je riječ najbolje ilustrira podatak da je Rusija temeljem ekonomskih pokazatelja na početku devedesetih svrstana u nerazvijene ili zemlje Trećeg svijeta.¹³ Zbog toga su se demokratizacija i liberalizaci-

¹¹ FROMM, E.: *Zdravo društvo*, Nolit, Beograd, 1986., str. 83.

¹² ŠIBER, I.: *Političko ponašanje*, Politička kultura, Zagreb, 2006. str. 220.

¹³ Loši socijalni uvjeti života u Rusiji devedesetih godina bili su zastrašujući. Podatak od 100 000 registriranih osoba u bolnici oboljelih od tuberkuloze koja se smatra bolešću siromašnih, ilustrira teške uvjete života u Rusiji. Dramatičan je podatak da je tek 40 posto novorođenčadi bilo zdravo. O tome: Čehulić, L., *Uspostavljanje novih odnosa EU i Rusije*, u: Međunarodne studije, Vol. I, 2001. str. 58.

ja Rusije kao prilično neuspješni procesi usjekli u svijest ruskih građana. Potpora demokraciji između 1993. i 1995. godine u Rusiji smanjena je sa 49% na 41%, dok su ocjene stvarne prakse demokracije pale s 19% na 14% onih koji su demokraciju ocijenili pozitivno. Stari komunistički režim u Rusiji ujedno je bio puno popularniji od demokracije koje je bila daleko od konsolidacije. Ipak, u ruskoj političkoj kulturi, iznimno vitalan element obrazovanja, mogao je biti bitan čimbenik u preformulaciji subjektivnih osjećanja ruskih građana prema politici. Viša razina obrazovanja je važan, iako ne samodovoljan čimbenik, procesa uspješne demokratizacije.

U studiji o povezanosti obrazovne razine i stupnja demokratizacije, Henry Rowen je otkrio da na "ljestvici slobode i demokracije", koja ima 100 bodova, samo godinu dulja školska naobrazba donosi nekoj zemlji 6,6 bodova.¹⁴

Iz navedenog možemo zaključiti da teški egzistencijalni uvjeti života koje su prolazile tranzicijske države ne stvaraju uvjete za internaliziranje demokratskih vrednota. Materijalna oskudica naprotiv navodi ljude da traže zaštitu jakih vođa ili totalitarnog sustava koji jamči materijalnu sigurnost makar i u minimumu egzistencije. Većina ljudi u tranzicijskim zemljama na početku devedesetih izrazila je razočaranje demokracijom s kojom nije stiglo blagostanje zapadnih zemalja. Demokraciju su uglavnom povezivali s potrošačkim društvom, državom blagostanja i sigurnošću. Materijalno blagostanje doživio je tek manji broj građana, a većina se suočila s oskudicom i siromaštvom. Najvećem dijelu stanovnika istočne i jugoistočne Europe nije niti bilo poznato da državna blagostanja iz sedamdesetih godina prošlog stoljeća više ne postoje. Zapadna Europa je desetak godina prije pada *željezne zavjese* napustila kejnizijanski model države blagostanja i kretala se k modelu ograničenja moći države na gospodarskom i socijalnom planu uz stvaranje uvjeta za ekstremni ekonomski liberalizam-neoliberalizam. Individualizam, slobodno tržište i minimalna država, vrijednosti su neoliberalizama u kojem mnogi vide uzrok tako velikih socijalnih problema u bivšim socijalističkim državama.

¹⁴ MERKEL, W.: *nav., dj.*, str. 65.

3. Socijalističko vrijednosno nasljeđe

Iako je kod svih građana tranzicijskih država postojao visok stupanj suglasnosti i želje za životom u demokratskom ozračju, praksa je pokazala da načelno prihvaćanje demokratskih vrijednosti bez življenja istih, odnosno njihove internalizacije, ne doprinosi značajno razvoju mlade demokracije. Promjena okolnosti koje su uspostavljene uvođenjem demokratskog oblika vlasti ne znače puno za već formiranu svijest ukoliko nije obuhvaćena procesom političke resocijalizacije. Pod tim pojmom podrazumijevamo promjenu shvaćanja, vrednovanja, načina mišljenja i ponašanja za što je potrebno vrijeme.¹⁵ Socijalizam je počivao na principu zajedništva u življenju s drugim i za druge.¹⁶ Zato je bio toliko zavodljiv. Kapitalizam je utemeljen na principima egoizma i interesa. Nema vječnih prijatelja i neprijatelja jer postoje samo vječni interesi. Prirodno načelo borbe za opstanak stimulira jake da budu još jači. Na taj način bogati postaju još bogatiji, a slabima i siromašnima se pomaže da što prije propadnu. I zato je kapitalizam uspješan sustav, dok je socijalizam vodio u propast jer je pomagao slabima, a uzimao jakim i bogatim. Tako slabi nisu postojali jači ili bogatiji, a ovi drugi postajali su siromašniji i slabiji. S druge strane, socijalizam je podržavao kolektivitet, a osuđivao individualizaciju. Svaki pokušaj pojedinačne inicijative tretirao se kao bijeg iz kolektiva i osuđivao se na razini pravnih normi i javnog mnijenja. Braniti čistoću marksizma-lenjinizma značilo je riskirati da vas obilježe kao neodlučnog ili dogmatika. Stvaralački se razvijati značilo je riskirati da vas obilježe kao revizionista ili neku vrstu devijanta. Ako bi se primijetilo da ne činite ništa od toga, značilo bi to rizik optužbe da uopće niste marksist – lenjinist.¹⁷ Zbog toga je prihvaćanje identiteta s masom, socijalna sigurnost, makar i na minimumu, postala oblikom

¹⁵ ŠIBER, I.: *nav.dj.*, str. 235.

¹⁶ Europske zemlje koje su devedesetih godina prošlog stoljeća započele proces transformacije često se u javnom diskursu označavaju komunističkim. Komunizam je uz anarhizam, demokratski socijalizam, boljševizam jedna od socijalističkih doktrina. U realiziranju političkih poredaka djelovali su samo socijaldemokratska i boljševička opcija. Nakon revolucije 1917. godine boljševizam se uspostavlja kao državni poredak u SSSR-u, a nakon Drugog svjetskog rata i u nizu istočnoeuropskih država. Neki autori razlikuju dvije faze u boljševizmu: lenjinističku i staljinističku (realni socijalizam). Vidjeti u: *Leksikon temeljnih pojmova politike*, Školska knjiga Zagreb, 1990., str. 37. i 38.

¹⁷ WELCH, R.: *Koncept političke kulture*, Politička kultura, Zagreb, 2009., str. 139.

života većine ljudi iako je cijena bila gubitak individualnosti. Hannah Arendt je totalitarni sustav označila antipolitičkim jer je zahvaljujući masovnom odustajanju ljudi od politike i njihovu pasiviziranju, razuvjeravanju da su sloboda i moć individualni posjed te uvjeravanju da su to darovi odozgo, izgradio monstruozi sustav vladavine ljudima.¹⁸

U ostvarivanju komunizma bila je opravdana upotreba svih nemoralnih sredstava, čak i terora kako bi se „očistio“ teren za novo društvo. Na putu ostvarivanja tog cilja iznimno je bilo važno uspostaviti monopol nad istinom i informacijama. Ukinuto je pravo na slobodu govora i slobodu misli. Savršenim metodama zaglupljivali su narod. Narod nije smio ništa znati o svojoj prošlosti ni sadašnjosti jer su za komuniste i prošlost i sadašnjost opasne.¹⁹ Socijalistički poretci naslijedili su i učvrstili parohijalni oblik političke kulture. U tom obliku političke kulturne orijentacije nisu odvojene od religioznih i socijalnih jer nema ni diferenciranih političkih uloga. Taj element parohijalne političke kulture olakšao je totalitarnom sustavu prodor i kontrolu društva i osobnog života. Za socijalistički vrijednosni sustav važno je da zajednica kao cjelina određuje i kontrolira ponašanje pojedinca. Bit ideologije činila je klasna suprotstavljenost, kolektivitet umjesto pojedinca i njegovih individualnih prava i sloboda. U takvom poretku pojedinac je potpuno podređen zajednici, a svaki oblik osobne ili nacionalne slobode smatrao se izrazom klasne suprotnosti. U društvenim odnosima umjesto privatnog postojalo je društveno vlasništvo, a društvena stratifikacija uspostavljala se položajem unutar političke zajednice.

Slijedom toga i politička kultura se promatrala kao klasna kategorija, „a ne kao puki fenomen svijesti i stupanj obrazovanja. Kultura uopće, pogotovo politička kultura nije nešto zajedničko za sve strukture da bismo mogli odrediti kvalitativne vrijednosti jedne ili druge.“²⁰ Društvo je prije svega funkcioniralo kao svojevrsna zajednica u kojoj postoje jasno određeni kriteriji pripadanja, odnosi moći i društveno poželjni obrasci ponašanja. Način razmišljanja i rasuđivanja oblikovan u socijalističkom sustavu nije mogao tek tako biti zamijenjen uspostav-

¹⁸ WEBER, M.: *Vlast i politika*, Jesenski i Turk, Zagreb, 1999., str. 12.

¹⁹ TOMAC, Z.: *Moj sukob s KGB*, Detecta, Zagreb, 2007., str. 131.

²⁰ KOŽUL, F.: *Politička kultura samoupravljanja*, Svjetlost, Sarajevo, 1977., str. 132.

ljanjem novih društvenih odnosa. Previše nagao zaokret od trionoma *sloboda, jednakost, bratstvo* k demokratskom vrijednosnom sustavu u praksi je stvarao niz poteškoća. Demokratske okolnosti tražile su promjenu subjektivnog odnosa pojedinca prema političkim procesima i institucijama politike. Međutim, to je složen i prilično spor proces, poglavito iz razloga jer jedino iskustvo života u demokraciji na pravi način stvara uvjete za razvoj građanske političke kulture, a to svakako traži vrijeme. Pri tom se misli na biološku smjenu generacija koja traje oko 60 godina.

Zaključak

Proces transformacije bivših socijalističkih država najvećim je dijelom ovisio od kulturnih, povijesnih i gospodarskih preduvjeta. Posebna politička kultura, koju je akademik Županov označio lenjinističkom kulturom pogodovala je nastanku deformiranih oblika demokracije iz koje su se, kako pojašnjava Županov, reproducirale devijacije nespojive s demokratskim vrijednostima i poretkom. To je glavni razlog zbog kojeg se, prema W. Merkelu, od 28 postkomunističkih država samo osam razvilo u liberalnodemokratske režime (Češka, Estonija, Letonija, Litva, Mađarska, Poljska, Slovenija i kasnije Hrvatska), a od 2005. u liberalnodemokratske režime svrstava se i Slovačka. Institucionalna i predstavnička konsolidacija odvijaju se relativno brzo. Međutim, najveći problem, odnosno kočnica u stabiliziranju sustava odnosi se na promjenu vrijednosti. Takva vrsta promjene zahtijeva vrijeme, odnosno biološku smjenu generacija. Iako je kod većine građana u europskim tranzicijskim državama postojao visok stupanj suglasnosti i želje za životom u demokratskom ozračju, praksa je pokazala da načelno prihvaćanje demokratskih vrijednosti bez življenja istih, odnosno njihove internalizacije ne doprinosi značajno razvoju mlade demokracije. Ipak, da bi građanin mogao steći političku kulturu on i njegova obitelj ne mogu biti u teškoj i trajnoj materijalnoj oskudici zbog koje nema volje, a ni vremena da se posveti politici. Čovjek bez posla, koji ne može prehraniti svoju obitelj nema ništa od slobode govora, od nekih velikih demokratskih prava poput prava da može birati i biti bitan. Smisao slobode je u ostvarivanju stvaralačkih potencijala čovjeka. Ukoliko postoji

egzistencijalna ugroza čovjek je usmjeren isključivo na materijalne vrijednosti i borbu za preživljavanje. U takvim okolnostima demokratske vrijednosti i norme su samo forma koju čovjek ne može u svom interesu koristiti. Zbog toga je siromaštvo najveća prepreka u demokratizaciji tranzicijskih država.

Literatura

- CVIJIĆ, K., SANFEY P.: *Jugoistočna Europa od konflikta do suradnje*, EPH Liber, Zagreb, 2008.
- DAHL, R. A.: *O demokraciji*, Politička kultura, Zagreb, 2000
- GRUBIŠA, D.: *Protukorupcija politika u Hrvatskoj: između deklaracije i redukcije*, u: Političke analize
- FROMM, E.: *Zdravo društvo*, Nolit, Beograd, 1986.
- INGLEHART, R., WELZEL, CH.: *Modernizacija, kulturna promjena i demokracija slijed ljudskog razvitka*, Politička kultura, Zagreb, 2007.
- KOŽUL, F.: *Politička kultura samoupravljanja*, Svjetlost, Sarajevo, 1977
- MERKEL, W., *Transformacija političkih sustava Teorije i analize*, III. poglavlje Treći val demokratizacije: Južna Europa, Politička misao, Zagreb, 2009
- PYE, L.: *Culture is Distiny*, u: Political Culture in Post-Communist Europe, Attitudes in new democracies, 2004.
- ŠIBER, I.: *Političko ponašanje*, Politička kultura, Zagreb, 2006.
- ŠIBER, I.: *Osnove političke psihologije*, Politička kultura, Zagreb, 1998.
- TOMAC, Z.: *Moj sukob s KGB*, Detecta, Zagreb, 2007.
- WEBER, M.: *Vlast i politika*, Jesenski i Turk, Zagreb, 1999.
- WELCH, R.: *Koncept političke kulture*, Politička kultura, Zagreb, 2009.
- ŽUPANOV, J.: *Komunističko naslijeđe i izgledi ljevice*, u: Politička misao, Vol. XXXIII, 1996.

DEMOCRATIZATION OF EUROPEAN TRANSITION COUNTRIES

Abstract

System changes in Eastern Europe are different from transformation autocratic system in South Europe (1974), Latin America (since 1985) and Eastern Asia (1983), which are also included in the third wave of democratization. Unlike transformation in other parts of the world, two or three transformation processes were going on at the same time in post-communist Eastern Europe: political transformation (transition from dictatorship to democracy), economic transformation (transition from commanding to market economy) and in some cases state transformation such as dissolution of Soviet Union, Czechoslovakia and SFRJ. However, democratization process was not being conducted in the same way in all former socialist countries. Historical, cultural and economic differences, as well as the character of former socialist system, had a significant influence on that. For example, reformed communists controlled the transformation process in Rumania for seven years, what was the longest period, due to the special form of rule established by Ceseausecu. From the other side, democratic developments in Poland were lead by the movement Solidarity and with the support of Catholic Church they succeeded to suppress hegemony of the state over society.

Key words: *transformation, democratization, values, political culture, poverty.*

* Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mostar

NOVINARSTVO

MARIJA PUTICA*

MANIPULACIJA FOTOGRAFIJOM

Sažetak

U radu je autorica predstavila načine i svrhe manipulacije fotografijom, što traje gotovo od njezinog postanka. Objasnila je način čitanja novinske fotografije, koji je određen našim očekivanjima, formiranim značenjima i ideologijom. Analizirala je i način predstavljanja onoga čega nema na slici, učinak izbora detalja snimanja, kao i vrste, ciljeve i učinak fotomontaže.

Ključne riječi: *fotografija, manipulacija, istinitost fotografske slike, čitanje fotografske slike, vjerovanje slikama, izmanipulirane fotografije, gledanje odsutnog na fotografiji, slike za čitanje (Lesebilder), djelujuće slike (imagines agents), fotomontaža.*

* Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru

Uvod

Fotografija je tehnika digitalnog ili kemijskog zapisivanja prizora iz stvarnosti na sloju materijala osjetljivom na svjetlost. Povijest fotografije je započela puno prije njenog otkrića. Riječ nastaje od grčkog *phos* (svjetlo) i *graphes* (crtanje), što zajedno znači crtanje pomoću svjetla. Izumitelji koji su otvorili put nastanku fotografije kakvu danas poznamo nisu poznavali taj termin. Britanski astronom John Herschel je u svom dnevniku iz 1839. godine rabio riječ fotografija. Riječ fotografija se pojavljuje 25. veljače 1839. godine i u *Vossische Zeitungu* u Berlinu, a članak se pripisuje njemačkom astronomu Heinrichu Maedleru. Tijekom predstavljanja dagerotipije, Arago je taj termin u svom govoru upotrijebio usputno. I L. Desmartes je tu riječ rabio u opisu svog fotografskog procesa što ga je predao Aragou, ali ga je ovaj znanstvenik zatajio u svom govoru pred francuskim akademikima.

U trenutku kad se pojavila fotografija kao izum, novine su dugo služile kao sredstvo informiranja. Kao glavni izvor informiranja novine su slovile za nešto što prenosi istinite priče. Tijekom XIX. stoljeća, kad bi se u raspravi željela potvrditi istinitost tvrdnji, reklo bi se da je to pisalo u novinama. Tada su novine bile ilustrirane crtežima. Reprodukције u tisku su bile rijetke i na potpuno zanatskoj osnovi, a prva mehanički reproducirana fotografija je objavljena 4. ožujka 1880. godine u *Daily Heraldu* u New Yorku pod naslovom *Shantytown* (Četvrt daščara). Tek se početkom XX. stoljeća tisak prilagodio za uporabu fotografije u novinama.

Fotografija je smatrana mehaničkim zapisom i samim tim istinitim, jer nije izmanipuliran od čovjeka, za razliku od crteža i teksta koji uvijek sadrže i dio subjektivnog autorovog stava. Takvo shvaćanje fotografije postoji i danas. No, je li to doista tako?

1. „Istinitost“ fotografske slike

Izreka: „Kamera nikad ne laže“, govori u prilog načinu na koji čovjek doživljava fotografske ili elektroničke slike. Vjerodostojnost „oka kamere“ i njene slike se najčešće prihvaća kao neosporna istina. „Objektiv-

nost“ kamere često skriva činjenicu da i fotografija podliježe pravilima kompozicije i proizvodnje.

1.1 Analogue fotografske manipulacije

Za prve fotografe je fotografija predstavljala mehanički zapis stvarnosti te im je bilo važno postići što veći stupanj realističnosti. Stoga su intervencije na snimljenim fotografijama započele već s njenim nastankom. Budući da su prve fotografije bile snimane na metalnim pločama (dagerotipije), imale su hladan ton te su tonirane zlatom, a kasnije su im, zbog povećanja realističnosti, boje dodavane ručno. Kod izrade portreta je fotografijama, zbog sivila fotografskog materijala, često dodavana boja.

Fotografi XIX. stoljeća su manipulirali fotografijom s ciljem ispravljanja tehničkih problema. Primjerice, fotografija je bila nesposobna prikazati prizore onako kako ih mi vidimo. Kako su rani fotografski materijali bili preosjetljivi na plavu, a neosjetljivi na crvenu svjetlost, fotografi su radili povećanja iz dva različito eksponirana negativa. To je izvedeno na način da je prvi imao ekspoziciju prilagođenju za dobro prikazivanje tla, a drugi neba, kako bi se dobila jedna fotografija ujednačenog tonaliteta. Le Greyev pejzaž *Seascape* je bio sastavljen od dva negativa i kritiziran je zbog realističnosti. Fotografiju su smatrali prijevarom jer su se mnogi fotografi u to doba trudili dobro eksponirati pejzaž tako da nebo ne bude preekspozirano, niti tlo podekspozirano.

Manipulacije su vršili i amateri i profesionalci. Koristili su sve dostupne tehnike: dvostruke ekspozicije, montaže, preklapanja, retuširanja. Još je rana fotografska povijest ispunjena fotografijama nastalim iz nekoliko negativa. Postupak mokrog kolodija na staklenoj ploči je davao negativ koji je omogućavao dobru reprodukciju, ali i vrlo preciznu fotomontažu. Od pet odvojenih negativa je Henry Peach Robinson napravio fotografiju *Fading Away* koja prikazuje mladu ženu na samrtnoj postelji u pratnji ožalošćene obitelji prikazane u različitim pozama. Oscar Rejlander je 1857. godine snimio fotografiju *Ulični ježinci bacaju kestenje*. Fotografija prikazuje dječaka u poderanoj odjeći kako oduševljeno gleda gore na kesten koji je vjerojatno prethodno bacio u zrak. Fotografska

oprema tog doba nije mogla zabilježiti objekt koji se kreće u zraku te je efekt načinjen uz pomoć finih navoja. Iste je godine načinio i fotografiju *The two ways of life*. Kombinirao je trideset odvojenih negativa kako bi razradio priču o mladićevoj odluci da slijedi dobar ili loš životni put.

Hippolyte Bayard je 1840. godine snimio fotografiju *Autoportret uto-pljenog čovjeka*. Godine 1839. je otkrio koristan fotografski proces, neovisno o Daguerreu i Fox Talbotu. Očekivano priznanje je izostalo pa je, pozirajući kao leš, načinio svoju fotografiju na poleđini koje je napisao: „Vlada, koja je podržala Daguerrea više nego što je potrebno, proglasila je kako ne može ništa učiniti za H. Bayarda, a nesretni čovjek se u očaju bacio u vodu“.¹

1.2. „Čitanje“ fotografske slike

Čitanje novinske fotografije preuzima neke mehanizme od strukture književnih tekstova. Tumačenje fotografija je određeno našim očekivanjima koja su izrazito opterećena značenjima i ideologijom. Ni novinska fotografija ne može izbjeći pravilo po kojemu više treba biti sukladna očekivanjima, nego samoj stvarnosti o kojoj bi trebala izvješćivati. Tumačenje novinske fotografije može se potkrijepiti alegorijama pod utjecajima ranije viđenih slika, drugih ikona čiji smisao predstavlja odraz stvarnosti te brojne ranije prikaze urezuje u pamćenje.

Za primjer složenosti i načina djelovanja ovih vizualnih odjeka možemo uzeti fotografiju nazvanu *Alžirska pijeta* iz 1997. godine. Prvi put je na prvim stranicama svjetskog tiska objavljena 24. rujna 1997. godine, a u sastavu retrospektive je objavljena ponovo kao jedna od značajnijih i reprezentativnih fotografija te godine. Snimio ju je anonimni alžirski fotograf iz agencije AFP. Pošto mu nije dopušteno snimanje žrtava pokolja, otišao je u bolnicu u kojoj su se okupljale obitelji poginulih. Među njima se nalazila i majka, prikazana na ovoj fotografiji, koja je upravo saznala za smrt svoje osmero djece. Ova fotografija govori o smrti koja nije predstavljena.

¹ PUTICA, Marija, *Fotonovinarstvo*, Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru, Mostar, 2011., str. 105.

Fotografija je snimljena u arapskomuslimanskom svijetu, ali ju je prisvojio zapadni svijet. U arapskom svijetu fotografija žene nije zabranjena, ali je i dalje obilježena islamskim tabuom, koji čini da je ona, na neki način, sramotna. Kao svoju je prepoznaju pripadnici židovsko-kršćanske kulture za koje je ona *Mater dolorosa* ili *Pijeta*. Slika se ne doživljava zato što predstavlja alžirsku majku iz našeg vremena, već zato što slična religijsku ikonu prisutnu u cjelovitoj povijesti vizualnog predstavljanja zapadne civilizacije. Težini stvarnog je pridodana težina pozivanja na sveto. Zahvaljujući iznova oživljenom religijskom motivu, koji je sada povezan s fotografskim realizmom, ovaj portret nosi istinu koju očekujemo od svake slike.²

1.3. Gledanje odsutnog

Sliku primamo kao što primamo svijet pa se nameće pitanje: zašto bi slika na nas više utjecala nego sam svijet; je li slika rezultat podataka iz svijeta, jedno tumačenje o svijetu. Vidljivo nije isto što i vizualno, vizualno ne treba brkati s istinom, ali mi stalno stvaramo tu zbrku. Prepoznavamo samo ono što već poznajemo i što nismo zaboravili. Stoga se pri čitanju pamćenje ne dotiče samo žanra već i svih drugih žanrova pa sukladno tomu i intertekstualnosti i stereotipa koji se gradi od uputa za čitanje. Te upute mogu biti različite pa imamo: upute koje ovise o medijskom rješenju, upute koje ovise o morfologiji naracije, upute koje ovise od verbalnih klišeja, kao i upute koje zahtijevaju popunjavanje praznina prisjećanjem na druge slike. Povjesničar Pierre Mikele je povodom rata na Kosovu rekao: „Ovaj rat koji ne prikazuje ni krv ni surovost je ubrzao povijest. Nekad su vam prikazivali bitku pa zatim egzodus. Danas je dovoljno prikazati samo egzodus, komprimirajući prethodne epizode koje se nalaze u našem mozgu kao niz podsvjesnih slika“.

Kako slike djeluju jedna na drugu i u postupku alegorizacije se međusobno dopunjuju vidimo na temelju primjera *Alžirske pijete*. Novinske su fotografije pune alegorija i oslanjaju se na intertekstualnost. Napadi u New Yorku i slike Svjetskog trgovinskog centra u plamenu su bile refleksija slika iz filma *Dan neovisnosti* američkog redatelja Rolanda Emme-

² Martine Joly, *Slika i njeno tumačenje*, Clio, Beograd, 2009., str. 89.

richa, čime su stekle veliku snagu alegorije. Pojedine televizijske slike mogu postati „djelujuće slike“ kad ih tisak preuzme, zamrzne i umnoži, kao u slučaju čuvene slike mladića koji 1989. godine na trgu Tjenanmen u Pekingu prkosi tenkovima, sa slikom palestinskog dječaka ubijenog na početku Nove Intifade 2000. godine ili sa slikom Svjetskog trgovinskog centra iz 2001. godine.

Težina onoga što očekujemo u samoj slici traži dokaz da toga nema te da su prikazani događaji nestvarni. Za Zaljevski se rat kaže kako je to rat bez slika. Slika je bilo, ali onakvih kakve nisu bile očekivane. Nije bilo mrtvih ljudi, razorenih gradova, ozlijeđenih. Bile su to slike novinara na krovovima kuća, savezničkih logora, elektronskih slika gađanja ciljeva koje tehnika vizualizacije čini virtualnim. Godine 1991. je Kenneth Jereky tijekom Zaljevskog rata u pustinji snimio fotografiju koja je podijeljena na dva dijela: nebo i zemlju. Stoga se krajolik čini ogromnim, a tek se ocrtavaju obrisi snimatelja zvuka koji zbog toga djeluje kao mal i usamljen. Na tlu se vide paralelni tragovi koji svjedoče o prolasku kamiona. Okrenut je udesno, s pogledom i mikrofonom usmjerenim na nešto što se nalazi izvan kadra, kao da očekuje nešto nedokučivo. Neobičnost tog položaja stvara osjećaj izgubljenosti, očekivanja nevidljivog i navodi na razmišljanje o apsurdnosti rata jer u potpisu stoji da je snimka načinjena tijekom Zaljevskog rata.

Međutim, izborom se detalja snimanja fotografijom manipulira još od njenog nastanka. Jedan od prvih primjera manipulacije uočava se još na prvim ratnim fotografijama Rogera Fentona koje su nastale po nalogu kraljice Viktorije. Krimski rat (1853. – 1856.) je bio prvi rat koji je fotografiran, ali tad još nije postojao postupak za reproduciranje fotografije u tisku. Prethodno poslani fotografi su poginuli ili umrli od kolere, a Fenton je imao zadatak prikazati rat na lijep način kako bi ohrabрили naciju za vođenje rata. Jedina Fentonova fotografija s Krima koja ne prikazuje britanske oficire i vojnike u šatorima i rovovima, ali bez prikaza ratnih strahota i kolere je fotografija *Dolina sjene smrti*. Fotografija asocira na tragediju iz listopada 1854. godine kada je šest stotina britanskih vojnika upalo u zasjedu na zaravni iznad Bakalave. Ta Fentonova memorijalna fotografija je portret odsutnosti, smrti bez mrtvih jer

prikazuje samo široku izrovanu cestu pretrpanu kamenjem i topovskim kuglama. Fenton je svojim snimkama Krimskog bojišta uspostavio pravilo koje i danas vrijedi: iako kamera najčešće ne laže izravno, ona može izvanredno dobro lagati ako se pazi što se snima.³

I suvremena reklamna i modna fotografija koriste način manipuliranja iz vremena samog nastanka fotografije. Odabir onoga što se nalazi ispred kamere je vid manipulacije koji nastaje prije samog snimanja fotografije. Svaki je čovjek u fotografskim studijima XIX. stoljeća mogao biti fotografiran pri bogatoj scenografiji i odabrati kostim i objekte s kojima će biti predstavljen kao obrazovan, ugledan ili bogat. Adolphe Eugene Disderi (1819.–1890.) je fotografirao likove kao tipične predstavnike sloja kojemu pripadaju.⁴

2. „Vjerovanje“ slikama

Foto manipulacija je tehnika promjene fotografije, dodavanjem ili uklanjanjem objekata, ljudi ili stvari u pozadini ili u prvom planu. Može se koristiti i za uklanjanje lošeg sastava elemenata, stvaranje dodatnih elemenata, dodavanje boja ili „oživljavanje“ starih crno-bijelih fotografija. Koristi se i u izradi poslovnih snimki te za stvaranje montažnih fotografija. Manipulacije su svim dostupnim sredstvima vršili i amateri i profesionalci s različitim ciljevima koji mogu biti samo igra, smišljena reklamna obmana, umjetnička poruka ili politička prijevara.

2.1. Izmanipulirane fotografije

Od fotografije očekujemo „istinu“, što je njena važna, ali i dvojbeno osobina, jer osjećaj istine može biti usko povezan s vidljivim (vidjeti kako bi se povjerovalo), ali i nevidljivim jer ono što je esencijalno ne možemo vidjeti našim očima. Još je Filostrat tvrdio: „Slika je istina“, i ovo povezivanje slike i istine nastavilo se kroz cijelu povijest vizualnog predstavljanja u zapadnoj kulturi. I danas se plašimo da će slike možda biti „lažne“, da neće biti „istinite“ i tako će nas varati. Međutim, svaka

³ KNIGHTLEY, Phillip, *Prva žrtva*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1977., str. 25.

⁴ PUTICA, Marija, *Fotografija*, Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru, Mostar, 2011., str. 38.

zapisana slika ne mora nas navesti na očekivanje istine, već može proizvesti iščekivanje vjerojatnog i promatrati se kao kategorija vjerovanja. Jevgenij Kaldej, fotograf u sovjetskoj Crvenoj armiji, autor je poznate fotografije iz Drugog svjetskog rata koja simbolizira sovjetsku pobjedu. Fotografija predstavlja vojnika koji na krovu njemačkog parlamenta *Reichstaga* postavlja sovjetsku zastavu. Fotografija je prvi put objavljena 13. svibnja 1945. godine u ruskom sindikalnom glasilu *Ogonjok*. Kasnije je ustanovljeno da je Kaldej pred prvo javno objavljivanje svog djela iz negativa iglom izbrisao sat s vojnike lijeve ruke. Naime, vojnik je na obje ruke imao po jedan sat što ih je ukrao tijekom oslobađanja Berlina. Naknadno je fotografiji dodao tamne oblake, a zastavu zamijenio onom koja leprša na vjetru.⁵ Kasnije je tvrdio kako je točno kako je bio propagandist, ali je fotografija dobar dokument za pamćenje povijesnih trenutaka. Isticao je ponos što je njegova fotografija zastave sa srpom i čekićem na *Reichstagu* tako slavna i što je mnogima podigla moral.

Jedna od metafora koja definira fotografiju je kako je ona „ogledalo s memorijom“ što znači da „pamti“ sliku realnosti zabilježenu najprije na fotografskoj ploči, zatim na filmu ili mikročipu. Rasprave o tomu koliko je fotografija „ogledalo“, tj. objektivni odraz stvarnosti, traju od njenog nastanka. Ona prenosi „vidljivu realnost“ i govori: „Ovo se dogodilo.“ Ta njena dimenzija je uvelike dovedena u dvojbu tijekom posljednjih desetljeća, kada je fotografija prešla u digitalnu formu. Ukoliko se autentičnost prizna samo onim fotografijama koje su nastale tako što se fotograf u pravom trenutku nalazio u neposrednoj blizini događaja, mali broj fotografija će zadovoljiti to mjerilo. Prepoznatljiva fotografija iz Drugog svjetskog rata prikazuje podizanje američke zastave na otoku Iwo Jima. Snimio ju je John Rosenthal i za nju je dobio Pulitzerovu nagradu. Fotografija predstavlja popodnevenu „rekonstrukciju“ jutarnje svečanosti podizanja zastave nakon osvajanja planine Suribachi, ovog puta s većom zastavom.⁶

Svaka fotografija i svaka priča imaju dvije strane, a svatko ih može shvatiti na svoj način. Ali, iza svake fotografije i svake priče stoji jedna

⁵ www.cms.zurnal24 (3.5. 2011.).

⁶ SONTAG, Susan, *Prizori ljudskog stradanja*, Algoritam, Zagreb, 2005, str., 46.

istina. Iako svjetski poznati fotografi iznimnog senzibiliteta svoje fotografije nisu namještali, često su bivali optuženi za to. Robert Capa je snimio fotografiju *Smrt španjolskog vojnika* koja je šokirala svijet, jer nika da do tada nije snimljen trenutak u kojemu duša napušta tijelo. Glasine da je fotografija namještena i da se navodno ubijeni španjolski vojnik na kasnijim Capinim fotografijama pojavljuje živ su opovrgnute snimkama Boba Jacksona i Eddiea Adamsa, koji su, čuvši pucanj, instiktivno pritisnuli gumb za snimanje.

S pojavom računalnih programa za obradu fotografija 90-tih godina prošlog stoljeća, raste sumnja u ono što vidimo na slici, jer se s lakoćom mijenja predstava objektivne stvarnosti pa su sumnjama izložena i fotografska djela koja ne zaslužuju takav tretman. Prikaz pogreba u Gazi, fotografija Paula Hansena je proglašena najboljom fotografijom *World Press Photo* za 2012. godinu. To je dirljiv prizor muškaraca koji na pogreb nose djecu i oca. Pojavila se sumnja da je fotografija komponirana od tri različite fotografije. Stoga je neovisni stručnjak za fotografsku forenziku, Eduard de Kan analizirao originalnu datoteku i usporedio je s JPEG datotekom koja je osvojila nagradu. Ustanovio je kako su svi pikseli identični, ali da je u postprodukciji fotografija modificirana što potvrđuje naizgled nerealna svjetlost na ulici.⁷

Nepokretnoj se slici odriče mogućnost biti „istinita ili lažna“ kao takva, isto kao što ni neka izjava ne može biti „plava ili zelena“, već je za zadovoljavanje osjećaja istinitosti potrebno da u susretu s drugom vrstom izjave bude ispunjeno očekivanje gledatelja. Novine *New York Daily News* su na naslovnici objavile manipuliranu fotografiju žrtve eksplozije na bostonskom maratonu. Fotografiju je snimio fotograf *Boston Globe*-a, John Tlumacki. Prikazuje ženu koja u krvi leži na pločniku. Fotografija je objavljena uz izmjene kojima hlače prekrivaju ozljedu prijeloma noge. Kako je fotografija izazvala žestoke kritike javnosti i blogosfere, glasnogovornik *New York Daily News*-a je pojasnio kako je fotografija izmijenjena iz poštovanja prema žrtvama, preživjelima i njihovim obiteljima te da su i drugi mediji trebali pokazati sličnu razinu osjetljivosti.⁸

⁷ www.extremetech.com (2.1.2012).

⁸ www.nydailynews.com (1.4.2012).

Uvjerljive manipulacije fotografijama, od umjetničkih do političkih, postojale su od njenog nastanka i praktične uporabe, već od 1840. godine. Prva cjelovita izložba uočljivo manipuliranih fotografija predstavlja povijest manipuliranih klasičnih fotografija. Održana je potkraj 2012. godine u *The Metropolitan Museum of Art* u New Yorku pod nazivom „*Faking It: Manipulated Photography Before Photoshop*“ a prikazano je 200 fotografija nastalih između 1840. i 1990. godine⁹. Glavna poruka 200 izloženih fotografija raznih autora iz različitih razdoblja je da je fotografija od svog nastanka imala potencijal „lagati“.

2.2. Fotomontaža

Metode alternacije slika, koje su danas u širokoj uporabi, postoje od samog početka analogne fotografije. Rejlander je preferirao moralističke parabole u kojima se po prvi put u fotografiju uvodi golo tijelo. Robinson je bio usmjeren na preraphaelitsku temu smrti. Kasnije su viktorijanski slikari ovu metodu razvili do granica halucinacije. Nakon romaničkih primjena, fotomontaža svoj vrhunac doživljava u vrijeme moderne što je omogućio razvitak filmskih montažnih tehnika.

Teoriju montaže u kojoj su „izražajnost“ i „produktivnost“ osnovni sastojci razvili su pripadnici *Moskovske škole* 20-tih godina XX. stoljeća. Istaknuli su činjenicu kako spajanje dvaju kadrova može proizvesti smisao koji samostalno ne postoji ni u jednome od njih. Kulješov je smatrao kako se treba kloniti „spontanog“ gledanja, smatrajući ga suviše siromašnim, slabim i preopterećenim kulturnom i ideološkom tradicijom. U montaži vidi mogućnost novog viđenja svijeta. Vertov je tvrdio: „Ljudi su izumjeli kameru kako bi još dublje zaronili u vidljivi svijet“. Zatim je dodao: „Što da činim sa svojom kamerom? Koja je moja uloga u akciji koju započinjem protiv vidljivog svijeta? Na koncu je istaknuo čuveno upozorenje: „Ne snimajte onako kako samo oči vide!“

Nasuprot ovoj stoji teorija takozvane „montaže transparentnosti“. Njezin istaknuti predstavnik Roberto Rossellini je govorio: „Stvarno je tu pred nama, zašto ga prerađivati?“ Koju god od ovih teorija prihvatili, mi nikada ne shvaćamo samo ono što vidimo, već i ono što nas vizualno

⁹ www.netmuseum.com (5.6.2012).

navodi na tumačenje. Jer, ne možemo samo kopirati oči bez kreativne nadogradnje. Ovakve montaže su posebno uspješne kod političkih prosvjeda. Antinuklearni prosvjed predstavlja i fotomontaža *Bojeva glava* (*Warhead*) američke fotografkinje Nansy Burton iz 1982. godine. Sadržano je 55 % Ronalda Reagana, 45% Leonida Brežnjeva i po manje od 1% Francois Mitterranda, Margaret Thatcher i Deng Xiaopinga, tadašnjih gospodara svijeta. Fotomontaže Johna Hartfielda i Hannah Hoch iz Drugog svjetskog rata su postale simbolom revolucionarnog otpora velikim režimima, a poruke su stizale i nepismenim vojnicima na bojišta.

Pri gledanju slika moramo biti svjesni svojih očekivanja i njihovog utjecaja na naša tumačenja, kako bismo ih mogli prilagoditi ustroju vlastitog vjerovanja. To se vjerovanje ne usađuje na pusto tlo, već na plodnu zemlju sjećanja na prethodno viđene slike, što utječe na trenutno tumačenje. Stoga su važni priroda, težina i uloga tog pamćenja. Tako su *Lesebilder* (slike za čitanje) koristile mnoštvo logičkih i retoričkih odnosa kako bi u vizualnom mediju pojasnile čitave ideje.

Slično kao i u Drugom svjetskom ratu i danas se fotomontaže koriste kao retorička sredstva onih koji nemaju vlasništvo nad medijem.

Fotomontaža može biti uporabljena i kao čista politička zavjera, kao sredstvo političkog marketinga. Egipatske novine *Al-Ahram* objavile su sliku mirovnih pregovora za Bliski istok iz Washingtona kako crvenim tepihom koračaju izraelski šef vlade Netanjahu, palestinski predsjednik Abbas, jordanski kralj Abdullah, američki predsjednik Obama, a na čelu kolone egipatski premijer Hosni Mubarak. Na originalnoj fotografiji kolonu predvodi Obama, dok je Mubarak straga lijevo. List je lažnom fotografijom narodu želio pokazati kako je Mubarak veliko ime na međunarodnoj političkoj sceni. Svjedoci smo izmjena političke stvarnosti, dodavanja sudionika na skupovima. Predsjednik Irana Mahmud Ahmadinedžad lažiranim fotografijama prikazuje kako ima masovnu potporu naroda pa ga neke fotografije prikazuju za govornicom, ali i kako sjedi u publici.

Sarajevski tjednik *Dani* na naslovnici povremeno objavljuje fotomontaže koje ne pretendiraju biti fotografija, već odražavaju stav redakcije. Njihove montaže su najčešće u formi satire prema političarima, vjerskim vođama i vodećim javnim ličnostima. Takvu vrstu fotomontaže su

na ovim prostorima utemeljili urednici splitskog *Feral Tribunea* te su na njima izgradili svoj prepoznatljiv stil. Fotomontažu koja je komentar, najčešće satira, treba vrednovati po tim kriterijima; kao uspjelu ili neuspjelu, kao dobru ili lošu, ali u svakom slučaju kao novi medijski izraz iznošenja vlastitog stava.

Zaključak

Manipulacija fotografijom postoji gotovo otkako i ona sama, a pojam fotomontaže je popularan i udomaćen. Ova tehnika kombiniranja i spajanja više slika u jednu je, zahvaljujući modernoj računalnoj tehnologiji, dovedena gotovo do savršenstva te je postala prihvatljiva i opravdana. U umjetnosti, marketingu i satiri je čak i nužna, dok je kao informacija u medijima i političkim kampanjama osporena. Falsifikat je prijevara motivirana potrebom za senzacijom, podizanjem naklade ili gledanosti. Ovakvo manipuliranje fotografijom danas najčešće koristi žuti tisak kako bi „vizualizirali“ svoje nepotvrđene priče.

Najčešće manipulacije u političke svrhe su one na kojima se ličnosti dodaju ili odstranjuju. Prvo je, u pravilu, bezazlenije od drugog, jer se u prvom slučaju stvaraju događaji koji nisu postojali, a u drugom se slučaju intervenira u prošlost. U bosanskohercegovačkom tisku je uporaba fotografije banalizirana i nužno ju je ispoštovati kao autorski rad, kao vijest i kao ilustraciju. Iz razloga što u našim tiskovnim medijima ne postoji zanimanje „urednik fotografije“ ili na televizijama „direktor fotografije“ fotografija je svedena na „popunjavanje praznog prostora“. Stoga one ne udovoljavaju temeljnim normama tehničke i estetske prirode, a komplementarnost teksta, fotografije i naslova gotovo i ne postoji.

Literatura

JOLY, Martine, *Slika i njeno tumačenje*, Clio, Beograd, 2009.

KNIGHTLEY, Phillip, *Prva žrtva*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1977.

PUTICA, Marija, *Fotonovinarstvo*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, Mostar, 2011.

PUTICA, Marija, *Fotografija*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, Mostar, 2011.

SONTAG, Susan, *Prizori ljudskog stradanja*, Algoritam, Zagreb, 2005.

www.cms.zurnal24

www.extremetech.com

www.nydailynews.com

www.netmuseum.com

THE MANIPULATION THROUGH PHOTOGRAPHY

Abstract

In this work the author presented ways and purposes of manipulation through photography, which have been present since the beginning of the photography. She explained the way of reading the newspaper photography, defined by the meanings and ideology formed by our expectations. She analyzed the way of presenting the absent in the photography; effect of selecting photographing details, as well as the ways, goals and effects of the photomontage.

Keywords: *photography, manipulation, truth behind the photograph, reading of the photograph, believing in the photograph, manipulated photographs, watching the absent in the photograph, reading images (Lesebilder), agent images (imagines agents), photomontage.*

* Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mostar

KOMPARATIVNA ANALIZA UTJECAJA MEDIJSKIH POSREDOVANIH POLITIČKIH KAMPANJA NA BIRAČE

Sažetak

Mediji predstavljaju nužan komunikacijski kanal u političkoj komunikaciji. Premda efikasnija, izravna komunikacija nije moguća sa svim ciljnim javnostima zbog nedostatka vremena i često financijskih sredstava koju izravno komuniciranje zahtijeva. No, izravno komuniciranje nema samo svrhu komunikacije s okupljenim mnoštvom, nego ono ujedno predstavlja događanje ili (pseudo)događanje koje će biti medijski posredovano znatno brojnijim ciljnim skupinama. Strategije, taktike i tehnike vođenja političkih kampanja posredstvom medija kao komunikacijskih kanala razrađene su do detalja, jednako kao i metode istraživanja koje trebaju dati što preciznija predviđanja rezultata izbora, kao konačnog cilja i svrhe provedbe kampanje. Dok su u razvijenim državama anketna istraživanja najčešće precizna i rezultati im se kreću u okviru minimalne statističke pogreške, u tranzicijskim državama se često rezultati izbora ne poklapaju s anketnim istraživanjima pa ni s izlaznim anketama. Istraživanje provedeno na reprezentativnom uzorku od 500 ispitanika u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini pokazalo je da se velika većina birača vodi navijačkim mentalitetom pa glasuje za stranku koju simpatizira neovisno o programu i kvaliteti političke kampanje, a mnogi priznaju da ne žele sudjelovati u anketnim istraživanjima ili, kad sudjeluju u telefonskim i internetskim anketama, ne govore istinu.

Ključne riječi: mediji, izbori, ankete, političko komuniciranje, izborna kampanja.

* Sveučilište u Dubrovniku

Uvod

Novinska anketa ne odražava javno mnijenje sve i kad se provede i objavi prema pravilima struke poglavito zato što nije zasnovana na reprezentativnom uzorku nego najčešće na nekoliko slučajno odabranih prolaznika. Uz anketu kao novinski rod, radijski i televizijski te mrežni prilog, objavljuju se, posebice kad se radi o izborima i po različitoj metodologiji provedene mrežne i telefonske ankete, kao i rezultati istraživanja javnog mnijenja na reprezentativnom uzorku.

Istraživački problem, koji je ujedno i povod ovome istraživanju, je ispitivanje utjecaja medijski posredovanih predizbornih anketa na stavove birača. Istraživačko pitanje glasi: U kojoj mjeri na birače utječu rezultati predizbornih anketa koje objavljuju mediji?

Predmet istraživanja su medijske ankete pred lokalne izbore 2013. na dubrovačkom području. Analiza sadržaja je provedena u travnju i svibnju 2013. na mrežnim portalima, a usporedba radi analiziranja trendova izvršena je s prethodnim istraživanjem provedenim na tiskanim medijima 2005. (dva izborna ciklusa ranije).

Anketno istraživanje na reprezentativnom uzorku od 500 ispitanika iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine proveli su od 1. do 14. svibnja 2013. studenti koji sudjeluju u radu Medijskog istraživačkog centra Odjela za komunikologiju Sveučilišta u Dubrovniku i studija „Novinarstvo“ Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru. Svrha istraživanja bila je utvrditi koliko birači vjeruju predizbornim anketama, koliko one na njih utječu i koliko su iskreni kad sami u njima sudjeluju i daju odgovore anketarima. Cilj istraživanja predstavlja donošenje preporuka za odnos prema rezultatima anketnih istraživanja u izbornim kampanjama.

Osnovna hipoteza glasi da medijske ankete na uzorku koji nije reprezentativan ne daju ni približno točne rezultate stvarnima i da su ti rezultati u pravilu manipulativni. Prva pomoćna hipoteza glasi da se objavama takvih anketa može manipulirati javnostima. Druga pomoćna hipoteza glasi da u tranzicijskim državama ni pravilno provedena istraživanja javnog mnijenja ne daju rezultate u okviru statističke pogreške koja se u zemljama razvijene demokracije obično ograničava na

dva posto, dok u zemljama u razvoju nastalim iz različitih totalitarnih ili jednostranačkih režima može se tolerirati (očekivati) pogreška i do pet posto, zato što svi ispitanici nisu iskreni kad odgovaraju na anketna pitanja.

Osnovne znanstvene metode koje su korištene su holistička metoda analize sadržaja (kvantitativna i kvalitativna analiza vidljivog sadržaja i konteksta medijskih poruka) i anketa na uzorku od 500 ispitanika starijih od 18 godina s po 250 muškaraca i žena, sa zastupljenošću svih dobrih skupina koje čine biračko tijelo, te sinteza za zaključke. Pomoćne metode su analiza literature, komparativna metoda i metoda mozaika (uporaba rezultata i saznanja prethodnog istraživanja istog autora iz 2005.).

1. Osnovne teorijske postavke

Novinarska anketa koja predstavlja skup nekoliko izjava najčešće slučajno odabranih pojedinaca, nikad nije niti može predstavljati javno mnijenje nego samo mišljenje tih ispitanika. Ona je uvijek bila i ostala je od svih novinarskih rodova najpodesnija za manipuliranje javnostima. Najčešći i najlakši način manipulacije je selekcija ispitanika koju vrši uredništvo u skladu sa svojom naklonošću ili favoriziranjem nekoga kandidata ili stranke, od prikrivenoga do potpuno otvorenoga. Drugi čest vid manipulacije je mijenjanje smisla odgovora u postupku sažimanja odgovora ispitanika. Treći vid manipulacije predstavlja urednička oprema objavljene ankete (naslovna cjelina i ilustracije u tiskanim medijima te najave u elektroničkim, a i jedno i drugo u mrežnim glasilima). Drugi podoblik ankete - istraživanje javnog mnijenja na većem broju ispitanika sa skupnim rezultatima, a ne pojedinačnim izjavama, ako ono nije provedeno na reprezentativnom uzorku, također predstavlja manipulaciju (Obradović, 2006: 133) i slučajno ili namjerno nametanje izglednih dobitnika i gubitnika izborne utrke. Upravo zato što i ankete koje nisu provedene na reprezentativnom uzorku izgledom i sadržajem sličie pravilno provedenim istraživanjima, neupućenim korisnicima medija lakše je manipulirati.

Josip Grbelja i Marko Sapunar (1993: 90-93) također ističu da se novinarska anketa kao oblik izražavanja odnosi na skup izjava, ali i da se isti pojam može odnositi na organizirano/službeno ispitivanje/istraživanje u brojnijem krugu ljudi. Grbelja i Sapunar proširuju definiciju ankete i zaključuju da su ankete koje se objavljuju u medijima „gotovo nepoznate u znanosti“ jer dobivaju na aktualnosti, autentičnosti, šarolikosti, pravu građana na mišljenje, maštovitosti, ali s druge strane za razliku od znanstveno utemeljenih ostaju kao „skupovi izjava“ anketiranih ljudi, a ne kao odraz javnog mnijenja društva.

Zoran Tomić (2000: 17-18) ciljeve u istraživanju javnog mnijenja dijeli u odnosu na svrhu na praktične i teorijske, a u odnosu na vrijeme na kratkoročne i dugoročne. Naglašava da su istraživanja uvjet bez kojega se ne može dobro planirati, pripremiti i provesti izborna kampanja i da samo ona mogu omogućiti predviđanje budućih reakcija javnosti na eventualne događaje. Za anketu kaže da je pogodna za prikupljanje podataka o masovnim pojavama jer su pitanja i odgovori vrlo kratki pa istraživanje brzo završava. Dodaje i da, kad je riječ o izborima, nije moguće obuhvatiti sve birače, ali se reprezentativnim uzorkom može doći do pouzdanih podataka i kao primjer navodi Gallupova istraživanja koja počivaju na uzorcima od jedne do tri tisuće ispitanika koji uspješno reprezentiraju oko dvjesto milijuna ljudi (Tomić, 2000:22). Naravno, ako su u uzorku obuhvaćene proporcionalno sve skupine stanovništva.

Predizborna istraživanja postala su sastavnicom izbornih kampanja i u Bosni i Hercegovini, pišu Nevenko Herceg i Zoran Tomić (2000: 182), autori koji su pratili i analizirali nekoliko uzastopnih izbornih ciklusa. S obzirom na ograničen budžet mnogih stranaka, Herceg i Tomić navode kako samo najveće provode vlastita istraživanja, dok se manje stranke oslanjaju na medijske ankete i nezavisne agencije, kao i na strane agencije kad njihova istraživanja dospiju do javnosti.

Razrađujući osnove političkog komuniciranja, Zoran Tomić (2005: 214) također ističe važnost političke ankete i objavljivanja predizbornih istraživanja javnoga mišljenja koja su u politici posebno osjetljiva, a medijski zanimljiva u predizbornim razdobljima. Ankete su važne za kandidate i stranke zato što procjenjuju izbornu održivost, pozitivne

strane i slabosti, podudarnost profila s očekivanjima birača i predviđanje izbornih rezultata. Za javnost su važne zato što ankete nastoje identificirati koje skupine ljudi namjeravaju glasovati za pojedine stranke i(li) kandidate, ali i to koja gledišta mogu dobiti potporu birača (Tomić, 2005: 215).

Istraživanjima javnog mnijenja Zoran Tomić, Besim Spahić i Ivica Granić (2008: 78-80) posvećuju veliku pozornost kao strateškim preduvjetima izbornih kampanja. Navodeći metode opredjeljuju se da su najefikasnije anketni upitnik za prikupljanje primarnih podataka nedvosmislenim (jednoznačnim) pitanjima, intervju s otvorenim pitanjima za detaljnije otkrivanje stavova pojedinaca unutar ciljnih skupina i anketa sa zatvorenim pitanjima. Od oblika ispitivanja kao najbolje (i najskuplje) ističu osobno (izravno), dok posredno, telefonom ili poštom imaju nedostatke jer ispitanici lakše odustaju i u tijeku anketiranja, a bez vizualnog kontakta upitnija je i vjerodostojnost odgovora (Tomić, Spahić, Granić, 2008: 82-87).

Michael W. Traugott i Paul J. Lavrakas (2008: 5-9) obrazlažu nužnost reprezentativnosti uzorka u odnosu na stvarno biračko tijelo i sve druge vrste anketiranja koje ne počivaju na reprezentativnom društvenom uzorku nazivaju pseudoanketama. Ni jedna pseudoanketa, osim što nije ni znanstveno, niti stručno utemeljena, nije ni moralna jer svjesno manipulira ciljnim javnostima u korist određene stranke i(li) kandidata.

David B. Magleby (2011: 53) izborne timove uspoređuju sa sportskim momčadima, a onda shodno tome, glasače s navijačima. Navijače prvenstveno vode emocije, a tek onda razumi to moraju znati i timovi stručnjaka koji vode izborne kampanje. Navijači vole sportske zvijezde pa i glasači vole političke zvijezde, premda je u momčadskim sportovima prvenstveno snaga tima zaslužna za uspjehe. Jednako tako je i s političkim nadmetanjima (natjecanjima), a uloga medija je također slična – oni stvaraju i uništavaju zvijezde. Ono što su sportski rezultati i statistički podaci o učinku pojedinaca i cijele momčadi, to su u izbornim kampanjama objave predizbornih anketa. Slijedi još jedna analogija: kao što objavljeni sportski rezultati moraju biti točni, tako i istraživanja javnog mnijenja moraju biti točna, zasnovana na reprezentativnom uzorku

i nepristrano interpretirana. Magleby (2011: 58-59) posebnu pozornost posvećuje novim medijima koji u svakoj novoj izbornoj kampanji dobivaju sve više na važnosti. Ujedno, oni su potencijalno sve veći izvor manipulacije zato što mnogi korisnici ne znaju razlikovati pravilno provedena istraživanja javnog mnijenja na reprezentativnom uzorku od internetskih anketa čiji uzorak nije poznat ili pouzdan, a koji može zavarati prosječne korisnike mrežnih glasila.

Prethodno istraživanje 2005.

Prethodno istraživanje metodom analize sadržaja obavljeno je na tiskanim medijima 2005. i objavljeno u knjizi „Utjecaj globalizacije na novinarstvo“ (Obradović, 2006: 131-142). Tada je, pred lokalne izbore u Dubrovniku, objavljeno više anketa.

Tjednik *Dubrovački list* objavio je u rubrici „Izbori 2005.“ 18. svibnja 2005. anketu kao skup ukupno 17 izjava, iz čega je potpuno jasno da posrijedi nije odraz prevladavajućeg javnog mnijenja nego isključivo dotičnih 17 osoba.

Dnevnik *Jutarnji list* donio je 10. svibnja 2005. istraživanje javnog mišljenja za dalmatinske gradove, s pojedinačnim rezultatima i višebojnim grafičkim prikazom procjene postotaka izbornog rezultata. U uvodnom napisu iscrpno su objašnjene metode provedbe i rezultati istraživanja, pa se može reći da je posrijedi ogledni primjerak objave istraživanja javnog mišljenja. Podebljanim je pismom istaknuto da je istraživanje provela tvrtka Mediana Fides 7. i 8. svibnja 2005. telefonskom CATI anketom, s probabilističkim reprezentativnim uzorkom prema spolu, dobi i naobrazbi, na 504 ispitanika iz Dubrovnika, od kojih su 445 vjerojatni glasači, a konzultantica novinarskom timu - četvorici novinara i jednom uredniku bila je znanstvenica koja se bavi upravo istraživanjima javnog mnijenja, prof. dr. Vesna Lamza Posavec.

Dnevnik *Vjesnik* je podijelio predizborno istraživanje GfK-a Hrvatska u četiri nastavka i objavio ih od 10. do 13. svibnja 2005. U prvom se nastavku navodi da je GfK Hrvatska istraživanje proveo “u 21 hrvatskom gradu telefonom, i to slučajnim odabirom ispitanika starijih od 18 godina, prema dobi i spolu. Rezultati su ponderirani s obzirom na strukturu obrazovanja koja je uzeta s popisa stanovništva 2001. godine.” Slijede

postoci glasova dobivenih u anketi, ali nije navedeno koliki je uzorak. Iduća tri dana donose se rezultati istraživanja Gfk-a za druge dijelove Hrvatske, a za Dubrovnik 13. svibnja. Osim što se ni tada ne spominje veličina uzorka, nema ni objašnjenja načina provedbe istraživanja.

Dnevnik *Večernji list* pod nadnaslovom „Večernjakova anketa – Predizborno istraživanje u pet najvećih hrvatskih gradova“ donosi 10. svibnja 2005. napis iz kojega je vidljivo samo da je istraživanje provela agencija Metron te koliki su postoci vodećih stranaka. Dan kasnije, 11. svibnja 2005., isti list donosi ukupne rezultate ankete i u uvodnom dijelu navodi da je agencija Metron istraživanje provela u 20 županija s uzorkom od po 100 birača, napominje se da je posrijedi mali uzorak te da je anketa provedena telefonski. Nema podataka jesu li u uzorak uvršteni samo birači ili svi koji su se javili na telefon, a nema niti opisa metode.

Dnevnik *Slobodna Dalmacija* 12. svibnja 2005. donosi dva napisa o predizbornim anketama. U kolumni „Naša posla“ djelomično se navode postoci ankete objavljene u *Večernjem listu*, a u rubrici „Teme dana“ izvješćuje se s javnog predstavljanja rezultata istraživanja što ga je proveo Zavod za upravnu znanost Pravnog fakulteta u Splitu. U okviru kojim napis završava, pod naslovom „Polemika o vjerodostojnosti“, donose se izjave tri znanstvenika s Pravnog fakulteta u kojem oni nisu suglasni u ocjeni kvalitete uzorka i metodi obrade rezultata. Novinarski gledano, napis je za čitatelje napisan zanimljivo, ali kad je riječ samo o istraživanju, zbunjuje, jer nesuglasje o valjanosti metode znanstvenika s istog fakulteta stvara sumnju u vrijednost rezultata.

Tjednik *Dubrovački vjesnik* je tijekom travnja i svibnja do lokalnih izbora na zadnjoj stranici pod nadnaslovom „Anketa Dubrovačkog vjesnika“ i naslovom „Rezultati ankete“ na pitanje tjedna: Kome ćete na predstojećim lokalnim izborima dati svoj glas? donosio grafičke prikaze postotaka glasova za župana Dubrovačko-neretvanske županije i gradonačelnika Dubrovnika. Broj glasova nije naznačen ni u jednom nastavku. Uz anketu objavljenu 13. svibnja 2005., dva dana prije izbora, *Dubrovački vjesnik*, umjesto da se ogradi s obzirom na nepouzdanost telefonskog glasovanja, tvrdi upravo suprotno: „Našom telefonskom i web-anketom pokušali smo ispitati javno mnijenje Dubrovnika i Du-

brovačko-neretvanske županije o tome tko će biti gradonačelnik i župan u idućem četverogodišnjem razdoblju”.

Slučajno ili namjerno, zahvaljujući simpatizerima jedne nezavisne liste ili samome uredništvu, ta je lista u tri broja prije izbora dobivala u anketi 69,7%, 67,7% i 59,1% glasova. Ista je lista pak, po istraživanju Gfka objavljenome u *Vjesniku*, spadala u skupinu s nevažnim listama nazvanu “Neka druga” kojoj je ukupno predviđeno samo 1,9%, a po istraživanju Mediana Fidesa objavljenome u *Jutarnjem listu* samo 3,4% glasova. Takav nesrazmjer u ispitivanju javnog mišljenja može se objasniti samo razlikama u metodama provedbe anketa. Slijedom toga, rezultat anketa *Dubrovačkog vjesnika* može se nazvati prikrivenim oglašavanjem i manipulacijom javnostima, odnosno navijanjem za jednu listu. Na to je kao privatni list imao pravo, pod uvjetom da je objavio koga podupire u izbornoj kampanji, a ne da navodnom nepristranošću - manipulira javnostima. U konačnici ta je nezavisna lista u odnosu na istraživanja na izborima dobila više, a druge dvije manje glasova nego što se predviđalo u anketama u ostalim glasilima. Naravno, nije to bilo ni izdaleka u skladu s rezultatima ankete *Dubrovačkog vjesnika*, ali ta je lista i samim prelaskom praga ostvarila cilj, jer je mogla sa strankom pobjednicom sudjelovati u formiranju vlasti (Obradović, 2006: 131-142).

Može se zaključiti da dva lokalna lista nisu pristupila istraživanju javnog mnijenja na reprezentativnom uzorku nego su se opredijelila navijački za njihove favorite pa se njihovi rezultati potpuno razlikuju od izbornih rezultata. U slučaju *Dubrovačkog vjesnika* i nezavisne liste koju je favorizirao, pogreška je premašila 60 posto. Tri dnevna lista, premda uz nepotpuna objašnjenja o metodi, donijela su istraživanja koja su za njih provele specijalizirane agencije i koja su u konačnici bila slična izbornim rezultatima, premda ne uvijek u granicama statističke pogreške, nego su odstupanja za pojedine liste prelazila 5 do 10 posto.

Analiza sadržaja predizbornih kampanja 2013.

Portal *Dubrovniknet* prenio je anketu koju je radio *Soundset Ragusa* naručio od agencije Vectura. Prema toj anketi, za koju je navedeno da je napravljena telefonski na uzorku preko 500 ispitanika, u drugi krug izbora za gradonačelnika premoćno idu kandidati Niko Šalja i Teo An-

drić. Analiza sadržaja priloga o kandidatima za gradonačelnika sukladna je takvim predviđanjima. *Dubrovniknet* je pisao pretežito afirmativno o Šalji i neutralno o Andriću, a vrlo negativno o gradonačelniku Vlahušiću, kojemu je ta anketa davala samo 12,3 posto glasova, čime je daleko zaostao iza Šalje sa 24,9 posto i Andrića sa 18,7 posto.

Kandidat	Predviđanje po anketi	Izborni rezultat	Pogreška
Niko Šalja	24,9 %	7,49 %	+ 17,41 %
Teo Andrić	18,7 %	25,92 %	7,22 %
Andro Vlahušić	12,3 %	31,76 %	19,46
Matko Bupić	9,1 %	14,25 %	5,15 %

<http://www.dubrovniknet.hr/novost.php?id=23296>, 2. 4. 2013., 20:18

Predviđanje za 17,41 posto glasova više za jednoga, a čak 19,46 posto glasova manje za drugoga kandidata, od ostvarenih izbornih rezultata, takve ankete čini besmislenima.

No, analiza korisničkih objava ispod priloga na predizborne teme, pokazala je da je većina korisnika *Dubrovnikneta* smatrala da bi se takva anketna predviđanja mogla i ostvariti, što je još jedan dokaz postavci da glasila objavljuju ankete koje su u suglasju s njihovom uređivačkom politikom i (navijačkim) političkim usmjerenjem, koliko god bila daleko od realnosti.

Portal *Slobodne Dalmacije* je pod naslovom „Procurili rezultati brižno čuvane SDP-ove ankete, nije ni čudo što su je krili“ objavio 13. travnja 2013. podatke iz nepoznatog izvora, za koje su napisali da su „procurili u javnost“. Prema toj anketi, „gradonačelnik Vlahušić u prvom krugu sigurno pobjeđuje“¹. Naravno, ta neslužbena anketa nije ni približno pogodila izborne rezultate jer je gradonačelnik Andro Vlahušić sa 31,76 posto glasova bio daleko od pobjede već u prvome krugu.

Portaloko se s nadnaslovom „Istraživanje javnog mišljenja“ i složenim naslovom „Veliko istraživanje – Dubrovačko srce kuca udesno“, potkrijepljeno infografikama, potrudio da njihova predizborna anketa objav-

¹ <http://www.slobodnadalmacija.hr/Dubrovnik/tabid/75/articleType/ArticleView/articleId/207430/Default.aspx>, 13. 4. 2013., 20:35

ljena 10. svibnja 2013. odaje stručnost, temeljitost i opsežnost. Naveden je i uzorak od 850 ispitanika te napomena da je istraživanje provela „Agencija za istraživanje javnog mijenja XBX komunikacije d.o.o.” koju nije bilo moguće pronaći na dan istraživanja posredstvom tražilice Google i poslovnih adresara.

Zaključak *Portaloka* je da „lijeva koalicija loše stoji u većini izbornih jedinica“ te da će u drugi krug izbora za gradonačelnika ići Teo Andrić i Niko Šalja.

Kandidat	Predviđanje po anketi	Izborni rezultat	Pogreška
Teo Andrić	26,6 %	25,92 %	+ 0,68 %
Niko Šalja	18,8 %	7,49 %	+ 11,31 %
Andro Vlahušić	14,1 %	31,76 %	17,66 %
Matko Bupić	13,8 %	14,25 %	0,45 %

<http://www.portaloko.hr/clanak/veliko-istra%C5%BEivanje-dubrovacko-srce-kuca-desno/0/45438/>, 10. 5. 2013., 20:43

Analiza sadržaja priloga o izborima pokazala je da je *Portaloko* vrlo afirmativno pisao o Teu Andriću, a vrlo negativno o Andru Vlahušiću. Vjerojatno je i to posljedica rezultata njihove ankete u kojoj je Vlahušić dobio 17,66 posto glasova manje od ostvarenog izbornog rezultata.

Portal *Kenova.info* objavio je anketno istraživanje koje je provela specijalizirana agencija za istraživanje javnog mnijenja Ipsos Puls. Prema ovoj anketi, provedenoj na reprezentativnom uzorku, Vlahušić i Andrić su bili vodeći i trebali ići u drugi krug, što se i ostvarilo.

Kandidat	Predviđanje po anketi	Izborni rezultat	Pogreška
Andro Vlahušić	29,8 %	31,76 %	1,96 %
Teo Andrić	18,8 %	25,92 %	7,12 %
Matko Bupić	18,6 %	14,25 %	+ 4,35 %
Niko Šalja	13,8 %	7,49 %	+ 6,31 %

<http://kenova.info/index.php/dir-po-gradu/item/7955-vlahu%C5%A1i%C4%87-andri%C4%87-bupi%C4%87-ka%C5%BEe-anketa>, 9. 5. 2013., 20:59

Anketa koju je proveo Ipsos Puls mnogo je bliža stvarnim rezultatima od ostalih navedenih anketa. Ali, i u njoj se može vidjeti da su od četiri vodeća kandidata na lokalnim izborima za gradonačelnika Dubrovnika, dva od njih unutar statističke pogreške od 5 posto, koja se može tolerirati u društvima u tranziciji, dok su dva druga za jedan i dva postotka iznad. Naravno, statistička pogreška od dva posto, primjerena zemljama sa stabilnim političkim sustavom i dugom demokratskom tranzicijom, ostaje kao dalek cilj. Ujedno, to odstupanje od stvarnih rezultata čak i kad se istraživanje provodi na reprezentativnom uzorku i kad ga provodi specijalizirana agencija, predstavlja povod za analizu pristupa davanju odgovora u anonimnim predizbornim anketama i utjecaja kampanja na birače.

4. Analiza pristupa anketama i utjecaja kampanja na birače

Glenn G. Sparks (2012: 29) objašnjava nužnost provedbe analize sadržaja za dobivanje spoznaje što i kako mediji objavljuju, što i kako žele reći, u što i kako pokušavaju uvjeriti njihove korisnike. Analiza sadržaja može biti samostalna metoda, ali analiza utjecaja je potpuna samo kad joj prethodi analiza sadržaja jer u tome slučaju istraživač lakše može procijeniti što traži i od kojih postavki polazi.

Shirley Biagi (2010: 290) također ukazuje na složenost mjerenja medijskog utjecaja na publiku zato što sadržaj medijske poruke ili persuazivna sposobnost medija ne moraju jednako utjecati na različite pojedince. Racionalno uobličene medijske poruke, s valjanim argumentima za ili protiv nečega, ne mogu promijeniti mišljenja onih pojedinaca koji medijima ne pristupaju racionalno, nego emotivno. Takvi najčešće društvene pojave pa i izborne kampanje, ne promatraju kao nešto o čemu trebaju razmišljati, nego kao nešto za što će navijati. Poznato je da navijači navijaju za svoje ljubimce i kad gube i(li) kad igraju slabo.

Tumačeći metode istraživanja medijskih sadržaja, Barrie Gunter (2000: 190-192) također istraživanje utjecaja medijskih poruka na ciljnu javnost smatra logičnim nastavkom analize sadržaja. Da bi se što bolje dokučio utjecaj medijskih poruka na određenu javnost, nužno je po-

znavati i društveni kontekst. Gunter (2000: 236-239) smatra da je dalek put od svraćanja pozornosti javnosti na određene medijske poruke do njihova razumijevanja, kao i od asocijacija do shvaćanja uzročnopsljudične veze npr. između izbora i posljedica koje donose izborni rezultati.

Analiza sadržaja medijskih predizbornih anketa u lokalnim izborima 2013. na dubrovačkom području utvrđeno je da pojedina glasila ne paze na reprezentativnost uzorka pa ne dobivaju stvarne nego pseudorezultate, koji se često poklapaju s njihovim pristupom određenom kandidatu ili stranci. Ali, i kad je anketu provela specijalizirana agencija Ipsos Puls, došlo je do, doduše manjih, ali ipak odstupanja iznad statističke pogreške uobičajene u razvijenim demokracijama. Budući da je uzorak bio reprezentativan i istraživanje pravilno provedeno, razloge treba tražiti kod biračkoga tijela.

Anketnim ispitivanjem utvrđeno je:

Pitanje: Dajete li iskrene i istinite odgovore na pitanja u telefonskim i internetskim anketama?	Rezultat u Bosni i Hercegovini		Rezultat u Hrvatskoj	
	Broj	%	Broj	%
Uvijek odgovorim ono što mislim;	145	58	155	62
Ponekad ne odgovorim ono što mislim;	34	13,6	31	12,4
Najčešće ne odgovorim ono što mislim;	26	10,4	25	10
Nikad ne odgovorim ono što mislim;	17	6,8	18	7,2
Odbijam sudjelovati u anketama.	28	11,2	21	8,4

Važno je napomenuti da u ovoj anketi nije željelo sudjelovati 107 potencijalnih ispitanika u Bosni i Hercegovini i 92 u Hrvatskoj. Zbog neuklapanja u uzorak anketari su odustali od anketiranja 68 potencijalnih ispitanika u Bosni i Hercegovini i 55 u Hrvatskoj. Dakle, anketari su zatražili sudjelovanje u anketi od ukupno 822 osobe da bi dobili uzorak od 500 ispitanika koji su sudjelovali u anketi. Ova je napomena važna upravo zbog toga što ukazuje na to da u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini ljudi nerado sudjeluju u anketama koje se odnose na izbore.

Od onih koji su odlučili sudjelovati u ovome istraživanju o njihovu izjašnjanju u predizbornim anketama, 11,2 posto u Bosni i Hercegovini i 8,4 posto u Hrvatskoj izjavilo je da odbija sudjelovati u anketama na temu izbora (a pristali su na istraživanje o predizbornim anketama). Onih koji u predizbornim anketama nikad ne odgovore ono što zaista misle ima u Bosni i Hercegovini 6,8 posto, a u Hrvatskoj 7,2 posto. To su veliki postoci i samo zbog njih ne može se postići statistička pogreška od dva posto kao u zemljama razvijene demokracije. Onih koji ponekad ili najčešće ne odgovore ono što misle ukupno je 24 posto u Bosni i Hercegovini i 22,4 posto u Hrvatskoj. Ti postoci također djeluju na vjerodostojnost predizbornih anketa u velikoj mjeri, što objašnjava da ni pravilno provedena predizborna anketa na reprezentativnom uzorku ne jamči vjerodostojne rezultate te da u tranzicijskim zemljama statističku pogrešku treba pomaknuti na pet posto.

Kad se ankete provode među korisnicima nekoga portala ili čitateljima nekoga lista, uzorak osim što nije reprezentativan, nije vjerodostojan ni zbog toga što medijska publika često bira glasilo koje i politički izvještava u suglasju sa stavovima iste te publike. Ovu postavku potvrđuje analiza sadržaja prema kojoj su pojedina glasila davala više šanse od stvarno ostvarenih rezultata onima o kojima izvještavaju afirmativno, a manje od ostvarenih rezultata o onima o kojima izvještavaju negativno, što se posebno ogleda u kontekstu priloga koji nisu nužno tematski o izborima, ali su povezani s djelovanjem u društvu kandidata i stranaka.

Budući da je bilo nužno istražiti i koliko medijski posredovane izborne kampanje utječu na odluku birača, ispitanici su odgovarali i na to pitanje, također sa zatvorenim odgovorima:

Pitanje: Koliko na vašu odluku za koga ćete glasovati utječe sve što saznate posredstvom medija o izbornim programima i nastupima kandidata?	Rezultat u Bosni i Hercegovini		Rezultat u Hrvatskoj	
	Broj	%	Broj	%
Unaprijed znam za koga ću glasovati i kampanje na mene nimalo ne utječu	192	76,8	173	69,2

Kampanje na mene utječu vrlo malo	28	11,2	37	14,8
Kampanje na mene utječu u velikoj mjeri	17	6,8	19	7,6
Pratim kampanje i glasujem za kandidate koji me uvjere u kvalitetu njihova programa	13	5,2	21	8,4

Vidljivo je iz rezultata analize utjecaja da kampanje uopće ne utječu na većinu birača (na 76,8 posto u Bosni i Hercegovini i na 69,2 posto u Hrvatskoj). Ispada da se kampanje provode samo da bi se pridobili neodlučni birači, što jest važno, ali i da bi se manje ili nove stranke i nezavisne liste mogle predstaviti ciljnim javnostima.

Zaključak

Premda bi za demokratske procese bilo bolje kad bi birači zaista birali najbolje programe, a ne izborima pristupali navijački, nije realno tražiti takvu zrelost od birača u državama s nerazvijenom ili kratkom demokratskom tradicijom, kad je to teško postići i u starim demokracijama. U Sjedinjenim Američkim Državama naraštaji iste obitelji glasuju ili za demokrate ili za republikance i time se ponose pa onda nije čudno što, kad su izbori u pitanju, navijački mentalitet prevladava i u društvima mladih demokracija.

Rezultati analize o iskrenosti ispitanika u predizbornim anketama pokazuju da još uvijek postoji veliko nepovjerenje i sumnja zbog koje sudionici anketa ili odbijaju u njima sudjelovati ili ne daju iskrene odgovore pa se očekivana statistička pogreška s dva posto u razvijenim demokracijama penje na pet posto u nerazvijenim demokracijama (tranzicijskim društvima). Usporedba između birača u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj pokazuje da bitnih razlika nema, ali primjetno je nešto veće nepovjerenje sudionika anketa i čvrst stav o tome za koga će glasati u Bosni i Hercegovini, nego u Hrvatskoj.

No, te razlike nisu tolike da bi bile presudne za zaključak kako treba proći još dosta vremena da bi birači odagnali strah kad sudjeluju u anketama i u njima iznose stvarno mišljenje i namjere.

Nažalost, kao i u prethodnom istraživanju provedenom 2005., punih osam godina kasnije potvrđena je osnovna hipoteza koja glasi da medijske ankete na uzorku koji nije reprezentativan ne daju ni približno točne rezultate stvarnima i da su ti rezultati u pravilu manipulativni. Potvrđene su i dvije pomoćne hipoteze, prva koja je ukazivala da se objavama takvih anketa može manipulirati javnostima i druga koja navodi da u tranzicijskim državama ni pravilno provedena istraživanja javnog mnijenja ne daju rezultate u okviru statističke pogreške uobičajene u razvijenim zemljama pa čak ni one od pet posto u zemljama u razvoju nastalim iz različitih totalitarnih ili jednostranačkih režima, zato što svi ispitanici nisu iskreni kad odgovaraju na anketna pitanja.

Literatura

- Biagi, Shirley (2010): *Media Impact*, 9. izd., Wadsworth, Boston.
- Grbelja, Josip i Sapunar, Marko (1993): *Novinarstvo – teorija i praksa*, MGC, Zagreb.
- Gunter, Barrie (2000): *Media Research Methods*, Sage Publications, London.
- Herceg, Nevenko i Tomić, Zoran (2000): *Izbori i izborna kampanja u Bosni i Hercegovini 2000. Godine*, Sveučilište u Mostaru, Mostar.
- Magleby, B. David (2011): *The Change Election*, Temple University Press, Philadelphia.
- Obradović, Đorđe (2006): *Novinska anketa kao mogućnost manipuliranja javnostima*, zbornik *Utjecaj globalizacije na novinarstvo* (Malović, S., ur.), ICEJ, Zagreb.
- Sparks, G. Glenn (2012): *Media Affects Research*, Wadsworth, Boston.
- Tomić, Zoran (2000): *Izborni marketing*, Sveučilište u Mostaru, Mostar.
- Tomić, Zoran (2005): *Osnove političkog komuniciranja*, III. izd., Poslovne komunikacije, Mostar.

Tomić, Zoran, Spahić, Besim i Granić, Ivica (2008): Strategija izbornih kampanja, Synopsis, Zagreb – Sarajevo.

Traugott, W. Michael i Lavrakas, J. Paul (2008): The Voter's Guide to Election Polls, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham, Maryland.

Predmet istraživanja:

<http://www.dubrovniknet.hr/novost.php?id=23296>, 2. 4. 2013., 20:18.

<http://www.slobodnadalmacija.hr/Dubrovnik/tabid/75/articleType/ArticleView/articleId/207430/Default.aspx>, 13. 4. 2013., 20:35.

<http://www.portaloko.hr/clanak/veliko-istra%C5%BEivanje-dubrovacko-srce-kuca-desno/o/45438/>, 10. 5. 2013., 20:43.

<http://kenova.info/index.php/dir-po-gradu/item/7955-vlahu%C5%A1i%C4%87-andri%C4%87-bupi%C4%87-ka%C5%BEe-anketa>, 9. 5. 2013., 20:59.

COMPARATIVE ANALYSIS OF INFLUENCES OF MEDIA DELIVERED POLITICAL CAMPAIGNS ON VOTERS

Abstract:

Media represents a necessary communication channel in political communication. Although more efficient, direct communication is not possible with all the target publics because of lack of time and often the lack of funds needed for direct communication. But, direct communication is not utilized only to communicate with the gathered crowd, but also represents an event or pseudo-event which will be transferred to broader target groups through media.

Strategies, tactics and techniques of political campaign management through the media as communication channels are planned in detail, like the methods of research which should deliver precise predictions of election results, being the final goal of the campaign execution. While in developed countries polls are mostly precise and the results are placed around the minimal statistical error, the situation in countries in transition is opposite and pre-election and exit polls often do not correspond to the actual election results.

Research conducted on the sample of 500 people in Croatia and Bosnia and Herzegovina shown that most of the voters are led by cheering mentality so they vote for the party they prefer, regardless of the offered program and the quality of political campaign, while many voters admits that they refuse to take part in polls or, that when they accept to participate in polls do not say the truth.

Key words: *media, elections, polls, political communication, election campaign*

* University of Dubrovnik

ZORAN TOMIĆ*
SINIŠA KOVAČIĆ**

MANIPULACIJA MEDIJIMA I MANIPULACIJA MEDIJA

Sažetak

Brojni su primjeri koji ukazuju kolike kapacitete politika, tj. „politički komunikacijski ratnici” koriste kako bi svoje interese, vijesti stavili na dnevni red javnosti. Kako bi uspjeli nametnuti političku agendu, neizostavno se koriste masovnim medijima. Njihova tema su najveće TV i radijske kuće, zatim vodeći nacionalni tjednici i portali. Za „rat” s medijima, stručnjaci političkih komunikacija stalno se educiraju, a s vremenom im jačaju i kapaciteti. Cilj je ovladati javnom scenom, oblikovati javno mišljenje i na izborima zadržati ili dobiti mandat za vlast. Na tom putu često vlada potpuni komunikacijski makijevalizam. S druge strane, ni mediji nisu posve „čisti”. I oni razvijaju svoje tehnike kako se oduprijeti tim napadima, a često znaju prijeći granicu i sami ući u manipulaciju javnosti. Autori istražuju i jednu i drugu stranu „priče” te donose ključne tehnike manipulacija. Tehnike manipulacije medija isključivo se odnose na televiziju kao medij.

Ključne riječi: mediji, manipulacija, politika, komunikacija, TV, novinar, tehnike, PR, javnost, birači, etika.

* Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru

** HRT

Uvod

Politika i političari manipuliraju javnošću i medijima. To pokazuju istraživanja na području medija i političke komunikacije. Takvo mišljenje ima većina građana, tj. birača. U demokracijama se na vlast dolazi kroz izbore. Uvjeravanje javnosti i birača da su upravo određena stajališta, ideje i praksa najbolji za njih, područje je izbornih kampanja i političkog marketinga. Primjena političkog marketinga neizostavno nas dovodi do masovnih medija, tj. komunikacijskih kanala. Kako upravljati medijima i informacijama aktivnost je kroz koju stalno prolaze specijalisti političkih odnosa s javnošću ili „komunikacijski ratnici”. Oni istražuju, proučavaju brojne strategije i taktike kako bi nametnuli svoj dnevni (politički) red. Cilj je svakog dana biti u medijima, u udarnim terminima medija, jer ti naslovi najbolje oblikuju javnu sliku.

Mnogi su mišljenja kako stručnjaci za političko komuniciranje ne biraju sredstva da nametnu političku agendu. Možda je to nagnalo još 1967. godine Hannah Arendt da napiše u svojoj knjizi (*Truth and Politics*) kako se nikada nije posumnjalo da su istina i politika u prilično lošim međusobnim odnosima, i prema njoj, nikada se istinoljublje nije ubrajalo u političke vrline. Nisu samo političari i demagozi uvijek smatrali da su laži nužna i opravdana sredstva, nego je to činjeno i u obavljanju državničkog poziva.

Je li se politika u međuvremenu promijenila? Koliko su (novoj) politici i njezinoj transparentnosti pomogli suvremeni praktičari odnosa s javnošću? Jesu li oni uistinu osobe zadužene za uspostavljanje dvosmjerne komunikacije i tumači često zamršene politike ili su to osobe, da se poslužimo riječima H. Arendt, koje nas uvjeravaju da “sunce sija kada kiša lije kao iz kabla”?

Odgovor na ova pitanja nije jednostavno dati, posebno zbog činjenice da ni mediji nisu posve «čisti». Manipuliraju li mediji javnošću? Imaju li oni svoje favorite? Jesu li pod cenzurom ili autocenzurom? Kako vijest djeluje na konačan proizvod? Ova pitanja početak su istraživanja ovih pojavnosti. U ovom radu donosimo pregled istraženih tehnika koje koriste politički komunikatori, prije svega oni u izvršnoj vlasti, ali i određene tehnike koje koriste TV novinari.

1. Spin doktori

U razvijenim demokracijama narod se najefikasnije može kontrolirati kontroliranjem misli.¹ Politička moć nad medijima može se manifestirati kroz regulaciju medija, državnu kontrolu nad medijima, tajnost podataka, pritiscima na medije i dr. U vidljive izvore pritiska na novinare ubrajaju se političke stranke i vlade. Postoje brojna izvješća o tome kako vlade i ministri utječu na sadržaje medijskih izvješća. Oni to rade preko svojih stručnjaka za medije, „spin doktora“.

Zapravo, što su „spin doktori“? Možda se bit djelovanja „spin doktora“ vidi iz same definicije ove dvije riječi: „to spin“ znači (za)vrtjeti, dati nekoj vijesti ili događaju povoljan naglasak ili tumačenje, iskriviti informaciju u vlastitu korist; „to doctor“ – patvoriti, frizirati (podatke, slike i sl.). „Spin-doctoring“ je umjetnost „spletkarenja“, strategija odnosa s javnošću, koja vijestima daje željeni smjer interpretacije.

Pojam „spin doktor“ prvi se put pojavio 1984. u Americi za vrijeme predsjedničke kampanje Reagan-Mondale. U članku *Debata i spin doktori*, New York Times je napisao: „Nakon što je večeras završila debata Reagan-Mondale, deseci muškaraca u dobrim odijelima i žena u svilenim haljinama cirkulirat će pres-centrom i novinarima nuditi „pouzdanu“ informacije. To neće biti ljudi zaduženi za odnose s medijima koji pokušavaju utjecati na novinare. Bit će to *spin doctori*“.

„Spin doktor“ osoba je zadužena za oblikovanje povoljne percepcije javnosti o političarima ili političkoj stranci vještim manipuliranjem masovnim medijima. Ta je osoba političarev osobni savjetnik, a nerijetko i povjerljiv prijatelj. „Spin doktori“ poznaju tehnologiju rada medija, specifične karakteristike medija, a često i sami dolaze iz medija na mjesta političkih (medijskih) savjetnika. Oni imaju izvrsne veze s urednicima, posebno onim najutjecajnijima. „Spin doktori“ ovise o medijima, ali i mediji ovise o njima. Oni imaju „robu“, informacije koje su medijima „život“. Upravo iz takvog međusobno povezanog odnosa „spinova“ i medija, dolazi do pakiranja politike.

¹ Usp., CHOMSKI, N., *Mediji, propaganda i sistem*, „Što čitaš?“, Zagreb 2002., str. 8.

1.1. Zadaće „spin doktora“

Kada govorimo o zadaćama „spin doktora“, Michael Shea u knjizi *Spin doktor* naveo je niz karakteristika *spin doktora*:

- plaćeni savjetnik za odnose s javnošću i radi za svoje klijente gotovo neovisno o njihovim stavovima;
- profesionalni strateg, za kojega je netko rekao da su mu jedini životni nazori koje ima oni njegovih klijenata;
- fikser (osoba koja vlastitim utjecajem ili mitom štiti druge od ruke zakona);
- osoba koja nema osobnih uvjerenja; vjeruje u sređivanje stvari;
- *spin* ne voli novinare osim ako ih može iskoristiti;
- dobar je u demagoškim sloganima;
- moderan Machiavelli;
- želi utjecaj, sposobnost manipuliranja ljudima, da ih navede na stvari koje nisu nužno htjeli učiniti;
- radi iza kulisa, nikad na osvijetljenoj pozornici (producent, direktor i promotor, nikada glavni glumac u komadu);
- plaćeni lobist, pregovarač – medijsko i političko lobiranje;
- uvjerava one koji uvjeravaju;
- radi na tvorcima mišljenja;
- ima pristup do onih koji donose odluke;
- uvjerava ih da je ono što želi da učine njihova zamisao;
- predloži opcije, odvagane onu koju sam preferira, a onda dopusti klijentima da oni donesu odluku;
- kreira politiku;
- on je sjena, nevidljiva ruka;
- sjajan politički um, urođeno je lukav;
- rijetko mu kad ponestaje riječi, laskavac;
- pomaže drugima da izbjegnu „kore banana“ u životu;
- više ga zanimaju tehnike vlasti od vlasti same,
- u vrijeme krize – cilj opravdava sredstvo.

Jedna od zadaća „spin doktora“ davanje je anonimnih smjernica o „stvarnom značenju“ nekog događaja, akcije ili izjave te oblikovanje interpretacije. Većina njih nekada su bili novinari i zato znaju kako funkcioniraju mediji. Svjesni su ovisnosti novinara o rokovima i uvijek su spremni davati informacije. Naravno, pokušavaju dobiti afirmativne tekstove za svoje šefove i minimalizirati negativne.²

Dobar „spin doktor“ zna postaviti granice. Spinner koji je izmaknuo kontroli laže i pogrešno usmjerava. Osim što znaju koja će izjava postati naslov, „spin doktori“ stvaraju događaje kako bi privukli novinare i organiziraju situacije za koje su sigurni da će biti fotografirane. Daju svoj doprinos već kada novinaru objašnjavaju strategiju kompanije ili neku odluku njezina direktora. Treba istaknuti kako „spinning“ ne znači usmjeravanje ljudi na pogrešan trag. „Spin doktori“ služe se dvjema osnovnim metodama:

- jedna je neposredno izvještavanje o činjenicama,
- druga je informiranje koje podrazumijeva korištenje pseudodogađaja, elemenata pakiranja politike, šarma, insinucija i „off-the-record“ izjava.

Najbolji „spin doktori“ kombiniraju obje metode, kroje svoj nastup prema tomu u kolikoj se nevolji njihov šef nalazi. Treba reći i to da je stav javnosti o njima uglavnom negativan, jer je uvriježeno mišljenje kako je njihov posao manipuliranje medijima, potkupljivanje i sve ostalo što se u modernim vremenima veže uz stvaranje uspješna imidža.³

Mediji su skovali izraz „spin doktor“ za one osobe koje vlada zapošljava da kontroliraju sadržaj vijesti, tj. da odlučuju što će britanska Vlada, svakoga dana, o čemu i na koji način reći i da „manipuliraju medijima“, piše A. Davis.⁴ Cilj takvog djelovanja je da vladine poruke stignu do čitatelja, gledatelja i slušatelja u skladu s njezinim zahtjevima, a to uvijek

² Dobar „spin doktor“ zna postaviti granice. Spinner koji je izmaknuo kontroli laže i pogrešno usmjerava. Osim što znaju koja će izjava postati naslov, „spin doktori“ stvaraju događaje kako bi privukli novinare i organiziraju situacije za koje su sigurni da će biti fotografirane.

³ Američki predsjednik Theodore Roosevelt tvrdio je kako je „izmislio nedjelje“. Znao je da novinarima uvijek nedostaje tema kojima će popuniti novine za ponedjeljak, pa je uvijek izjave davao nedjeljom jer je bio siguran da će biti objavljene.

⁴ DAVIS, A., *Public Relations and News Sources*, u: S. Cottle (ur.): *News, Public Relations and Power*, Sage Pub., London, 2006., str. 151.

podrazumijeva povoljnu interpretaciju. Termin, prema Davisu, potječe od izraza koji znači prikazati nešto u drugačijem, povoljnijem svjetlu. S obzirom da je PR uvjerljiv i uvijek pozitivan, novinari su počeli koristiti termin „spin doktor“ i općenito za sve koji se bave PR-om.

1.2. Specijalni savjetnici

Više autora u praksi razlikuje, ali i povezuje djelatnost „spin doktora“ s funkcijom specijalnih savjetnika za medije, koji su posebno etablirani u britanskoj političkoj praksi. Kada se pojam specijalni savjetnik prvi put pojavio u medijima, samo ime je ukazivalo da je riječ o ljudima koji su posebni poznavatelji teško razumljivih stvari koje ministri u vladi trebaju znati, ako žele izvršavati svoje javne dužnosti. Postupno je postalo jasno da je većina njih stručna samo za ono za što ih je angažirala stranka na vlasti, vrlo moguće kao istraživače ili glasnogovornike. Stvoren je dojam da specijalni savjetnik u karijeri stoji negdje između stranačkog pripravnika i početka unosne karijere zastupnika koji će sjediti u parlamentu do starosti i predstavljati sigurnu izbornu jedinicu. Smatra se da je početkom i sredinom 90-tih godina u britanskoj vladi bilo oko 30 takvih ljudi, a u vladi Tonyja Blaira oko 80, što znači da postoji trend rasta, a ne smanjenja njihova broja.

Ono što specijalni savjetnici rade, uglavnom je povezano s političkim PR-om u ime bilo koje stranke koja je na vlasti. Oni rade unutar ministarstava, u blizini javnih službenika čiji je posao PR vlade, gdje su prvenstveno zainteresirani da ispituju i utječu na sve što odlazi u smjeru medija, uz poseban osvrt na promociju dobrog imidža ministara i njihovih supruga. Oni su prema parlamentarnom Ministarskom izbornom komitetu (*Public Administration Select Committee*), „nepopravljivi i nepouzdati“, s obzirom da ih angažiraju porezni obveznici, a ne državni službenici.

Specijalni (profesionalni) savjetnici mogu nadograditi i preobraziti, naglasiti i oduzeti, forsirati i ublažiti mnogo od onoga što prirodno političar ili kandidat ima, za utjelovljenje ideala koje treba prikazati na medijskoj pozornici. Oni smišljaju slike i poze, susrete i situacije, epizode i kulise kao kamenčiče mozaika prividnih događaja koji se slažu u osjetilno prihvatljivu ukupnu sliku u predodžbi javnosti. [...] Glavna

kazališna strategija politike imidža jest zbunjujuća igra pozornica. Pritom se slikama koje trebaju ispuniti zahtjev utjelovljenja daje posebna uvjerljivost tako što se javno prikazane scene pojavljuju kao privatne situacije koje, zapravo, nisu zamišljene i napravljene za javnu pozornicu. Povezivanje imidža i privatnog događja u tjelesno odigranim epizodama radnji jest scenarij uspjeha simbolične prividne politike.⁵

Ozbiljnu štetu profesionalnom statusu specijalnog savjetnika nanijela je “greška u procjeni” Jo Moore, koja je 11. rujna 2001. poslala e-mail poruku kolegama, samo jedan sat nakon što je prvi zrakoplov uletio u zgradu Trgovačkog centra u New Yorku u kojem preporučuje “manipuliranje medijima”.⁶

Skandal u vezi s Jo Moore pojačao je dojam da su specijalni savjetnici, u stvari PR-ljudi s izraženom političkom lojalnošću, koje vladajuća stranka postavlja unutar vladina aparata kako bi nadgledali vladine komunikacije, s idejom da oni neće biti nepristrani, nego će izrazito podržavati vladajuću političku volju. Taj zaključak dodatno osnažuje sjećanje da sve profesionalne državne službenike koji se tradicionalno smjenjuju u prenošenju informacija iz vlade, posebno zamjenjuju profesionalni stručnjaci za odnose s javnošću i novinari koji su došli sa strane. Bliškost specijalnih savjetnika vladinom PR-aparatu navela je medije da ih također okarakteriziraju kao „spin doktore“.

2. Manipulacija medijima - tehnike vladinih odnosa s javnošću

Svaka demokratski izabrana vlast mora komunicirati sa svojim građanima/ biračima. Dužnost vlasti je pružanje informacija javnosti, no to naravno ne znači da neće probati kontrolirati i manipulirati količinom i

⁵ MEYER, T., *Mediokracija-medijska kolonizacija politike*, Politička misao, FPZ, Zagreb, 2003., str. 63.

⁶ Glavna zadaća Odjela strateških komunikacija Vlade Velike Britanije jest koordinacija medijskog predstavljanja događaja i priča za nadolazeći tjedan. Odjel priprema tjedni dnevnik događaja, poznat kao „presjek“, koji predstavlja svakog četvrtka šefovima ureda za informacije u različitim odjelima Whitehalla. Svrha je dnevnika spriječiti koliziju puštanja informacija iz pojedinih odjela, osigurati da pozitivni razvoj zasjeni „loše“ vijesti i, povremeno, „propustiti“ poneku lošu vijest na dan koji je dan dobrih vijesti za Vladu. (FRENKLIN, B., *n. dj.*, str. 49.-50.).

vrstom informacija koje prenose. Dakle, informacija je moćno političko oružje, a njezino selektivno širenje, ograničavanje i/ili iskrivljivanje od vlade element je u upravljanju javnim mišljenjem.

Praksu odnosa s javnošću, u području politike u SAD-u, obavljaju i posebno utemeljeni odbori za političke akcije. Pritom, zaposlenici u tvrtkama i članovi raznih organizacija mogu pridonositi uspješnijem ostvarenju svojih političkih ciljeva uplatom novčanih priloga na račun odbora za političke akcije. Tako prikupljena sredstva odbori koriste za pružanje podrške političkim kandidatima i političkim strankama i za razne vrste prakse lobiranja u ostvarivanju utvrđenih političkih ciljeva različitih interesnih skupina. Osim toga, preko tih odbora zaposlenici ostvaruju svoje pravo organiziranog istupanja radi zaštite svojih interesa u pregovorima sa upravom poduzeća i kompanija. Praksa političkih odnosa s javnošću u svijetu, dakle i u razvijenim demokracijama, otkriva niz tehnika i alata kojim se služe vladini odnosi s javnošću. Neke od tih tehnika su manipulativne i kao takve predstavljaju opasnost za medije i javnosti.⁷

3. Upravljanje pristupom informacija

Profesionalci u odnosima s javnošću svakodnevno su izloženi pozivima i upitima te traženju raznih informacija od novinara. U toj komunikaciji profesionalni djelatnici u odnosima s javnošću razvijaju strategiju međusobnih odnosa s novinarima. Gledajući iz te jednostavne prizme na njihov odnos, odnosi s javnošću svode se na upravljanje rutinskim pristupom informacija. Međutim, što je još važnije, odnosi s javnošću svakodnevno su u izazovu za ograničenjem medijskog pristupa.⁸

Kada je riječ o upravljanju pristupom u političkoj sferi, to može uključivati povremena priopćenja „teških informacija“, „mlaćenje prazne slame“ (kite-flying), „spin“ novinskih naslova ili poticanje ovisnosti pojedinih novinara. U vezi s ograničenjem pristupa, profesionalci u od-

⁷ Usp., RICHARDSON, N., *Playing political games: ministers, minders and information*, u: Journalism-Investigation&Research, S. Tanner (ur.), Longman, Franchs Forest, NSW, 2002., str. 172.-173.

⁸ *Nav. mj.*

nosima s javnošću ponekad idu daleko u pokušajima sprječavanja objave informacije, tako da novinarima ometaju pristup političkim liderima, prikrivaju ekskluzive, skandale, ograničavaju pristup konvencionalnim reporterima i odbijaju iznošenje negativnih priča.⁹

Moderni i educirani djelatnici odnosa s javnošću nikada svom izvoru neće reći da im ne daju neku osjetljivu informaciju. Na to ih obvezuju zakoni. Ove osobe jako dobro poznaju krajnje rokove novinara, „*deadline*”, i metodologiju njihova rada. Oni jednostavno razvlače vrijeme, dovodeći tako novinare u stisku s vremenom. Na kraju dana bi im ponudili malo istine, koju novinari, realno, nemaju vremena ni popraviti. Jednostavno, politički PR-ovci često postaju zaštitnik za zube svojih vođa. Treba reći da takva tajnost informacija prelazi u oblik pritiska na medije.¹⁰

3.1. Vremenski limit

„*The limit time*” je jednostavna taktika koja se često koristi i ima dobar učinak. Smisao ovog instrumenta političkih odnosa s javnošću ide za tim da vlada priopći informaciju tijekom dana što kasnije, tako da večernji programi vijesti na radiu i TV-u ne objave sve pojedinosti priče, ili ne objave stvarne kritičke primjedbe političke oporbe ili medija. Stručnjaci političkih odnosa s javnošću smatraju da je ova taktika naročito korisna za priču za koju vlada smatra da može biti napadnuta od oporbenih stranaka, medija, nevladinih organizacija ili lobi skupina. Taktika vremenskog limita omogućuje vladi „kupnju“ vremena, omogućuje bolju pripremu za reakcije, a ima učinak prve informacije. Ona se često koristi i nakon zatvorenih sjednica vlade.¹¹

Novinari ovu taktiku upravljanja vijestima promatraju kao nešto što se može vratiti kao bumerang i može se osvetiti vladi. Mediji mogu, nakon što analiziraju materijal i podvuku ključne teze, smatrati da je vlada namjerno pokušavala izbjeći pažljivo ispitivanje problema. Taktika vre-

⁹ Usp., DAVIS, Ae., *Public Relations and News Sources*, u: S. Cottle (ur.): *News, Public Relations and Power*, Sage Pub., London, 2006., str. 39.

¹⁰ Usp., *nav. mj.*

¹¹ Usp., RICHARDSON, N., *nav. dj.*, str. 173.

enskog limita može stvoriti provokaciju i potaknuti detaljniji nastavak priče sljedećeg dana. No, unatoč negativnim konotacijama, vladini odnosi s javnošću i dalje će se koristiti ovom taktikom.

3.2. Curenje informacija

Proučavajući praksu političkih odnosa s javnošću i političke komunikacije, može se govoriti o dvije vrste curenja informacija:

- kontrolirano (upravljano)
- nekontrolirano (neupravljano)

I jedno i drugo vodi do objavljivanja vijesti prije drugih, ili bi to trebali. Upravljanje curenja informacija može biti učinkovit način za vladu da selektivno priopćava ono što misli da je informacija visokog potencijala prema kontroliranim medijima.¹² „Nekontrolirano curenje ili stvarno curenje još uvijek se smatra znakom dobrog novinarstva.“¹³

Kod kontroliranog curenja informacija, u najboljem interesu vlade ili stranke je da upravlja takvim informacijama preko istaknutih novinara. Iako će se oni koristiti informacijom u „on beckgroundu“ ili u „on deep beckgroundu“, dakle u „off-u“, kredibilitet istaknutih novinara i njihov odnos prema urednicima gotovo će jamčiti prolazak informacije. S druge strane, kada se radi o nekontroliranom curenju, i ono „traži“ autoritet istaknutog novinara. Ukoliko nekontrolirana informacija iz politike dođe do mlađih novinara, njima će biti dosta teško uvjeriti urednike u točnost i povjerljivost izvora informacija.

Dok je kontrolirano curenje informacija jako sredstvo političkih odnosa s javnošću,¹⁴ nekontrolirano curenje informacija najpoznatije je iz afere Watergate i svega što je uslijedilo nakon toga. Poznato je kako je 1971. godine R. Nixon odobrio osnivanje posebne istražne jedinice u okviru Bijele kuće, nazvane „vodoinstalateri“. Jedinica je imala zadaću spriječiti „curenje“ povjerljivih informacija.¹⁵

¹² Vidi: STREET, J., *Masovni mediji, politika i demokracija*, FPZ, Zagreb, 2003., str. 96.

¹³ RICHARDSON, N., *n. dj.*, str. 174.

¹⁴ Vidi: FRANKLIN, B., „A good day to bury bad news: journalists, sources and the packaging of politics“, u: COTTLE, S. (ur.): *News, Public Relations and Power*, Sage pub., London, Thousand Oaks, New Delhi 2003., str. 60.

¹⁵ Usp., *Kraj Predsjedništva*, Stvarnost, Zagreb, 1974., str. 65.

3.3. Zamrzavanje

U demokracijama zakoni o medijima i zakoni o pristupu informacijama omogućuju novinarima nesmetan i slobodan pristup vladinim informacijama. Vlade u skladu s tim zakonima ne samo da moraju učiniti informacije dostupnim, „u razumnom roku“, nego moraju ustrojiti infrastrukturu kako bi informacije bile dostupne. No, bez obzira na zakonski okvir, jesu li sve informacije dostupne novinarima pod jednakim uvjetima? Medijski analitičari i praktičari odnosa s javnošću svjesni su mogućnosti „zamrzavanja“ informacija.¹⁶

Zamrzavanje je u biti kazna, nametnuta od vladinih odnosa s javnošću ili vladinih dužnosnika na pojedince u medijima zbog tendencioznoga, neobjektivnog, kritičkog izvješćivanja ili izvješćivanja koje vlada smatra pristranim. Ono dolazi s dodatnom „prijetnjom“ o izoliranju novinara.

Zamrzavanje je osjetljiva tehnika u radu političkih odnosa s javnošću. Ponekad je učinkovito kada se primjenjuje na mlađe novinare. U nekim prilikama zamrzavanje je uzrokovalo nesuglasice i probleme na relaciji premijer, vlada i vlasnici medija.

3.4. Raspršivanje

Tehnika raspršivanja jedna je od čestih kojima se koriste vladini odnosi s javnošću. Novinare se nastoji prijetnjama zastrašiti, ušutkati ili barem u javnosti prouzročiti druga (vladina) mišljenja među izvjestiteljima. Izravni telefonski pozivi novinaru od političara ili njegovog odnosno njenog pres-tajnika, uobičajen su način raspršivanja. Ovi pozivi obično završavaju obećanjem nametanja tehnike zamrzavanja.¹⁷ Pritisci na novinare tehnikom raspršivanja još uvijek žive. Kako bi je „amortizirao“, novinar treba biti u potpunosti profesionalan, zreo i razuman i uzeti sve to s rezervom, ali za to su potrebne zrelost i odvažnost, a neki savjetuju i smisao za humor.

¹⁶ RICHARDSON, N., *nav. dj.*, str. 174-175.

¹⁷ Usp., isto, str. 175-176.

3.5. Mrkva i batina

Mnoge vlade igraju staromodnu igru mrkve i batine. Nažalost, „batine“ su učestalije od „mrkve“. U listopadu 1997. godine Alastair Campbell je poslao oštru službenu notu svim voditeljima informacija Vladine službe za informacije i komunikacije, tvrdeći da odnosi spram medija moraju biti energičniji. „Odredite svoju naslovnicu, prodajte svoju priču i ako se ne slažete s onim što je napisano, branite svoj slučaj. Ako trebate potporu središnjice, javite mi“, napisao je Blairov „spin doktor.“ Od tada su odnosi prema novinarima koji su pisali ne mareći za vladina ograničenja, postali iznimno grubi. „Novinari su bili privatno zlostavljani, javno i oštro su ih uvjerali i isključivali iz neslužbenih brifinga. Postoji samo nekolicina novinara koje Campbell nije pokušao zlostavljati i poniziti“.¹⁸

Laburistički „spin doktori“ nisu nikada oklijevali destabilizirati novinare obraćajući se njihovim šefovima iza leđa novinara. Najpoznatiji takav slučaj bio je onaj Andrewa Marra, bliskog saveznika laburista tadašnjeg urednika *Independenta*. Marr je napisao kritički članak o europskoj politici laburista, nakon čega je Campbell žurno kontaktirao Davida Montgomeryja, tada izvršnog urednika tiskovina *Mirror Grupe*, koja je posjedovala *Independent*, i zahtijevao da se Marru da otkaz. Campbell je rekao Marru: „Ili si s nama, ili si protiv nas“.¹⁹

3.6. Klin

Tehniku klina poznajemo kao načelo „podijeli pa vladaj“ ili „podjele i pobjede“ i slična je zamrzavanju. Ona je jednostavna u namjeri i u izvršenju. Vlada u biti pogoršava odnos (stavlja klin), između medija ili pak novinara. Dio strategije može biti povlašten odnos prema jednim tiskanim medijima, u odnosu na druge ili favoriziranje jedne televizije u odnosu na drugu.²⁰ Ovakva taktika može prouzrokovati animozitet među onima koji su „isključeni“ u odnosu na favorizirane medije.²¹

¹⁸ FRANKLIN, B., *nav. dj.*, str. 51.

¹⁹ *Nav. mj.*

²⁰ Usp. FRANKLIN, B., *nav. dj.*, str. 59 -60.

²¹ RICHARDSON, N., *nav. dj.*, str. 176. - 177.

Ovakvim pristupom politički odnosi s javnošću podržavaju komentatora ili novinara za koga se vjeruje da izvješćuje u skladu s vladinim gledištem. Politika na ovaj način koristi pojedinca kao osnovu za uspostavu klina između osobe i sve više i više, same pres-galerije. Analitičari smatraju da je ovo model stvaranja Njih i Nas. Taktika klina vladino je nastojanje da nadmudri osoblje u pres-galeriji pokazujući bliskost prema novinarima koji „voze“ na vladinoj poruci, iz ideoloških ili osobnih razloga. Za vladu ovi novinari su čuvari, a njihova strategija je dobivanja poruka „ispod stola“.²²

3.7. Kapanje

Kapanje je tehnika koja omogućuje pristup informacijama izravno iz vlade. Te su informacije često „isporučene“ od više rangiranih političara, prema novinarima i komentatorima za koje se vjeruje da se nalaze unutar vladinog „šatora“ (tj. koji su privrženi). Kapanje je jedan od najzavidnijih vidova modernoga političkog izvješćivanja. Ono predstavlja još jedan jednostavan i učinkovit način koji će osigurati da novinari ostanu lojalni vladi. Dok se vlada može koristiti klinom da stvori animozitet unutar galerije, koji onda može na kraju iskoristiti u potpunosti, kapanje je tehnika privlačenja značajnijih (urednika) novinara u vladino okruženje.²³

Kapanje je dobar način za vladin PR da plasira svoju poruku, jer ona bira novinare za koje vjeruje da su visoko priznati i visoko rangirani. Ova taktika ide za tim da se medijske izvjestitelje, koji se vide na drugoj strani, skine s kapaljke. Razlika između kapanja i procurivanja je da je drip obično niz malih procurivanja koji traje duže razdoblje. Mediji žele biti na dripu. Oni žele povlašten pristup i informacije.²⁴

Kapanje je obično priuštено samo „višim“ novinarima političkog šarenila koji odražavaju samu vladu, tako da je puki poziv da se primi „drip“, potvrda novinarskog statusa. Status raste eksponencijalno kada njegovi ili njene kolege čitaju ili vide rezultat onoga tko je na kapanju.

²² Nav. mj.

²³ Isto, str. 177-178.

²⁴ Nav. mj.

Postoje brojni politički novinari kojima „ne kapa” i oni su neskloni prema onima koji su na „dripu”. Oni vjeruju da je njihov posao ostati strogo neovisan i tražiti informacije iz raznih izvora, radije nego prihvatiti pogled vlade, ma kako ekskluzivna informacija mogla biti.

3.8. Vezivanje

Koristeći Vijetnamska iskustva, britanska premijerka Margaret Thatcher prvo je namjeravala isključiti medije iz praćenja zadaće britanske mornarice iz 1982. godine da oslobodi Falklandsko otočje. Pod pritiskom onih istih urednika iz Fleet Streeta koji su joj osigurali medijsku potporu, gospođa Thatcher se predomislila i 29 novinara je dobilo dopuštenje pratiti vojsku - i svi su bili Britanci.²⁵ Ovih 29 novinara prošlo je kroz fenomen takozvanog „vezivanja“ s postrojbama čiji su „morski” smještaj dijelili. Dok su snage stigle do ratišta, već je došlo do obostrana osjećaja identifikacije među ljudima koji su tjednima dijelili hranu, piće i smještaj. Kad su brodski cenzori tražili od BBC-ova novinara Briana Hanrahana da ne spominje koliko je zrakoplova vidio kako polijeće s nosača letjelica – zbog operativne sigurnosti – on im je udovoljio upotrijebivši svojemu izvješću danas slavne riječi: „Prebrojio sam ih sve kada su polijetali, i ponovno kada su se vraćali!”²⁶ Nije odao tragove o lokaciji broda, nego je spomenuo uspješnu misiju bez gubitaka, što je bilo dobro za moral kod kuće. Ukratko, cijelo je iskustvo bilo pokušaj vojske da predstavi viđenje jedne strane, i to vrlo povoljno viđenje rata, s malo stvarnog prolijevanja krvi. Kako je jednom ITN-ovu izvjestitelju rekao službenik odnosa s javnošću: „Morali su vas prije dolaska ovamo obavijestiti da ne smijete negativno izvještavati. Znali ste kada ste stigli, da se od vas očekuje da odradite posao promidžbe kao 1940.”

Metoda ili fenomen vezivanja zabilježen je i u medijskom praćenju događaja na Trgu Tiananmenu u Kini. Naime, novinari su proveli mnogo vremena u društvu studenata koji su prosvjedovali, a vrlo su malo do-

²⁵ Strani mediji trebali su informacije preuzimati od Reurtesovih dopisnika.

²⁶ TAYLOR, P. M., *Journalism under Fire: The Reporting of War and International Crises*, u: COTTLE, S., (ur.): *News, Public Relations and Power*, Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi 2003., str. 74.

ticaja imali s kineskim dužnosnicima. Možda je upravo to razlog zašto je toliko puno izvjestitelja prihvatilo studentsku perspektivu sukoba. Sličan se fenomen dogodio u Izraelu tijekom prosvjeda oko evakuacije grada Yamita na Sinaju – novinari i vođe prosvjeda proveli su dosta vremena zajedno te se tako razvio simbiotski odnos koji nadilazi uobičajene odnose novinara i izvora.²⁷

3.9. Dnevni red

Agenda je pokušaj vlade da odredi medijima što ona smatra najvažnijim pitanjem dana. Često je vođena političkim imperativom i kao takva je dio vladine fleksibilne strategije za minimiziranje političkih problema s načinom ili predmetom koji ili širi političku galamu ili odvlači pozornost medija od koncentriranja na to.

Nametanje političke agende izazov je, s jedne strane, ali i rutinski posao, s druge. Politika želi nametanjem svoga dnevnog reda stvoriti povoljno ozračje mišljenja o određenim političkim raspravama i temama.²⁸ Ako to ne bi pošlo za rukom političkom PR-u, onda oni iz ladice vade neki drugi „sočan“ detalj, poput privatnog života predsjednika ili premijera. Tom tehnikom se naročito služe „spin doktori“ Nicolasa Sarkozyja. Naime, kako piše britanski *The Guardian*, kada se mediji raspišu o lošim političkim potezima Sarkozyja, medijima se odmah ponudi jedan komadić priče o njemu i Carli Bruni. Takve priče redovito bi potisnule „hard“ politiku u drugi plan.

Najbolja taktika medija je pokušati razumjeti što vlada radi i vidjeti zašto pokušava odvući pažnju. Mnogi iskusni politički komentatori znaju instinktivno kada se pojedina točka određivanja dnevnog reda koristi kako bi se izgledila potencijalna štetna politička galama i zadržat će svoju usredotočenost na originalnu priču.

Ali, mediji su predvidljivi. Najistaknutije priče dana elektroničkih medija će najvjerojatnije biti o novom dnevnom redu, prije nego o staroj galami, zbog njegove trenutačne naravi. Postoji, međutim, jedan izuze-

²⁷ WOLFSFELD, G., „The political contest model“, u: COTTLE, S., *News, public relations and power*, Sage, pub., London, 2003., str. 90-91.

²⁸ Usp., FRANKLIN, B., *nav. dj.*, str. 47.

tak, i to je kada mediji zapravo planiraju političku galamu koja prouzrokuje promjenu u dnevnom redu. Onda mediji mogu izvijestiti o pokušajima vlade da promijeni usredotočenost na pitanje kao produljenje originalne priče.

3.10. *Mjesto (sastajalište)*

Iskustvo prekomorskih lidera utječe na ovu komunikacijsku taktiku koja nastoji izolirati premijera iz medijskog paketa i staviti ga u prikladnu - predsjedničku - okolinu koja pristaje njegovom statusu. Namjera – najsnažnije korištena od američkog predsjednika kada se odvažio stati na travnjak Bijele kuće – je staviti vladinog dužnosnika u dvorište premijera, gdje on može doći i otići kada mu odgovara. Ovo, naravno, eliminira bilo kakvo pojavljivanje premijera kao taoca medijskog ispitivanja. To, također, pojačava ulogu televizije kao onoga tko dokumentira i pojačava ulogu imidža.²⁹

3.11. *Brifing*

Ova taktika je nastala kako bi osigurala vladi da iskomunicira svoju poruku najučinkovitije, izravno i prema medijima. Brifinzi na najvišoj razini, između premijera, predsjednika i urednika, započeli su još prije Drugog svjetskog rata. Najtransparentniji primjer brifinga je proračun. Prije rasprave o proračunu, premijer može pozvati novinare na brifing, s kojima će biti neki birokrati ministarstva financija, koji će pomoći u „popunjavanju“ praznina u medijskom znanju i objasniti brojne grafičke prikaze i podatke.³⁰

Na Zapadu zajedničko svim ovim brifinzima – i svim takvim dijalozima ove prirode – je da nitko ne može biti citiran. Ovo je djelomično odražavanje činjenice da se mnoge od ovih rasprava događaju s državnim službenicima, kojima je kao neizabranim dužnosnicima zabranjeno javno govoriti o politici.

Mediji su dovoljnoiskusni da znaju pravila angažiranja u ovakvoj komunikaciji. Oni uglavnom igraju po pravilima anonimnosti, jer infor-

²⁹ RICHARDSON, N. *nav. dj.*, str. 180.

³⁰ Usp., isto, str. 177.-178.

macija koja im se daje pomaže reporteru da razumije više i da izgleda upućeniji. Zapravo, postoji dosta toga što preporuča briefing s obje strane političke ograde, ukoliko svatko igra po pravilima.

Tipičan vladin „komunikacijski dan“ u Velikoj Britaniji za vrijeme vlasti Tonyja Blaira počinjao je u 9 sati ujutro sastankom na kojem su bili svi članovi vladina osoblja za komunikacije, uključujući i Alastaira Campbella, Johnatana Powella, šefa premijerova osoblja, savjetnika iz Odjela financija i iz Ureda premijerova zamjenika kao i predstavnike Ureda kabineta ministara.³¹ Cilj je sastanka bio osigurati podudarnost strategije predstavljanja i zadužiti određene pojedince da riješe sva predstavljanja tijekom tog dana. Odlučnost laburista da kontroliraju sve „poruke“ zahtijevala je da se ništa ne prepusti slučaju. „Poruke“ su morale biti pažljivo napisane, detaljno uvježbane, morale su ih i stranka i vlada jednoglasno podupirati, a središnja vlada koordinirati te su trebale biti povoljno predstavljene u medijima.³²

Velikom broju novih institucija (nastalih nakon 1997.) povjerene su ključne uloge u organizaciji odnosa između političara i novinara. Odjel za praćenje medija zadužen je za pripremu dnevnog pregleda medijskih sadržaja i pronalaženje mogućih problematičnih pitanja koja treba „pobiti“ na jutarnjem komunikacijskom sastanku, koji se održava uoči „briefinga“ novinara u 11 sati.³³

3.12. Udica

“Promocija putem predmeta je važan dio marketinškog obraćanja klijentima, a poslovni pokloni izraz su pozornosti koju im ukazujete.”³⁴ Tako bi načelno izgledala logika u vezi s poslovnim poklonima. „Politička komunikacija i praktičari političkih odnosa s javnošću prihvatili su ovo poslovno načelo, s tim da politički odnosi s javnošću ovom pristupu daju i dozu spina.”³⁵ U knjizi *Éthique de l'information*, D. Cornu piše “sit-

³¹ FRANKLIN, B., *nav. dj.*, str. 49.

³² *Nav. mj.*

³³ *Usp., nav. mj.*

³⁴ TOMIĆ, Zoran, *Osnove političkog komuniciranja*, IV. izdanje, Synopsis, Zagreb-Mostar, 2012., str. 389.

³⁵ TOMIĆ, Zoran, (b): *Politički odnosi s javnošću-strategija upravljanja informacijama*, Medijski dijalozi, Elit, Herceg-Novi, 2010., str. 149.

ni pokloni” su boljka novinarske profesije. Tvrtke, agencije i razne organizacije, predviđaju u svojim proračunima sredstva za davanje tih sitnih poklona novinarima. „Novinarima se daju primamljive ponude najčešće zato da bi se postiglo objavljivanje blagonaklonog članka ili neke povoljne informacije iz koje se može izvući dobit.”³⁶

Kad je to tako, dolazimo u svijet manipulacije. Kako bi izbjegla te komunikacijske udice (poklone), država za svoje službenike donosi zakone o sukobu interesa u institucijama vlasti, a organizacije odnosa s javnošću donose svoje kodekse u kojima traže izbjegavanje takvih aktivnosti. Zakoni o sukobu interesa izabranim dužnosnicima, nositeljima izvršnih funkcija i savjetnicima koji obavljaju javne poslove, nalažu da se oni ponašaju savjesno i odgovorno, da ne ugrožavaju povjerenje i pouzdanje građana te da poštuju kako zakonske, tako i druge propise kojima se određuju prava, obveze i odgovornosti u obavljanju javnih funkcija. U obavljanju javne dužnosti izabrani dužnosnici moraju se pridržavati etike poziva i funkcije koju obavljaju. U kontekstu ovih zakona poklon znači svaku isplatu, djelovanje, uslugu, ili predmet od vrijednosti učinjene neposredno primatelju, bez naknade ili očekivanja naknade. Pokloni primljeni od strane članova obitelji, kao i pokloni od drugih osoba ili institucija, npr. ne smiju prijeći vrijednost od 400 kuna.

Vladini odnosi s javnošću često pribjegavaju dijeljenju „sitnih“ poslovnih poklona novinarima koji ih dnevno prate i izvješćuju o njihovu radu. Logika vladina PR-a je stvaranje povjerenja, a nakon toga i zaduženja. Stalno dijeljenje poklona kod novinara može steći osjećaj zaduženosti, što djelatnici odnosa s javnošću znaju iskoristiti baš u „pravo vrijeme”. Poklone koji imaju zadaću stvoriti osjećaj zaduženosti nazivamo „udicama“.

3.13. Zatvorene sjednice vlade

„Jedan od oblika vladinog spina su i zatvorene sjednice vlada.”³⁷ Vlade na taj način pokušavaju zaštititi informacije koje bi ih mogle kompromitirati u javnosti. U takvim situacijama uobičajeno je da mediji, posebno

³⁶ CORNU, D., *Etika informisanja*, Clio, Beograd, 1999., str. 42.

³⁷ TOMIĆ, Z., *nav. dj.*, str. 390.

elektronički, kratko sudjeluju u otvaranju sjednice, a potom čekaju da vladina služba za odnose s javnošću izda priopćenje za javnost. Mediji kao i „*opinion makers*” često optužuju vlade da nisu transparentne, da prikrivaju informacije u interesu javnosti, tj. da se služe tehnikama spina. Posve je sigurno da u zatvaranju sjednice ima prostora za spin. Međutim, brojni analitičari ipak smatraju, bez obzira na sve optužbe, vlade će se i dalje služiti ovom tehnikom upravljanja informacijama.³⁸

3.14. Spin

O spinu se danas jako puno piše i govori, ono je najviše kuđeno ili vrijedno sredstvo u odnosima vlada - mediji. Svaka vlada to čini, a također i oporba. Politička moć nad medijima može se očitovati kroz regulaciju medija, državnu kontrolu nad medijima, tajnost podataka, pritiske na medije i dr. U vidljive izvore pritiska na novinare ubrajaju se političke stranke i vlade. Postoje brojna izvješća o tome kako vlade i ministri utječu na sadržaje medijskih izvješća. Oni to rade preko svojih stručnjaka za medije, „spin doktora”.³⁹

„Spin doktori” su osobe zadužene za oblikovanje povoljne percepcije javnosti o političarima ili političkoj stranci vještim manipuliranjem masovnim medijima. Te osobe mogu biti političarev osobni savjetnik, a nerijetko i povjerljiv prijatelj. Spin doktori poznaju tehnologiju rada medija, specifične karakteristike medija, a često i sami dolaze iz medija na mjesta političkih savjetnika. Oni imaju izvrsne veze s urednicima, posebno onim najutjecajnijima. „Spin doktori” ovise o medijima, ali i mediji ovise o „spin doktorima”. Oni imaju «robu», informacije koje su medijima «život».⁴⁰

³⁸ *S obzirom na istražne i sudske procese koji se vode protiv bivših članova Vlade, zabrinjavajući je kontinuitet njenih zatvorenih sjednica, upozoravaju iz GONG-a, koji je kako bi došao do informacija s nekih sjednica bio prisiljen obratiti se i Ustavnom sudu. Premijer Milanović opet na zatvorenoj sjednici Vlade dijelio fotelje. Na zatvorenoj sjednici Vlade pod predsjedanjem Zorana Milanovića nastavljena su razrješenja ravnatelja uprava i imenovanja pomoćnika ministara <<http://www.index.hr/vijesti/clanak/premijer-milanovic-opet-na-zatvorenoj-sjednici-vlade-dijelio-fotelje-/594577.aspx>>.*

³⁹ Vidi, STREET, J., *nav. dj.*, str. 125. - 128.

⁴⁰ TOMIĆ, Z., (b), *nav. dj.*, str. 147.

„Jedna od zadaća spin doktora davanje je anonimnih smjernica o “stvarnom značenju” nekog događaja, akcije ili izjave te oblikovanje interpretacije. Većina spin doktora nekada su bili novinari i zato znaju kako funkcioniraju mediji. Svjesni su ovisnosti novinara o rokovima i uvijek su spremni davati informacije. Naravno, pokušavaju dobiti afirmativne tekstove za svoje šefove i minimizirati negativne.”⁴¹

4. Manipulacija medija

Francuski sociolog Pierre Bourdieu upozorava da televizija kao medij predstavlja veliku opasnost za sve domene kulturnog stvaralaštva, politički život i demokraciju jer je postala mjesto narcisoidne egzibicije. Kao instrument komunikacije ima svoje posebnosti, ali je duboko svjesna općepoznate činjenice kako „ima mnogo ljudi koji ne čitaju ni jedne dnevne novine i koji se tijelom i dušom predaju televiziji kao jedinom izvoru informacija.”⁴²

U takvim okolnostima, televizija postaje igračka raznih politika i interesnih lobija te je podložna manipulacijama. Treba li prihvatiti poziv za gostovanjem u televizijskoj emisiji ili ne? To je dvojba za sve stručnjake iz akademske zajednice, ali ne i one koji žele biti primjećeni u javnosti ili biti poželjan sugovornik od strane novinara. Televizija uvjetuje – ograničava vrijeme nastupa, temu razgovora ili izlaganja, termin emitiranja, publiku te ima pravila uvjetovana tehničkim predispozicijama. Biti poželjan na televiziji podrazumijeva mnogo kompromisa i dosluh s novinarima, odnosno urednicima i voditeljima emisija. U protivnom posljedice mogu biti neželjene.

Sukladno tomu, medijske manipulacije mogli bismo podijeliti u dvije skupine: opće i individualne. Od općih, Bourdieu najprije skreće pozornost na postojanje nevidljive cenzure, autocenzure novinara i ekonomska ograničenja.

⁴¹ RICHARDSON, N., *nav. dj.*, str. 179.

⁴² BOURDIEU, P., *Narcisovo ogledalo - Rasprava o televizijskom novinarstvu*, Clio, Beograd, 2000., str. 33.

4.1. Nevidljiva cenzura

Gubitak autonomije pri gostovanjima u raznim televizijskim žanrovima vezan je uz činjenicu da je tema obično nametnuta,⁴³ a vrijeme izlaganja ograničeno. Cenzura se primjenjuje nad gostima na način da je sastav gostiju određen tako da se potvrde zadane teze emisije. Sastav gostiju podčinjen je brizi o formalnoj ravnoteži koja služi kao maska za stvarne nejednakosti. Dislociranjem gostiju, u drugi studio ili uključivanjem putem skypa nikako se ne može postići potrebnu ravnotežu, poglavito u političkim emisijama, gdje je važna polemika i replika. Urednik emisije u povlaštenu status stavlja goste u studiju, u odnosu na sve druge koje povremeno uključuje. Iako se pred javnošću stvara privid objektivnosti, praksa je potvrdila da dislocirani gosti dobivaju manje prostora u eteru, od onih koji su u fokusu emisije, odnosno samom studiju.

4.2. Autocenzura novinara

San svakog novinara je puniti udarne, prve minute središnje informativne emisije ili reportaže za informativne formate koji se emitiraju u „prime timeu“. Kako bi mu to uspjelo, on se mora prilagoditi uredničkoj politici emisije, rukopisu određenog urednika i uputstvima koje dobiva. U tim uvjetima, novinari često žrtvuju nepristran pristup radnom zadatku i umjesto istraživačkom, podliježu isljedničkom novinarstvu. Urednici sjede na kolegijima, često su u prilici predlagati ili barem tražiti veća i bolja materijalna prava za novinare pa je autocenzura jedan od načina opstanka, ali i napretka u karijeri.

4.3. Ekonomska ograničenja

Događanja na javnoj televiziji formalno su određena Zakonom o HRT-u koji je promijenjen dolaskom nove Vlade do te mjere da saborski zastupnici u Hrvatskom saboru izravno glasuju o ravnatelju te javne ustanove, dok su događanja na komercijalnim televizijama određena ponašanjem ljudi koji su njezini vlasnici, oglašivača koji plaćaju reklame pa i države koja ih subvencionira. U povijesti tih televizija nezabi-

⁴³ Isto, str. 30.

lježen je kritički televizijski izvještaj o poslovanju primjerice, Agrokora Ivica Todorica ili T-HT-a dok je na njezinom čelu bio Ivica Mudrinić. O problemima restrukturiranja tih kompanija, rezova i otpuštanju radnika nije se vodila javna rasprava, mediji su se iz nekog razloga odlučili za politiku ignoriranja.

Individualne novinske manipulacije puno su brojnije i vidljivije. Bourdieu primjećuje da novinari:

1. upadaju u riječ sugovorniku (skeptično „daaa“ obeshrabruje i požuruje),
2. skreću s teme na temu („o tome ćemo pričati nešto kasnije“),
3. pretvaraju se u glasnogovornika javnosti („pitanje koje svi ljudi sebi postavljaju“; „cijela Hrvatska večeras želi čuti“),
4. upućuju naredbe sugovorniku („vi ćete nam sada reći...“),
5. sugovornika postavljaju na neku vrstu optuženičke klupe („budite precizni“, „niste nam dali odgovor“, „objasnite nam...“),
6. stvaraju atmosferu užurbanosti (kad rasprava skrene sa zacrtanog kolosijeka, nameće se cenzura, upada u riječ sugovornika),
7. grubo oslovljavaju („moja emisija“, „moji gosti“),
8. imaju publiku plaćenu samo da pljeska (odabrano društvo postaje dio kulise emisije koja se „pali i gasi“ na znak asistenta podizanjem ruke),
9. prenaglašavanjem zloupotrebljavaju „emociju izazvanu događajem“ (televizija često djeluje kao sredstvo mobiliziranja, a ne objektivnog informiranja).⁴⁴

Tu su i ostale tehnike manipulacije pri obradi izvještaja, gdje novinar izravno u montaži može puštanjem atmosfere, odabirom boljih ili lošijih tonskih isječaka te njihovim poretkom utjecati na dojam i stavove kod gledatelja. Povrh toga, daleko najčešća manipulacija je uopće ignoriranje druge strane, pokušaja da se dođe do osobe ili institucije o kojoj se izrazito negativistički montira izvještaj.

⁴⁴ Isto, str. 109. – 118.

Prema podacima HND-a za 2013. godinu, Vijeće časti Hrvatskog novinarskog društva obrađivalo je 66 prijava protiv novinara i u većini slučajeva zaključilo kako novinari nisu poštivali Kodeks časti. Uz neprofesionalno izvješćivanje, gdje nisu omogućili da se čuje druga strana o kojoj negativno pišu, povrijedili su pravo i intrese djece te Kodeks časti o prikrivenom oglašavanju. HND-ovom Vijeću uz privatne osobe, žalile su se i institucije kao što je Veleposlanstvo Ukrajine, KBC Osijek, Pravobraniteljica za djecu, Hrvatski liječnički zbor, Hrvatska pošta i dr. Na nacionalnoj razini Vijeće je za sada jedino tijelo koje se bavi pitanjima novinarske etike, s obzirom na to da Hrvatsko vijeće za medije u praksi još nije postalo aktivno. Osim toga, Novinarsko vijeće časti jedino je tijelo tog tipa u kojem o povredama novinarske etike raspravljaju isključivo sâmi novinari.⁴⁵ Treba istaknuti da Novinarsko vijeće časti ne donosi „presude“, nego se očituje o povredama novinarske etike koje narušavaju ugled profesije pa se medijskim djelatnicima izriču mjere kao što su upozorenja, opomene ili teže opomene.

Političke garniture gotovo redovito iz medija ili PR agencija regrutiraju svoje prve suradnike, glasnogovornike, „spin doktore“. Unazad dva desetljeća iz novinarstva je u te „sluganske“ vode otišlo na desetke novinara koji su do tada bili urednici u vodećim nacionalnim medijima. Najčešće s promjenom vlasti ili promjenom komunikacijske strategije u nekoj od stranaka, novinari preko noći mijenjaju uredničke i voditeljske funkcije za dužnosničke ili savjetničke pozicije. Primjera je mnogo; od Jadranke Kosor (bivše novinarku Hrvatskog radija), Ratka Mačeka (bivšeg urednika na HRT-u), Zlatka Mehuna (bivšeg urednika na HRT-u), Tihomira Ladišića (bivšeg urednika na HRT-u), Gorana Rotima (bivšeg urednika na HRT-u), do Zinke Bardić (bivše urednice na Radiju 101). Među posljednjim „transferima“ je odlazak Dajane Antonije Bebek, višegodišnje novinarku i urednice s HRT-a, na mjesto glasnogovornice Hrvatske demokratske zajednice te Nikole Jelića, vodećeg novinara EPH-a grupacije Nine Pavića, s mjesta prvog pera Jutarnjeg lista, na mjesto glasnogovornika Vlade Republike Hrvatske Zorana Milanovića. Transferi dojučerašnjih novinara iz struke u politiku, otvaraju niz dvojbi

⁴⁵ Usp., << [206](http://www.hnd.hr/hr/polgodisnjiizvjestajnc2013/show/66957/>>.</p>
</div>
<div data-bbox=)

o mogućoj pritajenoj dirigitiranoj suradnji političara i novinara, sumnji o postojnju novinarskog aktivizma te profesiji zagađenoj političkim spa-vačima. Da je medijski eter širok za brojne manipulacije, Bourdieu upozorava kroz pojam „monopol nad službenim izvorima informacija“.⁴⁶ Taj monopol pruža Vladi i administraciji oružje u borbi s novinarima. „Kroz tu borbu autoriteti pokušavaju manipulirati informacijama ili onima koji ih prenose, dok novine sa svoje strane pokušavaju manipuli-rati posrednicima informacija kako bi uz njihovu pomoć sebi osigurali ekskluzivnost.“⁴⁷

Zaključak

Prostor javne komunikacije je «zagađen». To potvrđuje i ova analiza koja je ukazala na više strategija i tehnika koje koriste akteri u javnoj ko-munikaciji. Komunikacijski stručnjaci u političkoj komunikaciji, tj. spe-cijalisti i savjetnici za komunikacije i odnose s javnošću, koriste tehnike pomoću kojih nastoje nametnuti svoje političke agende u javnosti. Cilj takve neetične komunikacije je dobijanje prostora u udarnim terminima medija, vjerujući kako će takve informacije pomoći oblikovanju javne slike o njihovoj politici, kao i u izgradnji političkog i osobnog imidža. Kao što se vidi, često se ne biraju sredstva, što neminovno vodi do či-stog komunikacijskog makijavelizma. Iako politički komunikatori kori-ste navedene tehnike i strategije, te se koriste političkim spinom, bilo bi pogrešno zaključiti da je cijela profesija odnosa s javnošću manipulativ-na i nije moguće izjednačiti tehnike spina s odnosima s javnošću. Svaki takav pokušaj bio bi neprecizan, neprofesionalan, netočan i neetičan.

S druge strane, vidjeli smo da postoji nekoliko općih, ali i više poje-dinačnih tehnika putem koji i sami mediji i novinari pokušavaju ma-nipulirati slikama i porukama. Posebno je to istraženo u televizijskom novinarstvu. Često javnost, tj. recipijenti, nisu svjesni tih oblika mani-pulacije. Ovaj rad ne samo da želi ukazati na te pojave i tehnike, nego želi ukazati na činjenicu kako kritički treba pristupati komunikaciji u

⁴⁶ BOURDIEU, P., *nav. dj.*, 95.

⁴⁷ *Nav. mj.*

javnom prostoru. Takav pogled te analiza problema s više strana, mogu doprinijeti stvaranju objektivne slike stvarnosti.

Imajući u vidu „zagađenost“ javnim prostorom, kao protulijek ovakvoj (ne)komunikaciji nameće se imperativ etičke komunikacije i etičkih normi. Stručnjaci za odnose s javnošću moraju biti članovi nacionalnih udruga/društva odnosa s javnošću, jer samo tako podliježu i nacionalnim etičkim kodeksima. U svom radu trebaju se dodatno educirati i biti privrženiji etičkim načelima. I novinari bi trebali biti članovi novinarskih udruga te ne bi smjeli izbjegavati obveze koje proizlaze iz etičkih novinarskih kodeksa i načela novinarske profesije. Deontologija i jednih i drugih je *conditio sine qua non*.

Literatura

- BOURDIEU, P., *Narcisovo ogledalo - Rasprava o televizijskom novinarstvu*, Clio, Beograd, 2000.
- CHOMSKI, N., *Mediji, propaganda i sistem*, „Što čitaš?“, Zagreb, 2002.
- CORNU, D., *Etika informisanja*, Clio, Beograd, 1999.
- COTTLE, S., (ur.), *News, Public Relations and Power*, Sage pub., London, Thousand Oaks, New Delhi 2003.
- DAVIS, A., *Public Relations and News Sources*, Cottle, S. (ur.), u: *News, Public Relations and Power*, Sage Pub., London, 2006.
- FRANKLIN, B., „*A good day to bury bad news: journalists, sources and the packaging of politics*“, u: COTTLE, S. (ur.): *News, Public Relations and Power*, Sage pub., London, Thousand Oaks, New Delhi 2003.
- Kraj Predsjedništva*, Stvarnost, Zagreb, 1974.
- MEYER, T., *Mediokracija-medijska kolonizacija politike*, Politička misao, FPZ, Zagreb, 2003.
- RICHARDSON, N., *Playing political games: ministers, minds and information*, u: *Journalism-Investigation&Research*, TANNER, S. (ur.), Longman, Franchs Forest, NSW, 2002.
- STREET, J., *Masovni mediji, politika i demokracija*, FPZ, Zagreb, 2003.

TAYLOR, P. M., *Journalism under Fire: The Reporting of War and International Crises*, u: COTTLE, S., (ur.), *News, Public Relations and Power*, Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi 2003.

WOLFSFELD, G., „The political contest model“, u: COTTLE, S. *News, public relations and power*, Sage, pub., London, 2003.

TOMIĆ, Zoran, *Osnove političkog komuniciranja*, IV. izdanje, Synopsis, Zagreb-Mostar, 2012.

TOMIĆ, Zoran, *Politički odnosi s javnošću-strategija upravljanja informacijama*, Medijski dijalozi, Elit, Herceg-Novi, 2010.

TOMIĆ, Zoran. *Odnosi s javnošću-teorija i praksa*, Synopsis, Zagreb-Sarajevo, 2008.

<<http://danas.net.hr>>

<<http://www.index.hr>>

<<http://www.hnd.hr>>

ZORAN TOMIĆ*
SINIŠA KOVAČIĆ**

MANIPULATION THROUGH MEDIA AND MEDIA MANIPULATION

Abstract

There are numerous examples which point out capacities used by politics i.e. “political communication warriors” in order to put their interests and news on the public agenda. They use mass media for imposing the political agenda. Their subjects are the biggest TV and radio stations, leading weeklies and portals. Political communication experts are constantly being educated for “the war” with media. Even their capacities are strengthened from time to time. The aim is to master with the public scene, form the public opinion and keep or get the mandate for power in the elections. Complete communication Machiavellianism very often rules on that way. From the other side, neither media are completely “clean”. They also develop their techniques for resisting from those attacks and very often cross the border and enter into manipulation of the public. The authors research both sides of “the story” and make key manipulation techniques. Techniques of the media manipulation strictly refer to television as the medium.

Key words: *media, manipulation, politics, communication, TV, journalist, techniques, PR, public, voters, ethics.*

* Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mostar
** HRT

UDK 316.774:355.4(497.5)"1991/1995"
355.432.1(497.5)"1995":316.774
PREGLEDNI ČLANAK

SILVANA MARIĆ*

INFORMACIJSKI RAT PROTIV OLUJE

Sažetak

Mediji imaju jednu od ključnih uloga u prikazu ratnih događaja, čime utječu na oblikovanje javnoga znanja o tim događajima. Razne političke opcije u Domovinskom ratu su koristile medije za osvajanje i zadržavanje ključnih političkih pozicija prema kojima će se pisati povijest i oblikovati kolektivno pamćenje o ratu, pobjednicima, poraženima itd. Informacijski rat protiv operacije Oluja, koji se vodi u informacijskom i medijskom prostoru, za cilj ima prikazati Hrvatsku, njen vojni i politički vrh, ali i cjelokupni hrvatski narod kao „agresore“. Oluja, kao vojnoredarstvena operacija koja predstavlja simbol hrvatske pobjede u ratu nad srpskim agresorom, trebala bi zauzimati ključno mjesto u prostoru javnoga znanja o ratu u Hrvatskoj i trebala bi biti prikazana kao pobjeda nad višestruko jačim neprijateljem. Kroz medijske tekstove koji optužuju cjelokupni politički i vojni vrh Republike Hrvatske na čelu s Franjom Tuđmanom se inkriminira Domovinski rat, sudionici toga rata, a borba Hrvatske za oslobođanje prikazuje se kao „ratni zločin“. Cilj ovoga rada je kroz prikaz tekstova koji govore o operaciji Oluja, udruženom zločinačkom pothvatu, generalima Anti Gotovini i Mladenu Markaču, prvostupanjskoj osuđujućoj presudi i drugostupanjskoj oslobađajućoj presudi generalima Gotovini i Markaču, prekomjernom granatiranju i nizu drugih čimbenika vezanih za medijski prikaz operacije Oluja, donijeti sustavan prikaz medijskog i informacijskog rata usmjerenog na izjednačavanje krivice u ratnom sukobu, bez isticanja pobjednika i poraženih.

Ključne riječi: *Oluja, mediji, Haški sud, udruženi zločinački pothvat, javno znanje.*

* Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru

Uvod

Domovinski se rat kroz medije i u informacijskom prostoru pokušava prikazati kao rat koji u sebi sadrži elemente građanskog rata, gdje imamo dvije sukobljene strane, Hrvate i Srbe, od kojih su i jedni i drugi agresori i žrtve. Operacija Oluja, koja bi trebala predstavljati simbol hrvatske pobjede nad srpskim agresorom, se i nakon oslobađajuće presude prikazuje kao operacija u kojoj su hrvatske postrojbe počinile veliki broj zločina s namjerom „etničkog čišćenja“ Srba, a zanemaruju se hrvatske žrtve koje su trpile višegodišnju potčinjenost srpskim postrojbama i lokalnom srpskom stanovništvu. Informacijski prostor nije još uvijek očišćen od niza dezinformacija i pogrešnih informacija o Domovinskom ratu, operaciji Oluja i hrvatskim generalima kao i ostatku vojnog i političkog vodstva, nego se taj broj dezinformacija iz dana u dan povećava. U prostoru javnoga znanja (gdje pripadaju i mediji), političke, intelektualne, gospodarske i druge elite donose izokrenutu stvarnost o ratnim događajima. Ono što se dogodilo 1995. godine s operacijom Oluja odjedanput više ne vrijedi. Haški sud piše neku novu povijest prema vlastitom viđenju i viđenju srpske strane. Hrvatski političari koji su tada bili na vlasti, ali i dio oporbe te mnogi koji još ne žele prihvatiti raspad Jugoslavije, smatraju da do pomirenja može doći samo s hrvatskim priznanjem „nepostojeće krivnje“. Mir će nastati, ako svi priznamo da smo sudjelovali u zločinima. Odgovornost za zločine ne mogu izbjeći ni hrvatski vojnici, niti građani, ali odgovornost za zločine ne smije biti u službi pomirenja i izjednačavanja krivice.

Ostvarivanje raznih interesa u informacijskom prostoru ide na štetu prošlih, ali i budućih događaja. U informacijskom se prostoru Hrvatske i šire vodi informacijski i medijski rat, koji je usmjeren ne samo protiv operacije Oluja (koja je matrica svih ostalih pobjeda), nego protiv cjelokupnog Domovinskog rata, koji s informacijskim ratom poprima oblik agresije, a ne obrambenog rata. Oslobađajuća presuda treba dobiti zasluženo mjesto u prostoru javnoga znanja. Operacija Oluja treba biti slavljena kao pobjeda hrvatskog naroda i Hrvatske države nakon ratne agonije, a hrvatski generali trebaju biti slavljani kao heroji, a ne „zločinci“, što im političke i druge elite pokušavaju nametnuti pa čak i nakon oslobađajuće presude generalima Gotovini i Markaču. Kroz ovaj

rad će biti prikazani dijelovi tekstova, odnosno neke od izjava nakon oslobađajuće presude hrvatskim generalima Gotovini i Markaču, koji ne odustaju od toga da je Hrvatski vojni i politički vrh počinio genocid nad Srbima.

1. Informacijski rat

Informacijski prostor nije satkan samo od informacija, nego i od niza dezinformacija i pogrešnih informacija. S pojavom sukoba niskog intenziteta (SNI), koji odnose prevlast nad sukobima visokog intenziteta (SVI), uloga medija postaje sve značajnija. Mediji su dio informacijskog prostora i imaju velik utjecaj na izgrađivanje prostora javnoga znanja. Informacijski se rat događa svakodnevno na svim poljima: gospodarskim, političkim, kulturnim, vojnim, sportskim i drugim. Bit informacijskog rata je donijeti prevagu vlastitih informacija, nad informacijama protivničke strane (pojedince, institucije, organizacije, tvrtke itd.). Definicije informacijskog rata su brojne a neke od njih su:

„Informacijski rat postao je dominantniji oblik za ostvarivanje nacionalnih, gospodarskih, političkih, kulturnih, i drugih interesa, a cilj mu je da se na protivničkoj strani osigura dominacija vlastitih informacija, da bi se protivnik prisilio da osigura odluke koje nisu u njegovu interesu.“¹

Prema Alvinu Toffleeru, autoru knjige *Rat i antirat*, imamo šest tehnika za mijenjanje mišljenja u informacijskom ratu, a tih šest tehnika su: „-optužiti suprotnu stranu za zločine i krvoločnost;

- hiperbolički napuhati važnost zbivanja;
- demonizirati ili dehumanizirati protivnika;
- polarizacija: tko nije s nama, taj je protiv nas;
- poziv na (Božju) kaznu i sankcije;
- voditi metapropagandu: diskreditirati propagandu protivničke strane.“²

¹ TUĐMAN, Miroslav, *Informacijsko ratište i informacijska znanost*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 2008., str. 16 citirano prema TUĐMAN, Miroslav, *Information Warfare and Public Knowledge*.// ACIPSS – Journal for Intelligence, Propaganda and Scurty Sudies. 1. 1. (2007.), str. 81.-94.

² TUĐMAN, Miroslav: *Informacijsko ratište i informacijska znanost*, str. 130 citirano prema TOFFLER, Aldi i Heidi. *Rat i antirat*, Beograd: Paideia, 1998., str. 195.-196.

„[...] u svojoj biti, radi se o idejama i epistemologiji – velike riječi koje znače da je informacijsko ratovanje usmjereno na to kako ljudi misle, ili još preciznije kako ljudi donose odluke.“³

„Informacijski rat (information warfare) mjeri razmjere snage između zaraćenih strana prema količini informacija. Tako odlučujući element za vojni uspjeh postaje sposobnost stvaranja i povećavanja raskoraka u informacijama u odnosu prema neprijatelju. Mogli bismo reći da se pravi rat događa prije stvarnoga oružanog sukoba – odlučujuća za pobjedu je brzina prikupljanja informacija, pretjecanje neprijatelja obavješenošću o njegovim namjerama i sposobnostima.“⁴

Iz ovih definicija dolazimo da zaključka da je bit informacijskog rata osigurati dominaciju vlastitih informacija, zauzeti što bolju poziciju u informacijskom prostoru, djelovati na mišljenje neprijatelja, voditi rat s informacijama bez korištenja sile, dugoročno utjecati na promjenu mišljenja neprijatelja. Posljedice informacijskog rata su teže dokazive od posljedica klasičnog rata, gdje se u većini slučajeva može odrediti broj ranjenih, poginulih i prognanih. Informacijskim se ratom vrlo često događaji znaju redefinirati, a mediji koji služe kao komunikacijski kanal su unaprijed zauzeti od strane onih koji žele nametnuti vlastito viđenje događaja. Mali je broj medija koji su prikazali vojno-redarstvenu operaciju Oluju kao borbu za oslobađanje vlastitog teritorija i prekid srpske agresije, a ne kao napad na srpsko stanovništvo u takozvanoj „Republici Srpskoj Krajini“. Suprostavljanje posljedicama informacijskog i medijskog rata treba biti sustavno unutar Hrvatske države, a ne individualizirano kako je do sada bilo.

Ratni događaji su podložni informacijskim i medijskim operacijama te uključuju osim konvencionalne borbe i borbu u informacijskom pro-

³ TUĐMAN, Miroslav: *Informacijsko ratište i informacijska znanost*, str. 137 citirano prema STEIN, George J. *Information Warfare*. // *Airpower Journal* (Spring, 1995.), str. 32. www.org.uk/iwar/resources/airchronicles/stein.htm, (27. 4. 2007).

⁴ KLUN, Branko: „Rat i mediji-etički izazovi na kraju stoljeća“, u: *Medijska istraživanja*, god. 6, br. 1, 2000. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=36846, (5. 3.2013.).

storu. Učinci informacijskog rata su dugotrajniji i učinkovitiji u osvajanju prostora za buduće sukobe i utjecaje u međunarodnim političkim i drugim poljima. Korištenjem medija u političke svrhe, političke elite, domaće i strane, grade vlastito viđenje događaja. Razne društvene elite koriste medije kako bi ostvarile svoje ciljeve i interese, koji su u suprotnosti sa stvarnošću. Javno znanje je satkano od niza dezinformacija i pogrešnih informacija koje su u interesu onih koji su na vlasti i koji oblikuju vlastitu realnost nekih događaja, kao što je u ovome slučaju operacija Oluja.

Informacijski rat bi mogli usporediti s odnosima s javnošću, gdje nije bitno tko je stvarni pobjednik, tko je agresor a tko žrtva, nego je bitan način na koji se netko iz agresora pretvori u pobjednika i žrtvu rata, kao što i u odnosima s javnošću nije bitna slika koju vidimo, nego koja nam se prikaže, stvori, uobliči naše mišljenje prema mišljenju suprotne strane, a koja za cilj ima upravo promjenu mišljenja i uvjerenja suprotne strane. „Među brojnim službenicima za odnose s javnošću, ili kako kažu Amerikanci, službenicima za „javne poslove“, mnogi su prošli edukaciju i obuku u *Školi za obrambeno informiranje, Fort George G. Meade (Maryland)* ili na sveučilištima koja nude diplomski i poslijediplomski studij odnosa s javnošću“⁵

Izloženost informacijskom ratu odvija se svakodnevno, praćenjem bilo kojega medija, tako da za pobjedu u informacijskom ratu svaka država, narod, organizacija treba imati unaprijed pripremljenu strategiju. Hrvatska ni nakon više od dva desetljeća nema strategiju za obranu od informacijskog rata koji se još uvijek vodi protiv Domovinskog rata pa tako i protiv operacije Oluja. Samo se pojedine osobe, znanstvenici i intelektualci bore u informacijskom prostoru za dokazivanje Domovinskog rata kao rata u kojemu su pobjedu odnijeli Hrvati i Hrvatska, no s nedovoljno medijskog prostora njihove poruke ne dopiru do velikog broja ljudi. Ljudi su svakodnevno izloženi nizu dezinformacija, u ovome slučaju o operaciji Oluja koja se predstavlja kao agresorska operacija, a nisu ni svjesni da sliku koju dobivaju preko medija (koji ujedno nisu

⁵ TOMIĆ, Zoran: *Odnosi s javnošću*, Zagreb-Sarajevo, Synopsis, 2008., str. 431.

hrvatsko vlasništvo), određuju isti oni zagovornici informacijskog rata protiv samostalnosti Hrvatske i njenog oslobođenja.

Ustaljenja metoda prikazivanja povijesti je da se prema prošlosti oblikuje sadašnjost, tako se vrlo često medijski Hrvatska uspoređuje s NDH, hrvatska vojska s „ustašama“, hrvatski politički sustav iz vremena Domovinskog rata naziva „fašistički“. Ako uspješno prikažete nečiju prošlost kao negativnu i oživite je u sadašnjosti, uspjeli ste ostvariti prednost u informacijskom ratu. Srbi se godinama koriste ovom taktikom. Prostor gdje se razmjenjuje velika količina informacija je postao ratno područje, a gotovo sve države, organizacije, udruge nastoje u tome „ratnom prostoru“ odnijeti što veći broj pobjeda, kako bi dominirali informacijskim prostorom. Hrvatska unutar tog informacijskog prostora, unutar informacijskog rata treba izgraditi vlastitu informacijsku strategiju i prikazati hrvatsku pobjedu kroz operaciju Oluja u postizanju samostalnosti i suverenosti, oslobađanju okupiranih područja bez velikog broja žrtva te oslobađanju dijela Bosne i Hercegovine.

2. Utjecaj medija na javno znanje

Svoj uspjeh mediji vide u oblikovanju javnoga znanja prema medijskom viđenju upravljano od strane političkih i inih elita. Političari koriste medije u manipulaciji javnim mnijenjem, koje je u današnjem vremenu izloženo mnoštvu informacija od kojih mnoge nisu točne i provjerljive. Upravo preko utjecaja medija na ljudsko djelovanje i zauzimanje stava o određenim događajima, političke su elite shvatile važnost sile uvjeravanja i informacijskog rata ispred tjelesne sile i vojnog nadmetanja. „Ako aktualno dominantno društveno znanje o konkretnom događaju ili viđenje konkretnog događaja otežava ostvarenje ciljeva interesne skupine, onda ta skupina mora ostvariti dominaciju svoje teze u informacijskom prostoru. Mora nametnuti svoje viđenje istine i promijeniti društveno znanje o tom događaju da bi takva izmijenjena relanost postala sastavni dio korpusa javnog znanja.“⁶

⁶ DOMOVIĆ, Roman: „Inverzija istine-metoda ostvarivanja dominacije u javnom informacijskom prostoru“, u: *National security and the future*, vol.11, br. 2-3, svibanj 2010., str. 63. ,http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=119836, (15. 5.2013.).

Nekada se vjerovalo da javno znanje treba biti istinito i objektivno znanje, no s pojavom informacijskih znanosti dolazi se do zaključka da javno znanje nije ispunjeno samo istinitim i objektivnim informacijama, nego i nizom dezinformacija i pogrešnih informacija te da je zadaća informacijske znanosti proučavanje i informacija i dezinformacija. S pojavom masovnih medija, uloga dezinformacija postaje sve jača, posebice kada političke elite počinju shvaćati važnost medija za prenošenje svojih poruka koje su često prepune dezinformacija. S tehnološkim razvojem dolazi do jačanja sukoba niskog intenziteta. Kroz medije i u informacijskom prostoru istina se pretvara u laž. „Jedna od tehnika za manipuliranje javnošću je inverzija istine kojom se istina pretvara u laž, a laž u istinu. Ona se efektno postiže plasiranjem dezinformacija koje mijenjaju sadržaj i kontekst događaja te sprječavaju objektivnost, cjelovitost i istinitost obavijesti.“⁷

Političari kroz medije manipulacijom često nameću pojedine teme, koje u tom trenutku ne moraju biti od važnosti za javnost, ali odvlače pažnju od društveno važnijih problema. S medijskim izvještavanjem o Oluji, dugi niz godina se odvlači pažnja s tadašnje političke scene, koja je dovela do samostalne i suverene Hrvatske, vojsku se nastoji staviti u drugi plan jer Europska Unija traži smanjenje broja vojnika (u međuvremenu se ukida obavezan vojni rok), nacionalizam se osuđuje kao nešto negativno jer ulaskom Hrvatske u euroatlanske integracije suverenost države više nije na prvome mjestu, jedan dio ovlasti se prenosi na Europske institucije i niz drugih čimbenika. Borba Hrvatske za oslobađanje vlastitog teritorija se kroz operaciju Oluja prikazuje kao negativna točka Hrvatske povijesti, a hrvatski narod se prikazuje kao osvetoljubljiv. Sve je ovo medijska slika ugrađena u prostor javnoga znanja o Hrvatima, Hrvatskoj, hrvatskoj vojsci i tadašnjem političkom i vojnom vodstvu. Ovu sliku o Hrvatskoj promiču isti oni koji 90-tih nisu željeli da se Hrvatska osamostali, nego da ostane dio Jugoslavije, tako da na srpske postrojbe koje su počinile brojne zločine ne gledaju kao na agresore, nego kao na žrtve.

⁷ DOMOVIĆ, Roman: „Inverzija istine-metoda ostvarivanja dominacije u javnom informacijskom prostoru“, u: *National security and the future*, vol.11, br. 2-3, svibanj 2010., str. 100., http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=119836 (15. 5.2013.).

Nereagiranje izabrane političke vlasti u Hrvatskoj na javnu osudu hrvatskih generala i operacije Oluja jest negiranje hrvatske borbe za samostalnost i obranu od agresora. Domovinski rat i operacija Oluja su u prostoru javnoga znanja manipulativnim tehnikama informacijskog rata prikazani u suprotnosti sa stvarnim znanjem o ratu u Hrvatskoj. Istina kroz informacijski rat postaje laž, a laž istina, dolazi do inverzije istine. Hrvatska vojska nije branila Hrvatsku i njene građane i oslobađala teritorij nego je činila „zločine“ nad srpskim stanovništvom, Hrvatska nije bila izložena agresiji od strane srpskih postrojbi, nego je rat „počela“ traženjem izlaska Hrvatske iz Jugoslavije, hrvatski političari su trebali čekati potpunu okupaciju teritorija ili intervenciju stranih zemalja (koje su se trebale odlučiti kada prekinuti rat, ustanoviti tko je agresor, a tko žrtva, dopustiti da srpske postrojbe okupiraju Hrvatsku itd.) a ne organizirati vlastite vojne snage za obranu i oslobađanje svoga teritorija. Ovo su zaključci do kojih možemo doći, ako nismo dovoljno upoznati s ratom u Hrvatskoj, prateći tekstove o operaciji Oluja, Domovinskom ratu, hrvatskoj vojsci, izabranom političkom i vojnom vrhu te hrvatskim generalima. Cilj svakoga javnoga znanja je ostvariti prednost nad javnim znanjem suprotne strane. Dominacija javnoga znanja postiže se dominacijom u informacijskom prostoru, kontrolom medija, utjecajem na široke mase ljudi, prikaz događaja prema vlastitim interesima, itd.

3. Haški sud – Oluja – udruženi zločinački pothvat

Ako ne postoji točno određenje pojma „udruženi zločinački pothvat“, ako u kaznenom zakonu ne postoji donja niti gornja granica odgovornosti za udruženi zločinački pothvat, ako je sve do volje tužitelja, a ne individualne krivnje, postavlja se pitanje gdje su tu pravni zakoni i zar oni ne bi trebali biti točno određeni. „Pristupajući analizi doktrine o zajedničkom zločinačkom pothvatu, valja odmah naglasiti da je tekst Statuta haškog tribunala uopće ne spominje. Haški suci izveli su ga iz propisa članka 7 (1) statuta koji spominje počinjenje i razne oblike saučesništva u kaznenom djelu.“⁸ Razlika između presude po zapovjednoj

⁸ DAMAŠKA, Mirjan, „Boljke udruženog zajedničkog zločinačkog pothvata“, u: *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Zagreb, vol. 12, br. 1, 2005., str. 5.

odgovornosti i presude za udruženi zločinački pothvat jest ta da ZZP⁹ obuhvaća širi krug ljudi koji u ljestvici odlučivanja nisu morali biti linijski i hijerarhijski uvezani. Počinitelji, prema stajalištu suda za presude prema zajedničkom zločinačkom pothvatu, nisu morali imati kontrolu nad počiniteljima zločina. Haški sud nije pravni, nego politički sud koji svojim radom nastoji izjednačiti krivicu za ratni sukob među, u ovome slučaju, dvije sukobljene strane, Hrvate i Srbe, a kada se pogleda i malo šire, između tri sukobljene strane u ratu na prostoru bivše Jugoslavije.

Izbjegavanje osude osoba po individualnoj odgovornosti, a ustrajanje na osudi većeg broja osoba po kolektivnoj odgovornosti, samo olakšava posao sudu koji na taj način osuđuje veći broj osoba bez navođenja brojnih dokaza koji su potrebni da bi osoba bila optužena za pojedinačno činenje zločina. Zbog neodređenosti pojma od strane suda, haška tužiteljica je proširila optužnice protiv generala Čermaka i Markača na razne političke i vojne dužnosnike, od nižih do viših časnika, članove hrvatske vlade, dužnosnike na razini općina, djelatnike HDZ-a, razne pripadnike vojnih jedinica i mnoštvo drugih osoba.¹⁰

Suci i tužitelji su na ovaj način olakšali posao sudovima, a smanjili su mogućnost optuženima, za neku vrstu zločina, da se brane sukladno pravnim zakonima te da dokažu svoju nevinost. Uz nejasne formulacije pravnih termina i njihovu pravnu neodređenost, ostavlja se velik prostor za djelatelje pravde da donose presude prema vlastitom viđenju ili prema pritiscima izvan suda, pritiscima brojnih ustanova, institucija, organizacija, uglednih političara, nevladinih organizacija, medija i nizu drugih čimbenika koji utječu na rad suda. Međunarodno pravosuđe sa osuđujućim presudama, prvo generalu Blaškiću, zatim Gotovini i Markaču, sve više gubi svoj kredibilitet, jer je podložno političkom utjecaju brojnih zemalja i političke elite, a sve manje se oslanja na pravnu praksu sudova tako da se vrlo često događa da su domaći sudovi bolje obavili svoj posao u vezi optužbi za činenje zločina za vrijeme rata i nakon njega, nego sam Haški sud koji je osnovan samo u tu svrhu. Haški sud je

⁹ Kratica ZZP označava pojam Zajednički zločinački pothvat.

¹⁰ Usp. DAMAŠKA, Mirjan, „Boljke udruženog zajedničkog zločinačkog pothvata“, u: *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Zagreb, vol. 12, br. 1, 2005., str. 9.

nastavio strategiju zapadnih zemalja iz 90-tih godina, kada su se prema njima u Jugoslaviji vodili „etnički sukobi, sukobi plemena“ a na djelu je bila stoljetna mržnja među narodima. I presude Haškog suda se pišu na načelu da svi trebaju ponijeti dio krivice - i Srbi i Bošnjaci i Hrvati su podjednako krivi. Borba za slobodu Hrvata i Bošnjaka se stavlja u drugi plan, dok se srpska agresija na Hrvatsku i BiH umanjuje.

Nastojeći kroz presude pripadnicima svih triju naroda doći do pomirenja, Haški sud radi jednu veliku pogrešku jer gradnja povijesnog viđenja rata na ovim prostorima kroz podjednaku krivicu, samo još više pogoršava odnose među trima narodima. Istina o ratu i sudionicima rata, bili to Hrvati, Bošnjaci ili Srbi, treba biti prikazana prema stvarnome stanju na terenu, a ne kako to mediji i presude Haškog suda prikazuju.

4. Analiza medijskih tekstova o operaciji Oluja

Izjave iz tekstova objavljenih u medijima o operaciji Oluja i oslobađajućoj presudi generalima A. Gotovini i M. Markaču:

“Zločini koji su počinjeni tijekom i nakon Oluje nad srpskim stanovništvom rezultat su namjere članova udruženoga zločinačkog pothvata na čelu s tadašnjim predsjednikom Franjom Tuđmanom, a ne Hrvatske, istaknuo je danas ujutro, na početku završnih riječi na suđenju hrvatskim generalima Anti Gotovini, Mladenu Markaču i Ivanu Čermaku pred Hašakim sudom tužitelj Alan Tieger.¹¹

Prvostupanjskom presudom generali Gotovina i Markač su osuđeni na zatvorske kazne od 24 i 18 godina zatvora. U presudi, krivica nije dodijeljena samo generalima nego i predsjedniku Franji Tuđmanu, ministru obrane Gojku Šušku, predstavnicima općina, djelatnicima HDZ-a i brojnim drugim osobama, zapravo osuđen je cjelokupni hrvatski narod, koji je na bilo koji način sudjelovao u oslobađanju okupiranog teritorija

¹¹ Haško tužiteljstvo: Oluja udruženi zločinački pothvat na čelu s predsjednikom Tuđmanom http://hrsvijet.net/index.php?option=com_content&view=article&id=7888:hakotuziteljstvo-oluja-udrueni-zloinaki-pothvat-na-elu-sa-predsjednikom-tumanom&catid=1:politika&Itemid=9 (5.3.2013.).

Hrvatske. Optužiti cjelokupno političko i vojno vodstvo Hrvatske koje je zaslužno za osamostaljenje i oslobađanje Hrvatske je presuda i hrvatskom narodu i svima onima koji su sudjelovali u osloboditeljskim akcijama Hrvatske vojske. Prvostupanjskom presudom generalima, borba Hrvatske za samostalnošću i suverennošću u operaciji Oluja je prikazana kao „zločin”, čime se Domovinski rat pokušava prikazati kao građanski rat između Srba i Hrvata. Operacija Oluja treba predstavljati matricu pobjede na kojoj će se graditi budućnost Hrvatske, a u prostoru javnoga znanja Oluja treba biti predstavljena kao odlučujuća pobjeda Hrvatske vojske nad srpskim jedinicama koje su okupirale velik dio Hrvatske i BiH, želeći osvojiti cjelokupni teritorij tih dviju država i proglasiti Veliku Srbiju.

„A da su hrvatski sudovi donosili presude počiniteljima zločina nad Srbima, koji su se u ono vrijeme sasvim sigurno dogodili i koji nisu bili izolirani i današnja bi odluka Haškog suda - ako bi do ovog suđenja uopće došlo - bila sigurno drugačija.”¹², komentira novinar Davor Butković, komentar na osuđujuću prvostupanjsku presudu generalima Gotovini i Markaču. Prema podacima Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske, iznesenim 2001. godine, za kaznena djela genocida za vrijeme rata i nakon njega, u razdoblju do 2001. godine prijavljeno je 1075 osoba, ili za djela ratnog zločina protiv civilnog stanovništva 6501 osoba. Za Oluju su prijavljene 3978 osobe od kojih su osuđene 1492 osobe.¹³ Hrvatsko je pravosuđe obavilo veći dio posla tražeći krivce za zločine nad srpskim civilima, velik broj počinitelja tih zločina kazneno je odgovarao pred hrvatskim sudovima. Hrvatska je svoju ulogu pravne države ispunila i za vrijeme i nakon rata, podigavši velik broj kaznenih prijave za počinitelje zločina. Nitko od organizacija koje se bave brojem

¹² BUTKOVIĆ, Davor: Haag je osudio predsjednika Tuđmana, <http://www.jutarnji.hr/haag-je-osudio-predsjednika-tudmana--davor-butkovic--komentar-presude-gotovini/939171/> (5. 3. 2013.).

¹³ Usp. GRAOVAC, Ivan: „Civilne žrtve u Sektoru Jug u Oluji i neposredno nakon Oluje“, u: *Polemos*, ur. ŽUNEC, Ozren, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk, sv. 7, br. ½, 2004., str. 133., citirano prema usp. BAŠIĆ, B.: „Za ratni zločin protiv civila MUP prijavio 6501 osobu“, *Vjesnik*, Zagreb, 10. rujna 2001., str. 4 i usp. PERICA, S.: „Za ubojstva u Oluji dosad osuđeno 13 osoba“, *Večernji list*, Zagreb, 6. rujna 2001., 3, i JELOVAC, M., „Lista optuženih za ratne zločine nije tajna“, *Vjesnik*, 10. rujna 2001., str. 4.

žrtava rata ne postavlja pitanje hrvatskih žrtava rata i ne dovodi u pitanje srpsko pravosuđe. Tko su bili počinitelji tih zločina? Jednim dijelom i hrvatski građani koji su sudjelovali u srpskim postrojbama, a koji se danas slobodno kreću Hrvatskom. Manipulacija brojem žrtava rata, posebice civilnim žrtvama, je jedan od čestih primjera, da ni Domovinski rat nije pošteđen manipuliranja brojem žrtava ubijenih srpskih civila. Jedne podatke donosi Hrvatski helsinški odbor, druge podatke donose srpske organizacije koje istražuju broj žrtava rata (primjerice Veritas), treće podatke donose mediji, a Haški sud ima svoje podatke koji se razlikuju od prethodnih.

„Međunarodna javnost mora biti upoznata s radom tribunala i posljedicama njegovih odluka, kako se zlodjela nikad više ne bi amnestirala ili veličala, jer bi to samo potaknulo ponavljanje takvih djela, zlokožno je upozorio Vučić. On je, jasno, optužio sud da je pristran i nepravedan, a sve na štetu Srba. „Haški tribunal svojim je presudama izdvojio srpsku naciju kao jedinu odgovornu za okrutne zločine počinjene na teritoriju bivše SFRJ“, optužio ih je Vučić.¹⁴

Vučić očito zaboravlja da je 1991. godine Hrvatska napadnuta od strane JNA, da su srpske postrojbe izvršile agresiju na Hrvatsku i njene građane, da se srpski narod nastanjen u Hrvatskoj devedesetih izjasnio za izlazak iz Hrvatske i pripojenje Srbiji, da je u područjima koja su oslobođena operacijom Oluja bila proglašena Srpska Krajina koja se nazivala „državom“. Predstavnici srpskoga naroda trebaju prihvatiti istinu o Domovinskom ratu, srpske postrojbe su počinile najveći broj zločina nastojeći zauzeti Hrvatsku i BiH. Pripadnici Hrvatske vojske su počinili zločine oslobađajući dijelove Hrvatske, ali su ti zločini bili individualnog karaktera za razliku od srpskih zločina.

¹⁴ PAVIĆ, Snježana, LEDENO DOBA, Srpski državni vrh pokrenuo akciju: Okupljaju saveznike protiv Hrvatske
<http://www.jutarnji.hr/ledeno-doba-srbi-okupljaju-saveznike-protiv-hrvatske/1070853/> (5. 3. 2013.).

“Što, pozvao je Srbe da se vrate? Da se okupe pa da ih ponovno pokolje?”¹⁵ - Tomislav Nikolić za Kurir. Ova izjava predsjednika Srbije Tomislava Nikolića je uslijedila nakon poziva generala Gotovine na povratak Srba u Hrvatsku, koja je i njihova zemlja što im je propisano i u Ustavu RH. Izjava koja je odraz govora mržnje je jedna u nizu izjava „srpskog četničkog vojvode” Tomislava Nikolića, a jedna od medijski popraćenih izjava jest i izjava o gradu Vukovaru: „*Vukovar je bio srpski grad. Nemaju (Hrvati) šta da se vrate*”¹⁶, koja je poslije demantirana iz njegovog ureda za odnose s javnošću. Novinar lista *Frankfurter Allgemeine Zeitung* Michael Martens je potvrdio autentičnost intervjua i postojanje video zapisa¹⁷ koji se može pronaći na internetu. Novoizabrani predsjednik Srbije Tomislav Nikolić je sudionik srpske agresije na Hrvatsku, napada na Dubrovnik i još uvijek političar koji i dalje sanja san o „Velikoj Srbiji“. Reakcije na izjave o Oluji kao o oslobodilačkoj operaciji i generalima Gotovini i Markaču kao herojima Domovinskog rata, nisu od domaćih i stranih političara prihvaćene kao pozitivne izjave, nego su prikazane kao izjave usmjerene protiv srpskoga naroda u Hrvatskoj i kao uvreda koja im se time nanosi, dok iste ove izjave jednog od predsjednika zemlje koja je u pregovorima za ulazak u EU, nisu dovoljno medijski popraćene niti osuđene.

“U slučaju hrvatskih generala Haški sud nije pokazao ni pravednost ni efikasnost, poručio je ruski diplomat Vitalij Čurkin.”¹⁸ Rusija je i ovaj put stala uz Srbiju kao i za vrijeme rata kada je svaki prijedlog sporazu-

¹⁵ PAVIĆ, Snježana, LEDENO DOBA, Srpski državni vrh pokrenuo akciju: Okupljaju saveznike protiv Hrvatske.

<http://www.jutarnji.hr/ledeno-doba-srbi-okupljaju-saveznike-protiv-hrvatske/1070853/> (5. 3. 2013.).

¹⁶ Sandra Veljković: Ekskluzivno: Poslušajte Nikolićev intervju o Vukovaru i Hrvatima <http://www.vecernji.hr/vijesti/ekskluzivno-poslusajte-nikolicev-intervju-vukovaru-hrvatima-clanak-414260> (15. 3. 2013.).

¹⁷ Zbog vjerodostojnosti izjave donosimo link na kojemu je donesen audio zapis izjave predsjednika Nikolića. Sandra Veljković: Ekskluzivno: Poslušajte Nikolićev intervju o Vukovaru i Hrvatima <http://www.vecernji.hr/vijesti/ekskluzivno-poslusajte-nikolicev-intervju-vukovaru-hrvatima-clanak-414260> (15. 3. 2013.).

¹⁸ PAVIĆ, Snježana, LEDENO DOBA, Srpski državni vrh pokrenuo akciju: Okupljaju saveznike protiv Hrvatske <http://www.jutarnji.hr/ledeno-doba-srbi-okupljaju-saveznike-protiv-hrvatske/1070853/>, (5. 3. 2013.).

ma kojim bi se došlo do prekida rata bio odbačen od Srbije uz podršku Rusije. Pravednost suda bi prema viđenju ruskoga diplomata bila ispunjena kada bi svi hrvatski okrivljenici bili optuženi za ratni zločin bez obzira na dokaze i svjedoke koji dokazuju njihovu nevinost ali bitno je da time sud pokaže i dokaže svoju efikasnost.

„Tužiteljstvo je razočarano ishodom presude koja poništava presudu koju su protiv Gotovine i Markača jednoglasno donijela trojica sudaca raspravnog vijeća. Svjesni smo da oni koji su doživjeli zločine povezane s operacijom Oluja nisu zadovoljni ishodom i osjećaju da njihove patnje nisu priznate ‘, navodi Brammertz u priopćenju.“¹⁹

“Razumijem emotivne reakcije u Srbiji, pogotovo jer nema sumnje da su zločini počinjeni. Tijekom cijelog žalbenog postupka objašnjavali smo Žalbenom vijeću zašto smatramo da ima dovoljno dokaza da bi se potvrdila prvostupanjska presuda. Činjenica da je žalbenu presudu donio minimalan broj sudaca, uz jaka izdvojena mišljenja, vjerojatno je pridonijela negativnoj percepciji kod mnogih u Srbiji - rekao je Brammertz.”

Sergej Brammertz, glavni haški tužitelj je nakon oslobađajuće presude dao niz izjava za medije gdje osporava rad suda. Drugostupanjska presuda, koja je oslobađajuća, ne bi smjela biti medijski osporavana posebice ne od djelatnika suda. Brammertz bi kao djelatnik suda trebao poštovati odluke suda i ne dovoditi u pitanje rad sudaca i tužitelja. Za nepoštivanje suda postoje kazne koje bi trebale biti primjenjive i na članove suda. Nepoštivanjem suda i sudaca koji su oslobodili generale Gotovinu i Markača, od strane njihovih djelatnika, dovodi se u pitanje i sam rad suda. Tužiteljstvo bi trebalo poštivati odluke haškoga suda i ne dovoditi u pitanje presude suda, kao krovne organizacije za kažnjavanje osoba koje su počinile zločine na prostoru bivše Jugoslavije.

„Ako ste Srbin i žrtva ste zločina u bivšoj Jugoslaviji – tim gore po vas. Više Srba je raseljeno - etnički očišćeno - u ratovima na Balkanu nego

¹⁹ <http://www.jutarnji.hr/brammertz-razocarano---razmisliti-cu-o-pokretanju-postupka-preispitivanja-presude-gotovini-i-markacu--/1067896> / (15. 3. 2013.).

pripadnika ijedne druge zajednice i sve do danas još uvijek je najviše etnički raseljenih Srba. Gotovo nitko za to nije odgovarao i čini se da nitko ni neće. Haški sud oslobodio je Ramusha Haradinaja, nekadašnjeg premijera Kosova optužbe za ratni zločin, a u studenom je donio oslobađajuće presude i za Antu Gotovinu i Mladena Markača, generale koji su Hrvatsku doveli do pobjede nad Srbijom. Sve u svemu, može se reći kako su gotovo svi prijatelji Zapada oslobođeni a gotovo svi Srbi proglašeni krivima. Ovi rezultati ne odražavaju ravnotežu zločina počinjenih na terenu.²⁰

Presude haškoga suda, kao niti ijednog drugog suda, ne bi trebale služiti za izjednačavnje krivice i za raspodjelu odgovornosti. Raseljenost Srba nije posljedica ratnih događaja, nego posljedica srpske politike, primjerice za vrijeme operacije Oluja, koja srpske građane poziva na napuštanje teritorija Hrvatske države.

„Početkom vojno-redarstvene operacije Oluja, 1995. godine, okupacijska je vlast provela plansku evakuaciju civilnog stanovništva, kojem su se istodobno priključili brojni srpski vojnici.“²¹ Krajevi u Hrvatskoj koji su bili naseljeni srpskim stanovništvom, primjerice benkovački kraj, su se već 1991. godine izjasnili za ostanak u Jugoslaviji ne želeći da budu dio samostalne Hrvatske. Hrvatska je izvojevala pobjedu nad srpskim jedinicama i oslobodila je svoj teritorij od agresora. Kosovo je, možemo reći, nastavak rata koji je prekinut u Hrvatskoj i BiH, gubljenje „srpskih teritorija“, kako to srpski političari nazivaju, je težak udarac političkim i vojnim elitama u Srbiji. Jedna od tehnika informacijskog rata jest prikazati sebe kao žrtvu i podijeliti javnost na one koji su za nas (svi oni koji su za „Veliku Srbiju“) i one koji su protiv nas (u ovome slučaju Hrvati i zapadne zemlje).

²⁰ HARLAND, David, „Selektivna Pravda za Balkan“, (objavljeno u The New York Times, (7. 12. 2012.) i u International Herald Tribune, (8. 12. 2012.), prijevod BOJANIĆ, Višnja, <http://www.hkv.hr/izdvojeno/vai-prilozi/ostalo/prilozi-graana/13828-david-harland-selektivna-pravda-za-balkan.html>, (5. 3. 2013.).

²¹ ČERINA, Josip: „Branitelji benkovačkog kraja u Domovinskom ratu“, u: *Društvena istraživanja*, Zagreb, vol. 17, br. 3, 2008., str. 417., citirano prema: BARIĆ, 2006., 287.

„Članicama Vijeća sigurnosti obratio se i prvi potpredsjednik srbijanske vlade Aleksandar Vučić koji je poručio da se međunarodna pravda mora primijeniti na sve, a ne selektivno a oslobađajuću presudu Gotovina Markač nazvao je sramotnom. ‘Imaju li i Srbi pravo na pravdu?’ upitao je Vučić poručivši da ICTY nikoga nije kaznio za zločine nad Srbima u Hrvatskoj.“²²

Hrvatski su sudovi izvršili svoju pravosudnu ulogu, velik broj osoba je osuđen za zločine nad srpskim civilima. Na sudu za zločine počinjene u bivšoj Jugoslaviji optužen je velik broj Hrvata, tako da se izjava o selektivnoj pravdi može odnositi samo na srpske vojne dužnosnike, koji su osuđeni na minimalan broj godina s obzirom na zločine koji su počinjeni. Primjerice Veselinu Šljivančaninu je kazna za zločine u Vukovaru smanjena sa 17 godina na 10 godina zatvora, a oslobođen je optužbi za ubojstvo 194 ratna zarobljenika na Ovčari.

„Vlada Srbije izrazila je danas ogorčenost zbog presude žalbenog vijeća Haškog suda kojom su hrvatski generali Ante Gotovina i Mladen Markač oslobođeni odgovornosti za zločine u operaciji Oluja, izjavio je nakon sjednice srbijanske vlade Ljajić i objasnio da vladina odluka ne znači da Beograd obustavlja suradnju sa [*sic!*] ICTY [*sic!*] već da je “svodi na tehničku razinu“.²³

„Ova je odluka pljuska međunarodnoj pravdi i procesu pomirenja u regiji, i neće pridonijeti ukupnoj normalizaciji odnosa među državama i narodima na području bivše Jugoslavije”, poručio je Ljajić.“²⁴ Hrvatski generali nisu oslobođeni odgovornosti, nego je na sudu dokazana njihova nevinost, srušena je optužnica za zajednički zločinački pothvat,

²² Vijeće sigurnosti UN-a o presudi generalima Gotovini i Markaču; SAD, Britanija i Njemačka za, Rusija protiv: „Pravda nije zadovoljena”, <http://www.jutarnji.hr/clanice-vijeca-sigurnosti-un-a-oko-presude-genera-lim--kina-i-rusija-protiv--velika-britanija-i-njemacka-za-/1070705/> (5. 3. 2013.).

²³ Srbijanska vlada svela suradnju s Haagom na tehničku razinu: ‘Ova je odluka pljuska međunarodnoj pravdi’ <http://www.jutarnji.hr/template/article/article-print.jsp?id=1066845> (5. 3. 2013.).

²⁴ *Nav. mj.*

oslobođeni su po svim točkama optužnice. Nakon oslobađajuće presude srbijanska Vlada je najavila prekid suradnje s ICTY-jem, što su poslije opovrgli povlačeći izjavu i nazivaju to samo tehničkim prekidom. Proces pomirenja je moguć samo uz priznanje krivice za početak rata u Hrvatskoj i priznanje agresije na Hrvatsku i njene građane, što srpski političari još ne žele priznati. Normalizacije odnosa nema bez prihvaćanja istine o sukobu. Davanje ovakvih izjava nakon pravomoćne presude je izazivanje srpske javnosti u Srbiji i Hrvatskoj na bunt naspram odluke suda.

„Presuda predstavlja duboki i teški udarac međunarodnoj pravdi i proizvodi teške posljedice na prostoru zapadnog Balkana, rekao je Tadić agenciji Beta i istaknuo kako se ‘može vidjeti svojevrsni trijumfalizam u Hrvatskoj i velika potištenost u Srbiji.’”²⁵

„Postavljaju se brojna pitanja o objektivnosti suda, koja sa sobom nose opasne interpretacije uloge međunarodnih institucija, ustvrdio je Tadić. Prema njemu, postavlja se i pitanje u kojoj su mjeri međunarodne institucije pod pritiskom politike.”²⁶ Boris Tadić, bivši predsjednik Republike Srbije, dovodi u pitanje rad suda u Hagu i međunarodnih institucija te navodi da su ove oslobađajuće presude izvojevane političkim odlukama. Izjave bivšeg srpskog predsjednika su nastavak izjava ostalih srpskih političara, od Dačića, Nikolića, Jeremića i brojnih drugih, koji ne priznaju i ne poštuju oslobađajuće presude hrvatskim generalima. Nepriznavanje postojanja zločinačkih logora, pomanjkanje suradnje u pronalasku ubijenih i nestalih Hrvata i drugih građana, nepriznavanje srpske agresije na Hrvatsku, samo su nastavak srpske politike, koja se ne mijenja ni s promjenom političara, jer kao što vidimo i sadašnji i bivši predsjednik Srbije ustraju na osudi “Oluje kao zločinačkog pothvata”. Hrvatski državni vrh nakon ovih izjava nije reagirao oštro, nego pomirljivo, pravdajući se time da je Hrvatska procesuirala velik broj zločina

²⁵ Gotovina: ‘Ovo je točka na ‘i’, rat pripada povijesti, okrenimo se svi budućnosti!’; Josipović: ‘Bili ste žrtve u miru, nosili ste tuđi teret! Hvala vam, zadužili ste Hrvatsku’ <http://www.jutarnji.hr/gotovina-i-markac-su-slobodni--haaski-sud---nije-bilo-udruzenog-zlocinackog-pothvata--/1066689/> (5. 3. 2013.).

²⁶ *Nav. mj.*

počinjenih u Oluji, a ne ističući da je Oluja legitimna akcija kojom je oslobođen hrvatski teritorij i hrvatski građani.

„Haški tribunal nije ustvrdio da nije bilo zločina ili žrtava, nego je ovom presudom rekao da dvije osobe koje su sve ove godine bile optužene nisu one koje su odgovorne za te zločine, rekla je Hartmann, a prenosi portal Slovenske televizije.”²⁷ Florence Hartmann i dalje ustraje na krivnji Hrvatske za zločine u operaciji Oluja i nakon nje. Hrvatska je pravno procesuirala brojne osobe za zločine počinjene u Oluji, jedna je od rijetkih zemalja bivše Jugoslavije koja je pokazala da pristaje na suradnju s Haškim sudom pa čak i kada je bila nepravедno osuđena, sudjelovala je u osnivanju Međunarodnog suda za zločine počinjene u bivšoj Jugoslaviji, ustupila je velik broj dokumenata Haškome sudu, ni na koji način nije osporila rad institucije ICTY-a²⁸. Florence Hartmann je dugo godina bila djelatnica ICTY i sudjelovala je u nezakonitim radnjama, otkrivajući povjerljive dokumente suda koje je objavila u svojoj knjizi. Haški sud ju je zbog odavanja povjerljivih informacija osudio za nepoštivanje suda i propisao joj novčanu kaznu od 7000 eura, koju je Hartmann odbila platiti, što još jednom pokazuje njeno nepoštivanje suda kao pravne institucije, dok si Hartmann i dalje daje za pravo komentiranja haške presude hrvatskim generalima.

„Mesić: ‘Današnje odluke ne bi smjele biti prepreka toliko potrebnom suočavanju s istinom o prošlosti.’”²⁹ Stjepan Mesić, bivši hrvatski predsjednik, jedan od svjedoka Haškoga suda koji je svojim svjedočenjem pridonio osudi hrvatskih generala, ne prihvaća odluku suda prema ko-

²⁷ Gotovina: ‘Ovo je točka na ‘i’, rat pripada povijesti, okrenimo se svi budućnosti!’, Josipović: ‘Bili ste žrtve u miru, nosili ste tuđi teret! Hvala vam, zadužili ste Hrvatsku’, <http://www.jutarnji.hr/gotovina-i-markac-su-slobodni--haaski-sud---nije-bilo-udruzenog-zlocinackog-pothvata--/1066689/http://www.jutarnji.hr/gotovina-i-markac-su-slobodni--haaski-sud---nije-bilo-udruzenog-zlocinackog-pothvata--/1066689/> (5. 3. 2013.).

²⁸ ICTY- International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, u prijevodu: Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju (osnovan 1993. godine od strane Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda).

²⁹ Gotovina: ‘Ovo je točka na ‘i’, rat pripada povijesti, okrenimo se svi budućnosti!’, Josipović: ‘Bili ste žrtve u miru, nosili ste tuđi teret! Hvala vam, zadužili ste Hrvatsku’ <http://www.jutarnji.hr/gotovina-i-markac-su-slobodni--haaski-sud---nije-bilo-udruzenog-zlocinackog-pothvata--/1066689/http://www.jutarnji.hr/gotovina-i-markac-su-slobodni--haaski-sud---nije-bilo-udruzenog-zlocinackog-pothvata--/1066689/> (5. 3. 2013. god.).

joj je tadašnji politički vrh i vojni vrh zajedno s generalima oslobođen svih optužbi, prema kojoj se borba Hrvatske za oslobađanjem svoga teritorija proglašava opravdanom, prema kojoj nije postojao udruženi zločinački pothvat i niz drugih optužbi koje su odbačene. Bivši je predsjednik Mesić podržavao i tražio osudu suda za sve ovo. Ovo je još jedna u nizu izjava hrvatskih političara, koji ne mogu prihvatiti da je s ovom presudom još jednom potvrđeno da je Hrvatska oslobodila svoj teritorij po svim pravilima rata, da je tadašnji politički i vojni vrh na čelu s predsjednikom Franjom Tuđmanom oslobodio Hrvatsku i postigao njenu suverenost i samostalnost.

Osim Stjepana Mesića, koji u većini svojih izjava navodi operaciju Oluja kao operaciju koja je nastala na zločinu, tu su i brojni drugi hrvatski političari koji su danas na vlasti, primjerice premijer Zoran Milanović i predsjednik Ivo Josipović, a koji ne brane dignitet Domovinskog rata i u medijima se ispričavaju za obranu Hrvatske i njenog stanovništva, podilazeći na taj način međunarodnim institucijama i srpskoj javnosti te svima onima kojima je samostalna i suverena Hrvatska predstavljala "smetnju". Milanović agresiju JNA i drugih srpskih paravojskih postrojbi proglašava "građanskim ratom": „*Finska nije imala građanski rat nikada.*”³⁰ Veliki dio hrvatske javnosti, posebice braniteljska populacija, oštro je reagirala na izjavu u kojoj Milanović agresiju na Hrvatsku uspo-ređuje s „građanskim ratom“.

Izjava premijera Milanovića nakon oslobađajuće presude generalima:

“Pao nam je kamen sa srca vjerojatno zato što imamo srca. Ovaj postupak je bio težak, bilo je dosta politike, odluka je bila podijeljena, što samo govori koliko je tanka crta između istine i neistine, pravde i nepravde. Radi se o očito dvojici nedužnih ljudi, ali to ne znači da rat nije bio krvav, da nije bilo grešaka. Bilo je grešaka, i zato je odgovorna hrvatska država. Svima onima kojima smo se ogriješili Hrvatska će se odužiti.”³¹

³⁰ Branitelji: Premijeru, kakav se to građanski rat vodio u Hrvatskoj?! <http://www.vecernji.hr/vijesti/branitelji-premijeru-kakav-se-to-gradanski-rat-vodio-hrvatskoj-clanak-525393> (25. 4. 2013.).

³¹ Gotovina: ‘Ovo je točka na ‘i’, rat pripada povijesti, okrenimo se svi budućnosti!’, Josipović: ‘Bili ste žrtve u miru, nosili ste tuđi teret! Hvala vam, zadužili ste Hrvatsku’ <http://>

Hrvatska nije, niti može biti odgovorna za pojedinačne zločine, Hrvatska je na domaćim sudovima kaznila velik broj počinitelja tih zločina, čime je već tada pokazala svoj pravni karakter.

“Nevjerojatno je bilo da se ovo dogodi, imajući u vidu da je ovaj sud (ICTY) prije nekoliko mjeseci donio prvostupanjsku presudu koja je govorila o krivnji, a da sada bude oslobađajuća. Moglo se očekivati da bude par godina manje ili nešto drugo, ali svakako nitko nije mogao očekivati da dobiju oslobađajuću presudu, izjavio je Dodik, ustvrdivši kako je oslobađajuća presuda hrvatskim generalima ‘politički motivirana’, odnosno temeljena na očekivanom ulasku BiH u punopravno članstvo Europske unije.”³²

Svi srpski političari i dalje ustraju na tezi da je oslobađajuća presuda politički motivirana. Politički motivirane su oslobađajuće presude kada je riječ o hrvatskim vojnim dužnosnicima, a kada imamo umanjene presude srpskim vojnim dužnosnicima ili oslobađajuće presude, onda te presude nisu politički motivirane, nego su pravne presude (primjer: Veselinu Šljivančaninu za zločine u Vukovaru kazna je smanjena sa 17 na 10 godina zatvora). Ovakve izjave od predsjednika jednog entiteta u BiH, Republike Srpske i predstavnika Srba u BiH, nisu iznenađujuće kada se zna da on u svojim političkim istupima najavljuje odcjepljenje Republike Srpske i pripojenje Srbiji, kada ne poštuje bosanskohercegovačke institucije i poziva na referendum o odcjepljenju, ne pristaje na drugačije ustavno uređenje BiH, ponaša se kao predsjednik „države u državi“.

„Predsjednik najveće oporbene stranke Srpske demokratske stranke (SDS) Mladen Bosić presudu Gotovini i Markaču opisao je sramotnom dodajući, kako je zbog toga ogorčen.”³³ Presuda je sramotna, ponižavajuća, politiki motivirana, nepravedna, opasnost za regiju, su samo neke

www.jutarnji.hr/gotovina-i-markac-su-slobodni--haaski-sud---nije-bilo-udruzenog-zlocinackog-pothvata--/1066689/ (5. 3. 2013.).

³² Komentari iz Republike Srpske: ‘Sada bi trebalo tražiti da se puste Radovan Karadžić i Ratko Mladić!’ <http://www.jutarnji.hr/milorad-dodik---sada-bi-trebalo-traziti-da-se-puste-radovan-karadzic-i-ratko-mladic--/1066759/> (1. 3. 2013.).

³³ *Nav. mj.*

od konstrukcija izdvojenih iz izjava srpskih političara, predstavnika vodećih stranaka i predstavnika srpskoga naroda, što u Srbiji, ali i BiH i Hrvatskoj. Ovom presudom je potvrđena agresija Srbije na Hrvatsku, nasilno zauzimanje teritorija Hrvatske, potvrđeni su zločini koji su počinjeni nad hrvatskim građanima, a borba Hrvatske za oslobađanje svoja teritorija kroz operaciju Oluja je proglašena ispravnom po svim vojnim standardima. Srušena je teza o „udruženom zločinačkom pothvatu“ koju su nastojali dokazati srpski politički predstavnici, želeći time prikazati borbu Hrvatske za samostalnošću kao činom „agresije“ na srpski narod u Hrvatskoj. Nakon poraza na vojnome polju i uništenja sna o „velikoj Srbiji“, srpskim političarima jedini čin borbe i opravdanja za poraz pred vlastitim narodom jest prikazati Hrvate i hrvatski politički i vojni vrh kao neprijatelje srpskoga naroda koji godinama žele njihovo uništenje.

„Šokirana sam. Bila sam veoma iznenađena i zaprepašćena. Potpuno je nevjerovatno šta se dogodilo nakon presuđene kazne od 24 godine za Gotovinu i 18 za Markača. Nevjerovatno. Ne mogu to prihvatiti. Osjećam punu solidarnost sa srpskim žrtvama prema kojima je počinjen zločin. Zločin, koji smo čvrsto dokazali činjenicama - rekla je Del Ponte u intervjuu za Blic“³⁴

Bivša haška tužiteljica, koja je izjavila da će se povijest ovih prostora pisati prema presudama haškog suda, suosjeća sa srpskim žrtvama, koje su prema njoj prouzročili hrvatski generali i hrvatska vojska, želeći etnički očistiti Srbe iz Hrvatske, dok o hrvatskim žrtavama nema niti spomena. Carla del Ponte je tražila generale po bosanskohercegovačkim šumama, samostanima, stranim zemljama, sve dok ih nije dovela pred haški sud i osudila ih selektivnim izborom svjedoka, dokumenata, tezom o prekomjernom granatiranju, manipuliranjem brojem srpskih žrtava u Oluji, brojem oštećenih i uništenih kuća, želeći prikazati Hr-

³⁴ Gotovinin odvjetnik Mišetić prijavio Carlu Del Ponte glavnom tajniku UN-a Ban Ki-moonu! <http://www.jutarnji.hr/odvjetnik-misetiic-glavnom-tajniku-un-a-ban-ki-moonu-poslao-prituzbu-protiv-carle-del-ponte-/1070346/>, (5. 3. 2013.).

vatsku kao „zločinačku zemlju“, a tadašnji državni vrh na čelu s Franjom Tuđmanom kao zločince koji nisu imali pravo na samostalnost i oslobođanje svoje zemlje. Nemirenje s oslobađajućom presudom proistječe iz uvjerenosti haške tužiteljice u „etničko čišćenje Srba“. Generali Gotovina i Markač su oslobođeni po svim točkama optužnice, kao i general Čermak, ali i cjelokupni hrvatski narod koji je prvotnom presudom bio osuđen za „udruženi zločinački pothvat“ i prekomjerno granatiranje Knina (65 granata koje su bile izvan dosega do 200 m). Kao tužiteljica Haškog suda Carla del Ponte bi trebala poštivati sve presude suda, bile one oslobađajuće ili osuđujuće.

Protivnička strana, u ovome slučaju srpske postrojbe na čelu sa srpskim vojnim i političkim vrhom, ali podržane i organizacijama koje su nadležne za ljudska prava, za vrijeme rata i nakon njega često manipuliraju brojkama ranjenih i ubijenih civila, nastojeći se prikazati kao žrtve rata, iako su u ovome slučaju agresori. Tako se broj srpskih žrtava za vrijeme i nakon operacije Oluja kreće od preko tisuću ubijenih civila do nekoliko stotina. Manipuliranje s žrtvama rata nije novijeg datuma, to je često korištena metoda informacijskog rata.

Odustajanjem od isticanja i razrješavanja ili prešućivanjem zločina koji su se dogodili nad Hrvatima i drugim narodima za vrijeme Domovinskog rata od medija i političkih elita, ali i djelomično hrvatskih intelektualaca, ostavlja se prostor za srpske i strane medije te poneke domaće, koji oslobađanje hrvatskog teritorija prikazuju kao „etničko čišćenje Srba u Hrvatskoj“. Prešućivanje agresije izvršene na Hrvatsku traje već dugi niz godina od stranih vlada koje su tu agresiju mogle zaustaviti dok je trajala, ali čak ni nakon završetka agresije ne staju u obranu žrtve, nego štoviše traže izjednačavanje žrtve i krivca na brojnim sudovima od Haškoga do lokalnih sudova.

Kamo god se kretala Europa, a u sklopu nje sutra i Hrvatska, povijesne činjenice se moraju utvrditi, agresor ne smije biti skriven iza ulaska u Europsku uniju ili slične organizacije, jer na prošlosti se gradi sadašnjost i budućnost, a budućnosti nema bez istine o prošlosti. Traženje od Hrvatske da potpiše sve uvjete za ulazak u EU, a jedan od uvjeta je bio i izručenje generala Gotivine Haškome sudu, pokazali su se kao politički

pritisak na Hrvatsku, jer za isto to vrijeme Srbija nije izručivala svoje optuženike za ratne zločine, iako je bila agresor na Hrvatsku i BiH. Toliko puta prigovori upućeni hrvatskim političarima zbog Gotovine i Markača nakon oslobađajuće presude, ni u medijima ni u informacijskom prostoru nisu dobili prostor za „slavlje“ nakon zaslužene oslobađajuće presude gdje je srušena teza o zajedničkom zločinačkom pothvatu gdje je cijeli jedan narod, koji je bio izložen ratnim strahotama kroz pet godina, bio osuđen kao agresorski.

Zapadne zemlje koje nacionalizam proglašavaju kao nešto negativno, ustraju na isticanju individualnih karakteristika osobe, zanemarujući pri tomu da se tek sa zadovoljenjem kolektivnih prava ljudi može pristupiti ostvarivanju njihovih individualnih prava. Nacionalizam nije nešto negativno kako nam se to pokušava nametnuti. Definicija nacionalizma koju donosi Anthony Giddens glasi: “Nacionalizam je ideološki pokret za postizanje i održavanje autonomije, jedinstva i identiteta ljudske skupine za koju neki njezini članovi vjeruju da tvori stvarnu ili potencijalnu naciju.”³⁵ Nacionalizam označava ljubav prema kulturi, običajima, zajedničkim vrijednostima. Umjereni nacionalizam jest pozitivna karakteristika jedne nacije koja se bori za vlastitu slobodu i opstanak. Nepoznavanje određenja pojma nacionalizma, što se medijski vrlo često propagira, dovodi do toga da većina ljudi miješa pojam umjerenog i ekstremnog nacionalizma. Yael Tamir govori o pokušaju brisanja nacionalnih razlika i uspostavljanju nekih novih vrijednosti, globalnih vrijednosti nasuprot univerzalnim vrijednostima koje su dio Ženevske konvencije o pravima čovjeka, te dolazi do zaključka kakvo je to novo „postanacionalno doba“.

“Postnacionalno doba u kojem su nacionalne razlike izbrisane i u kojem svi sudjeluju u jednoj plitkoj univerzalnoj kulturi – gledaju saponice i CNN, jedu McDonaldse, piju coca-colu i vode djecu u Disneyland – više je noćna mora nego utopijska vizija.”³⁶

³⁵ Etnicitet, nacija i nacionalizam, www.pravo.unizg.hr/_download/.../19._Nacija_i_nacionalizam.ppt, (2. 7. 2013.).

³⁶ Etnicitet, nacija i nacionalizam, www.pravo.unizg.hr/_download/.../19._Nacija_i_nacionalizam.ppt (20. 7. 2013.).

Zemlje koje dijele lekcije Hrvatskoj, počevši od Velike Britanije, Francuske, Rusije u vezi prava, pravde, zločina, odgovornosti za zločin, zaboravljaju ili ne žele priznati da su neke osnovne ljudske zakone prihvatile tek prije nekih pedesetak ili nekoliko desetaka godina, kada su uvele zakone koji se tiču osnovnih ljudskih prava. Afroamerikanci imaju pravo izlaska na izbore, katolici i protestanti se imaju pravo vjenčavati, žene imaju pravo glasa i niz drugih osnovnih ljudskih prava poput prava na život, vjeru, samostalno odlučivanje, zapošljavanje itd.

„Ništa mi ne može ovaj dan pokvariti. Pokazali smo da smo bolji od Srbije kada se igra na neutralnom terenu. Ne mogu se tome oteći, ali svaka misao o utakmici me podsjeća na *film The Storm (Oluja)*“³⁷ - izjava trenera Hrvatske rukometne reprezentacije Slavka Goluže nakon pobjede nad srpskom rukometnom reprezentacijom na Olimpijskim igrama u Londonu. Američka glumica i humanitarka Angelina Jolie želi pridonijeti „pomirenju“ na Balkanu, a u isto to vrijeme lobira za Srbe, snimajući filmove koji prikazuju Srbe kao žrtve rata. Dok američka vojska vodi ratove diljem svijeta u ime patriotizma, Angelina Jolie osuđuje „nacionalizam“ Slavka Goluže tražeći razdvajanje patriotizma i nacionalizma.

Sportski klubovi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini su primjer nepoznavanja zakona, osude Hrvatske i HV-a kao agresora na Srbe, potpadanje pod utjecaj medija i brojnih drugih čimbenika su nakon prvostupanske presude, koja nije pravomoćna, donijeli kazne za „veličanje zločinaca“. Tako je primjerice NK Široki Brijeg bio osuđen od Nogometnog Saveza BiH na novčanu kaznu, jer su navijači NK Široki Brijeg transparentom na jednoj od utakmica iskazali podršku generalima Gotovini i Markaču. Nakon oslobađajuće presude generalima Gotovini i Markaču ta kazna nije povučena, niti je u medijima došlo do isprike čelnika Nogometnog saveza BiH, barem kao moralne satisfakcije navijačima toga kluba, koji niti na bilo koji način nisu prekršili zakon. Dokle idu apsurdi u BiH, pokazuje i zabrana unošenja hrvatske zastave navijačima rukometnog kluba Izviđač iz Ljubuškog tijekom utakmice između RK Izvi-

³⁷ Jolie na Twitteru: Šokirana sam izjavama Slavka Goluže, <http://www.jutarnji.hr/angelina-jolie-sokirana-izjavama-slavka-goluze--nacionalizam-se-ne-smije-mijesati-s-patriotizmom-/1045017/> (5. 3.2013.).

đač i RK Sutjeska. Zabranu unošenja je donijela uprava RK-a Izviđač, što je još veći apsurd. Na sportskim se terenima diljem svijeta unose zastave brojnih zemalja bez zakona o zabrani unošenja tih zastava, dok se istovremeno u Hrvatskoj i BiH zabranjuje unošenje zastave jedne suverene i samostalne države, a da nitko od hrvatskih političara ne reagira na štetu koja se time nanosi hrvatskom sportu, Hrvatima i Hrvatskoj. Ovime se ne samo Hrvatska, nego i Hrvati u Bosni i Hercegovini prikazuju kao zločinci i agresori.

Znanstvenici koji su za vrijeme Oluje, netom poslije Oluje i desetak i više godina od završetka rata pisali o značaju Oluje, njenoj opravdanosti, operaciji koja je izvedena po svim vojnim standardima, uz najmanji mogući broj žrtava, ne dobivaju „medijski prostor“, njihova riječ, iako je prisutna ne dopire do širih masa ljudi.

Informacijski rat protiv Oluje kao „udruženog zločinačkog pothvata“ je samo jedan od mitova koji su proizveli mediji u suradnji s političarima. Tu je još niz mitova:

- podjela Bosne,
- rušenje Starog mosta od strane HVO-a,
- prodaja Vukovara i niz drugih mitova koji su smišljeni zbog osporavanja prava Hrvatske na samostalnost i prava Hrvata na vlastiti identitet i njegovu opstojnost.

Oslobađajućom presudom generalima Gotovini i Markaču, poništenjem udruženog zločinačkog pothvata, informacijski rat protiv Domovinskog rata ne prestaje, ponovo se u medijima javljaju tekstovi koji govore o pokretanju novih optužnica protiv hrvatskih vojnika, a da nitko od hrvatskih političkih i drugih elita ne reagira na takve medijske tekstove koji opet kriminaliziraju Hrvatsku borbu za samostalnošću i suverenost.

„Srbijansko tužiteljstvo za ratne zločine će, nakon pravomoćnih presuda hrvatskim generalima u Den Haagu, aktivirati predmete za zločine počinjene u akciji “Oluja” i otvoriti šest novih slučajeva na temelju dokaza koje posjeduje, najavio je u srijedu državni tužitelj za ratne zločine

Vladimir Vukčević:³⁸ Optužnice se, prema pisanju medija, odnose na ovih šest područja: Petrinja, Dvor na Uni, Kijani, Vrginmost, Mali Alan i Lika. Medijska hajka koja je nastala u Srbiji nakon oslobađajuće presude generalima se nastavlja, medijski tekstovi i izvještaji donose izjave srpskih dužnosnika, koji na ovaj način žele predočiti srpskoj javnosti da nastavljaju politiku iz 90-tih godina, prema kojoj Srbi nisu krivci za rat u bivšoj Jugoslaviji. U Hrvatskoj se ovim izjavama želi usaditi osjećaj straha, da bilo koji građanin koji prijeđe granicu sa Srbijom, zapravo može biti pritvoren i izveden pred srpske sudove (poznat nam je slučaj Tihomira Purde³⁹). Hrvatski političari bi trebali iznijeti oštru reakciju u medijima na ove izjave te više ne dopuštati da Hrvatska i njeni građani budu izloženi medijskom šikaniranju i otvorenom informacijskom ratu, u kojemu se Domovinski rat prikazuje kao „zločin, agresija, etničko čišćenje“ srpskoga stanovništava.

Zaključak

Operacija Oluja predstavlja pobjedu ne samo u vojnome i političkom smislu, nego moralnu pobjedu hrvatskoga naroda, koja je u vrlo kratkom vremenu uspjela osloboditi veći dio svoga teritorija oslanjajući se na vlastite snage, sa što manje ljudskih žrtava i na jednoj i na drugoj strani. S operacijom Oluja nije oslođena samo Hrvatska nego i dio Bosne i Hercegovine, koji će biti prekretnica za prekid rata na ovim prostorima.

Istina o Oluji je poznata, no ako ona ne bude dio prostora javnoga znanja, kojega svi uvažavaju i prema kojemu se oblikuju budući događa-

³⁸ HINA, Šest novih slučajeva u Hrvatskoj na kojima radi srpsko tužiteljstvo su: Vrginmost, Petrinja, Dvor na Uni, Kijani, Lika, i Mali Alan!, <http://www.jutarnji.hr/srbijanski-tuzitelj--otvorit-cemo-sest-novih-slucajeva-za-ratne-zlocine-u-oluji-/1067755/>, (11. 3. 2013.).

³⁹ Tihomir Purda hrvatski je branitelj koji je 2011. godine uhvaćen na granici između Hrvatske i BiH, točnije u Orašju, te je pritvoren u zatvoru u zbog optužbi da je za vrijeme rata ubio srpskoga vojnika (Purda je ranjenoga vojnika prebacio u bolnicu, a koji je nakon nekoliko dana preminuo), a koje je pokrenulo srpsko tužiteljstvo. Priznanje dobiveno od Tihomira Purde je iznuđeno tijekom njegovog zatočeništva u srpskim logorima. Tužiteljstvo je naknadno odbacilo optužnicu, no unatoč svemu tome, Purda je proveo u zatvoru punih 57 dana čekajući donošenje odluka hoće li biti izručen Srbiji ili oslobođen. Tužiteljstvo za ratne zločine je odbacilo optužbe nakon ispitivanja dodatnih svjedoka i uvida u cjelokupnu dokumentaciju slučaja Purda.

ji, ona će ostati poznata samo u osobnoj sferi pojedinca, veće mase ljudi neće biti upoznate s njom. Manipuliranjem s javnim znanjem o Oluji, političari osvajaju prostor za drugačija djelovanja i postizanje drugih interesa, koji ne moraju biti u interesu naroda nego njihove politike, koja često u slučaju Hrvatske podilazi stranim interesima.

Domovinski rat u Hrvatskoj i rat koji se vodio na tlu Bosne i Hercegovine je dio informacijskog rata koji još uvijek traje, a koji u informacijskom i medijskom prostoru ima za cilj prikazati Hrvate, Hrvatsku i cjelokupno tadašnje političko i vojno vodstvo kao „zločinačko“, s namjerom prvo čišćenja Hrvatske od Srba, zatim čišćenja BiH od Bošnjaka, čime se borba Hrvatske za suverenost i samostalnost stavlja u neki drugi plan. Uspjeh nakon završetka rata, ponos, dostojanstvo, moral nisu više vrijednosti za koje se vrijedi boriti, prema medijskom viđenju i viđenju svih onih koji žele izjednačiti krivicu za rat na teritoriju Hrvatske i BiH. S nizom dezinformacija i laži o operaciji Oluja i hrvatskim generalima, Hrvatsku se pokušava prikazati kao državu utemeljenu na „zločinu“. Sve su to taktike specijalnog rata koji se još uvijek vodi na ovim prostorima, a svrha mu je da u prostor javnog znanja umetne niz dezinformacija, koje će jednoga dana Hrvatsku prikazati kao državu s „mračnom prošlošću“.

Oluja predstavlja prekretnicu u ratu u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini, ona je prijelomni trenutak za poraz srpskih postrojbi i nagovještaj cjelokupnog oslobađanja Hrvatske i BiH. Upravo zbog njene važnosti na vojnome, političkome i psihološkome polju, Oluja treba biti simbol hrvatske pobjede nad višestruko jačim neprijateljem. S pobjedom u Oluji dolazi do promjena i u prostoru javnoga znanja, Hrvatska se počinje prepoznavati i poštovati kao država i u međunarodnim krugovima. Iluzije koje su gradili mnogi o opstanku Jugoslavije, porazu Hrvatske od Srbije i Crne Gore, su se nakon Oluje pokazale nemogućima. Sudski procesi koji su vođeni u Haagu protiv hrvatskih generala i cjelokupnog hrvatskog vojnog i političkog vodstva, bili su samo nastavak srpske politike vođene drugim sredstvima.

Hrvatska treba slaviti svoje bitke, posebice operaciju Oluja, kojom je Hrvatska oslobodila ključni dio svoga teritorija i pokazala da je država

koja je spremna samostalno izboriti svoju teritorijalnu cjelovitost i samostalnost. Bez prikazivanja istine o Domovinskom ratu, operaciji Oluja, i njenog uvođenja u prostor javnoga znanja, ostavlja se mogućnost za postizanje raznih interesa, koji nisu dio dobrobiti Hrvatske kao države, nego pojedinačni interesi, istih onih koji operaciju Oluja nazivaju „zajedničkim zločinačkim pothvatom“.

Masovni mediji koji prenose brojne dezinformacije pa tako i pogrešne i netočne informacije o Domovinskom ratu, nisu u službi istinitog i objektivnog znanja, nego su pod utjecajem brojnih interesa koji će u svrhu postizanja tih interesa nastojati izmanipulirati javnost. Medijsko nametanje „istine“ neće dugo potrajati, ali trajat će do trenutka kada se hrvatska javnost otkloni od politike koja umanjuje uspjehe hrvatskog političkog i vojnog vodstva za oslobađanje Hrvatske i postizanje njene teritorijalne cjelovitosti. U medijima se vrlo često iskrivljuju činjenice, donose netočni podaci, selektivno rade intervjui s osobama koje žele okaljati borbu Hrvatske za neovisnost, nanoseći time veliku štetu ugledu Hrvatske u svijetu, a samim time i u međunarodnim odnosima s brojnim drugim državama. Hrvatski političari, kulturni, športski, gospodarski i brojni drugi djelatnici od društvenog ugleda bi trebali isticati hrvatske uspjehe u Domovinskom ratu. Brojni hrvatski i strani znanstvenici i istraživači koji su uložili veliki trud u istraživanje Domovinskog rata, trebaju dobiti dio medijskog prostora i doprijeti do javnosti koja je upoznata s borbom Hrvatske za samostalnošću i suverennošću.

Tek s oslobađajućom presudom, mali dio radova znastvenika i istraživača koji su branili Domovinski rat i prikazivali stvarno stanje na terenu, dopire do javnosti. Veliki broj tih radova koji su napisani nakon završetka rata i tijekom podizanja optužnica protiv hrvatskih generala i cjelokupnog vodstva hrvatskog naroda ostaje i dalje u medijskoj izolaciji ne odbijajući niti mali djelić medijskog prostora, čime se i dalje otvara put za brojne istraživače, novinare, djelatnike nevladinih organizacija kojima je nastanak države Hrvatske neoprostiv. Operacija Oluja je povijesni uspjeh hrvatskoga naroda i kao takva treba biti i medijski predstavljenja.

Literatura

- BUTKOVIĆ, Davor: Haag je osudio predsjednika Tuđmana, <http://www.jutarnji.hr/haag-je-osudio-predsjednika-tudmana--davor-butkovic--komentar-presude-gotovini/939171/>, (5. 3. 2013.).
- ČERINA, Josip, „Branitelji benkovačkog kraja u Domovinskom ratu“, u: *Društvena istraživanja*, Zagreb, vol. 17, br. 3, 2008.
- DAMAŠKA, Mirjan: „Boljke udruženog zajedničkog zločinačkog pothvata“, u: *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Zagreb, vol. 12, br. 1, 2005.
- HARLAND, David, „Selektivna Pravda za Balkan“, (objavljeno u *The New York Times*, (7. 12. 2012.). i u *International Herald Tribune*, (8. 12. 2012.), prevela BOJANIĆ, Višnja, <http://www.hkv.hr/izdvojeno/vai-prilozi/ostalo/prilozi-graana/13828-david-harland-selektivna-pravda-za-balkan.html>, (5. 3. 2013.).
- DOMOVIĆ, Roman: „Inverzija istine - metoda ostvarivanja dominacije u javnom informacijskom prostoru“, u: *National security and the future*, vol.11, br. 2-3, svibanj 2010.
- Etnicitet, nacija i nacionalizam, www.pravo.unizg.hr/_download/.../19._Nacija_i_nacionalizam.ppt, (20. 7. 2013.).
- Gotovina: ‘Ovo je točka na ‘i’, rat pripada povijesti, okrenimo se svi budućnosti!’, Josipović: ‘Bili ste žrtve u miru, nosili ste tuđi teret! Hvala vam, zadužili ste Hrvatsku’, <http://www.jutarnji.hr/gotovina-i-markac-su-slobodni--haaski-sud---nije-bilo-udruzenog-zlocinackog-pothvata--/1066689/>, (5. 3. 2013.).
- Gotovinin odvjetnik Mišetić prijavio Carlu Del Ponte glavnom tajniku UN-a Ban Ki-moonu!
- GRAOVAC, Ivan: „Civilne žrtve u Sektoru Jug u Oluji i neposredno nakon Oluje“, u: *Polemos*, ur. ŽUNEC, Ozren, sv. 7, br. ½, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk, 2004.
- Haaško tužiteljstvo: Oluja udruženi zločinački pothvat na čelu s predsjednikom Tuđmanom, http://hrsvijet.net/index.php?option=com_content&view=article&id=7888:hako-tuziteljstvo-oluja-udrueni-zloinaki-

pothvat-na-elu-sa-predsjednikom-tumanom&catid=1:politika&Itemid=9, (5. 3. 2013.).

HINA, Šest novih slučajeva u Hrvatskoj na kojima radi srpsko tužiteljstvo su: Virginmost, Petrinja, Dvor na Uni, Kijani, Lika, i Mali Alan!, <http://www.jutarnji.hr/srbijanski-tuzitelj---otvorit-cemo-sest-novih-slucajeva-za-ratne-zlocine-u-oluji-/1067755/>, (11. 3. 2013.).

<http://www.jutarnji.hr/brammertz-razocaran---razmislit-cu-o-pokretanju-postupka-preispitivanja-presude-gotovini-i-markacu--/1067896/>, (15. 3. 2013.).

<http://www.jutarnji.hr/ledeno-doba-srbi-okupljaju-saveznike-protiv-hrvatske/1070853/>, (5. 3. 2013.).

<http://www.jutarnji.hr/odvjetnik-miseti-glavnom-tajniku-un-a-ban-ki-moonu-poslao-prituzbu-protiv-carle-del-ponte-/1070346/>, (5. 3. 2013.).

<http://www.vecernji.hr/vijesti/branitelji-premieru-kakav-se-to-gradanski-rat-vodio-hrvatskoj-clanak-525393>, (25. 4. 2013.).

Jolie na Twitteru: Šokirana sam izjavama Slavka Goluže, <http://www.jutarnji.hr/angelina-jolie-sokirana-izjavama-slavka-goluze--nacionalizam-se-ne-smije-mijesati-s-patriotizmom-/1045017/>, (5. 3. 2013.).

KLUN, Branko: „Rat i mediji - etički izazovi na kraju stoljeća“, u: *Medijska istraživanja*, god. 6, br. 1, 2000. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=36846, (5. 3. 2013.).

Komentari iz Republike Srpske: ‘Sada bi trebalo tražiti da se puste Radovan Karadžić i Ratko Mladić!’, <http://www.jutarnji.hr/milorad-dodik--sada-bi-trebalo-traziti-da-se-puste-radovan-karadzic-i-ratko-mladic--/1066759/>, (1. 3. 2013.).

PAVIĆ, Snježana, LEDENO DOBA, Srpski državni vrh pokrenuo akciju: Okupljaju saveznike protiv Hrvatske.

VELJKOVIĆ, Sandra, Ekskluzivno: Poslušajte Nikolićev intervju o Vukovaru i Hrvatima, <http://www.vecernji.hr/vijesti/ekskluzivno-poslusajte-nikolicev-intervju-vukovaru-hrvatima-clanak-414260>, (15. 3. 2013.).

Srbijanska vlada svela suradnju s Haagom na tehničku razinu: 'Ova je odluka pljuska međunarodnoj pravdi', <http://www.jutarnji.hr/template/article/article-print.jsp?id=1066845>, (5. 3. 2013.).

TOMIĆ, Zoran: *Odnosi s javnošću*, Zagreb-Sarajevo, Synopsis, 2008.

TUĐMAN, Miroslav: *Informacijsko ratište i informacijska znanost*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 2008.

Vijeće sigurnosti UN-a o presudi generalima Gotovini i Markaču; SAD, Britanija i Njemačka za, Rusija protiv: 'Pravda nije zadovoljena', <http://www.jutarnji.hr/clanice-vijeca-sigurnosti-un-a-oko-presude-greeneralim--kina-i-rusija-protiv--velika-britanija-i-njemacka-za-/1070705/>, (5. 3. 2013.).

INFORMATION WAR AGAINST THE STORM

Abstract

Media have one of key roles in showing war events and due to that they influence on forming the public knowledge about those events. Different political options in the Croatian War of Independence used media for gaining political and military power after the war for winning and keeping key political positions according to which history will be written and collective opinion about the war, winners, defeated ones etc. will be formed. The aim of the information war against the operation Storm, which was lead in the information and media space, was to show Croatia, its military and political leadership and all Croats as "agressors". Storm, as a military operation, which represents a symbol of Croatian victory in the war against Serbian aggressor, should be the key part of the public knowledge about the war in Croatia and it should be shown as a victory against much stronger enemy. Croatian War of Independence and participants in that war are incriminated through media texts which accuse entire political and military leadership of the Republic of Croatia headed by Franjo Tuđman, while the fight of Croatia for freedom is shown as the "war crime". The aim of this paper is to give a systematic overview of media and information war directed to equalization quilt in the war without pointing out winners and defeated ones and through the overview of texts about the operation Storm, joint criminal enterprise, generals Ante Gotovina and Mladen Markač, first-instance accusing verdict and second-instance liberating verdict for generals Gotovina and Markač, excessive shelling and many other factors related to media overview of the operation Storm.

Key words: *Storm, media, Hague Tribunal, joint criminal enterprise, public knowledge.*

* Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mostar

ODNOSI S JAVNOŠĆU

MIRO RADALJ*
MARIJAN PRIMORAC**
ANITA GLIBIĆ**

ODNOSI S JAVNOŠĆU U KNJIŽNOM NAKLADNIŠTVU

Sažetak

Odnosi s javnošću u knjižnom nakladništvu kompilacija su korporativnih odnosa s javnošću i onih koji se primjenjuju u organizacijama i institucijama u kulturi. Zbog specifičnosti knjige kao forme i nositelja sadržaja o kojoj se komunicira, ali koja i sama komunicira u relaciji s čitateljem, nije riječ samo o kompilaciji već knjižno nakladništvo ima i svojih posebnosti i na njima ono gradi jedinstven model odnosa s javnošću. U praksi se teško raščlanjuju odnosi s javnošću i marketing, a ovaj rad naglašava da unatoč potrebi da djeluju integralno, odnosi prema vanjskoj javnosti u nakladništvu se primarno fokusiraju prema potencijalnim čitateljima dok se marketing fokusira prema istoj ciljanoj publici kao kupcima.

Ključne riječi: knjiga, nakladništvo, odnosi s javnošću, marketing

* Verbum, Split

** Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru

Uvod

Povijest knjige i povijest nakladništva ne započinju Gutenbergovim izumom, iako je taj izum jedna od prijelomnih točaka u povijesti uopće. Rukopisna knjiga postojala je i prije Gutenberga, a nakladništvo je započelo svoj pravi život odvajanjem od ceha tiskarstva. Tiskari su u prvim vremenima tiskane knjige bili istovremeno i nakladnici da bi tek prvi “vanjski” naručitelji tiskanih knjiga postali oni koji odabiru naslove koje će tiskati.

Iako je i sama knjiga primarno komunikacijski medij te na svoj način ima svoje vlastite odnose s javnošću, jer svojim sadržajem utječe, oblikuje i stvara javnost i samostalno komunicira s njom, u ovom radu ćemo razmatrati odnose s javnošću nakladničkih kuća, nakladnika koji već samim izborom naslova koje objavljuju ili pak odbiju objaviti, oblikuju kulturnu, znanstvenu, političku, ekonomsku, a teško bi bilo izdvojiti bilo koju javnost na koju knjiga i nakladništvo nemaju barem posredan utjecaj.

Odnosi s javnošću i knjižno nakladništvo imaju vrlo aktivan i dugovječan odnos. Ovdje ćemo se baviti knjižnim nakladništvom koje za razliku od ostalih grana nakladničke djelatnosti (novinsko nakladništvo, nakladništvo zvuka, slike...) ima svoje posebne komunikacijske i tržišne standarde, svoje ciljane javnosti i postulate komunikacije. Stoga ćemo se zaustaviti na ovom segmentu nakladništva.

Jedan od ciljeva ovoga rada je odvojiti i naglasiti potrebu razlikovanja marketinga i odnosa s javnošću, srodnih disciplina ne samo u nakladništvu te utvrditi važnost odnosa s javnošću za dosadašnji razvoj nakladništva i njegovu budućnost.

1. Knjiga i nakladništvo

Kad razmišljamo o odnosu knjige, znanja i komunikacije možemo ustvrditi da je knjiga komunikacijski medij koji je uvelike unaprijedio ne samo evidentiranje i komunikaciju znanja već, zbog dostupnosti tog znanja, a kumulativnim učinkom kojeg proizvodi, višestruko ubrzao ti-

jek povijesti, a da samom znanju nikako nije štetio. Međutim, nisu svi takvoga mišljenja.

Još je znameniti filozof *Sokrat* prema knjigama bio vrlo nepovjerljiv. Uspoređujući ih s razgovorom smatrao je da je razgovor daleko nadmoćniji. U *Fedru* je rekao da je pisanje tek oponašanje govora te da možda izgleda kao pomagalo koje pomaže pamćenju, znanju i mašti, ali je u konačnici štetno. Ljudi se oslanjaju na pismo i ne razvijaju pamćenje, znanje ni maštu. Što je još gore, počinju vjerovati da nešto znaju, samo zato što imaju knjige. Dosljedan svojim stavovima *Sokrat* nije bilježio svoje spoznaje, znanje i argumente. Sreća po kulturu, filozofiju i povijest da je *Platon*, kad *Sokrat* već nije, bilježio i ono što je Sokrat govorio, što je znao.¹

Više je definicija knjige. Neke definicije opisuju knjigu s tehničke, a druge sa sadržajne perspektive. Neke pak kombiniraju obje perspektive. U nakladničkom svijetu najpoznatija je UNESCO-va definicija: “Knjiga je ukoričena, tiskana, omeđena publikacija od najmanje 49 stranica”². Ova je definicija nastala 1985. godine radi povećane potrebe da se olakša poslovanje knjigom, a u toj definiciji se može prepoznati pokušaj da se tiskana knjiga zaštititi baš u trenutku kad su se novi mediji za objavljivanje sadržaja već našli na nakladničkoj sceni.³

Osim ove, tehničke definicije, postoji i čitav niz drugih definicija knjige, tako je ona i “... mnoštvo tematski povezanih ispisanih ili tiskanih listova jedinstvene strukture svezanih i ukoričenih radi jednostavnosti čitanja”⁴, ili “... svaki pismom fiksirani jezični dokument većeg opsega, zabilježen na lako prenosivom materijalu.”⁵ te “Više zajedno povezanih i ukoričenih listova (tiskanih ili ispisanih)”⁶ i “...proizvod grafičke industrije koji se od drugih tiskanica razlikuje svojim opsegom i načinom

¹ Usp. Gabriele ZAID, *Koliko knjiga!*, Algoritam, Zagreb, 2005., str. 25.-26.

² Knjiga u fokusu. Potpora kreativnoj industriji - stručna analiza i preporuke za uređenje tržišta knjiga i širenje kulture čitanja u RH, Knjižni blok - Inicijativa za knjigu, Zagreb, 2013., str. 12.

³ Usp. Aleksandra HORVAT, Daniela ŽIVKOVIĆ, *Između javnosti i privatnosti. Knjižnice u vremenu e-knjige*, HSN, Zagreb, 2012., str. 95.

⁴ *Rječnik hrvatskog jezika*, LZ Miroslav Krleža, Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 458.

⁵ *Hrvatski Opći Leksikon*, LZ Miroslav Krleža, Zagreb, 1996., str. 473.

⁶ *Nav. mj.*

uveza (tvrđi, meki i dr.); sastoji se od većeg broja listova međusobno povezanih u knjižni blok zaštićenih koricama.”⁷ U Hrvatskoj, Nacionalna i sveučilišna knjižnica (NSK) navodi kako je knjiga omeđena publikacija objavljena na bilo kojem mediju.⁸

Uz termin *nakladništvo* kod nas je još u uporabi i sinonim *izdavaštvo* ili *izdavaštvo*, a prema *Rječniku hrvatskih riječi* znači “sveukupnu izdavačku djelatnost”⁹ a *naklada* pak “tiskanje i objavljivanje knjige, izdanje”. *Nakladnik* se tumači kao “poduzetnik koji objavljuje i prodaje knjige, izdavač”¹⁰.

U *Hrvatskom leksikonu* iz 1997. godine nalazimo opsežnu natuknicu o nakladništvu iz koje izdvajamo: “nakladništvo je djelatnost tiskanja, tiskarskog umnožavanja i prodaje knjižnih djela. Nakladnici su poduzetnici koji stječu prava tiskanja i prodaje tiskovina. (...) Razgraničenje nakladništva od tiskarstva započinje kad sam tiskar uspostavlja ‘musaeo’, poslije ‘lektorni kabinet’ (redakciju) i preko vlastite ili knjižara partnera osigurava dostupnost knjige tržištu”¹¹.

Nakladništvo je, kao i odnosi s javnošću, mlada znanstvena disciplina koja traga za svojom općom teorijom. Jedan od autora koji se upustio u posao izgradnje teorijskih osnova nakladništva je B. J. Thompson¹² koji je postavio teoriju o nakladničkim poljima polazeći od toga da je najprije potrebno objasniti strukturu nakladništva tumačeći da su pojedina nakladnička polja toliko različita koliko su različite pojedine sportske igre.¹³

Povijest knjige počinje u Mezopotamiji gdje su Sumerani prvi usavršili sustav grafičkog prikazivanje znanja. Najstariji sačuvani spomenici sumerske pismenosti - male glinene pločice s nazivima urezanih piktograma potječu iz sredine IV. tisućljeća prije Krista. Babilonci su

⁷ Nav. mj.

⁸ Usp. Knjiga u fokusu. Potpora kreativnoj industriji - stručna analiza i preporuke za uređenje tržišta knjiga i širenje kulture čitanja u RH, Knjižni blok - Inicijativa za knjigu, Zagreb, 2013., str. 12.

⁹ Usp. *Rječnik hrvatskog jezika*, LZ Miroslav Krleža, Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 386.

¹⁰ Usp. isto, str. 639.

¹¹ Usp. *Hrvatski leksikon*, Naklada leksikon, Zagreb, 1997., str. 152.

¹² Vidi. John B. THOMPSON, *Books in the digital age*, Cambridge: Polity, 2005.

¹³ Usp. Srećko JELUŠIĆ, *Ogledi o nakladništvu*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2012., str. 72.

od Sumerana naslijedili veliku sklonost pisanju pa u vrijeme vladavine Hamurabija (18. stoljeće pr. Kr.) razvijaju snažnu knjižnu proizvodnju zbog koje će ih njemački arheolog R. Koldewey, koji je iskopao njihovu prijestolnicu Babilon, nazvati grafomanima. Pločice su se kao i u sumerska vremena pisale i prepisivale u pisarskim radionicama, a čuvale u knjižnicama-arhivima.¹⁴

Po mnogima "prava" povijest knjige započinje Gutenbergovom tiskarskom prešom, a sve prije njega riječ je o nekoj vrsti pretpovijesti knjige. Prava revolucija sastojala se pak u brzini tiska - moglo se proizvesti 50 do 100 stranica na sat. Tada iznimno veliki pomak, danas, kad se na jednom stroju tiska između 15.000 do 50.000 stranica djeluje kao ručno prepisivanje. Pojava nove tehnike Gutenbergovog tiskarskog stroja ili preše s pomičnim slovima nije odmah istisnula pisare. Tipografija je omogućila dostupnost iznimno većeg broja naslova te započela eru tiskane knjige koja traje do naših dana. Od 1450. do 1500. godine objavljeno je između 10.000 i 15.000 naslova (tzv. *inkunabula*) u 30.000 do 35.000 izdanja uz prosječnu nakladu od 500 primjeraka, dakle, oko 250 naslova godišnje. Godine 1952. objavljeno je 250.000 naslova, dakle tempo rasta nadmašio je pet puta brzinu porasta broja stanovništva. Godine 1550. objavljeno je 500 naslova, 1650. 2.300 naslova, 1750. godine 11.000 naslova, a 1850. godine 50.000 naslova. Tijekom prvih stotinu godina tiskanja (1450.-1550.) objavljeno je 35.000 naslova dok je od 1950. do 2000. godine objavljeno tisuću puta više - 36.000.000 naslova.¹⁵

Velikim porastom produkcije knjiga došlo je do stvaranja novih institucija i organizacija. "Od 16. stoljeća dolazi do krupnih promjena na svim područjima proizvodnje i raspačavanja knjige. U prvom redu valja spomenuti procese odvajanja funkcije nakladnika i knjižara od funkcije tiskara. Dotad su ta tri zanimanja bila povezana u istoj osobi - u tiskaru..."¹⁶

¹⁴ Aleksandar STIPČEVIĆ, *Povijest knjige*, NZMH, Zagreb, 1985., str. 7.-13.

¹⁵ Usp. G. ZAID, *n. dj.*, str. 16.-17.

¹⁶ A. STIPČEVIĆ, *n. dj.*, str. 319.

2. Tiskana knjiga, novi komunikacijski modeli i znanje

Gutenbergova tehnika tiskanja knjiga, novi komunikacijski modeli koji su doveli do promjene u dominaciji komunikacijskog jezika imali su za posljedicu promjenu sadržaja knjiga - sadržaja raspoloživog znanja. Suvremeni autori procjenjuju da je tijekom 15. stoljeća više od 50% tiskanih knjiga bilo vjerskog sadržaja a samo 10% antičkih autora koji su bili “glavni izvor znanstvenih informacija”.¹⁷ Već početkom 16. stoljeća “postotak tiskanih knjiga antičkih autora penje se na 33%, a svega 27% knjiga vjerskog je sadržaja.”¹⁸

U stoljećima nakon Gutenberga knjiga je bila dominantan medij čuvanja i prijenosa znanja, a svojom mobilnošću pomogla je razvoju i nadogradnji onih znanja koja bi bez nje bila izgubljena i za čiji je razvoj bitan kumulativni kontinuitet koji bi, da se pitalo *Sokrata* i da knjige nije bilo, ostao izgubljen.

2.1. Tiskana knjiga u Hrvatskoj

Prva tiskana knjiga na glagoljici u Hrvatskoj je objavljena već 1483. godine. Riječ je o *Misalu* na kojem nije označeno mjesto tiskanja pa se pretpostavlja da je tiskana u Kosinju, Modrušu, Izoli ili pak Veneciji. Sa sigurnošću se smatra da je prva hrvatska tiskara djelovala u Kosinju, gdje je 1491. godine tiskan *Brevijar*. Prva hrvatska knjiga tiskana na latini je *Lekcionar Bernardina Splićanina*, tiskan u Veneciji 1495. godine.¹⁹

U Hrvatskoj pojava nakladništva, a time i organiziranog umnažanja te sustavnijega prijenosa i čuvanja znanja putem knjige kao medija datira od 1694. godine kada Hrvatski sabor predaje “zemaljsku tiskaru” (tzv. “isusovačku tiskaru” koja je u Zagreb stigla 1664.) Pavlu Ritteru Vitezoviću, koji knjige priprema za tisak, tiska ih s impressumom “*ex Musaeo Graecmonti*” i prodaje u vlastitoj knjižari. Do požara 1706. godine Vitezović objavljuje oko 50 naslova. Nakon Vitezovića nakladništvo i

¹⁷ Usp. Miroslav TUĐMAN, *Informacijsko ratište i informacijska znanost*, HSN, Zagreb, 2008., str. 54.

¹⁸ A. STIPČEVIĆ, *n. dj.*, str. 354.

¹⁹ Usp. *Hrvatski Leksikon*, II. svezak, Naklada Leksikon, Zagreb, 1997., str. 568.

tiskarstvo se brzo razvija i širi sukladno razvoju te djelatnosti u obližnjoj Veneciji i ostatku Europe.²⁰

2.2. Odnosi tiskane, e-knjige i znanja

“Nije pretjerano reći da se zapadnoeuropska civilizacija i konstituirala te da živi na knjiškim temeljima.”²¹ Ova tvrdnja, s kojom bismo se lako mogli složiti možda će biti primjenjiva u nekom drugom obliku i na e-knjigu za nekoliko stoljeća. Iako tiskana knjiga pojavom elektroničkih medija nije jedina čuvarica i prenositeljica znanja, njen značaj ni opstanak ipak nije bio ugrožen. Pojavom pak televizije i računala dovodio se njezin opstanak u pitanje, a i teze o bez-papirnom društvu nisu bile izricane kolokvijalno već u ozbiljnim znanstvenim raspravama. Danas treba istaknuti da je sve manje onih koji bezrezervno prihvaćaju stajalište prema kojima će e-knjiga odjednom u potpunosti potisnuti tiskanu knjigu.²² Iako je tržište e-knjige u SAD-u, u drugom kvartalu 2012. godine, zauzimalo čak 22% sveg novca potrošenog na knjigu, početni se brzi rast zaustavio i na najplodnijem tržištu e-knjige, onom engleskog govornog područja.

Od svih mogućih varijanti, od kojih su najradikalnije one da će jedan format potpuno istisnuti drugi do varijanti da će se svaki od njih pozicionirati na svojim čvrstim postocima (pri tom je dominantna teza da će ukupan zbroj ta dva tržišta dati kao rezultat veću brojku od one kad bi prevladao samo jedan format), preko različitih omjera u kojima će se razvijati trenutna dva meandra e-knjige (*activ inc* i pozadinsko svjetlo) ili eventualno njihovo spajanje u jedan, radi jednostavnosti distribucije, ovisit će i razvoj i distribucija znanja. Upravo se nalazimo u epicentru rezrješavanja odnosa ovih dvaju formata, možda sukobljenih, a možda i komplementarnih.

Knjiga je afirmirana kao metafora za svijet znanja, a umnogome je uticala i na sam sadržaj znanja ne samo kao čuvarica i prenositeljica istog, pa stoga budućnost knjige i njenih inačica nije tek rasprava o bu-

²⁰ Usp. *isto*, str. 152.

²¹ S. JELUŠIĆ, *n. dj.*, 2012. str. 17.

²² *Isto*, str. 12.

dućnosti nekog proizvoda već pitanje usmjeravanja procesa koji oblikuju kulture i civilizacije.

3. Odnosi s javnošću u malim i srednjim tvrtkama

Većina kuća knjižnog nakladništva u Republici Hrvatskoj spadaju u grupu malih i srednjih tvrtki. Male i srednje tvrtke su one kojima su broj zaposlenika i ukupni prihodi manji od definiranih granica. Poduzeće se smatra malim, srednjim ili velikim ovisno o zemlji u kojoj djeluje i o industrijskoj djelatnosti, ali i o pokazatelju veličine koji se rabi (broj zaposlenika, ukupni prihodi, ukupna imovina).²³

Vlasnici malih poduzeća i menadžeri rijetko angažiraju agencije za odnose s javnošću, a često nemaju ni zaposlenike na području poslova odnosa s javnošću. U skladu s takvim organizacijskim i financijskim mogućnostima u malim poduzećima vrijedi pravilo “ako želiš nešto dobro napraviti, napravi to sam”. Isto se može doslovno ustvrditi i za praksu odnosa s javnošću u nakladničkim kućama, bez obzira na specifičnost djelatnosti. Najčešća je praksa da vlasnici i uprava obično djeluju kao vlastiti stručnjaci za odnose s javnošću. Odnosi s javnošću u malim poduzećima pokrivaju jednako širok opseg posla kao i odnosi s javnošću u velikim poduzećima. U tim uvjetima možemo smatrati da su odnosi s javnošću srednjeg poduzeća istovjetni korporativnoj komunikaciji. Dođuše, manje su organizirani jer se nitko u malim poduzećima ne može koncentrirati isključivo na odnose s javnošću. Odnosi s javnošću postaju životni stil mnogih vlasnika malih poduzeća koji su uključeni ne samo u odnose s medijima, nego i sa zajednicom, potrošačima, zaposlenicima, sponzorima, dobavljačima...²⁴

²³ Fikreta BAHTIJIJAREVIĆ-ŠIBER i dr., *Suvremeni menadžment-vještine, sustavi i izazovi*, Školska knjiga, Zagreb, 2008., str. 487.

²⁴ Usp. Zoran TOMIĆ, *Odnosi s javnošću: teorija i praksa*, Sinopsis, Zagreb-Sarajevo, 2008., str. 204.

4. Odnosi s javnošću i marketing

Suvremeni odnosi s javnošću nisu marketing, oglašavanje, publicitet niti propaganda. Imaju dodirnih točaka i najučinkovitiji su u integriranoj komunikaciji.²⁵

Odnosi s javnošću su upravljanje sveukupnim komunikacijama jedne organizacije sa svim njezinim javnostima. S druge strane, za marketinške praktičare, odnosi s javnošću nisu ništa više od publiciteta, to jest osiguravanja medijskog praćenja. (...) Istina je da su komunikacijske vještine djelatnika odnosa s javnošću neprocjenjive u kontaktu s raznim ciljanim javnostima, ali da bi preživjele, organizacije moraju osigurati dobru prodaju i podršku za svoje proizvode i usluge. (...) Prema tome, organizacije trebaju i marketing i odnose s javnošću.²⁶

Kako navode D. L. Wilcox i suradnici sve je to navelo J. E. Gruniga, urednika IABC-ove studije da utvrdi: "Mi smatramo da se odnosi s javnošću moraju uzdići kao disciplina različita od marketinga i da se moraju u organizaciji prakticirati odvojeno od marketinga". Logika međutim nalaže, da organizaciji treba koordiniran i integriran pristup komunikacijskoj strategiji.²⁷

4.1. Integrirana komunikacija

Prema R. L. Heathu i W. T. Coombsu trend *integrirane (marketinške) komunikacije* potaknuo je marketing, oglašavanje i odnose s javnošću da djeluju zajedno.²⁸ Danas preko 75% tvrtki svih veličina koristi integriranu komunikaciju. Integrirana marketinška komunikacija u velikoj mjeri se primjenjuje i u organizacijama kulture, susljedno tome i u nakladničkim kućama.

Integriranu marketinšku komunikaciju P. Kotler i suradnici opisuju kao koncept uz pomoć kojeg kompanija pozorno integrira i koordini-

²⁵ Usp. *isto.*, str. 177.

²⁶ Usp. *isto.*, str. 202.

²⁷ Denis L. WILCOX, Philip H. AULT, Warren K. AGEE, Glen T. CAMERON, *Essential of Public Relations.*, New York, 2001., str. 91.-92.

²⁸ Robert L. HEATH, W. Timothy COOMBS, *Today's Public Relations - An Introduction*, Sage Pub, Thousand Oaks, 2006., str. 31.

ra brojne komunikacijske kanale kako bi iznijela jasnu, konzistentnu i poticajnu poruku o organizaciji i njezinim proizvodima.²⁹ U *integriranoj marketinškoj komunikaciji (integrated marketing communications – IMC)* svi oblici trebaju biti u potpunosti integrirani tako da se dopunjuju kako bi se postigli najbolji rezultati. Kao dio tog procesa, integrirane marketinške komunikacije trebaju ostvariti mjerljive gospodarske rezultate (veće prihode, profitabilnost...)³⁰

5. Odnosi s javnošću organizacija u kulturi

Odnosi s javnošću u kulturnim institucijama imaju mnogo širi krug djelovanja od pukog privlačenja pozornosti javnosti. Sve uočljiviji su također alati i tehnike integrirane marketinške komunikacije kao što su oglašavanje, razvoj prodaje ili odnosi s utjecajnom i stručnom javnosti. Ustanove u kulturi sve su više usmjerene na krajnjeg potrošača kulturnih dobara (publiku) pa integriranom komunikacijom, opsegom i sadržajem širim od marketinških, nastoje izgraditi dugoročne odnose s korisnicima. Također se provode brojna neformalna istraživanja, poput anketiranja publike, praćenja internetskih foruma i društvenih mreža kako bi se dobila povratna informacija. Upravo zbog takve prakse, prema kojoj se u kulturnim ustanovama, kao i ostalim organizacijama s malim brojem zaposlenika, isprepliću djelovanja u marketingu, promidžbi i odnosima s javnostima, treba preispitati prevladavajuće teorijske pristupe o nužnoj podjeli i razlikovanju tih djelatnosti.³¹

Definiranje kulture i umjetnosti kao industrije dovelo je do značajne akademske rasprave u kojoj neki smatraju da se tu radi o industrijskom proizvodu dok drugi stvari gledaju iz semiotičke perspektive prema kojoj kultura i umjetnost posjeduju estetsku oznaku koja je kulturalno definirana.³² Kultura, dakako, nije proizvod. Ali što su onda naranče, orhi-

²⁹ Philip KOTLER, Gary ARMSTRONG, John SAUNDERS i Veronica WONG, *Principles of Marketing*, Financial Times, Prentice Hall, Harlow, 2001., str. 781.

³⁰ Usp. Anthony DAVIS, *Everything You Should Know About Public Relations*, Kogen page, London, 2003., str. 107.-108.

³¹ Đorđe OBRADOVIĆ, Ivana M. BOGDANOVIĆ, *Holistički odnosi s medijima u organizacija u kulturi*, Medianali, br. 7., Sveučilište u Dubrovniku, Dubrovnik, 2010., str. 75.

³² Usp. Ralph TENCH, Liz YEOMANS, *Otkrivanje odnosa s javnošću*, str. 667.

deje, ptice, zalasci sunca. Sve može početi od otkrića i postati sredstvom plaćanja, objektom i robom. Da bismo to izbjegli, osmišljen je postupak potvrđivanja, dvojak poput samog predmeta. Riječ se pretvara u ovjereni ugovor. Akademski titula služi kao jamstvo. Institucija donosi legitimnost. Pečat mjerodavnih služi kao potvrda. I upravo je u tome sadržana proturječnost. Suvremena se kultura rodila u tiskarskoj revoluciji.³³

6. Odnosi s javnošću u knjižnom nakladništvu

Osnovna i najjednostavnija podjela javnosti na unutarnje i vanjske možda je najbolja da se stekne osnovni uvid u strukturu javnosti u nakladničkim kućama.

U centru odnosa s javnošću organizacija u kulturi je kulturni proizvod pa se tek nakon toga oblikuje javnost, a ne obrnuto, u smislu da se neki proizvodi oblikuju na način da se pokušava proniknuti ukus javnosti. Taj princip često ima raspon od jedne do druge krajnosti. Iako bi nakladnik trebao biti subjekt i kreator javnog ukusa, birajući što će i što neće biti objavljeno, susljedno mnijenja ciljane javnosti zna se povoditi za tim ukusom, ne kreirajući ga već kaskajući za njim.

Ipak, kao i svaka tvrtka, i nakladničke kuće imaju svoju unutarnju javnost koja se opet dijeli na stalno zaposlene djelatnike u nakladničkoj kući, zatim honorarne suradnike u produkcijskom procesu (*outsorce-re*) te udruge nakladnika koje su dijelom unutarnja, unutar-strukovna javnost, a dijelom vanjska jer uključuju i B2B segment, komunikaciju s drugim nakladničkim kućama.

Što se tiče vanjskih javnosti, najvažnija ciljna javnost svake nakladničke kuće je čitateljska publika, čitatelji i kupci knjiga koji nisu uvijek sinonimi. Pa kako nakladničke kuće ponajčešće imaju raspon različitih naslova u tematski povezane skupine, tzv. knjižnice, nizove ili biblioteke, tako je i ciljana javnost, odnosno ciljana publika donekle raznorodna. I takva raznorodna publika se u osnovnom preklapa pa su komunikacijski kanali i način komunikacije s njom u osnovnom isti.

Osim čitatelja u vanjske javnosti spadaju i državne i druge institucije s kojima su nakladničke kuće posredno u dodiru, ponajčešće radi

³³ G. ZAID, *n. dj.*, str. 38.

financiranja neprofitabilnih projekata, a takvi su u nakladništvu česti, naročito u segmentu znanstvene knjige.

Vanjske javnosti su i knjižare i knjižnice, koji su jedna vrsta distributera poruke koju nakladnik i autor žele prenijeti ali u prvom redu i distributeri knjige kao proizvođači koji traže put do svog kupca a u sretnim okolnostima možda i čitatelja. U vanjske javnosti spadaju i mediji koji su važna javnost ali i posrednik u komunikaciji sa svim drugim javnostima. Ako na medije gledamo kao kanal za posredovanje poruka i informacija, onda uglavnom mislimo na medije masovne komunikacije.

Kada je riječ o elektroničkim i tiskanim medijima nakladničke kuće, slično ostalim institucijama i tvrtkama u kulturi najčešće koriste publicitet³⁴ kako bi komunicirali sa svojom ciljanom javnošću.

6.1. Unutarnja javnost u knjižnom nakladništvu

Najvažnija *unutarnja javnost* svake nakladničke kuće, jednako kao i svake tvrtke, su njezini zaposlenici. A kako je riječ o kreativnom području, oni prenose kulturu, duh, imidž i osobnost svake nakladničke kuće, bilo da dio svoje osobnosti ugrađuju u osobnost nakladničke kuće bilo da se prilagode osnovnim i specifičnim misijama tvrtke. Stoga je najvažniji način komunikacije s tim djelatnicima neposredna komunikacija s upravom tvrtke, ili posredno putem menadžmenta, odnosno glavnog urednika.³⁵ Čine je, pored djelatnika u administrativno knjigovodstvenom odjelu i ekspeditu, još i članovi redakcije, glavni urednik i urednici pojedinih nizova, izvršni urednici i redaktori te djelatnici u odjelu marketinga i prodaje. Neposrednija i dvosmjerna komunikacija u odnosu na ovu javnost se podrazumijeva, sve drugo je kontraproduktivno. Unutarnju javnost čine i honorarni suradnici, prevoditelji, lektori, korektor, recenzenti, redaktori i naravno autori. Komunikacija s tim dijelom unutarnje javnosti je obično vrlo neposredna, iako oni ne moraju biti u istom gradu, niti u istoj zemlji u kojoj je sjedište nakladničke kuće. Stoga se za komunikaciju s njima koriste ostali kanali dvosmjerne komunikacije koji su na raspolaganju.

³⁴ Usp. Thomas WOLL, *Publishing for Profit*, Chicago review press, Chicago, 2006., str. 207.

³⁵ S. JELUŠIĆ, *n. dj.*, str. 910-110.

Udruge nakladnika³⁶ većim dijelom pripadaju unutarnjoj javnosti jer nastoje, a donekle i uspijevaju, kreirati okruženje u kojem se nakladnička djelatnost odvija, nastoje utjecati na zakonodavstvo, ministarstva i lokalnu samoupravu kako bi poslovni uvjeti, zakonodavstvo i klima u široj javnosti bila što povoljnija za rad nakladničkih kuća. Nakladnici u pojedinim udrugama nakladnika mogu participirati neposredno (djelujući aktivno, udružujući se u njih) ili posredno, komunicirajući dostupnim kanalima dvosmjerne komunikacije. Komunikacija s unutarnjim javnostima u nakladničkim kućama treba biti, a najčešće i jest, vrlo neposredna, dvosmjerna, simetrična i aktivna, kao uostalom i sama djelatnost.

6.2. Vanjska javnost u knjižnom nakladništvu

Za razliku od marketinga koji na isti dio publike gleda kao kupce, odnosi s javnošću u nakladništvu ih gledaju kao čitatelje te ih žele informirati i zainteresirati da pročitaju knjigu. Iako na prvi pogled izgleda isto ili barem slično, pogotovo što prva namjera (prodaja) ponekad rezultira i čitanjem knjige, a druga namjera (čitanje) ponekad pretpostavlja i kupovinu knjige, riječ je o različitim djelatnostima i funkcijama koje, u okviru integrirane komunikacije, trebaju imati sinergijski učinak.

Ne obazirati se na javnost znači zapravo negirati kulturu: znači ne komunicirati, ali i spasiti se od prokletstva komercijalizacije i uspjeha, tj. zajamčiti čistoću. Komercijalni uspjeh može biti štetan, dovesti do gubitka vjerodostojnosti u najprofinjenijim krugovima. Želimo da knjige budu demokratični proizvodi, da ih čitaju svi, da budu svugdje dostupne, ali ujedno želimo da i dalje budu svete.³⁷

Jedno od važnijih pitanja što su ga nakladnici morali rješavati bilo je obavještavanje čitatelja/kupaca koje su naslove objavili. Znamo da su se tim pitanjima bavili tiskari-nakladnici u europskim zemljama već u 15. st., a da se tiskani katalozi i u „hrvatskim zemljama“ pojavljuju već u

³⁶ Usp. *Knjiga u fokusu. Potpora kreativnoj industriji - stručna analiza i preporuke za uređenje tržišta knjiga i širenje kulture čitanja u RH*, Knjižni blok - Inicijativa za knjigu, Zagreb, 2013., str. 67.

³⁷ G. ZAID, *n. dj.*, str. 29.

18. st. ali i to da su u Veneciji tiskani komercijalni katalogi s hrvatskim knjigama od 16. st. pa dalje.³⁸

Sukladno suvremenim trendovima u odnosima s javnošću u svim područjima koji nastoje biti dvosmjerni (a po nekim teoretičarima to je najizvornija razlika odnosa s javnošću u odnosu na publicitet, marketing, uvjeravanje... iako se i oni mogu koristiti dvosmjernom komunikacijom) tako je i za odnose s javnošću prema vanjskim javnostima u nakladničkim kućama uvijek poželjno, do mjere do koje je to moguće, prakticirati dvosmjernu komunikaciju. Pa i kad je riječ o čitateljskoj publici, kupcima knjiga koji mogu biti brojniji od mogućnosti ostvarivanja takve komunikacije s velikim brojem dionika, potrebno je njegovati one oblike komunikacije koji nisu agresivno usmjereni na prodaju proizvoda, odnosno marketinške tehnike, već primarno na nuđenje sadržaja naslova kojeg određeni čitatelj treba. Dakle, ne komunicira se uporabni predmet već informativni i formativni sadržaj kojeg knjiga sadrži. Kao što svaki nakladnički niz i svaki naslov ima svoj identitet tako se i ciljana publika zainteresirana za njihov sadržaj razlikuje, stoga je jasno da s njima treba komunicirati na različite načine, a ponekad i različitim kanalima. U svakom slučaju je važno da čitatelj-kupac osjeća personaliziran pristup izborom naslova i sadržajem komunikacijskih poruka do one mjere u kojem je to moguće.

Komunikacija s knjižarama i knjižnicama kao vanjskim javnostima nije jednostavno prepustiti samo marketinškoj komunikaciji. Njima je važno dati više informacija, često i prije objavljenog naslova, jer se njihova relacija s knjigom često prenosi prema kupcu-čitatelju i dio komercijalnog uspjeha knjige ovisi o njima jer su oni ne samo *opinion makeri* već često i *decision makeri*, kad je riječ o odluci da netko posudi (knjižnica) ili pak kupi (knjižara) knjigu. I knjižare nastoje na drugi način komunicirati prema svojim javnostima. Svakako, središnje mjesto prodaje knjiga ostaje knjižara, iako se posljednjih desetak godina promet s fizičkim dijelom prenosi na elektroničke knjižare. Nastojeći ublažiti taj trend, knjižare su uočivši promjene na tržištu knjiga u posljednjih tridesetak

³⁸ Usp. A. STIPČEVIĆ, *Socijalna povijest knjige u Hrvata*, knjiga III, Školska knjiga, Zagreb, 2008., str. 79.

godina, nastojale preoblikovati i pretvarati se u prostrane dnevne boravke s udobnim foteljama, automatima za kavu, širokim izborom knjiga iz svih područja nakladništva.³⁹ Kultura je razgovor, a uloga posrednika jest oblikovati taj razgovor i pridati novo značenje čitateljevu životu i to tako što će mu pomoći da pronade knjigu koju treba pročitati.⁴⁰

Knjižare su, s obzirom na strukturu nakladničko knjižarske scene u Republici Hrvatskoj često u vlasništvu nakladničkih kuća pa su one u tom slučaju unutarinja javnost nakladničke kuće u čijem su vlasništvu.⁴¹ Zato takvi nakladnici prema tim knjižarama trebaju njegovati komunikacijske oblike kako prema unutarljivoj tako i prema vanjskoj javnosti.

6.3. Knjiga kao komunikacijski medij

Kultura je razgovor. Pisanje, čitanje, uređivanje, tiskanje, distribucija, katalogizacija, osvrti... mogu biti način na koji se održava njezina život. Moglo bi se reći čak i da objaviti knjigu znači umetnuti je usred razgovora, da utemeljiti izdavačku kuću, otvoriti knjižaru ili knjižnicu znači započeti razgovor - razgovor koji, kao što je i red, niče iz rasprave ograničenih razmjera, ali koji se, kao što i treba biti, otvara i nudi svim mjestima i razdobljima.⁴²

I bez "vanjskih" odnosa s javnošću i bez marketinga, knjiga kao komunikacijski medij ima potencijal i snagu da sama sebe komunicira. Stroži prema komunikaciji knjige je G. Zaid, Navedeni autor dvoji o dvosmjerno simetričnom modelu koji bi bio ideal svake komunikacije i odnosa s javnošću. Razgovor ovisi o onima koji u njemu sudjeluju, tko su oni, oni što znaju, što ih zanima, što su upravo rekli. Za razliku od toga, knjiga je bezosjećajan monolog: ne obazire se na okolnosti u kojima je netko čita. U beskonačnost ponavlja jedno te isto, uopće ne vodi računa o čitatelju. Ne mari ni za njegova pitanja, ni za njegove reakcije. Autorove ideje doživljavaju jednaku sudbinu, budući da su izložene nerazumijevanju

³⁹ S. JELUŠIĆ, *n. dj.*, str. 119.

⁴⁰ G. ZAID, *n. dj.*, str. 94.

⁴¹ Usp. *Knjiga u fokusu. Potpora kreativnoj industriji - stručna analiza i preporuke za uređenje tržišta knjiga i širenje kulture čitanja u RH*, Knjižni blok - Inicijativa za knjigu, Zagreb, 2013., str. 81.

⁴² G. ZAID, *n. dj.*, str. 29.

i odvojene od autora, koji nije nazočan, pa ih ne može ni objasniti, ni braniti.⁴³ Knjiga je žetva, a ne kreativan proces. S druge strane, zamisli posijane u razgovoru niču i donose nove ideje.⁴⁴

Vrijedi promisliti i o utjecaju knjiga. Jasno je da određeni utjecaj postoji, ali nije jasno kako djeluje ni koliko je snažan, dobar ili loš. Tradicionalne pretpostavke imaju evanđeosku formu: baca se sjeme, dio se gubi ili pada na neplodno tlo, ili se guši ili daje vrlo slab plod. No nekoliko odabranih duša reagira transformiranjem svojeg i drugih života, šireći utjecaj. Tako se šire ideje, osobito kad uspiju doprijeti do osoba na moćnim položajima, ili kad na vlast dođu osobe pune ideja. Tako je moguće da se uspostavlja razgovor ili tradicija koji prelaze ograničenja prostora i vremena te da nekoliko Aristotelovih djela trajno obilježi europske jezike i oblikuje mentalne navike milijuna ljudi koji nikad nisu čitali Aristotela.⁴⁵

Zaključak

Modeli odnosa s javnošću u knjižnom nakladništvu kompilacija su korporativnih odnosa s javnošću i onih koji se primjenjuju u organizacijama i institucijama u kulturi. Zbog specifičnosti knjige kao forme i nositelja sadržaja o kojoj se komunicira, ali koja i sama komunicira u relaciji sa čitateljem, nije riječ samo o kompilaciji već knjižno nakladništvo ima i svojih i posebnosti i tako ono gradi jedinstven model odnosa s javnošću.

Suvremeni odnosi javnošću rođeni su razvojem dvosmjernog simetričnog modela komunikacije. Njega je lakše prakticirati u odnosu s unutarnjom nego s vanjskom javnošću. Nakladništvo u tom trendu nema posebnosti - svugdje gdje može prakticira dvosmjerno simetrični model komunikacije. Čak i u odnosu prema vanjskoj javnosti sve više se nastoji segmentirati tu javnost i tada se neposrednije i dvosmjernije pristupa pojedinim segmentima odnosno javnostima. Taj model ne koriste samo u rijetkim okolnostima već zahvaljujući i sveprisutnijim

⁴³ *Isto*, str. 25.

⁴⁴ *Nav. mj.*

⁴⁵ *Isto*, str. 43.

društvenim mrežama koje nude dvosmjerni simetrični model ili barem njegov modificirani oblik. Tehnička dostignuća na komunikacijskom polju, prikupljene široke baze kupaca i zainteresiranih čitatelja, knjižni klubovi, službe za komunikaciju s čitateljima i besplatne telefonske linije otvaraju perspektivu napretka u tom cilju.

U praksi se teško raščlanjuju odnosi s javnošću i marketing, a ovaj rad naglašava da unatoč potrebi da djeluju integralno, odnosi prema vanjskoj javnosti u nakladništvu se primarno fokusiraju prema potencijalnom čitatelju dok se marketing fokusira prema istoj ciljanoj publici kao kupcu..

Literatura

- BAHTIJAREVIĆ-ŠIBER F. i dr., *Suvremeni menadžment-vještine, sustavi i izazovi*, Školska knjiga, Zagreb, 2008.
- BROOM, G. M., *Cutlip&Center's Učinkoviti odnosi s javnošću*, Mate, Zagrebačka škola ekonomije i managmenta, Zagreb, 2010.
- DAVIS, A., *Everything You Should Know About Public Relations*, Kogen page, London, 2003.
- HEATH, R. L., COOMBS T. W., *Today's Public Relations - An Introduction*, Sage Pub, Thousand Oaks, 2006.
- HORVAT, A., ŽIVKOVIĆ, D., *Između javnosti i privatnosti. Knjižnice u vremenu e-knjige*, HSN, Zagreb, 2012.
- Hrvatski Leksikon*, II. svezak, Naklada Leksikon, Zagreb, 1997.
- Hrvatski Opći Leksikon*, LZ Miroslav Krleža, Zagreb, 1996.
- JELUŠIĆ, S., *Ogledi o nakladništvu*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2012.
- Knjiga u fokusu. Potpora kreativnoj industriji - stručna analiza i preporuke za uređenje tržišta knjiga i širenje kulture čitanja u RH*, Knjižni blok - Inicijativa za knjigu, Zagreb, 2013.
- KOTLER, Ph., ARMSTRONG, G., SAUNDERS, J. i WONG, V., *Principles of Marketing*, Financial Times, Prentice Hall, Harlow, 2001.

- OBRADOVIĆ, Đ., BOGDANOVIĆ, I. M., *Holistički odnosi s medijima u organizacija u kulturi*, Medianali, br. 7, Sveučilište u Dubrovniku, Dubrovnik, 2010.
- Rječnik hrvatskog jezika*. LZ Miroslav Krleža, Školska knjiga, Zagreb, 2000.
- STIPČEVIĆ, A., *Socijalna povijest knjige u Hrvata*, knjiga III, Školska knjiga, Zagreb, 2008.
- STIPČEVIĆ, A., *Povijest knjige*, NZMH, Zagreb, 1985.
- THOMPSON, B. J., *Books in the digital age*. Cambridge: Polity, 2005.
- TOMIĆ, Z., *Odnosi s javnošću: teorija i praksa*, Sinopsis, Zagreb-Sarajevo, 2008.
- TUĐMAN, M., *Informacijsko ratište i informacijska znanost*, HSN, Zagreb, 2008.
- TENCH, R., YEOMANS, L., *Otkrivanje odnosa s javnošću*, HUOJ, Zagreb, 2009.
- WILCOX, D. L., AULT, P. H., AGEE, W. K., CAMERON, G. T., *Essential of Public Relations.*, New York, 2001.,
- WOLL, T., *Publishing for Profit*, Chicago review press, Chicago, 2006.
- ZAID, G., *Koliko knjiga!*, Algoritam, Zagreb, 2005.

MIRO RADALJ*
MARIJAN PRIMORAC**
ANITA GLIBIĆ**

PUBLIC RELATIONS IN BOOK PUBLISHING

Abstract

Public relations in book publishing are a compilation of corporative public relations and those that are applied in cultural organizations and institutions. Due to the specific character of a book in the terms of form and as content bearer, about which it is communicated, but which also communicates with reader by itself, that is not only compilation, but book publishing also has its own specific features on which it builds an unique model of public relations. In practice, public relations and marketing are hardly distinguishable, and this study emphasizes the fact that, despite the need of an integral functioning, the relations to external public in book publishing are focused basically towards potential readers, while in marketing the focus is put on the same target public as towards the customers.

Key words: *book, book publishing, public relations, marketing*

* Verbum, Split

** Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mostar

ILIJA MUSA*
MAGDALENA RAMLJAK*

SLIKA MOSTARA U NJEMAČKIM DNEVNIM LISTOVIMA

Sažetak

U radu će biti prikazano na koji se način Mostar predstavlja na internetskim stranicama pet najčitanijih njemačkih dnevnih novina (Bild, Süddeutsche Zeitung, Frankfurter Allgemeine Zeitung für Deutschland, Rheinische Post i Die Welt). Poseban je naglasak stavljen na sliku politike, kulture, gospodarstva i sporta, koju stvaraju navedene njemačke tiskovine i njihove internetske stranice. Analizirat će se članci vezani za političke teme, kulturu i turizam, učestalost objava vezanih za grad Mostar, kao i okvir koji njemački mediji stvaraju o Mostaru.

Ključne riječi: *dnevne novine, internet stranice, Mostar, Njemačka, Bosna i Hercegovina, slika.*

* Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru

Uvod

Utjecaji medija na izgradnju imidža određene destinacije možda i nisu direktni, ali svakako pozitivne medijske objave mogu potaknuti recipijente na razmišljanje o toj destinaciji. Na učestalost medijskih objava vezanih za neko područje bitno mogu utjecati površina same destinacije, populacija, kulturne i druge posebnosti. U radu se prikazuje kakvo je mjesto Mostar dobio u pet najčitanijih njemačkih dnevnih novina, tj. na njihovim mrežnim stranicama. Rad se temelji na člancima s internet-skih portala novina *Bild*, *Süddeutsche Zeitung*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung für Deutschland*, *Rheinische Post* i *Die Welt*. Pregled mrežnih stranica navedenih novina obuhvatio je razdoblje od 1. siječnja 2010. godine do 1. travnja 2014. godine, a temelj za odabir ovih tiskovina bila je njihova čitanost navedena na mrežnoj stranici *Der Merkur*¹, renomirane njemačke kuće koja se bavi istraživanjem medija i komunikacija. Prema člancima iz ovih novina, u radu će biti prikazano u kojim se rubrikama spominje grad Mostar, koliki je interes za turizam na području Mostara, kakvo je viđenje njemačkih medija o trenutnoj političkoj situaciji, kako u Mostaru, tako i u Bosni i Hercegovini općenito i koji okvir stvaraju navedeni mediji za sliku Mostara u njemačkom društvu. Ova slika nastaje „selekcijom onoga od čega će se pripremiti medijski prilog [...] stvorene predodžbe stvarnosti, koju je moguće nazvati, u skladu s Lipovčanovom tvorbom izraza za medijski prikaz stvarnosti, ‘treća zbilja’ ili usporedbom s Platonovim zapisima Sokratovih riječi ‘sjeninom sjenom stvarnosti’“². Kakva je ta slika i postoji li uopće okvir za sliku Mostara u njemačkim medijima?

S obzirom na činjenicu kako bi se prema *Komunikacijskoj strategiji: za informiranje javnosti o pristupanju Bosne i Hercegovine Europskoj Uniji* trebalo informirati, a još bi bilo važnije i komunicirati s vanjskom javnošću, u kojoj važno mjesto zauzimaju i njemački građani, začuđujuća je činjenica da se kroz ovaj rad može primijetiti, kako je iznimno malen broj informacija koje Nijemci primaju o Bosni i Hercegovini, a posebno o Mostaru.

¹ <http://www.dermerkur.de/>

² OBRADOVIĆ, Đ., „Medijski prikaz zbilje ili sjenine sjene odrazova odraza stvarnosti“, u: *Medianali*, Vol.1, No.2, Sveučilište u Dubrovniku, Dubrovnik, 2007., str. 91.

1. Medijski utjecaji na javno mišljenje

Utjecaji medija na javno mišljenje mogu se sagledavati s više stajališta. S obzirom na nedavnu povijest Mostara, mediji mogu imati afektivne – osjećajne utjecaje; mogući su utjecaji medija i na znanja i stavove – kognitivni utjecaji; ali i utjecaje na ponašanje – konativni utjecaji.³ Velik utjecaj na javno mišljenje mediji uglavnom ostvaruju kroz vjerodostojnost komunikatora, koja se za ovih pet dnevnih novina s obzirom na nakladu pretpostavlja. „Čak kad se neki izdvojeni događaj prenosi u cijelosti, opet taj prijenos nije cjelovit nego se bira što će se iz njega prikazati. Odabir se stalno provodi i ne može biti objektivan, nego je uvijek subjektivan, koliko god se komunikator trudio da poštuje pravila novinarske struke o točnom, istinitom, poštenom, uravnoteženom i nepristranom izvješćivanju.“⁴ Sadržaj koji objavljuju, uvelike ovisi o „gatekeeperima“, koji na temelju osobnih stavova, očekivanja čitatelja, ali i ustaljenoj redakcijskoj politici definiraju medijsku agendu. Naravno, uz medijski dnevni rad, danas velik utjecaj na medijske objave imaju i „javni prioriteti, prioriteti politike i korporativni dnevni red“⁵. U vrijeme kada se Bosna i Hercegovina nastoji približiti ulasku u Europsku uniju, strani bi, posebno njemački mediji, mogli odigrati značajnu ulogu u predstavljanju bosanskohercegovačkih identiteta i poboljšanju imidža Bosne i Hercegovine, a time i Mostara u njemačkom društvu. Bolju sliku Mostara mogle bi osigurati medijske objave, koje bi mogle potaknuti kontinuirano informiranje njemačkih medija o bitnim i zanimljivim događajima u gradu. Ipak, niti Bosna i Hercegovina unatoč postojanju komunikacijske strategije⁶ nije jasno definirala ciljne medije koji bi mogli predstaviti državu u inozemstvu, niti je jasno definirala način predstavljanja i kanale komunikacije, kao ni nositelje komunikacije, nego tek navodi da bi većinu poslova vezanih za „informiranje javnosti“ trebala provoditi Direkcija za europske integracije BiH.

³ Usp. KUNCZICK, M. i ZIPFEL, A., *Uvod u znanost o medijima i komunikologiju*, Friedrich Ebert Stiftung, Zagreb, 2006., str. 156.

⁴ OBRADOVIĆ, Đ., nav.dj., str. 91.

⁵ TOMIĆ, Z., *Odnosi s javnošću – teorija i praksa*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2008., str.103.

⁶ Komunikacijska strategija: za informiranje javnosti o pristupanju Bosne i Hercegovine Europskoj Uniji, www.dei.gov.ba/bih_i_eu/najvazniji.../dokumenti_direkcije/?id=2620 .

Utjecaji koji se očekuju kroz medijske objave o Bosni i Hercegovini prema navedenoj *Strategiji* svakako su senzibilizacija vanjskih javnosti na položaj Bosne i Hercegovine, pristanak na pomoć ovoj državi i ublažavanje stereotipa koji o BiH postoje u zapadnoj Europi. S obzirom na takav nastup države, jasno je da niti jedinice lokalne samouprave, a posebno grad Mostar sa svim svojim političkim problemima, ne mogu učiniti bitnije napore za adekvatno predstavljanje u svijetu.

S ciljem utjecaja na javno mišljenje, potrebno je stvoriti medijski okvir za sliku Mostara u svijetu pa tako i u Njemačkoj. Okvir je posebno bitan jer daje: „kosi smjer kognitivnoj obradi poruke od publike. Uokvirane poruke neizbježno sadrže kontekstualne znakove koji imaju namjeru pokrenuti asocijacije idejama pohranjenim u memoriji javnosti.“⁷ Kroz uokvirivanje se najjednostavnije postiže selektivna obrada informacija koja osigurava način razmišljanja i obrade određene informacije u kontekstu u kojemu se informacija i željela predstaviti. Kako bi okvir osigurao željene utjecaje na javnost, potrebno je pravilno koristiti tehnike i metode rada s medijima što se na našim prostorima, uglavnom ne događa. Samim plasiranjem informacije u javnost posebno prema medijima, ne mogu se osigurati veći utjecaji na javnost.

Željeni medijski utjecaji osigurat će se tako da se „selektivnim izborom, informacije oblikuju tako da se naručitelj posla prikaže u što pozitivnijem svjetlu. U nastojanju da oblikuju društvo po ukusu svojih hranitelja i urednici i PR-ovci nastoje nametnuti svoju agendu i tako ostvariti svoje partikularne interese.“⁸ Kako bi se osigurala agenda ili bar prisutnost pozitivnih informacija, potrebno je kontinuirano planiranje i organizacija rada s medijima. Rad s medijima obuhvaća kako pisanje za medije, tako i sastanke s medijima te organizaciju pseudodogađaja kojima bismo gradu Mostaru olakšali pristup medija, osobito stranih, a kroz organizaciju posjeta novinara željenih redakcija zasigurno bismo osigurali medijske objave o gradu.

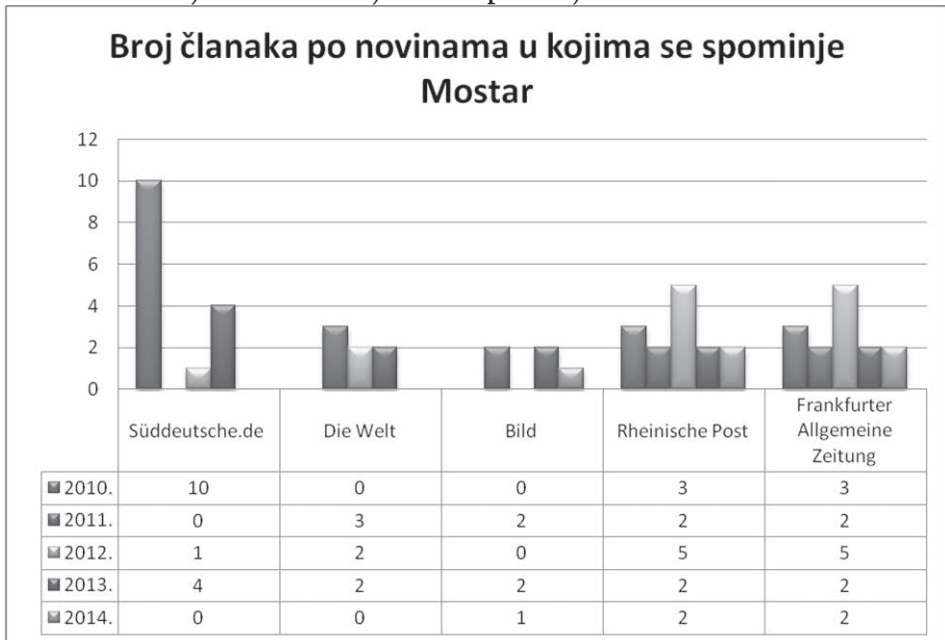
⁷ TOMIĆ, Z., *nav.dj.* str. 104.

⁸ *Isto*, str. 264.

2. Pregled članaka u kojima se spominje Mostar u njemačkim dnevničkim listovima

S obzirom da su rijetki slučajevi kada događaji iz Bosne i Hercegovine zadovoljavaju standarde po kojima bi bili vijest u Njemačkoj, sami utjecaji medija na javno mišljenje o Bosni i Hercegovini, a posebno o Mostaru, gotovo da su neznatni. Podatak da se u više od četiri godine Mostar spominje u samo 55 članaka u svih pet analiziranih dnevnih novina, što bi bio prosjek od manje od tri članka u svakom listu godišnje, podrazumijeva izostanak bilo kakvih medijskih utjecaja. Ovisno o uređivačkoj politici mijenjaju se i rubrike u kojima su članci vezani za Mostar.

Tablica 1: Broj članaka u kojima se spominje Mostar

2.1. Politika

Političke su teme vođene željom za normalizacijom života u Mostaru, koja predviđa mogućnost suživota i ukidanje barijera među građanima različitih nacionalnosti, a čiji je simbol obnovljeni Stari most. U tom kontekstu su i tekstovi koji se vezuju uz Stari most, a koji je prema

pisanju njemačkih medija simbol pomirenja i suživota u Mostaru. Zanimljivo je da se u rubrici politika često spominje Koledž ujedinjenog svijeta (UWC) i to uglavnom zbog Kim-Han Sola, unuka sjevernokorejskog diktatora.

„Diplomat po zanimanju“⁹, knjiga o izvješćima koje pomoćnik Hansa Koschnika šalje iz Mostara, tema je članka u *Süddeutsche Zeitungu* 2010.¹⁰. Isti dan objavljuje se još nekoliko članaka o Mostaru. „Balkanska trauma“ članak je o posljedicama rata na prostoru bivše Jugoslavije u kojem se Mostar spominje kao mjesto u kojem ljudi žive u vjerski podijeljenim skupinama¹¹. „Simbol nade“ članak je kojim se Stari most predstavlja kao most pomirenja različitih kultura¹². Članak „Rat u glavama“, iako nije u rubrici politika, nego karijera/školovanje, ima izričito politički karakter, pa bi Koledž ujedinjenog svijeta trebao Mostarcima poslužiti kao putokaz u stvaranju zajednice i približavanju jednih drugima¹³. U rubrici politike našao se članak o gospodarstvu koji govori o protivljenju investicijama u vjetroelektrane u BiH¹⁴. Pogibija makedonskog predsjednika Trajkovskog¹⁵, tema je posljednjeg u nizu političkih članaka iz svibnja 2010. u *Süddeutsche Zeitung-u*.

Nakon ovog niza iz 2010., taj list u razdoblju istraživanja donosi još samo jedan članak 2013. godine, povodom presude šestorici bosansko-hercegovačkih Hrvata¹⁶. Članak o povredama ljudskih prava u ratovima i vojnim intervencijama u *Die Welt* također spominje Mostar¹⁷. Taj list u

⁹ Svi su prijevodi autorovi.

¹⁰ <http://www.sueddeutsche.de/reise/mitten-in-absurdistan-flammenwerfer-im-friseursalon-1.25682-24>

¹¹ <http://www.sueddeutsche.de/politik/das-balkan-trauma-1.750414>.

¹² <http://www.sueddeutsche.de/politik/bruecke-von-mostar-symbol-der-hoffnung-1.839002>.

¹³ <http://www.sueddeutsche.de/karriere/bosnien-herzegowina-der-krieg-in-den-koepfen-1.58661>.

¹⁴ <http://www.sueddeutsche.de/politik/alternative-energien-wind-der-veraenderung-blaest-an-bosnien-vorbei-1.384043>.

¹⁵ <http://www.sueddeutsche.de/politik/mazedonien-praesident-trajkovski-bei-flugzeugabsturz-getoetet-1.917760>.

¹⁶ <http://www.sueddeutsche.de/politik/anklage-wegen-kriegsverbrechen-un-tribunal-spricht-sechs-bosnisch-kroatische-ex-fuehrer-schuldig-1.1683650>.

¹⁷ http://www.welt.de/print/die_welt/politik/article12770020/Sicher-ist-nur-der-Zweifel.html.

dva navrata, 23.¹⁸ i 24.¹⁹ listopada 2011., donosi članke o Kim – Han Solu i njegovom studiju na UWC-u, a sličan članak objavljuje i *Bild* 6. listopada iste godine s naslovom „Tako zapadno živi unuk Kim Jong Ila“²⁰ i FAZ 15. srpnja 2010. pod nazivom „Škola nade u Mostaru“²¹. UWC je tema još dva članka u *Die Welt*, 29. prosinca 2012., kada se u jednom članku govori o Nijemici koja studira u Mostaru²², a u drugom se Mostar samo spominje kao jedno od mjesta u kojem djeluje taj koledž²³.

Iako nije tema politike, u ovoj rubrici je još članak o svjetlećem kipu u Međugorju iz 2013. godine, a Mostar se navodi samo kao lokacija koja će javnosti približiti položaj Međugorja²⁴. *Rheinische Post* u rubrici namijenjenoj lokalnim temama - NRW²⁵, objavljuje članak o islamskim organizacijama koje u tekstu povezuje s neredima u Mostaru 2010. godine²⁶, a 2014. u rubrici Panorama objavljuju tekst u kojem se temeljito obrađuju prosvjedi 2014. u Bosni i Hercegovini²⁷, s osvrtom i na događanja u Mostaru.

Temu prosvjeda 2014. u Bosni i Hercegovini, *FAZ*²⁸ obrađuju u dva članka od 7. i 10. veljače 2014. godine. *FAZ* sukladno svojim uredničkim usmjerenjima sustavno i cjelovito obrađuju političke teme. Tako krajem

¹⁸ <http://www.welt.de/politik/ausland/article13676732/Nordkoreas-Diktator-Enkel-in-den-Strassen-von-Mostar.html>.

¹⁹ http://www.welt.de/print/die_welt/politik/article13677322/Ein-Kim-macht-Mostar-verrueckt.html.

²⁰ <http://www.bild.de/politik/ausland/kim-jong-il/so-westlich-lebt-der-enkel-von-nordkoreas-diktator-20303570.bild.html>.

²¹ <http://www.faz.net/aktuell/politik/bosnien-hercegovina-schule-der-hoffnung-in-mostar-11021582.html>.

²² http://www.welt.de/print/die_welt/politik/article112286992/Eine-Schule-fuer-die-ganze-Welt.html.

²³ <http://www.welt.de/politik/deutschland/article112283402/Geh-ueberall-hin-aber-nicht-nach-Swasiland.html>.

²⁴ http://www.welt.de/print/die_welt/politik/article120572834/Vatikan-untersucht-leuchtende-Statue.html.

²⁵ Nordrhein Westfalen - njemačka pokrajina Sjeverna Rajna – Vestfalija.

²⁶ <http://www.rp-online.de/nrw/staedte/moenchengladbach/salafisten-und-terror-aid-1.1316577>.

²⁷ <http://www.rp-online.de/panorama/ausland/demonstranten-setzen-praesidentschaftsgebaeude-in-brand-aid-1.4018140>.

²⁸ <http://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/europa/bosnien-proteste-gegen-armut-und-arbeitslosigkeit-eskalieren-12790898.html>.

2010. u feljtonu o stanju u Bosni i Hercegovini iznosi temeljitu analizu stanja uzrokovanog Daytonskim sporazumom, tadašnju političku sliku BiH i kritiku europskog odnosa prema Bosni i Hercegovini²⁹. Pred početak 2012. godine, *FAZ* izvješćuju o uspostavi državne vlasti u BiH, 451. dan nakon izbora, a Mostar se spominje u članku zbog toga što je državni premijer dolazio iz Mostara³⁰.

Zanimljiv multimedijalni uradak stavljen je na mrežnu stranicu ovoga dnevnog lista povodom dvadesete obljetnice početka rata u Bosni i Hercegovini³¹, a njime se prenose audio zapisi praćeni „slide-showom“ fotografija iz ratnog razdoblja, u kojima dominira mostarski Stari most. Stari je most tema feljtona u *FAZ*-u iz 2013. u kojem se govori kako još uvijek nisu uspostavljeni mostovi među ljudima, a pitanje je i kada će biti³². Mostar je u kontekstu ulaska Republike Hrvatske u EU spomenut zbog pitanja Neuma i loše prometne infrastrukture kojom je preko Mostara Neum vezan za Sarajevo. Zanimljiva politička tema u toj tiskovini je i 100. obljetnica ubojstva Franza Ferdinanda, gdje se Mostar spominje samo usputno³³.

2.2. *Kultura*

Mostar ima zanimljivu povijesno–kulturnu baštinu, sjecište je četiriju vjerskih zajednica, kultura i identiteta. Jedan je od tri grada u svijetu, uz Jeruzalem i Sarajevo, u kojemu se u krugu od 150 metara nalaze katolička i pravoslavna crkva, džamija i sinagoga (koja je u izgradnji). U kulturnom su smislu zanimljivi stećci koji se nalaze u neposrednoj okolini Mostara, ranokršćanska bazilika u Cimu. Uz Stari most zanimljiva je i Stara ćuprija (izgrađena 8 godina prije Starog mosta koji je navodno

²⁹ <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/politik/befreiung-aus-der-zwangsjacke-11080878.html>.

³⁰ <http://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/bosnien-hercegovina-einigung-nach-451-tagen-11585664.html>.

³¹ <http://www.faz.net/aktuell/politik/bosnien-vor-20-jahren-der-krieg-um-die-ecke-11707342.html?ressort=2.1801>.

³² Usp., <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/in-mostar-eine-bruecke-die-immer-weniger-verbindet-12676663.html>.

³³ <http://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/europa/bosnien-hercegovina-willkommen-in-banana-city-12263000.html>

građen prema njoj), Partizansko spomen groblje kao jedan od najvećih spomenika u urbanim područjima u svijetu, brojne građevine iz vremena Osmanskog i Austro-Ugarskog carstva i sl.

Zbog svega navedenog čudi, kako se tek u tri priloga iz rubrike kultura spominje grad Mostar i to se radi o fotografiji iz 1914. u *Süddeutsche Zeitung*-u, koja je ranije spomenuta u kontekstu turizma, u članku *Die Welt* o Andrićgradu za čiju su gradnju korišteni mostarski pješčani blokovi³⁴, i u članku u *Rheinische Post* o knjizi „Putovi slobode“ gdje se spominje da je za vrijeme rata pisac boravio između ostalih gradova i u Mostaru³⁵.

2.3. Sport

U dva se navrata Mostar intenzivnije pojavljuje u sportskim rubrikama. Jedan od razloga je napredak karijere Luke Modrića pa se u vrijeme njegova prelaska u londonski Tottenham u *Süddeutsche Zeitung*-u Mostar spominje kao grad u čijem je nogometnom klubu Zrinjski, Modrić stekao prva seniorska iskustva³⁶. Članak o Luki Modriću i njegovu napretku u karijeri u *FAZ*-u također pišu o Mostaru kao mjestu u kojemu je igrao za Zrinjski³⁷. *Bild* u samo pet članaka spominje Mostar, a čak tri su u rubrici sport. Prvi članak, iz 2011., tek kao mjesto preko kojeg je nogometaš Džeko letio za Malagu spominje Mostar³⁸, dok druga dva sportska članka iz tih novina govore o mostarskom Zrinjskom kao mogućem protivniku nogometnog kluba VfB Stuttgarta u kvalifikacijama za Europsku ligu 2013. godine³⁹. Na temu kvalifikacija za Europsku ligu i *Rheinische Post* objavljuje članak o Zrinjskom iz Mostara⁴⁰, a te novine

³⁴ http://www.welt.de/print/die_welt/kultur/article112286983/Eine-kuenstliche-Stadt-fuer-Ivo-Andric.html

³⁵ <http://www.rp-online.de/kultur/buch/umbruch-und-untergang-aid-1.2002235>.

³⁶ <http://www.sueddeutsche.de/sport/em-frisch-geschluepft-feder-hinter-den-spitzen-1.197874>.

³⁷ <http://www.faz.net/aktuell/sport/fussball-em/luka-modric-ein-cruyff-aus-kroatien-11769593.html>.

³⁸ <http://www.bild.de/sport/fussball/vfl-wolfsburg/stuermer-fordert-10-millionen-euro-von-manchester-city-15285236.bild.html>.

³⁹ <http://www.bild.de/regional/stuttgart/stuttgart-regional/vfbstuttgart-in-europaleaguequalifikation-31542242.bild.html>.

⁴⁰ <http://www.rp-online.de/sport/fussball/europa-league/stuttgart-trifft-auf-mostar-oder-plowdiw-aid-1.3549068>

pišu i o igraču mostarskog Veleža za kojeg se zanima nogometni klub Bayer Leverkusen⁴¹ te o napadu grčkih navijača na trenera AEK-a iz Ate-
ne, Mostarca, Dušana Bajevića⁴².

Rheinische Post osim u sportskoj, u dva navrata i u rubrici lokalnih vijesti (NRW) piše o nogometnom klubu Velež iz Mostara, koji je tada sudjelovao na nogometnom Obi-Hilden-Cupu 2012. I u jednom od člana-
naka se kaže kako je Velež klub iz Hrvatske⁴³. Još se dva članka iz sporta u *Rheinische Postu* dotiču Mostara – jedan vezano za dolazak Gianlu-
igia Buffona preko mostarske zračne luke u Međugorje, a drugi zbog zbrinjavanja u mostarskoj bolnici rukometaša koji se ozlijedio na U21
prvenstvu u BiH. Uz članak o Modriću, *FAZ* pišu i o boksaču Felixu
Sturmu (Adnanu Ćatiću), rođenom Mostarcu povodom obrane titule
svjetskog prvaka⁴⁴.

2.4. Turizam

Podatci o turističkim zanimljivostima, koji bi mogli pridonijeti snaž-
njoj medijskoj prisutnosti Mostara u njemačkim medijima, uglavnom
se površno spominju. Ozbiljnijih turističkih reportaža gotovo da i nema.

Süddeutsche Zeitung 2010. objavljuje članak u kojemu se svim putni-
cima namjernicima preporučuje obilazak Starog mosta, ali se u sarka-
stičnom tonu navodi da, iako turistička zajednica ima ured tik uz Stari
most, u trenutku njihova posjeta nije radio, a ljudi s kojima su se susre-
tali im nisu mogli predložiti obilazak ničega osim tog mosta.⁴⁵ U istom
se listu u još tri navrata objavljuju fotografije Starog mosta kao fotogra-
fije dana, a jedanput se objavljuje fotografija s istim motivom iz 1914.
godine u rubrici „1914. – Svijet u boji“.

⁴¹ <http://www.rp-online.de/sport/fussball/bayer-04/bosniens-bester-aid-1.431365>.

⁴² <http://www.rp-online.de/sport/fussball/international/andere-ligen/athener-fans-schlagen-trainer-bajevic-aid-1.1706629>.

⁴³ <http://www.rp-online.de/nrw/staedte/mettmann/sport/zehn-teams-ein-klarer-favorit-aid-1.2885286>.

⁴⁴ <http://www.faz.net/aktuell/sport/mehr-sport/boxen-felix-sturm-bleibt-weltmeister-1650016.html>.

⁴⁵ <http://www.sueddeutsche.de/reise/mitten-in-absurdistan-flammenwerfer-im-friseursalon-1.25682-24>.

Die Welt pak u rubrici putovanja objavljuje članak o turistički zanimljivim destinacijama koje su ipak nesigurne, a uz fotografiju Staroga mosta kaže da taj dio grada Mostara još uvijek nije siguran.⁴⁶

Bild u travnju 2014. Mostar pozicionira na treće mjesto među 13 malih gradova koje bi valjalo posjetiti.⁴⁷

U *FAZ-u* su dva članka u kojima se Mostar spominje u turističkoj ponudi Bosne i Hercegovine. U članku iz 2012. Mostar se spominje u kontekstu turističke ponude države, a u opremi teksta je fotografija Starog mosta⁴⁸, dok se u drugom članku u *FAZ-u* iz 2013., govori o putovanju na odmor s djecom, a Mostar se, kao mjesto proputovanja, spominje u negativnom kontekstu kao mjesto u kojem su posjetili muzej u kojem ništa nije bilo osim fontane i dvije kornjače s kojima su proveli tri najmirnija sata tijekom odmora.⁴⁹

2.5. Ostali članci

U *Reinische Post* kroz rubriku panorama, dva članka spominju Mostar zbog ekstremnih vremenskih neprilika u veljači 2012. godine. Tema jednog članka su snježne padaline zbog kojih je rukometna momčad iz Srbije zapela u tunelu nedaleko od Mostara⁵⁰, dok drugi govori o 540 mrtvih pa se i Mostar spominje zbog 15 000 kućanstava, koji su uslijed spomenutih vremenskih nepogoda ostali bez napajanja električnom energijom⁵¹. Ova tiskovina u lokalnoj rubrici NRW 2. srpnja 2011. piše o međugorskoj vidjelici Mariji Pavlović – Lunetti, a Mostar spominje kao mjesto njezina školovanja⁵².

⁴⁶ <http://www.welt.de/reise/Fern/article121607430/Welche-Regionen-und-Laender-zunehmend-gefragt-sind.html>

⁴⁷ <http://www.bild.de/reise/2014/staedtereise/13-schoensten-mini-metropolen-35386268.bild.html>.

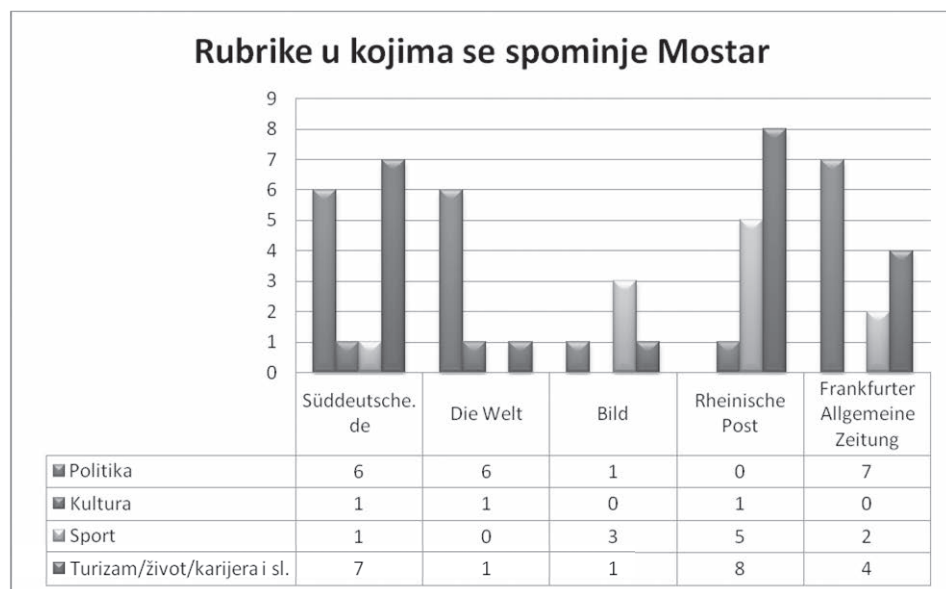
⁴⁸ <http://www.faz.net/aktuell/reise/fern/bosnien-hercegovina-im-land-der-wunden-und-der-wunder-11953142.html>.

⁴⁹ <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/ferien-mit-kindern-als-erfahrung-wir-sind-da-12305294.html>.

⁵⁰ <http://www.rp-online.de/panorama/deutschland/schon-250-menschen-erfroren-aid-1.2699732>.

⁵¹ <http://www.rp-online.de/panorama/ausland/mehr-als-540-tote-durch-kaelte-aid-1.2706748>.

⁵² <http://www.rp-online.de/nrw/staedte/kevelaer/seherin-legt-zeugnis-in-kevelaer-ab-aid-1.1320593>.

Zaključak

Njemački mediji nisu previše zainteresirani za Bosnu i Hercegovinu, a za Mostar pogotovo. Većina istraživanih dnevnih novina tek u člancima koji široko raspravljaju bosanskohercegovačke teme dotaknu Mostar. U kulturnim prilogima prevladavaju fotografije mostarskog Starog mosta, a sam grad se spomene usputno, nekad kroz sarkazam zbog neprimjerene brige o kulturnim dobrima, a nekad zbog slučajna boravka tekstopisca u gradu. U sportskim se rubrikama i nema nešto posebno napisati, osim o individualnim uspjesima osoba koje su rođene ili su djelovale u Mostaru pa je u tom smislu i broj sportskih priloga primjeren, kao i njihova kvaliteta.

Područje turizma gotovo da i nije pokriveno medijskim objavama. Članci koji se dotaknu Mostara govore o cijeloj Bosni i Hercegovini pa se prirodne ljepote poput rijeka, blizine mora i planina u pravilu i ne spominju. Od kulturnih i prirodnih znamenitosti tek Stari most dobije ponešto mjesta i to uglavnom kroz fotografiju. Ukoliko je, a trebala bi biti, zadaća turističkih zajednica unaprjeđenje imidža destinacije, onda treba očekivati i njihov snažan angažman u radu s medijima s ciljem

poboljšanja imidža grada u stranim javnostima. Kako bi se imidž gradio, potrebno je učiniti potrebne korake da se obuzdaju negativni stereotipi vezani za rat, što bi dovelo bar do prosječnog imidža destinacije. Ako se želi postići nešto više od prosječnog imidža, potrebno je istaknuti neke svoje prednosti i učiniti ih prepoznatljivim širokoj javnosti, a poglavito međunarodnoj. Kako bi se iskočilo iz prosjeka, potrebno je planirati aktivnosti odnosa s javnostima koje uključuju i rad s medijima. Mnogi autoriteti s područja odnosa s javnošću kažu da se nakon planiranja aktivnosti valja istražiti stavove i želje medija, domaćih i stranih javnosti vezanih za destinaciju, što bi dovelo do aktivnosti koje bi bile usklađene sa stavovima dobivenim istraživanjem, a to bi rezultiralo privlačenjem pozornosti (publicitetom) široke javnosti. Tada bi se uz promociju preko utjecajnih komunikacijskih kanala, sinkroniziranim djelovanjem ne samo turističke zajednice, nego i grada, a i županije, moglo doći do vrlo široke javnosti koje bi mogle popraviti sliku i imidž Mostara, kako u bližoj tako i u daljoj okolini, posebno ga povezujući s Međugorjem kao važnim turističkim središtem Bosne i Hercegovine.

Političke se teme vezane za Mostar nešto ozbiljnije obrađuju u *Süd-deutsche Zeitung* i *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, koji donose i nešto ozbiljnije članke o političkoj situaciji u Bosni i Hercegovini, dok ostale jako površno pristupaju političkim temama ne ulazeći u probleme, a u rubrikama predviđenim za politiku objavljuju članke vezane za unuka sjeverno-korejskoga diktatora.

Zanimljivo je da niti jedne novine nisu pisale o Mostaru kao jedinoj jedinici lokalne samouprave u BiH u kojoj nisu održani lokalni izbori 2012. godine. Dvoje novine koje se ozbiljno bave političkim pitanjima za glavninu tekstova teme crpe iz rata. Ipak, *Frankfurter Allgemeine Zeitung* kroz feljtone pokazuje i kritiku prema službenicima EU u Bosni i Hercegovini, ukazujući i na njihovu ulogu u nemogućnosti izgradnje mostova među ljudima. Te novine, u člancima o prosvjedima 2014. u BiH, istražujući uzroke problema, iznose kao jedan od razloga i 44% nezaposlenih u državi. U ovoj temi prosvjeda iznose korektno sve relevantne činjenice, pa bi u skladu s time i vlasti u Mostaru, ali i na razini BiH trebale možda baš u *Frankfurter Allgemeine Zeitung*-u vidjeti tiskovinu preko koje će graditi pozitivnu sliku u Njemačkoj pa tako i u Europi

vezanu za političke probleme, a u ostalim novinama bi se mogao tražiti prostor za promociju turističkih, kulturnih i prirodnih posebnosti kako Bosne i Hercegovine, tako i Mostara.

Literatura

Komunikacijska strategija: za informiranje javnosti o pristupanju Bosne i Hercegovine Europskoj Uniji – www.dei.gov.ba/bih_i_eu/najvazniji.../dokumenti_direkcije/?id=2620.

KUNCZICK, M. i ZIPFEL, A., *Uvod u znanost o medijima i komunikologiju*, Fridrich Ebert Stiftung, Zagreb, 2006.

OBRADOVIĆ, Đ., „Medijski prikaz zbilje ili sjenine sjene sjena odrazova odraza stvarnosti“, *Medianali*, Vol.1, No.2, Sveučilište u Dubrovniku, Dubrovnik, 2007., str. 87. – 101.

PERUŠKO ČULEK, Z., *Demokracija i mediji*, Barbat, Zagreb, 1999.

SKOKO, B., *Hrvatska – identitet, image i promocija*, Školska knjiga, Zagreb, 2004.

STREET, J., *Masovni mediji, politika i demokracija*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2003.

TAJIĆ, L., *Medijska pismenost u Bosni i Hercegovini*, Internews, Sarajevo, 2013.

TOMIĆ, Z., *Odnosi s javnošću – teorija i praksa*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2008.

TOMIĆ, Z., *Osnove političkog komuniciranja*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2012.

TUROW, J., *Mediji danas – Uvod u masovne komunikacije*, Clio, Beograd, 2012.

www.bild.de

www.faz.net

www.rp-online.de

www.sueddeutsche.de

www.welt.de

ILIJA MUSA*

MAGDALENA RAMLJAK*

IMAGE OF MOSTAR IN GERMAN DAILY NEWSPAPERS

Abstract

The paper will show the way in which Mostar is presented on web sites of the five most widely read German daily newspapers (Bild, Süddeutsche Zeitung, Frankfurter Allgemeine Zeitung für Deutschland, Rheinische Post and Die Welt). Special emphasis is put on the image of politics, culture, economy and sport, which is created by the mentioned German newspapers and their web sites. The authors will analyze articles related to political topics, culture and tourism, frequency of news related to the city of Mostar, as well as framework about Mostar made by German media.

Key words: *daily newspapers, web sites, Mostar, Germany, Bosnia and Herzegovina, image*

* Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mostar

NAPUTCI AUTORIMA ZA SURADNJU

Opće upute

KULTURA KOMUNICIRANJA – *godišnjak radova Studija novinarstva Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru* znanstveno stručna je publikacija koja objavljuje recenzirane radove izložene na znanstvenoj konferenciji „Kultura komuniciranja“ koja se održava jedanput godišnje u organizaciji Studija novinarstva Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru.

Radovi podliježu recenziji prema općim standardima. Kategoriju rada predlaže recenzent, a konačan sud donosi urednik u konzultaciji s uredništvom.

Oprema rukopisa

Poželjan *opseg* znanstvenih i stručnih članaka je do 16 autorskih kartica (jedna kartica sadrži 30 redaka sa 60 znakova u retku), uključujući bilješke sa sažetkom na hrvatskom i engleskom jeziku te literatura koju je nužno navesti zasebno. U sažetku, opseg do 12 redaka, treba skraćeno predstaviti sadržaj članka te prezentirati glavne rezultate i zaključke istraživanja. Pisati valja u trećem licu i izbjegavati pasivne glagolske oblike. Uz sažetak treba navesti oko pet ključnih riječi, odnosno pojmova koji pomažu u klasifikaciji rada.

Naslovi knjiga i zbornika te nazivi časopisa pišu se ukočenim pismom (*kurziv, italik*). Dijelovi knjiga (npr. pojedine rasprave iz znanstvenog dijela) pišu se u navodnicima. Naslovi članka pišu se u navodnicima. Istaknuta mjesta u tekstu valja označavati kosim slovima (kurzivom) ili masnim slovima (boldom), a nikako velikim slovima ili podvučeno, osim ako za to ne postoje posebni razlozi. Ako unutar navoda treba dio teksta ponovno označiti navodnicima, onda valja rabiti tzv. polunavodnike (‘unutar navoda’).

U pisanju pozivnih bilježaka autor se može služiti europskim ili američkim sustavom, ali njihovo kombiniranje nije dopušteno.

Tehničke upute

Svi tekstovi moraju biti pisani na računalu, u nekoj od inačica programa MS Word ili u nekom od programa kompatibilnih s MS Word, te trebaju biti snimljeni u formatu dokumenta (*.doc, Word 97-2010).

Obvezna je uporaba fonta Times New Roman CE. U tekstu veličina slova treba biti 12, a prored 1,5 (srednji). U bilješkama veličina slova jest 10, a prored jednostruki (*single*).

Nije poželjno da prijelom već bude objavljen. Crteže i grafike treba obilježiti rednim brojem.

Rad se dostavlja uredništvu u jednom primjerku, na CD-u ili USB Sticku. Može biti dostavljen i elektroničkom poštom (e-mailom).

Tekstovi se mogu poslati i poštom na adresu: Filozofski fakultet (Studij novinarstva za Zbornik), matice hrvatske bb, 88 000 Mostar ili na mail: ffmo@ffmo.ba ili na zoran.tomic@sve-mo.ba ili predati osobno.

Molimo autore da ime i prezime, akademski stupanj (ili profesionalnu titulu) te puno ime institucije u kojoj rade, naznače telefon, mobitel, adresu i e-mail radi kontakta.

Rukopisi se ne vraćaju. Uredništvo pridržava pravo rukopis redakcijski prilagoditi propozicijama.

Molimo sve suradnike da se dosljedno pridržavaju navedenih naputaka.

Uredništvo